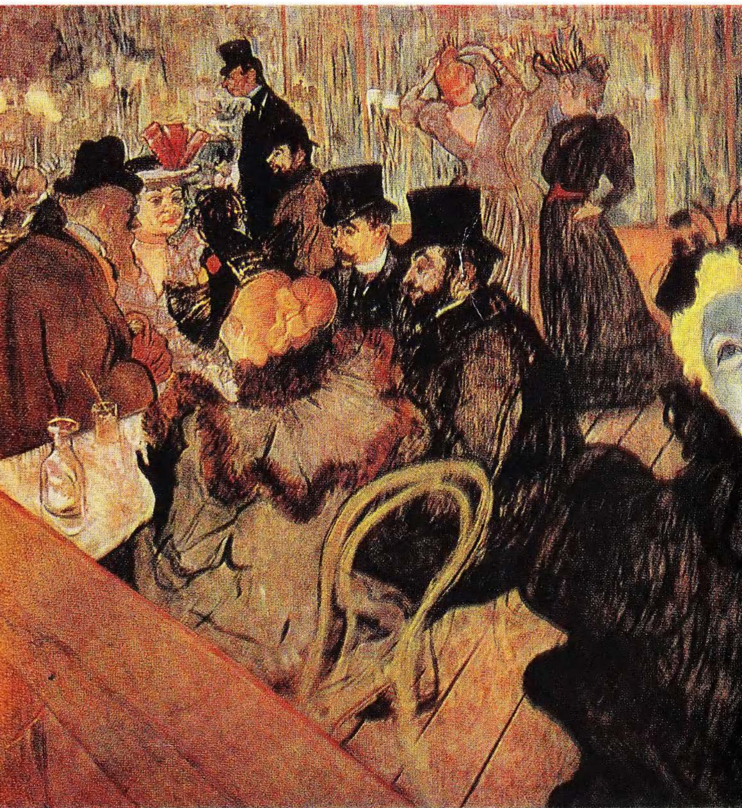
Henri Perruchot

viața lui toulouse-lautrec

Editura Meridiane

Henri Perruchot
LA VIE DE TOULOUSE-LAUTREC

Henri Perruchot

viaţa lui toulouse-lautrec

În româneşte de
Rodica Lipatti

EDITURA MERIDIANE
Bucureşti, 1967

Pe coperta I:
TOULOUSE-LAUTREC. *La Moulin Rouge* (fragment).
Art Institute, Chicago

CUVÎNTUL AUTORULUI

Toulouse-Lautrec a fost de nenumărate ori, şi încă din timpul vieţii, victimă a legendei. Credincios principiilor care m-au călăuzit în elaborarea precedentelor mele două monografii, despre Van Gogh şi Cézanne, mi-am propus să-i descopăr adevăratul chip. Nu a fost de loc uşor. La prima vedere, viaţa lui Lautrec poate să pară perfect cunoscută. Dar numai aparent este aşa. De fapt, nu e de ajuns, cum de prea multe ori s-a crezut, să evoci în legătură cu el decorul prestigios din Montmartre ca totul să fie spus. Adeseori, luminile strălucitoare şi înşelătoare din Butte l-au luminat mai puţin pe Lautrec cît mai ales l-au învăluit în umbră. De altfel, Montmartre nu era de loc pentru el un decor. Dincolo de pitoresc, dincolo de ceea ce putea el întîlni acolo, îl interesa omenescul, omul, în toată goliciunea lui. Mai bine ca oricare altul, el a ştiut să surprindă asprimea rîsetelor care vor să se arate nepăsătoare. El însă nu s-a lăsat niciodată amăgit. Nici de oameni, nici de lucruri. Iar de el însuşi mai puţin ca de oricine altul. Viaţa sa a fost o dramă, o scurtă tragedie dusă pînă la capăt, în absolută cunoştinţă de cauză, dar cu o asemenea discreţie, cu o asemenea oroare de milă — căci acest pitic disgraţios a fost un mare senior, în adevăratul înţeles al cuvîntului — încît nici cei care-l întîlneau mereu n-au bănuit întotdeauna dureroasa ei amărăciune. Poate că niciodată un destin n-a fost înţeles mai limpede de cel care şi l-a asumat, şi nici n-a fost trăit cu mai multă luciditate. Acest destin m-am străduit să-l evoc în cartea de faţă.

Aşa cum am procedat şi cu Van Gogh şi Cézanne, în aceste pagini nu am romanţat nimic. Să surprind cît mai strîns realitatea, să fiu cît mai exact şi cît mai adevărat cu putinţă: acesta mi-a fost ţelul. Mai e nevoie să spun că n-am precupeţit nici un efort ca să-l ating? Am citit şi confruntat toate lucrările publicate despre Lautrec; am adunat toate documentele şi mărturiile inedite pe care le-am putut descoperi; am solicitat confidenţele cîtorva supravieţuitori care l-au cunoscut

pe pictor, i-am căutat amintirea în locurile pe unde a trăit; şi cu aceeaşi grijă m-am informat despre personajele care au fost amestecate în scurta şi tumultuoasa lui existenţă.

Această carte n-ar fi desigur ceea ce este dacă nu m-aşi fi bucurat, în cercetările mele, de concursul pe care au binevoit să mi-l dea o seamă de persoane. Datorită lor, am putut să pătrund multe momente rămase obscure în viaţa lui Lautrec, să reiau povestea acestei vieţi în multe puncte, să precizez amănunte de o importanţă adeseori esenţială şi, în general, să intru mai adînc în cunoaşterea intimă a modelului meu.

Domnişoara Mary Tapié de Céleyran, ruda sa, ale cărei lucrări reprezintă o sursă de neînlocuit în ceea ce priveşte primii ani ai lui Lautrec, mi-a pus la îndemînă informaţii preţioase despre familia, copilăria şi tinereţea pictorului; tot sub îndrumarea ei, pe cît de sensibilă pe atît de erudită, am vizitat castelul din Bosc. Dl. Robert de Montcabrier, şi el rudă a pictorului, şi care în plus a fost la un moment dat elevul său, a binevoit să-mi răspundă amănunţit, în scris, la întrebările mele. Dl. de Cercy d'Erville (Sylvain Bonmariage) mi-a adus, la rîndul său, o contribuţie de nepreţuit: mi-a pus cu generozitate la dispoziţie relatările conversaţiilor pe care le-a avut, în diferite perioade, cu mai mulţi martori ai vieţii lui Lautrec, îndeosebi cu Jane Avril, Romain Coolus, Degas, Maxime Dethomas, Alfred Edwards, Félix Fénéon, Footit, D-na Hayem, Maurice Joyant, Charles-Édouard Lucas, L.-O. Raquin, Ambroise Vollard etc. Dl. Michel-Ange Bernard mi-a permis să folosesc în voie arhivele tatălui său, Émile Bernard. D-nii Francis Jourdain, Edmond Heuzé şi doctorul Louis Chouquet, ginerele lui Adolphe Albert, şi-au depănat pentru mine, cu multă căldură şi amabilitate, amintirile lor despre Lautrec şi despre cîţiva dintre prietenii lui. Dl. şi d-na Maurice Exteens mi-au dat precizări interesante despre Gustave Pellet şi alţii din preajma artistului. Dl. Émile Pottier, primarul din Villiers-sur-Morin, mi-a îngăduit să regăsesc urmele pictorului în această localitate. Doctorul Gaston Lévy m-a ajutat cu ştiinţa sa medicală să înţeleg mai bine natura răului de care suferea Lautrec şi care i-a pecetluit soarta. Dl. Jean Adhémar, conservator-adjunct al cabinetului de Stampe, ale cărui lucrări despre Lautrec oferă o documentare abundentă, mi-a dat tot sprijinul, ca şi d-na Tulard, administratoarea arhivelor prefecturii de poliţie. Cercetările d-nei Marcelle Duchemin, de la Inspecţia caselor de sănătate, au contribuit şi ele enorm la documentarea mea în ceea ce priveşte şederea lui Lautrec în sanatoriul doctorului Semelaigne, la Neuilly. Dl. Romi mi-a deschis tezaurul colecţiilor sale documentare şi m-a îndreptat spre surse de informaţie folositoare. În sfîrşit, datorez de asemenea vii

mulţumiri d-nei du Ferron-Anquetin, nora lui Louis Anquetin, profesorului Henri Mondor şi profesorului Logre, doctorilor Semelaigne (fiul), Pierre Vallery-Radot, R. Chantemesse, d-lor Charles Laurent, André Devèche, Maurice Lambilliotte, Armand Got şi Lucien Noël, care, într-un fel sau altul, au participat la îmbogăţirea documentării mele sau au uşurat sarcina care mi-a revenit. Îi rog pe toţi să primească recunoştinţa mea.

H. P.

1958

PROLOG

PETIT BIJOU

1864 — 1879

Sfarmă mai întîi și adu în ruină astă lume,
Vedea-vom mai în urmă de alta s-o mai naște.

GOETHE: *Faust*

Peste Albi s-a abătut furtuna. În bătrînul conac din Bosc, rezemat de unul din vechile turnuri-metereze ale orașului, contesa Adèle de Toulouse-Lautrec-Montfa se zvîrcolește în durerile facerii, în timp ce tunetul bubuie și se rostogolește, frămîntînd văzduhul cu zgomot.

În această noapte de 24 noiembrie 1864, vijelia, una din acele cumplite vijelii de toamnă, a izbucnit pe neașteptate. Din înalturi se revarsă potopul. Deasupra acoperișurilor, fulgerele se întretaie, luminînd în scăpărări alburii casele de cărămidă ale orașului cel roșu, zidurile înalte — lipite unul de celălalt — ale catedralei-fortăreață, iar jos, în albia rîului, apele învolburate ale Tarnului.

Chinurile facerii nu mai sfîrșesc. Sfîrtecată pînă în suflet, tînăra femeie geme, gîfîind, la fiecare bubuitură a tunetului. Căsătorită în urmă cu un an, în mai, cu contele Alphonse, vărul ei primar, pe atunci ofițer, și a cărui uniformă îi tulburase cei 21 de ani, ea își așteaptă acum primul copil — un băiat, așa nădăjduiește — care va ști să poarte cu cinste numele pe care atîția străbuni îl acoperiseră de glorie.

Un bărbat, aceasta e urarea ce-o fac toți din jur, în nerăbdarea așteptării fericitului eveniment: o face mama

sa și soacra — surori bune — care, pentru prima oară vor deveni bunice; Prințul Negru, socrul său, un senior aprig ce trăiește retras la Rouergue, în castelul său din Bosc, unde poruncește ca un autocrat desăvîrșit, și, firește, soțul ei, care mai întotdeauna cu capul plin de himere, visează la acea clipă — cu cît mai grabnică cu atît mai bine venită — cînd fiul acesta îl va putea însoți la călărie și la vînătorile cu șoimi pe pămînturile străbune.
E gata totul pentru primirea moștenitorului. Iată-i și leagănul, scutecele — numai muselină și dantele. Iată-i susetele, din ivoriu, din argint sau din aur, ce-i vor sluji. Iată-i și viitoarea rochiță de botez, demnă de un prinț, pe care din loc în loc sînt brodate flori de crin; iată-i și bonețica, aurită toată, lucrată asemenea unei coroane, ce-i va fi pusă pe creștet atunci cînd în cinstea lui vor bate clopotele catedralei Sfînta Cecilia.
E gata totul pentru venirea lui. S-a făcut pînă și alegerea pronumelor: se va numi Marie și Raymond, dar mai întîi Henri — Henri ca și contele de Chambord care, ultim vlăstar din ramura mai vîrstnică a Bourbonilor, trece în ochii unui legitimist neînduplecat cum e contele Alphonse, drept singurul pretendent îndreptățit la tronul Franței, ocupat azi în chip rușinos de către nepotul Uzurpatorului.
Ploaia și urgia nu mai contenesc. Cu scăpărări de fulger, cerul se dezlănțuie asupra Albi-ului. Cumplită noapte, de care contesa Adèle își va aminti pînă la ultima ei suflare. Să fi trebuit oare să citească în această pornire a firii o neagră prevestire? Sfîrșită și cuprinsă de temeri, contesa Adèle își așteaptă pruncul. De-ar fi băiat! *Diex lo volt* — « Dumnezeu poruncește » — sună deviza familiei, al cărei blazon pecetluit cu coroană de conte suveran, este împărțit la colțurile 1 și 4 de emailuri roșii cu o cruce alezată, goală pe dinăuntru, și cu capetele în formă de mere aurite, care țin de Toulouse, iar la colțurile 2 și 3 de emailuri roșii cu un leu la pîndă, din aur, înarmat și cu limba dată cu un email special, însemne care țin de Lautrec. Dee Domnul să fie băiat, un băiat care mai tîrziu să poată fi ceea ce se cuvine să fie un Toulouse-Lautrec: un bărbat care să trăiască în afara veacului său nedemn, cunoscător doar al științelor nobile, cavaler mîndru, vînător dibaci, priceput cres-

cător de cîini şi de păsări de pradă, căruia nici măcar cît o undă să nu-i treacă prin gînd să coboare la ambiții deşarte măreția numelui său şi istoria mai mult decît milenară a spiței sale. Un băiat, nu o fată! « Pe legea mea, zice contele Alphonse, mai bine un broscoi rîios dar mascul, decît o creştină de muiere.»
Dee Domnul!
În toiul furtunii dezlănțuite, contesa Adèle aduce pe lume un băiat.
Diex lo volt!

Un copil încîntător, cu privirea limpede şi obrajii bucălați, ferches în hainele-i croite după moda timpului cu bolero şi fustă scoțiană (moda vremii se vrea anglomană), aşa arată micuțul Henri.
În familia Toulouse-Lautrec, foarte numeroasă dacă punem la socoteală şi rudele prin alianță, e primul copil din generația sa. Pricină să fie şi mai îndrăgit. Ca să-l alinte, ori poate din mîndrie, îl strigă toți — în dialectul lor rouergat: *Bébé lou poulit* (Bébé cel frumuşel), sau, alteori, « Petit Bijou », cum se întîmplă să-l desmierde în nesfîrşita ei înduioşare, o străbunică.
Petit Bijou deschide ochii asupra lumii vegheat pretutindeni pe unde se află de o necontenită grijă. Ai săi nu prea stau locului: Henri e cînd la Albi, în bătrînul conac, împodobit cu străvechi tapiserii, unde s-a şi născut, cînd pe întinsele moşii de la Céleyran, în Languedoc; iar, cel mai adesea, în castelul stăpînit de Prințul Negru, la Bosc, cel ce pare că străjuieşte de pe înălțimi valea Viaur-ului — frumos şi vechi sălaş seniorial, cu turnul său rotund şi vajnic, cu acoperişurile de țiglă smălțuită şi zidurile semețe pe care se cațără iedera. E numai forfotă în juru-i. Zi de zi, de cum se ivesc zorile, castelul se însuflețeşte. Caii necheazá jos în curte, haita latră; în ținută de vînătoare, arcuit pe armăsarul său pur sînge, Prințul Negru stă gata să dea semnalul de plecare. Bărbat în puterea vîrstei, abia trecut de 50 de ani, posac, trufaş, colțuros, cu fața prelungă şi umbrită de barba stufoasă şi de mustața deasă, cu sprîncenele încîlcite de sub care scapără doi ochi pătrunzători, Prințul îşi domină deopotrivă familia şi slugile — pe fiii săi Alphonse, Charles şi Odon, pe

grăjdari, pe îngrijitorii haitei, pe Pierre Grèzes, picherul. O scurtă plecăciune către doamnele ieşite să-i petreacă, şi vînătoarea se porneşte.
« Hallali »*, « curée »**, « goana cerbului », « croirea drumului », « să i se ia urmă »: cam asemenea expresii aude Petit Bijou din zori şi pînă în noapte, încă de pe vremea cînd abia gîngureşte. Ba a început să se şi pri-ceapă la cai, la cîini şi la şoimii cei cu ochii ageri şi ciocul de oţel, pe care Martinii, ţărani din Rabastens, sînt anume tocmiţi să-i crească pentru contele Alphonse. Plin de neastîmpăr, cum scapă de sub supraveghere, n-are decît un gînd: să se strecoare în grajduri, în aerul lor cald cu miros puternic de fîn, de iesle şi de vită, ce-i gîdilă plăcut nările. Cîteodată, cu pasul lui mărunt şi iute, ajunge pînă la ceairul cîinilor — cît o stînă de mare — şi aici se ghemuieşte lîngă copoii cei zdraveni şi lîngă ogari. Şi aşa, încet-încet, îşi descoperă regatul. « La noi — zice contele Alphonse — de cum te-ai născut, te botează şi te şi urcă-n şa.» Iar Petit Bijou dă semne bune: l-au descoperit bînd din apa cailor sau ronţăind din pîinea neagră, anume făcută pentru haită. Viaţa la Bosc se deapănă ca un vis. Seara, după cină, cei mari îl mai îngăduie o vreme pe lîngă ei, înainte să fie dus la culcare. După istovirea de peste zi, o clipă de tihnă şi desfătare acum. Cufundate în fotolii, cu un şal de mătase pe umeri, femeile migălesc cîte ceva cu croşeta. Capelanul castelului, abatele Peyre, trage din pipă. Bărbaţii vorbesc despre vînătoare, rostuiesc cartuşele, citesc, desenează sau modelează în plastilină. Îndeletnicirile artistice ţin de tradiţie în familia Tou-louse-Lautrec. Sînt păstrate portretele în aquaforte, pastel sau creion făcute la începutul veacului de către tatăl Prinţului Negru. Contelui Alphonse îi place în schimb să modeleze mici statuiete înfăţişînd cai sau cîini; nu se dă el în lături nici să facă un desen în creion ori în peniţă. Dăruirea aceasta şi gustul îl au deopotrivă şi fraţii săi, Odon, dar mai ales Charles, cel cu vădită înclinare către artă. « Cînd feciorii mei doboară un sitar — spune bunica Gabrielle — au trei plăceri deodată: îl vînează, îl desenează şi îl savurează.»

---

* Sunet de corn anunţînd încolţirea vînatului (*N. tr.*)
** Împărţirea măruntaielor vînatului la cîini (*N. tr.*).

În picioare şi cu atenția încordată lîngă unul din unchii săi, Petit Bijou nu mai vede decît mîna ce se mişcă în sus şi în jos trăgînd linii pe care apoi le împreunează, făcînd să țîşnească din petecul de hîrtie vînători, picheri, fiare gonind, vreun cerb încolțit ori vreun mistreț hăituit. Lungit lîngă căminul în care ard cîțiva butuci, Petit Bijou trage din vatră un tăciune stins şi se porneşte să înnegrească cu linii şi rotocoale covorul cel mare din salon.

Nu împlinise trei ani cînd, la 28 august 1867, i se naşte un frate, Richard (« Bravo pentru numele ales, le scrie bunica; în familia noastră, cel care purta acest nume a luat de soție pe sora regelui Richard al Angliei »). În ziua botezului din catedrala de la Albi, Petit Bijou e încredințat unei călugărițe, foarte scandalizată că-l vede cu genunchii goi şi cu şosete. După ceremonie, sub aceeaşi supraveghere, însoțeşte şi el cortegiul ce se îndreaptă spre sacristie spre a semna în cartea parohială. « Vreau şi eu să semnez », spune Henri cu glasul lui de copil. « Dar nici nu ştii încă să scrii », îi răspunde călugărița. «Şi ce dacă, — sare el — fac un bou! »

În căsnicia contelui Alphonse lucrurile nu merg prea bine. Nici o mirare deci pentru Petit Bijou dacă în cîte-un răstimp mama, cu ochii înecați în lacrimi, îl strînge la piept cu mai mult foc decît de obicei. Contesa Adèle nu e fericită; asta ca să spunem doar atît.

Blonda şi tînăra femeie, blîndă, retrasă şi sfioasă, numai gingăşie şi delicatețe toată, a moştenit de la străbunii ei, cei din spița Tapié de Céleyran, virtuți pe care le-am putea numi burgheze. De fel de prin părțile Azille-en-Minervois-ului, un tîrguşor aflat la vreo 40 de kilometri de Carcassonne, cei din familia Tapié n-au ajuns să-şi zică de Céleyran decît o dată cu sfîrşitul celui de-al optsprezecelea veac. Sub vechiul regim fuseseră magistrați consulari, înalți funcționari financiari, clerici, răspîndiți la tot pasul prin ținutul Narbonne-ului. Oameni isteți, purtînd de grijă cu multă dibăcie intereselor lor şi foarte iscusiți în afaceri, şi-au rotunjit podgoriile cu noi terenuri, au adăugat proprietăților de la țară imobile la oraş. În 1798, Esprit-Jean-Jacques-Toussaint Tapié, străbunicul lui Petit Bijou, adoptat, după cum era

obiceiul prin Bretania, de către un văr, un consilier la Înalta Curte Regală de conturi, ajutorare şi finanţe din Montpellier — pe nume Jacques Mengau, senior de Céleyran — moşteneşte, o dată cu titlul, şi averea, cu alte cuvinte minunata moşie de la Céleyran — o aşezare frumoasă de 1500 de hectare, mai mult podgorie, ce aparţinuse cîndva cu drepturi de înaltă, joasă şi mijlocie justiţie, cavalerilor Sfîntului Ioan de Ierusalim.

Cum n-o atrăgea decît liniştea, o viaţă singuratică, cu îndelungi ceasuri de lectură şi pioasă meditaţie, contesa Adèle nu bănuise, de bună seamă, în ziua nunţii, cărui destin i se încredinţase căsătorindu-se cu vărul ei. Sîngele celor din familia Toulouse-Lautrec nu e desigur sîngele familiei Tapié de Céleyran.

Cei din stirpea Toulouse-Lautrec retrăiesc, fiecare în adîncul lui, nepotolitele patimi ale străbunilor, conţii aceia de Toulouse sau viconţii de Lautrec, a căror istorie s-a confundat atît de des cu istoria. Pătimaşi şi aprigi, de o cutezanţă fără margini, ei s-au lăsat pradă de-a lungul veacurilor celor mai nesăbuite porniri, unei adevărate beţii a faptei necugetate. Nimic nu-i putea stăvili. Erau dintre cei care, dîrji pe timp de restrişte, nu se desmint nicicînd. Stăpîniţi de o frenetică nevoie de a acţiona, ei au umplut lumea de neastîmpărul lor, de faptele lor — şi bune şi rele — cruciade în locurile sfinte, războaie religioase sau bătălii pe pămînt străin. Şi dacă Raymond al IV-lea fusese în 1099 printre cei dintîi asediatori care au pătruns în Ierusalim, urmaşii lui nu s-au lăsat nici ei mai prejos; năpustindu-se cu furie în cumplitele lupte cu albigenzii, ei s-au văzut de zece ori excomunicaţi de către papi. Ce-i drept, nu se prea sinchiseau ei de atîta lucru; ba li se mai întîmpla ca, în dispreţul şi mînia lor, să-l spînzure de vreun copac pe cel ce avusese neobrăzarea să le aducă porunca Sanctităţii Sale. « Ehe, Monseniore — făcu o dată la o masă, plin de nostalgie, contele Alphonse, de faţă cu un arhiepiscop — s-au dus vremurile cînd un conte Toulouse îi scăpa un picior în c. . . unui călugăr şi dacă i se năzărea îl mai şi spînzura de un pom. » Se dedau ei la samavolnicii şi în sînul propriei lor familii: în 1214, Raymond al VI-lea, văzînd că fratele său Baudoin nu se prea arăta încîntat să se alăture taberei

lui Simon de Montfort, a poruncit ca, sub ochii lui, să fie spînzurat de un pom cu o funie scurtă de gît*.
Cam așa se purtaseră străbunii dinspre tată ai lui Petit Bijou. Într-un veșnic neastîmpăr, ei semănau pesemne toți cu acel Odet de Foix, viconte de Lautrec, răpus în 1527 la asediul Neapolelui și despre care Brantôme** scrie că « era arogant și înfricoșător la înfățișare. . . și pentru că așa era felul lui, dar și din pricina cumplitelor cicatrice. . . de pe urma bătăliei de la Ravena », unde îl părăsiseră ca mort pe cîmpul de luptă și despre care spaniolii spuneau că « nu ținea seama de nici un sfat. . . și că mai bine greșea după capul lui decît să-l învețe alții ce să facă ».
Obișnuiți din tată în fiu să se poarte ca stăpîni absoluți și avînd strînse legături de rudenie cu familiile regale din Franța, Anglia și Aragon, căsătorindu-se cu frați, surori, fii sau fiice de monarhi, alte legi decît cele pe care și le statorniceau singuri ei nu cunoșteau. Erau de o vitalitate nesecată. Cronica vremii n-a reținut numai faptele lor de arme; ea mai amintește și desfrîul spre care sensualitatea clocotitoare de meridionali îi împingea pe unii dintre ei, și vorbește despre desmățul la care s-a dedat, în 1790, Pierre Joseph de Toulouse-Lautrec, conte de Foix, sau despre abaterile de la drumul cel drept al acelei Adélaïde de Toulouse, cea cu poftele dezlănțuite și despre care se spunea că « nu a fost bărbat, slugă, senior, burghez sau om din popor cu care ea să nu-și fi făcut mendrele ». « Cetățeană ducesă — i-a spus o dată cu semeție Pierre Joseph de Toulouse-Lautrec ducesei de la Trémoille — să nu confundăm amorul cu c. . . . » Seducătoare vorbă de duh, ce valorează cît un portret.
Înjurîndu-i pe toți deopotrivă, pe revoluționarii de la 1789, pe republicani, pe francmasoni, pe partizanii ducelui de Orléans, ca și pe bonapartiști, contele Alphonse, om bine legat, mai degrabă scund decît înalt, dar din cale afară de zdravăn, își cheltuia cum putea prisosul de energie.

---

*Spița Toulouse-Lautrec-Montfa descinde din acest Baudoin care în 1196 se căsătorise cu vicontesa Alix de Lautrec, moștenitoarea seniorilor de Montfa.
***Pierre de Bourdeille, senior de Brantôme*, memorialist francez (1540—1614), autorul « Vieților oamenilor iluștri și ale marilor căpitani francezi» (*N. tr.*).

Pînă să se însoare, adică pînă la vîrsta de 25 de ani, a slujit — îndată după terminarea școlii militare de la Saint-Cyr — în regimentul 6 de cavalerie ușoară de la Maubeuge. Luînd parte la toate probele de călărie, alergări, sărituri, rallye-paper sau steeple-chase, trecea drept un călăreț nespus de înzestrat, copleșindu-i cu superioritatea sa pe toți cei care ar fi avut de gînd să se întreacă cu el. Era « fala regimentului ». Pe cît de neobosit, pe atît de activ, i se întîmpla de multe ori să istovească sub el trei cai într-o singură zi, fără să dea cine știe ce semne de oboseală. Putea fi văzut după aceea, proaspăt și bine dispus, petrecîndu-și noaptea în dansuri și chef.

Pe vara sa, contele Alphonse o cunoștea de cînd lumea. S-ar fi zis chiar că se prețuiesc și se înțeleg. Li se păruse că se și iubesc: nu se lăsau duși decît de năvala « curentului care te poartă »*. Încă din primele zile ale căsniciei, contesa Adèle, dezamăgită, ba chiar cuprinsă de neliniște, a descoperit că are un tovarăș de viață mult diferit de cum și-l închipuise. Nimic n-o atrăgea spre el; totul o îndepărta.

Un bărbat care, prin felul lui de a fi, ținea mai mult de evul mediu decît de anul 1868, contele Alphonse se născuse într-o lume care nu-i oferea, ca să-și cheltuiască vigoarea, decît caii și vînatul. Fără un țel precis înaintea sa, el nu dădea glas decît propriilor sale porniri sau capriciului celui mai mărunt. Ce l-ar fi putut stăvili? Poate banii? În familia Toulouse-Lautrec se afla o ladă mare pe care intendenții moșiei o umpleau mereu și din care își luau cu toții cît voiau și cît le trebuia. Ce crede lumea? Dar contele Alphonse a moștenit darul de a nu-i păsa nici cît negru sub unghie de ea și nici prin cap nu i-ar fi trecut vreodată că cineva ar putea sau ar avea dreptul să-l judece. Teamă de ridicol sau opreliște socială nu existau pentru el. Trăia pe propria lui planetă, după bunul său plac, împins de un temperament fără margini și potrivnic oricărei forme de control, chiar și atunci cînd era vorba de acte dintre cele mai neobișnuite și ciudățenii dintre cele mai nepomenite. Un extravagant! Cel puțin așa îl credeau toți cei din jurul său.

---

* Expresie folosită de contele Alphonse într-o scrisoare datată 18 septembrie 1901 și adresată lui René Princeteau.

La Albi, în zilele de vară, se plimbă pe uliți cu cămașa fluturînd în vînt și ținînd pe pumn un șoim pe care-l hrănește cu carne crudă. Și cum nu vrea să-și lipsească răpitoarele de sprijin bisericesc, le dă să bea apă sfințită. În ochii celor neavizați, îmbrăcămintea lui ar putea să pară de multe ori ciudată. Se dă în vînt după veșminte neobișnuite, îi place, ba chiar găsește că e bine să îmbrace haine de cow-boy, de caucazian, de scoțian sau să-și pună zalele de cruciat. Nu se dă în lături să amestece în fel și chip gătelile pe care le pune veșmintelor sale: a coborît odată la masă — la o masă în sînul familiei — purtînd o pelerină scoțiană pe umeri și pantofi de balerină. În odăile sale, printre trofeele de vînătoare ai să dai de cărți străvechi despre creșterea șoimului sau arhaice almanahuri și papirusuri roase de vreme, zăcînd de-a valma cu haine, arme și harnașamente de cavalerie de tot feul. Pumnale de samurai stau alături de șei kirghize, sau de corturi ale Pieilor Roșii. Mai tot ce vine din Orientul apropiat sau mijlociu îi trezește încîntarea. Iar ceea ce vine din Persia îl vrăjește. Reguli despre felul cum se înhamă un cal, rețete de bucătărie, leacuri, dar ce nu ia el de la popoarele Asiei apusene! « Sînt foarte mulțumit de noua mea cască caucaziană ce are forma turnurilor castelului din Bosc, îi scrie el mamei sale, desenîndu-i însă în grabă și forma faimoasei căști. O port cînd ies în Bois, cu o garnitură de postav roșu, care flutură în vînt cînd galopez. » E vorba de Bois de Boulogne. La drept vorbind acest mare nemulțumit nu poate sta locului. Colindă Franța în lung și-n lat, « uitîndu-și » cîteodată pe un peron de gară nevasta, care, fără un ban, în pungă, e nevoită să se lase trimisă acasă de către administrația căilor ferate.

Pentru că, la drept vorbind, contele Alphonse este și din cale afară de distrat; nu s-a dus el oare la Paris, la numai cîteva zile după nuntă, să se întîlnească cu vechi camarazi de regiment și de chefuri, « scăpînd cu totul din vedere » că abia se însurase?

Mai tot timpul pe drumuri, aleargă de pe un teren de vînătoare pe altul. Vînează în Sud, la Bosc, în castelul său de la Montfa, în apropiere de Castres (unde își pusese în gînd să aducă doi lei și să-i lase să trăiască în libertate), vînează în Sologne, dar și în regiunea Orléans, prin pădurile de lîngă Loury, un canton din Neuville-aux-Bois

unde are un fel de conac demontabil, pe care îl duce de colo pînă colo, după cum i se năzare, sau după preo-cupările lui vînătorești.

Tocmai acest Loury ajunge să fie, în august 1868 (Petit Bijou are acum trei ani și jumătate), martorul destră-mării depline a căsniciei Toulouse-Lautrec. Demnitatea contesei Adèle îndură cu greu nenumăratele purtări cu totul ieșite din comun ale soțului ei. Dar sînt și lucruri mai grave. Ea, care visase dragoste și tihnită fericire, nu se putea împăca cu gîndul neîncetatelor acte de infidelitate ale contelui Alphonse, împins de sîngele său clocotitor. Asemenea îndepărtatei lui străbune, Adélaïde de Toulouse, orice-i ieșea în cale merita atenție, fie că era vorba de vreo păstoriță, dănțuitoare de cabaret sau femeie de stradă. Și contesa Adèle s-a săturat.

Richard, cel de-al doilea fiu al ei, se stinge din viață la Loury, în vîrstă de un an fără o zi, la 27 ale lunii august. Înnebunită de durere, batjocorită și înșelată, pleacă din Orléanais la Bosc, luîndu-l cu ea și pe Petit Bijou, hotărîtă să se poarte de aici înainte cu contele Alphonse ca între veri și nimic mai mult.

Pentru ea viața s-a sfîrșit. Singura mîngîiere și singurul țel al grijii și nădejdilor ei va fi acum Petit Bijou. Doar acest copil, atît i-a mai rămas după jalnica spulberare a năzuințelor.

Călăuzit de mama sa, de abatele Peyre și de o rudă mai îndepărtată, o domnișoară bătrînă, Armandine d'Ali-choux de Sénégra, Petit Bijou își începe învățătura. Ager la minte, el prinde repede. Dar și cîte pozne face! Vioi, zgomotos și curios să știe tot ce se petrece în jur, e într-un veșnic neastîmpăr: e ca o minge, spune maică-sa. Plin de capricii, nu face nimic decît după capul lui. Și trebuie să-i faci hatîrul. Cald și drăgăstos — desigur! — e gata în orice clipă să-și arate afecțiunea; dar cum nu i se face pe plac, are hachițe! « Vreau pipi! Vreu pipi aici! » — urla într-o zi în bazilica Sfînta Cecilia. Și fără să se mai sinchisească de admonestările guvernantei speriate, sărmana Adeline, Petit Bijou stropește mozaicul cate-dralei.

Din grajduri pînă la bucătărie, din salon pînă la ceairul cîinilor, neastîmpăratul acesta, pe care nimic nu-l inti-

midează, se poartă ca un despot, impunîndu-și dorințele și abuzînd de trecerea lui de copil din cale-afară de răsfățat. Îi place gluma, e mușcător și nu se dă în lături să joace cîte-o festă. Gata în orice clipă să ia partea de haz sau pe cea picantă a lucrurilor ca și a oamenilor, sîcîie cu zeflemeaua lui în stînga și în dreapta, îi sîcîie pe bucătari gustînd din sosuri cu aerul unui mare cunoscător, pe băieții de la grajduri vorbindu-le stîlcit englezește, iar pe blîndul capelan căutînd să-l imite sclifosindu-se în urma lui. . . Mama închide ochii la toate și-l dojenește plină de duioșie. Vioiciunea și felul lui zburdalnic o încîntă.

I-ar fi părut rău să fi fost altfel. Așa, e mîndră de copilul ei. Îl învață, neobosită, istoria străbunilor, a rubedeniilor cu faimă (Petit Bijou este și nepoțelul lui La Fayette), îi vorbește despre toate legăturile de rudenie cu familiile princiare datorită cărora în vinele celor din familia Toulouse-Lautrec curge sînge regesc. « Ia te uită! — exclamă într-o zi băiețelul — nu s-ar putea spune că regii ăștia nu-mi sînt veri! »

Ei bine, da! contesa Adèle ar fi într-adevăr nefericită dacă băiatul ei nu s-ar purta așa. Pentru că, uneori, o undă de neliniște greu de definit, îi înnourează cugetul și-i dă semne alarmante instinctului ei matern. Fără să fie, cum s-ar zice, un plăpînd, Petit Bijou prea zdravăn totuși nu se arată. Fontanela lui nu se întărește și pe deasupra are o greutate în vorbire: e puțin peltic.

Cu vîrsta se vor schimba toate, își spune mama în gînd, căutînd să se liniștească. Căci cum ar putea Petit Bijou să nu semene cu cei din spița sa, cu acel aprig bunic, Prințul Negru, ori cu tatăl său, care în toiul iernii se scaldă în lac sau stă de priveghe nopți întregi, iar în rarele sale scrisori (pe care le trimite doar cînd e departe de ai săi, așa că de acum înainte au să fie tot mai dese) nu vorbește decît despre vînătorile lui, încheind scurt: « Pic de somn și mă simt minunat ». *

---

* Mary Tapié de Céleyran menționează una din aceste scrisori purtînd data de 29 decembrie 1869 și expediată de la Loury: « Prietenă dragă, n-am avut timp să-ți scriu pentru că sîntem ocupați acum să împărțim cîinii în două potere: Odon își păstrează zece cîini pe care o să-i țină numai pentru căprioare, iar pentru mistreți îmi lasă mie restul de 18 cîini. A trebuit să-mi caut și un alt cal și am găsit, în sfîrșit, o iepușoară care se lasă înhămată perfect. Ieri am putut să

Dinspre partea lui, contele Alphonse nu se omoară cu firea pentru fiul său. Atîta timp cît nu se dovedește în stare să strunească un pur-sînge, în ochii lui nu înseamnă nimic. Şi apoi, creșterea copiilor e o treabă muierească. Abia pe urmă încep lucrurile mai serioase, dar — bineînțeles — nu despre latină și nici despre matematică e vorba: pe un prieten de-al său care-l învață pe Petit Bijou să călărească, contele Alphonse îl sfătuiește binevoitor: « învață-l să umble și cu lasso-ul; o să-i slujească mai tîrziu să agațe femeile, pe cîtă vreme cu latina. . . » Şi totuşi, contele Alphonse l-a învățat și el ceva pe fiul său: « Să deseneze cu două degete pe o bancnotă mare un porc peste efigia unui melancolic Napoleon al III-lea. » * De altfel, în acele zile ale lui 1870, contele Alphonse are și de ce să fie vesel: cel de-al doilea imperiu și-a trăit traiul. La 19 iulie, Napoleon al III-lea declară război Prusiei; la începutul lui septembrie, capitulează la Sedan, iar la 17 ale aceleiași luni prusacii sînt la porțile Parisului. Pe contele Alphonse toate aceste evenimente l-au găsit la Loury. Şi în timp ce căuta să se obișnuiască, de bine de rău, cu cotropirea de către soldații dușmani a locurilor lui de vînătoare, frații săi izbutesc să ajungă la armata de pe Loara, Odon călărind pe frumoasa iapă Bavolette. La 28 ianuarie 1871, Parisul se pleacă în fața forțelor prusace. Apoi, la 18 martie, izbucnește insurecția Comunei, pentru ponegrirea căreia contele Alphonse nu va găsi niciodată cuvinte îndeajuns de grele. Din toate

---

scot cîinii. Pădurea fusese pregătită de minune. Am atacat în ceată și timp de două ceasuri cîinii au încolțit și gîtuit o fiară roșcată, prilej de admirabilă vînătoare. A doua zi, iapa mea și-a prins piciorul din față și o să aibă nevoie de zece zile de odihnă. Odon, care ieșise și el cu cîinii după căprioare, a căzut cu cal cu tot și Paroli șchiopătează și el. Cîteva zile mai tîrziu, ascunzișurile vînatului:— goale (pădurea fusese prost pregătită). Eu atac totuși un mistreț de toată frumusețea, care se rupe de haită; pentru ca după un ceas de hallali să fie gata! Cîinii sînt teferi: doar Lucifer și Blücher au fost puțin zdreliți. Bun loc de vînătoare se face Loury-ul nostru. Cei douăzeci de cîini pe care îi am nu latră mai prost ca tot atîția cîini francezi. Mîine fac o vînătoare cu prințul de Montholon, care o să deschidă gonitul cu cîinii lui pentru mistreți etc. » Contele Alphonse așterne pe șase pagini astfel de amănunte, înainte să încheie scurt, așa cum arătam mai sus. După cum remarcă Mary Tapié de Céleyran, nu se poate să nu-ți amintești, cînd ai în față o astfel de depeșă de dragoste, de acel « *Doamnă, suflă un vînt năprasnic, iar eu am răpus șase lupi* ».

* Thadée Natanson.

cele patru revoluții, cîte au zguduit Franța în răstimp de mai puțin de un veac, Comuna i se pare cea mai îngrozitoare. Cînd va veni oare ziua în care contele de Chambord să urce pe tronul Franței?

Din nefericire, pentru cei din familia Toulouse-Lautrec anii de război au un sfîrșit tragic. În dimineața de 23 decembrie 1871, Prințul Negru, bunicul lui Petit Bijou, urmat de picherul său și de întreaga haită, pornește ca de obicei departe de castel. E un ger de crapă pietrele. Totul e înghețat. După ce a scos un iepure din vizuină, Prințul Negru îl urmărește pînă departe. Și cum vînătoarea se prelungește, poruncește la prînz picherului să se înapoieze la Bosc. O să ducă mai departe singur vînătoarea. Să nu-l aștepte nimeni!

Ceasurile trec. Scurta zi de decembrie se apropie de sfîrșit. Încet-încet, femeile de la castel sînt cuprinse de îngrijorare. Curînd se așterne tăcerea nopții.

Ah, dar iată cîinii! Numai că se întorc fără stăpîn. Cum să nu te gîndești acum la lucruri mai rele: cu siguranță că Prințului Negru i s-a întîmplat o nenorocire. Cît e noaptea de lungă, toate împrejurimile Bosc-ului sînt scotocite. Petit Bijou caută cu încăpățînare să o convingă pe mama sa s-o apuce spre valea Viaur-ului. Dar nimeni nu-i dă ascultare. Și totuși, prin acele locuri, în apropierea năvalnicului pîrîu, va fi descoperit a doua zi trupul sfîrtecat și degerat al acestui vînător neobosit și neînfricat.

Prințul Negru a avut același sfîrșit ca și tatăl său, răpus la 37 de ani în timpul unei vînători călare. Azvîrlit pesemne din șa, el s-a prăbușit din stîncă în stîncă pe povîrnișurile ce străjuiesc prăpastia Viaur-ului. Rănit grav, el a încercat să cheme, să sune din cornul de vînătoare ce zăcea la cîțiva pași mai încolo stropit de sînge. . .

Jalnic Crăciun! Dangătul clopotelor de înmormîntare se împletește cu cel al clopotelor vestind nașterea Mîntuitorului. Nu e pretutindeni bucurie printre muritori.

Domnul abate este rugat de elevul său crotinofag să-i spună dacă se scrie Γνωτι σεαυτον *sau* Γνωθι σεαυτον.

Cu tot respectul,

Henri de Toulouse-Lautrec.

Curînd « elevul crotinofag » va împlini 8 ani. Inteligența sa ca și precocitatea lui nu mai lasă nici o îndoială. I se şi dau primele lecții de latină, iar el caută să deslușească de unul singur tainele elinei.
Fie că se află la Bosc, la Albi, ori la Céleyran, micul Henri găsește din ce în ce mai mult că viața e minunată. Între timp i-au mai venit pe lume cîțiva veri și verișoare, pe care îi ia sub ocrotirea lui și îi strunește la joacă. Și ca să născocească noi jocuri e întotdeauna neobosit. Cîtă nepotrivire totuși între firea lui ca o văpaie și felul cum arată la trup! În ciuda vieții dusă în aer liber, a unei hrane din belșug și aleasă (băiețașul posedă și el « legendarul *stomac Lautrec* ») *, e totuși plăpînd și are o sănătate șubredă. Plină de îngrijorare, contesa Adèle e numai priveghe, mîhnită că-l vede cu umerii căzuți, cu pieptul îngust și picioarele uscățive. Ar fi fost de mult timpul totuși să-și înceapă studiile cu regularitate într-o instituție de învățămînt. Sîntem în pragul unui nou an școlar — 1872. Să mai aștepte oare?
Tocmai acum, contele Alphonse e cuprins de dorința de a se stabili la Paris, de unde îi va fi de bună seamă mai ușor să ajungă la vînătorile din Orléanais și din Sologne și unde va putea să urmărească în voie tot ce se întîmplă în lumea hipismului. Hotărîrea e deci luată. Așa că, într-o dimineață de început de toamnă, Petit Bijou, împreună cu mama sa, părăsește castelul din Bosc.
La Paris, contele Alphonse se instalează la parterul unei aristocratice pensiuni de familie, hotel Pérey, situat în cité du Retiro, la numărul 5. Acest cité du Retiro e unul din nenumăratele colțuri ale capitalei, care păstrează o undă de farmec romantic și unde plutește în aer o mireasmă a trecutului. Ca să ajungi aici, o apuci prin strada Faubourg Saint-Honoré pe la casa cu numărul 30; apoi, la cîțiva pași, se înalță pe stînga hotelul Pérey; ceva mai departe, în fund, cîteva clădiri secolul al XVIII-lea se mîndresc cu fațadele lor destul de atrăgătoare; drumul unde a fost ridicat acest cité du Retiro face apoi un cot și se bifurcă în dreptul casei cu numărul 35 de pe strada Boissy-d'Anglas. Această așezare care, la prima vedere, ar putea să pară ciudată, își are o destul de lesnicioasă explicație: odinioară, sub

* Mary Tapié de Céleyran.

Vechiul Regim, cité du Retiro era locul unde se adă-posteau caleştile curţii.
De aici înainte, Petit Bijou va trăi aşadar la hotel Pérey, laolaltă cu părinţii lui, care izbutiseră să salveze apa-renţele unei căsnicii abia acum întemeiată pe « politeţe şi indiferenţă » *. Exista însă un copil şi el trebuia ocrotit. « Peste căpşorul brun, cei doi soţi îşi mai împreu-nau mîinile de pe degetele cărora verighetele alunecau » **. Familia Toulouse-Lautrec şi-a dat fiul ca extern în clasa a opta pregătitoare a liceului Fontanes***, din strada Havre, unde pe atunci învăţa şi unul din verii dinspre mamă ai lui Henri, Louis Pascal.
Copilul se despărţise însă cu tristeţe de tot ceea ce îi împlinise viaţa pînă atunci. În clipa plecării era să-l podidească plînsul, dar s-a ţinut tare: un mic gentilom nu trebuie să-şi arate durerea. Aşa că s-a lipit de mama sa, mulţumindu-se s-o întrebe, cu un nod în gît, în timp ce se urca în berlină: « Mamă, ne mai întoarcem vreo-dată? » — *vleodată*, pentru că, din păcate, Petit Bijou tot peltic a rămas.
Amărăciune de copil, dar care trece repede. Îl aşteaptă o viaţă nouă, la care, cu ochii mereu deschişi şi plini de interes pentru tot ce se întîmplă în juru-i, Henri se adaptează cu uşurinţă. La liceu leagă pe dată prietenii. Şi bineînţeles, se împrieteneşte la cataramă cu vărul său, Louis Pascal, care trebuie să se supună regimului de internat (tatăl său — făcînd parte dintr-o prefectură — era nevoit să locuiască în provincie). Leagă prietenie şi cu fiul unor burghezi avuţi, Maurice Joyant, aproape de o vîrstă cu el, şi de care este nedespărţit. La studii, Lautrec şi Joyant se întrec, şi unul şi altul fiind în fruntea clasei. La unele materii cum ar fi gramatica franceză, e mai bun Lautrec: la altele, ca de pildă gramatica limbii latine, biruie Joyant.
Profesorul din clasa a opta pregătitoare, domnul Mantoy, are desigur motive să fie mulţumit. Şi ar fi şi mai mul-ţumit, dacă micul Lautrec nu şi-ar încuraja camarazii, dînd un exemplu foarte prost, la tot felul de năzbîtii. Dar « cum să-l pedepseşti prea aspru? Învaţă atît de

* Mary Tapié de Céleyran.
** Idem.
*** Azi liceul Condorcet.

bine!» exclamă contesa Adèle, cu atît mai pornită pe îngăduinţă cu cît sănătatea copilului ei îi pricinuieşte griji tot mai mari. «Nu creşte decît foarte puţin şi la liceu l-au şi poreclit «piciul».
L-ar putea înzdrăveni oare călăria? Asta şi doreşte contesa Adèle. În fiecare zi deci, Petit Bijou merge cu tatăl său la lecţia de călărie de la manejul Duphot. Caii devin mai mult ca oricînd pasiunea sa. În nesfîrşitul lui neastîmpăr, nu este atras şi nu-i place decît ceea ce se mişcă, iar pe de altă parte, captivat de orice fel de spectacol, purtînd în ochi nu se ştie ce lăcomie ori nesaţ, nu se mai satură uitîndu-se la cai. Din instinct, ca şi tatăl său de altfel, şi ca fiecare din ai săi, Henri iubeşte animalele, fie ele păsări de pradă ori cai pursînge, care poartă în ele propria lor desăvîrşire. Îl încîntă pînă la admiraţie jocul semeţ al muşchilor calului, mlădierea lui de animal de rasă, atît de firesc adaptat nevoii de a alerga. Călăria, sportul hipic erau pe atunci foarte la modă. Dis-de-dimineaţă, cavaleri şi amazoane frămîntau aleea Poteaux în Bois de Boulogne sau după-amiaza aleea Salcîmilor, — lumea mondenă ca şi lumea demimondenelor — voind să-şi etaleze toaletele, «*faire le persil*», cum se obişnuia să se spună în limbaj bulevardier, toate acestea într-o nesfîrşită defilare de echipaje luxoase, faetoane, cabriolete sau landouri, caleşti victoriene, «*paniers*», «*huits-ressorts*» şi trăsuri sau cupeuri, sau mai precis caleşti conduse à la Daumont de către surugii pudraţi şi pomădaţi. *Fashion*-ul * îşi dă întîlnire la curse, la Chantilly sau la Longchamp (noul hipodrom de la Auteuil abia se amenajează). Derby-ul, Concursul hipic, Marele Premiu, alături de Ziua Drag-ului ** se numără printre *great events* *** de la care nu se cuvine să lipseşti.
Ori de cîte ori e nevoie, contele Alphonse se îmbracă de parcă ar fi un dandy, îşi pune joben *made in London*, semn evident că face parte din lumea bună, deşi, la drept vorbind, nu se simte decît prea puţin chemat spre viaţa uşuratică şi mai ales artificială pe care o duc cei de-o seamă cu el. Pasionat al «sportului» (pe vremea

---

* Lumea bună (în lb. engleză în original) — (N. *tr.*)
** Un fel de cursă care imită vînătoarea călare cu cîini (*N.tr.*)
*** Marile evenimente (în lb. engleză în original —(*N. tr.*).

aceea în Franța prin acest cuvînt era indicată mai ales călăria), iubind frenetic natura, codrii şi vînătoarea, el nu se îndeletniceşte cu toate aceste manifestări mondene decît în măsura în care ele sînt prilejuri de a răspunde propriilor lui înclinații. Se vede cu oamenii de rangul lui sau merge pe la cluburi doar ca să-şi întîlnească tovarăşii de la vînătorile călare ori *steeple-chase* *. Adevăratele lui plăceri? Să încerce un cal nou, să pîndească pe îndelete un uliu ori un ciuf. La parterul hotelului Pérey unde şi-a amenajat un mic atelier (se îndeletniceşte puțin şi cu sculptura, cu modelajul), şi-a adus stupi ca să poată studia zborul albinelor. De multe ori îşi ia fiul la curse sau în Bois de Boulogne. Şi acolo, se îngrijeşte de educația lui de viitor sportiv. Îl deprinde să judece fără greş, cu o precizie de naturalist, însuşirile unui animal, să amănunțească, să analizeze cum este el plămădit. Copilului îi place să privească; tatăl îl învață cum să cunoască mai bine caii.

Fără doar şi poate, Petit Bijou îşi admiră tatăl. Iar ciudățeniile lui nu-l uimesc prea tare; s-a obişnuit cu ele. La urma urmelor, ce l-ar mai putea uimi? Că domnul conte Alphonse se încumetă să-şi spele cămăşile în jgheabul din strada Regală, pe motiv că spălătoresele pariziene nu-şi cunosc meseria (la naiba! parcă mai ştie cineva în Franța să spele rufele « după decapitarea lui Ludovic al XVI-lea»? **); că se duce în Bois călare pe o iapă mustind de lapte, înşeuată şi cu frîul pus după moda caucaziană şi că odată ajuns lîngă Cascade se apucă să mulgă iapa ca să bea laptele în chip de micul dejun; că tot la Bois, făcînd *le persil* în felul său, conduce o trăsură norvegiană trasă de un animal zbîrlit, un poney din insulele Shetland, sau că iese călare îmbrăcat în costum de kirghiz? Sînt oare toate acestea mai neobişnuite decît sunetele din corn cu ajutorul cărora, în zilele de furtună, unchiul de Céleyran adună în grabă lumea din jurul său? Întreaga familie trebuie atunci să se strîngă în holul castelului, să se aşeze pe fotolii despărțite de podea prin nişte plăci de sticlă, şi apoi să aştepte aşa, spunînd rugăciuni pentru ca cerul să catadicsească a se însenina.

---

* Alergare cu obstacole (în engleză în original — *N. tr.*).

** Francis Jourdain.

Nețărmuita libertate ce o afișează contele Alphonse, ca și desăvîrșita nepăsare față de ceea ce se spune și ceea ce se face sînt, pe cît se pare, o atracție în plus în ochii lui Petit Bijou. Între el și tatăl lui există potriviri complice. Copilul vede în tată un model de urmat. Prestanța acestui gentilom, cutezanța și tăria sa, iscusința sa de cavaler îi sînt pildă. Într-o zi, contele Alphonse a făcut prinsoare pe două sute de ludovici cu un membru al Jockey-Club-ului, că va izbuti să sară cu cal cu tot peste o birjă cu acoperișul ridicat; și a cîștigat. Ce curaj, nu-i așa? Și ce ținută! Petit Bijou se minunează. Ce mult ar vrea să-i semene tatălui său, mai tîrziu, cînd va fi mare!

Dinspre partea sa, contele Alphonse e nespus de înduioșat de curiozitatea pătimașe pe care fiul său o arată pentru animale. Se recunoaște pe sine în acest băiețaș ce vădește cu atîta bucurie aceleași preferințe ca și el. Căci contele Alphonse iubește animalele; le îndrăgește mai mult chiar decît ar vrea s-o mărturisească. Își iubește desigur caii, cîinii și șoimii, dar își iubește și vînatul pe care-l înghesuie în vizuină. Pentru vînătorul acesta masacrul e ceva dezgustător. Nu o dată s-a întîmplat să curme o vînătoare cu cîini pentru că nu era dusă după toate regulile, și, deci, nu lăsa îndeajuns de mulți sorți de scăpare cerbului, căpriorului sau mistrețului. Ține el chiar atît de mult să ucidă? La drept vorbind, contele Alphonse complică tot mai mult regulile vînătoarei, înmulțește la nesfîrșit piedicile, închipuie fără zăbavă noi și noi piedici. Și în afară de asta... Dl. de Montesquieu povestește pretutindeni ce i s-a întîmplat într-una din zile, pe cînd se afla cu contele Alphonse. Acesta îl poftise să doboare cîteva păsări pe locurile lui de vînătoare din Sologne. Traseul era nesfîrșit, iar zăpușeala copleșitoare. Dl. de Montesquieu ajunsese la capătul puterilor. După un marș istovitor, cei doi bărbați poposiră în sfîrșit, în apropierea lacului, capătul urmăririi. Un stol de rațe și de lișițe se ridică deasupra capetelor. Văzînd atîta vînat și uitînd de oboseală, dl. de Montesquieu se grăbi să-și încarce arma. Gazda, puțin stînjenită, îl opri atunci cu un gest: « Nu trage, te rog, dragă prietene... Păsările astea sînt bucuria ochilor mei, și, dacă tragi, le înspăimînți. Și s-ar putea să nu se mai întoarcă. »

Contele Alphonse își duce fiul nu numai prin locurile unde se pot vedea cai. Îl ia cu el adesea în atelierul unui prieten de-al său, un pictor, René Princeteau, care locuiește tocmai către capătul străzii Faubourg Saint-Honoré, la numărul 233, într-un soi de orășel al artiștilor.

Atelierele se înșiruie de-o parte și de alta ale unei fundături, înapoia unor garduri de grilaj. Atmosfera locului are ceva provincial. Cum se face vreme bună, porțile se deschid și se stă la taclale.

Ciudat om acest Princeteau! Surdo-mut din naștere și copil al unui negustoraș de vinuri din Libourne, el s-a bucurat totuși de o desăvîrșită educație. Mai întîi mama sa, apoi tot felul de specialiști l-au învățat să vorbească: articulează din fundul gîtului, cam răgușit și cu icneli, destul de artificial, și totuși cu destulă ușurință. Face față de minune unei conversații, prinzînd spusele celor cu care stă de vorbă după mișcarea buzelor. După ce a învățat la început de toate, luînd și lecții de gimnastică și călărie, s-a consacrat apoi sculpturii. A învățat puțină vreme la Bordeaux, înainte să vină la Paris, la Școala imperială de arte frumoase. O dată ajuns aici, s-a simțit atras spre pictură...

La treizeci de ani, cîți are azi, René Princeteau se poate mîndri, ca artist, că are o oarecare faimă. Expune la cercul artiștilor din strada Volney, la Salon, unde pînzele și sculpturile sale sînt remarcate, uneori chiar cumpărate de către stat. Foarte elegant, purtînd întotdeauna redingotă și joben, el frecventează înalta societate, ba merge chiar și pe la baluri: « aud muzica *în pîntec* », spune el *. Cavaler destoinic, amator de curse de cai și vînători cu cîini, el cultivă îndeosebi arta animalieră și pune întreaga-i măiestrie în pictarea cîinilor, a scenelor de vînătoare sau a peripețiilor de la *steeple-chase*.

E mai degrabă un artist la modă. « Nu pictez decît cai de douăzeci de mii de franci », declară el. Dar pune mult suflet în lucrările sale. Și pe deasupra iubește cu adevărat animalele. Cînd pictează un cal sau un cîine, se străduiește să-i facă un portret în lege, ca și cînd ar fi vorba de o ființă omenească; se tru-

* Povestește Robert Martrinchard.

deşte să prindă şi să redea atitudinile lor individuale, într-adevăr, semnificative.
Princeteau are cîţiva elevi. Vreo cinci sau şase amatori bogaţi, cu pasiune pentru sport, l-au ales să le fie maestru şi se întrunesc la cité du Retiro, sub aspra lui oblăduire. Contele Alphonse face şi el parte din acest grup *.
Adus de tatăl său pe lîngă Princeteau, Petit Bijou ia curînd obiceiul să urce pînă la atelierul acestuia din strada Faubourg Saint-Honoré. Nu se mai satură să-l privească pe pictor desenînd sau pictînd. Şi asta mai ales pentru că Princeteau este îndeosebi un animalier. Şi fiind un astfel de pictor, Princeteau se remarcă prin aceea că nu înfăţişează niciodată animalele în stare de repaos. E, prin excelenţă, un pictor al mişcării. Ceea ce îl încîntă pe copil.
Dar îi place la fel de mult şi felul şugubăţ, puţin zeflemitor al lui Princeteau, care nu se dă în lături să observe ridicolul şi slăbiciunea altora. Oare nu tot către asta se simte şi el înclinat?
« Micuţul » — aşa-i zice Princeteau — desenează fără preget. Şi nu simte îndemn către desen doar din nevoie copilărească de a face şi el ca cei din jur. Îl mînă către aceasta un har înnăscut ce-i prilejuieşte să afle în desen o a doua — ba, s-ar putea spune chiar prima scriere. Cînd vrea să-şi exprime un sentiment, o impresie, se foloseşte, dintr-o pornire cu totul spontană, numai şi numai de desen. Şi, vrăjit, descoperă posibilităţile graficei, resursele acestui nou limbaj, ale cărui elemente nu sînt moştenite, învăţate ca nişte cuvinte, ci, dimpotrivă, ale cărui semne trebuie să le născocească treptat, după cum se iveşte nevoia. Află în acest joc o plăcere nespusă, amestecată cu surpriză: descoperă cu uimire de ce îi sînt în stare degetele.
Caietele de lecţii ori de teze sînt pline de desene pe margini. Tot mai multe schiţe de cai şi cavaleri, de cîini şi păsări. Nu se sfieşte să-şi exercite simţul de observaţie şi asupra colegilor de clasă, caracterizîndu-le prin cîteva trăsături ţinuta şi gesturile obişnuite, într-o

---

* Muzeul din Libourne păstrează o pînză de Princeteau, *Bancheta irlandeză*, în care contele Alphonse este înfăţişat pe calul său Paroli pe punctul de a sări un obstacol împreună cu alţi jockei-amatori.

manieră adesea caricaturală şi fără îndoială cam stîngace, dar nu lipsită de savoare şi viaţă*.

Din păcate, sănătatea « piciului » nu e întotdeauna prea strălucită. De multe ori e nevoit să lipsească de la liceu. În toamna lui 1873 nu-şi poate reîncepe cursurile decît abia în decembrie.

Dar cu toate aceste întreruperi, rezultatele lui la învăţătură sînt excelente. Îi ajunge repede din urmă pe colegii săi, iar la împărţirea premiilor, în iulie 1874, în urma numeroaselor răsplăţi dobîndite — patru premii întîi şi cîteva menţiuni — trece printre triumfătorii clasei a opta**.

A fost un an într-adevăr strălucit. Contesa Adèle are cu prisosinţă dreptul să fie mîndră. E drept, pe ea o preocupă mai mult sănătatea « piciului » decît studiile lui. Pentru că are acum aproape zece ani, şi nu se înzdrăveneşte de loc. Oasele îi sînt firave. Presimţirile mamei prind tot mai mult temei. Vorbe cumplite, dintre acelea care pe atunci erau rostite întotdeauna cu groază în familii: tuberculoză, coxalgie... — stăpînesc acum fără îndoială cugetul contesei Adèle. Şi aşa căsnicia nu i-a adus decît prea puţine bucurii. Să fie oare nevoie să se căiască din pricina ei şi să-şi aducă aminte o dată mai mult că şi ea şi Alphonse ar fi trebuit să se gîndească înainte de căsătorie la urmările pe care le-ar putea avea legătura de sînge ce exista între ei? Cel de-al doilea fiu a murit la o vîrstă fragedă. Iar acesta... Ah! Doamne, ce-i de făcut? Ce s-ar putea face ca să-l ajute să crească? Cîte bucurii i-ar putea aduce Petit Bijou dacă, dacă, dacă... !

În octombrie 1874, copilul, care trece în clasa a şaptea, nu poate merge la şcoală odată cu colegii lui. Abia la 23 noiembrie începe cursurile la Fontanes. Şi numai pentru cîteva săptămîni. Începînd de la 9 ianuarie e nevoit să-şi întrerupă iarăşi studiile, de astă dată pentru totdeauna. În urma sfatului medicilor, se pare, mama sa îl duce în Pirineii Orientali ca să facă o cură de ape la Amélie-les-Bains.

---

* Cele mai vechi desene de Lautrec, de care dispunem, datează din această perioadă.

** Obţine premiul I la latină (teme) şi traducere latină, la gramatica franceză şi engleză, menţiunea a II-a la recitare, menţiunea a III-a la istorie şi geografie, şi în sfîrşit, menţiunea a V-a la matematică.

Verii şi verişoarele de la Bosc şi Céleyran au crescut. În mijlocul lor va trăi de aici înainte Petit Bijou. Şi nu-şi va curma şederea la ţară sau la Albi decît doar pentru cîte o cură în vreo staţiune balneară sau la Nisa.

Dar în vreme ce mama sa e plină de îngrijorare, el e nepăsător. Cu cîtă bucurie şi-a regăsit cîmpiile, pădurile şi viile! E copleşit de propria-i fericire. An de an, ceata de copii, pe care el o struneşte, e tot mai numeroasă. Sora contelui Alphonse s-a căsătorit cu fratele contesei Adèle: vor avea nici mai mult nici mai puţin de 14 copii, care sînt de două ori veri primari cu Petit Bijou. Toţi băieţaşii şi fetiţele astea, înpreună cu părinţii lor, cu perceptorii, institutoarele, doicile şi slugile lor alcătuiesc una din acele întinse societăţi de familie — aşa cum mai existau şi altele pe atunci în Franţa, în provincie: în romanele ei pentru tineret, contesa de Ségur, care murise cu un an în urmă, în 1874, descrisese asemenea familii.

În această lume, Petit Bijou se simte la largul său şi e foarte fericit. Nu are nimic de copil singuratec în el. Şi dintr-un nedeslușit sentiment de slăbiciune, poate, îi place căldura întovărăşirilor. Mereu în fruntea cetei neastîmpărate şi gălăgioase de veri şi verişoare, Petit Bijou îi struneşte necontenit, gata în orice clipă să mai scornească vreun joc, năzdrăvănii ori pozne de tot soiul.

«Henri cîntă din zori şi pînă seara, scrie bunica. E un adevărat greier care înveseleşte toată casa. Cînd pleacă, rămîne un mare gol, pentru că el face cît douăzeci de oameni la un loc.» Cîtă zarvă, într-adevăr! Nici la biserică nu poate sta cuminte şi nu-şi poate înăbuşi un chicot care pe loc îi molipseşte şi pe verii lui, şi nu se poate stăpîni să nu remarce hazul unor cîntece din Languedoc:

A l'enfant divin
J'ai donné
Un saucisson
Dans un cornet *.

* Pruncului sfînt / I-am adus / Un cîrnat / Într-un cornet.

Neputînd sta locului o clipă măcar, Petit Bijou e veşnic cînd ici, cînd colo. E mereu peste tot. Îl poţi întîlni lîngă iazuri unde creşte cormorani şi lansează flote de vapoare care «se clatină, spune el, dar nu se scufundă niciodată». Îl poţi vedea înnebunit de treabă la teatrul său de păpuşi, zbătîndu-se, schimbîndu-şi vocea, în faţa nenumăratelor marionete pentru care născoceşte poveşti năstruşnice. Te loveşti de el lîngă plitele de la bucătărie unde, — ce-i drept, al dracului de lacom — gustă din toate şi nu se sfieşte să dea sfaturi, căznindu-se şi el să gătească nişte mici specialităţi. Nu degeaba i se spune «Henri bucătarul».

Cîinele de rasă vînează pe sprînceană — asta aşa-i. În familia Toulouse-Lautrec plăcerile stomacului au stat întotdeauna la loc de cinste. Vînat, păsări, pateu de ficat, trufe, stau de-a valma în bucătăriile unde se scornesc felurite mîncăruri savant pregătite. Mult şi bun! Cunoscătorii aceştia se dau în vînt după toate bunătăţile, şi nu numai după cele tradiţionale. Le place la nebunie să combine altele noi. Un unchi mai îndepărtat de-al lui Petit Bijou n-a pus el oare într-o zi să se aducă la masă, spre groaza doamnelor de faţă, o maimuţă îngrăşată, ale cărei mînuţe înotau în sos? Cît despre contele Alphonse, care la bucătărie, ca de altfel, în orice, nu se încurcă el cu o singură trăsnaie, i se întîmplă, atunci cînd nu încearcă vreo nouă combinaţie orientală, să moaie trufele în lapte sau să se delecteze cu un cotlet cu brînză ori o omletă cu caise.

Pe pajiştile de la Bosc, Petit Bijou şi-a făcut «un Bois de Boulogne în miniatură»*, unde împreună cu verii lui trag de sforile trăsurelelor-jucării, somptuoase echipaje pe care le comandă în Anglia, avînd grijă să spună exact ce doresc, ceea ce dă naştere unui lung schimb de scrisori între ei.

Neînduplecat, învăţat ca totul să i se plece înainte-i, Petit Bijou tună şi fulgeră de îndată ce lucrurile nu merg după placul lui. «Dragul meu Raoul — îi scrie el unuia din verişori — Augé făgăduise că-mi aduce

---

* Mary Tapié de Céleyran.

un *brougham** și un *dog-cart*. . . ** și acum tu îmi vorbești de un landou. Scrie-i te rog *pe șleau*, că, dacă nu-mi trimite aceste trăsuri, altele nici nu mai vreau (afară doar dacă nu-mi găsești tu o trăsură ușoară cu două roți) sau dacă nu sînt nici din astea, atunci una cu patru roți: iar calul să se poată deshăma; vreau hamuri galbene și negre și un *dog-cart*. Nu uita. . . cu două roți, dacă se poate. Spune-i nașei să aibă ea grijă de comanda mea. Trimite-i trăsurile tale ca model și spune-mi cum sînt landourile pe care le ai tu. »

Dar nu e vorba, totuși, decît de niște jocuri — jocuri de copii. Petit Bijou nu visează însă decît la jocurile oamenilor mari. Cînd oare va putea să ia și el parte, în sfîrșit, la alergările lor prin pădure și la vînători? Seară de seară, ajutat de un picher ori de tatăl său, cînd contele Alphonse se află la castel, învață să încalece și să galopeze. Ce plăcere! Alta mai mare nici că există pentru acest băiețaș. Și pentru el pedeapsă nu e să-i iei prăjitura, ci lecția de călărie.

Mult mai multe ar vrea însă Petit Bijou să facă: să galopeze, pe acolo, prin pădurile de pe valea Viaur-ului. E însă prea mic și nici prea zdravăn nu e, deși parcă a început să mai crească.

Lîngă odaia sa de la Bosc, pe un coridor pe unde dai în camerele de baie, mamele au luat obiceiul să însemne pe perete înălțimea copiilor. O linie, un nume, o dată. Petit Bijou se sprijină adesea de perete, să vadă dacă nu cumva, din întîmplare, a mai crescut și el puțin. Unii dintre verii lui mai mici sînt gata să-l ajungă în înălțime.

Petit Bijou e tot firav. Spiritului mistuitor care-l stăpînește, fizicul nu-i răspunde întotdeauna așa cum s-ar cuveni. Și unde mai pui că nu-i e gîndul decît la vînătoare! Trebuie însă să se țină deoparte de jocurile prea violente. Nerăbdător, șfichiuind din mica lui cravașă, așteaptă să-i vină și lui vremea.

Nu-i e gîndul decît la vînătoare. Continuîndu-și studiile cu perceptori, sub îndrumarea mamei sale, femeie foarte cultivată, și o excelentă latinistă, — învață cu ardoare latina și greaca, germana, engleza. Cum en-

---

* Cupeu (în lb. engleză în original — *N. tr.*).
** Trăsurică (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

gleza o vorbeşte aproape curent, vrea să se perfecţioneze şi începe să traducă, de la un capăt la altul, o carte, care nu e alta decît lucrarea lui Salvin despre creşterea şoimilor *.

Dacă există cineva care să se arate încîntat de această alegere, acela e bineînţeles contele Alphonse. Nu tot el i-a oferit oare fiului său de 11 ani, la 1 ianuarie 1876, un tratat despre *Creşterea şoimilor, veche şi modernă* **. Îi făcuse acest dar cu dedicaţia: « Să nu uiţi, fiul meu, că numai viaţa în aer liber şi în lumina soarelui e dătătoare de sănătate; tot ce nu se bucură de libertate degenerează şi moare degrabă.

Această cărticică despre şoimărit te va învăţa să preţuieşti viaţa pe întinsele cîmpii şi, dacă într-o zi ai să guşti din amărăciunile vieţii, atunci calul mai întîi, apoi cîinele şi şoimul îţi vor putea fi tovarăşi nepreţuiţi, făcîndu-te să le mai uiţi puţin. »

Să le mai uiţi puţin: cîtă melancolie în aceste cuvinte ale contelui Alphonse — « bătrînul Sachem », cum a luat acum obiceiul să-i zică din cînd în cînd fiul său după ce a citit *Ultimul Mohican de* Fenimore Cooper.

« Unde e tata, poţi fi sigur că tu nu te mai vezi » — constată puţin cam răutăcios băieţaşul. De bună seamă, contele Alphonse se bucură de multă trecere în ochii lui Petit Bijou. Pentru că vrînd să-şi încerce armăsarul de pildă, el porneşte la şase dimineaţa peste cîmpuri, aproape gol, cu calul neînşeuat, ceea ce, desigur, nu e un lucru la îndemîna oricui. Numai că într-o noapte, slugile l-au surprins pe dl. conte umblînd după mînătărci; domnul conte mergea înainte, cu o cutie de pă-

---

* Nu se ştie precis dacă e vorba de *Falconry in the British Isles* (Creşterea şoimilor în Insulele Britanice) de Salvin şi Brodwick, sau de *Falconry; its Claims. History and Practice* (Creşterea şoimilor; precepte, istoric şi îndrumări practice) de Freeman şi Salvin.

** Acest manual practic de creşterea şoimilor, alcătuit de J. L. Chenu şi O. des Murs, apăruse în editura Hachette cu cîţiva ani mai înainte, în 1862. Această unică indicaţie ar ajunge să priveze de orice valoare aserţiunea, atît de des emisă de biografii lui Lautrec, după care contele Alphonse ar fi fost ultima persoană din Franţa care să practice vînătoarea cu şoimul. Afirmaţia e cu atît mai inexactă, cu cît în Franţa, şoimăritul are şi astăzi adepţi.

lării în mînă, luminîndu-şi calea cu o lumînare. Cînd le-a poruncit ţăranilor din Montfa să taie o cărare, domnul conte le-a cerut să muncească doar cu sapa de lemn, pentru că fierul, le-a spus el, nu e un metal nobil şi pe deasupra mai e şi « otrăvitor ». Într-o zi, i s-a năzărit să-şi ridice un cort din păr de cămilă în faţa catedralei de la Albi, instalîndu-se acolo cu cîţiva cîini şi şoimi, ca să-şi sature ochii cu această clădire « durată de străbunii lui ».

Şi pe măsură ce anii trec, se înmulţesc şi ciudăţeniile contelui. Cînd i se întîmplă să se adăpostească sub acelaşi acoperămînt cu soţia sa — şi cade pe neaşteptate, fără să poţi şti vreodată dacă va rămîne două zile, două luni sau doi ani — contesa Adèle nu are decît o dorinţă: să-l vadă plecat, temîndu-se ca nu cumva să mai facă vreo trăsnaie, atît de preţuită de toţi gură-cască, dar de care ei i s-a făcut lehamite. Nu s-a apucat el oare, în timpul unui asemenea popas la Bosc, să-şi frigă o friptură pe grătarul sobei din salon? Şi-a pregătit o masă rusească pe cinste. « Dă-mi voie, draga mea, să-ţi ofer nişte zacuscă, aşa cum se obişnuieşte în Caucaz. . . »

Să mai uiţi puţin. Nici contele Alphonse nu s-ar zice că e prea fericit. Poate că îi pasă mai mult de căsnicia lui neizbutită decît o arată. Cine ştie? Poate că sub nepăsarea aceasta se ascunde amărăciunea. Şi apoi, de ce n-ar împărtăşi la rîndu-i, ca şi contesa Adèle, o anume nelinişte în privinţa fiului, a moştenitorului acestui nume pe care-l poartă cu atîta mîndrie?

Îşi opreşte cîteodată privirea — nu fără milă şi tristeţe, ba, poate chiar cu un oarecare dispreţ — asupra acestui fiu. Îi va putea oare vreodată călca pe urme copilul ăsta? Cît de puţin zdravăn e! De multe ori se slujeşte de un baston ca să poată merge. De un baston! Auzi vorbă: un Toulouse-Lautrec cu baston!

La drept vorbind, toţi cei din jur îl urmăresc pe « pici » cu îngrijorare. Şi bunica, în scrisorile ei, nu se sfieşte să pomenească de neliniştea familiei. Şi totuşi, exclamă ea, « cum să nu dai deoparte gîndurile negre cînd te uiţi la zvăpăiatul ăsta! » Cît despre principalul interesat, el este la fel de vesel şi de neobosit ca de obicei.

C'est l'amant d'A,
C'est l'amant d'A,
C'est l'amant d'Amanda*.

Petit Bijou face să răsune în toate ungherele Bosc-ului cîntecul la modă pe atunci. În fiecare zi, cînd vremea o îngăduie — căci sănătatea lui nu se împacă de loc cu umezeala — își ia lecția de călărie. Cocoțat pe unul sau pe celălalt dintre cei doi cai preferați, Uzurpatorul sau Volga, pornește sub privirea atentă a unui picher pus să-l supravegheze, într-o cursă pe care o lungește cît poate. « Cu greu ai putea spune cine-i mai mîndru, profesorul sau elevul », bagă de seamă bunica, înseninată pentru o clipă.
Călăria! Ah! Ce fericire să strîngi între coapse coastele tremurînde ale animalului! Calul va fi pentru el viața toată — asta o știe prea bine Petit Bijou. Îi va umple existența așa cum o umple pe a tatălui său. Și nu mai e mult pînă ce i se va îngădui să-și însoțească la vînătoare tatăl și unchii. De ce trebuie oare amînată această clipă, de ce să fie ea lăsată mereu pentru mai tîrziu? Ar vrea chiar de azi să zboare în goana calului înapoia haitei. E sigur de el. « Cutezanța și priceperea lui — spune bunica — nu se dau în lături în fața unor obstacole mult prea grele pentru puterile sale. » Cu greu poate fi potolit. Nerăbdarea îi e pe zi ce trece mai vie.
Și dacă n-are încă dreptul să se bucure de « vînat », se bucură măcar de « savurat » și de « desenat ». Cînd vremea e prea aspră ca să fie lăsat să se plimbe călare, copilul rămîne la castel; aici desenează și pictează în acuarele împreună cu unchiul său Charles, care a luat asupră-și instrucția lui artistică și-l îndrumă cu sfaturile sale. Pornind să facă o întreagă serie de acuarele, băiețașul se străduiește să înfățișeze tot soiul de vînat, potîrnichi roșii, cristei, iepuri sau căpriori.
Cum îi cade în mînă o pană sau un creion, desenează. Nici nu le-a început bine, și caietele sale sînt pline de schițe. Aici niște cai, colo o trăsură, cavaleri, apoi cîini, păsări și iar cai,. . . cîini, cai. . . Desenează ce-i place, și în primul rînd animale. Și nu zăbovește doar

* E iubitul A, / E iubitul A, / E iubitul Amandei.

pe la grajduri sau la ceairul cîinilor. Cercetează cu aceleași interes și păsările din curte sau macacii și maimuțoii pe care bunica îi ține de obicei pe lîngă ea (poate fi văzută adesea plimbîndu-se cu o maimuțică pe umăr). Mîna lui Petit Bijou aleargă singură pe hîrtie. Linia țîșnește dintr-o dată. Semănînd în această privință cu maestrul său Princeteau care îl vizitează uneori, Petit Bijou nu se simte niciodată mai la largul său decît atunci cînd exprimă mișcarea. Cît de bine se pricepe el să redea prin cîteva linii, de o grăitoare sobrietate, efortul depus de un cal înhămat la o căruță! Ardoarea temperamentului său să fie oare aceea care se transmite desenelor sale? Oricum, mai totdeauna ele au vervă și accent. Pe de altă parte, gustul pronunțat pe care-l manifestă pentru tot ce este caracteristic, neobișnuit, puternic individualizat, își pune pecetea în mod evident pe desenele sale.

La Paris, la liceul Fontanes, Louis Pascal, pe care viața de internat îl apasă și visează să devină gazetar, înființează în ianuarie 1878, împreună cu un alt coleg, Portalis, o fițuică intitulată cu toată gravitatea *L'Echo français.** Firește, îi cere de îndată colaborarea vărului său de la Albi. Ziarul nu va avea decît o vremelnică existență. Dar « piciul » are măcar timpul să trimită fondatorilor un basm *Povestea pelicanului și a țiparului*, «recunoscută în unanimitate ca *foarte spirituală*.» Petit Bijou abia a trecut de 13 ani. Crește. Peretele culoarului de la Bosc poate sta mărturie. Și dacă n-ar fi bastonul de care are nevoie să se sprijine cînd merge, totul ar fi destul de bine.

Qui m'a donné ce beau garçon-là?
C'est l'amant d'A
C'est l'amant d'A. . . **

Totul ar fi destul de bine. Și cum Petit Bijou se bucură de viață, cîntă. Ca mîine pădurile se vor da în lături în fața cailor și cîinilor lui. Ca mîine vînatul nu va mai fi pentru nepotul Prințului Negru doar un prilej

---

* Ecoul francez (*N. tr.*).
** Cine mi-a dăruit acest frumos băiat? / E iubitul A, / E iubitul A . . .

de desen sau acuarele — plăceri la gura sobei. Ca mîine cheile Viaur-ului vor hăui de tropotul calului său. Nesfîrşita natură îşi aşteaptă noul stăpîn.
Petit Bijou cîntă, bucurîndu-se de viaţă şi plin de încredere în viitor.
Cînd deodată. . .
În ziua de 30 mai a acelui an 1878, Petit Bijou se află la Albi împreună cu mama sa. Pentru că bunica nu se simte prea bine, a fost chemat medicul casei. Dar ce se întîmplă? În timp ce doctorul recomanda cîteva tratamente, Petit Bijou, sprijinindu-se în baston, caută să se ridice de pe scaunul destul de scund pe care stă. Se poticneşte şi cade. Oasele i se frîng.
« Femurul stîng rupt » — diagnostichează doctorul.

Începe calvarul.
Cu piciorul în ghips, Petit Bijou este constrîns la ceea ce urăşte mai mult pe lume: nemişcarea. Şi nici asta n-ar atîrna prea mult în cumpănă, dacă urmările acestui accident — atît de banal în sine — nu s-ar înfăţişa sub auspicii atît de supărătoare. Cu mare greutate i s-a putut micşora fractura. Oasele sînt prea firave. Totul prevesteşte că băieţaşul nu se va înzdrăveni prea lesne de pe urma căderii sale — o cădere atît de « neînsemnată », cum zice tatăl său cu tristeţe.
La Bosc, unde l-au dus de îndată, Petit Bijou e plimbat într-o trăsurică. La orice copil normal, odată ghipsul scos, lucrurile ar fi intrat curînd pe făgaşul obişnuit, după un timp de readaptare. Dar cu Petit Bijou nu se întîmplă de loc aşa. Oasele îi rămîn mai departe firave, iar fractura s-a sudat prost.
Zdrobită, pierdută, mama nu-l mai părăseşte o clipă. Nu mai ştie ce să creadă, cheamă doctor după doctor, încearcă tratament după tratament, şi e cînd cuprinsă de teamă, cînd de nădejde. Ce meteahnă neştiută îi mistuie fiul? E mai mult cuprinsă de teamă decît de nădejde. Să fie oare fiul ei — ar fi îngrozitor! — victima capriciului eredităţii? Înrudirea părinţilor să fi trezit oare în el păcate adormite? Sărman Petit Bijou, atît de plin de încredere ieri, atît de nenorocit azi! *Ceilalţi* pleacă, ies călare, galopează; pe cînd el rămîne acasă, tîrîndu-se în cîrji, cum poate, pe nisipul aleilor.

S-a sfîrşit cu caii! Cel puţin, pentru multe săptămîni de acum înainte. Pentru multe, multe săptămîni! Mîine, Uzurpatorul şi Volga nu-l vor purta, aşa cum crezuse, pe urmele căprioarelor.
Şi totuşi, nu s-ar putea desluşi la el nici o părere de rău, nici un suspin! Arborează aceeaşi veselie de totdeauna. Şi aceeaşi lipsă de griji. Chipul îi e mereu senin şi cîteodată rîsul — chiar şi rîsul — înfloreşte de parcă într-adevăr totul ar fi minunat. Se îndoieşte oare cineva că suferă din pricină că trebuie să îndure o existenţă meschină? El însă nu lasă să i se citească pe faţă nimic. Pentru nimic în lume nu s-ar plînge şi nici n-ar îngădui să fie căinat. Căutînd să-i amăgească pe cei din jur, se învinovăţeşte pe sine: « Nu mă mai plîngeţi atîta, spune el, nu merit, am fost prea neîndemînatic. » Surprinzătoare stăpînire de sine la un copil de 14 ani, a cărui mîndrie înlătură de la bun început orice compătimire.
De îndată ce sănătatea « micului său cîrjar » îngăduie, contesa Adèle bate din nou drumul staţiunilor balneare. După o cură la Amélie-les-Bains, îşi duce fiul la Barèges, apoi, de aici, merge cu el la Nisa, unde vor rămîne toată iarna într-o pensiune engleză de familie.
Nespus de mult îi place lui Petit Bijou la Nisa. Mediterana îl farmecă. Ca să-şi omoare timpul, construieşte vapoare. În cursul verii, la Barèges, a cunoscut un băiat bolnăvicios, ceva mai mare ca el, Étienne Devismes, cu care se sfătuieşte cum să-şi ducă la bun sfîrşit construcţiile navale. Citeşte, desenează, îşi face de lucru la gura sobei. S-a apucat să şi picteze.
Inspirîndu-se din maniera de a lucra a lui Princeteau, schiţează cîteva pînze înfăţişînd cai sau marinari. Plimbat cu trăsura sau într-un fotoliu pe rotile, el nu are la dispoziţie un « menu prea variat ». Pictează atelaje pe Promenade des Anglais şi două vase de război americane, *Trentham* şi *Devastation*, care se aflau atunci ancorate în rada portului. Natura meridională îl cucereşte, deşi peisajul nu e punctul său tare. « Nu mă simt de loc în stare, îi mărturiseşte el lui Devismes, să fac un peisaj nici măcar stînd la umbra lui. Copacii mei sînt un spanac, iar marea seamănă a orice numai a mare nu. » Şi totuşi, ce frumoasă e Mediterana!

Numai că « e a naibii de greu de pictat, tocmai pentru că e atît de frumoasă ». În realitate, un peisaj, fie el chiar și marin, înseamnă nemișcare; și cu toate că acum trebuie să se mulțumească cu lipsa de acțiune, Petit Bijou rămîne, dacă nu la trup, măcar la suflet și fire, ceea ce a fost mereu: o făptură în veșnică mișcare. Cu gîndul la vremurile fericite de altădată, pictează o *Amintire de la Chantilly*, în care se înfățișează pe sine întorcîndu-se de la curse, într-o trăsură victoriană, în tovărășia lui Princeteau și a lui Louis Pascal. Către sfîrșitul iernii contesa Adèle și fiul ei se întorc la Bosc. Ca să constate ceea ce de fapt bănuia, dar aici află dovada de netăgăduit: de la accident și pînă azi Petit Bijou n-a mai crescut aproape de loc. Pe zidul de pe coridor, ultima măsură fusese însemnată tocmai în septembrie trecut. De atunci n-a mai crescut nici cu o jumătate de centimetru. Și, nenorocire! natura cea vicleană nu s-a mulțumit doar cu atît. Ce metamorfoză e oare pe cale să săvîrșească pubertatea în tînărul băiat? Trăsăturile i se îngroașă. Buzele se umflă, se răsfrîng proeminente. Pe trupul său, care aproape nu se mai dezvoltă, capul pare prea mare.

Cu toate acestea, ultimul medic consultat s-a arătat optimist. Speranța reînvie. Nu e vorba, a declarat acel medic vestit, decît de o « criză de creștere ». Cu o « igienă activă », cu șederi prelungite în Sud, « copilul drag » se va transforma într-un « tînăr înalt și voinic. » Dar privind lucrurile în față, « e vorba de multă strădanie și de înțeleaptă perseverență ». Cînd însă Petit Bijou va depăși această criză, constituția sa va birui, « și atunci, creșterea sa întîrziată își va lua avînt ». Speranța reînvie.

În acest an, împrejurimile Boscului slujesc drept cîmp de manevre pentru armată. Îmbărbătat de cuvintele bune ale doctorului, Petit Bijou își așteaptă vindecarea. Și cum izbutește să meargă cu mai multă ușurință, se duce adesea ca să se uite la soldați. Cu acest prilej mai face și cîteva schițe înfățișînd scene din viața militară: un artilerist înșeuîndu-și calul, o baterie o ștafetă mergînd la trap.

În cursul verii, mama l-a dus din nou la Barèges. Fără îndoială că aceste cure termale îi vor grăbi convalescența. Aproape de necrezut: curînd se vor împlini

cincisprezece luni de la accident! Cincisprezece luni! Să fie oare cu putință? În sfîrșit, principalul a fost dobîndit: Petit Bijou merge din ce în ce mai bine.
De aceea mama și fiul ies de multe ori pe cîmpul din apropiere.
Într-o zi de august, pe cînd se plimbau dincolo de spitalul militar, iată că băiatul alunecă deodată și se rostogolește într-o rîpă.
Groapa nu e deloc adîncă. Un metru, cel mult un metru și jumătate. Dar nenorocirea s-a produs. Ca și la Albi, cu cincisprezece luni în urmă, oasele au cedat din nou. Din nou un picior s-a rupt la înălțimea femurului. De astă dată e piciorul drept.
Și în timp ce mama aleargă la spital să ceară ajutor, Petit Bijou se așază pe fundul gropii.
Nu scoate un geamăt, nu-i curge o lacrimă.
Așezat pe iarbă, se străduiește doar să-și țină coapsa cît mai nemișcată cu putință.

PARTEA ÎNTÎI

TRÉCLAU

1880 — 1886

I. DOMNUL BONNAT

La peinture n'est pour moi qu'un moyen d'oublier la vie. Un cri dans la nuit. Un sanglot raté. Un rire qui s'étrangle. *

ROUAULT

În acest an 1880, iarna, la Nisa, se dovedește nespus de blîndă.

Și ca în toți anii, la vremea asta, orașul e în sărbătoare. De prin toate colțurile lumii sosesc aici străini bogați. Prințul de Galles, marii duci ruși sînt și ei de față. De-a lungul Promenadei des Anglais circulă echipaje frumoase purtînd spre locurile de plăcere femei somptuos împodobite care lasă în urma lor o dîră de parfum. . . Însoțit de mama lui, Henri de Toulouse-Lautrec privește defilarea trăsurilor pe promenada pe care în curînd va apare tatăl său, conducînd în galop o diligență cu patru cai. Privește, ascultă, respiră. Respiră aerul iernii blînde, în care mirosul sărat al mării se împletește cu miresme și mai ispititoare. Sprijinit în baston, înaintează cu greu, are un mers legănat, frînt din șolduri. Un mers ca de rață.

Are cincisprezece ani — și e un infirm.

Mama ar vrea să-l consoleze, să-l liniștească. Ea nădăjduiește. Dar el, ce mai poate nădăjdui? Cele două accidente au făcut parcă să sune ceasul din urmă al zilelor senine, cînd se mai putea crede un băiat ca

* Pictura nu este pentru mine decît un mijloc de a uita viața. Un strigăt în noapte. Un hohot de plîns ratat. Un rîs sugrumat.

toţi ceilalţi, hrănindu-se cu iluzii, fără să ştie că în ascunzişul tainic al făpturii sale zăcea o ameninţare care, într-o bună zi, se va împlini inevitabil.

Inevitabil, şi, după toate probabilităţile, chiar în această perioadă a pubertăţii, cînd ar fi trebuit să se pregătească să culeagă roadele vieţii. I se făgăduise totul, dar cu o singură lovitură i s-a spulberat totul.

Să nădăjduiască? Ce să mai nădăjduiască? După patruzeci de zile, încremenit în ghips — patruzeci de zile lungi şi posomorîte — a plecat din Barèges la Bosc, înainte de a se duce la Nisa. La Bosc şi-a mai sprijinit o dată « trupul neputincios » de acel perete la care atîţia veri şi verişoare vin să se convingă voioşi de avîntul creşterii lor. Într-un an a crescut abia un centimetru. Prin faţa acestui zid — « zidul plîngerii » — cum îi spun slugile cu înduioşare — el nu trece niciodată fără un fior.

La drept vorbind, la ce-i mai ajută acum mărturia acestui zid? Nu-i e de-ajuns să-şi privească picioarele, atît de scurte! — braţele, atît de scurte! Torsul său e aproape normal, dar membrele nu se dezvoltă, dînd siluetei lui o înfăţişare de la o lună la alta mai caraghioasă. Ce caricatură a lui însuşi va ţîşni oare la capătul acestei metamorfoze? Se urîţeşte pe zi ce trece. Nasul i se lăţeşte, buzele i se umflă, sînt puhave, formînd un fel de sul deasupra bărbiei teşite. Printre buzele prea groase, cuvintele — stîlcite şi pentru că e peltic şi din pricina graseierii — ies izbindu-se unele de altele, mîncînd silabele, într-o ţîşnitură de salivă. Totul în acest trup se îndeasă, se înnoadă, se îngreunează şi se disproporţionează. La capătul braţelor, mîinile au nişte degete uriaşe.

Petit Bijou! Cine s-ar încumeta să-i mai spună astfel? Lautrec urmăreşte înspăimîntat această transformare tragică ce, încet, necruţător, îl răscoleşte şi-l desfigurează.*

* S-a discutat foarte mult despre boala lui Lautrec. Doctorul G. Séjournat (vezi bibliografia la sfîrşitul volumului) vorbea despre o achondroplasie cu apariţie tardivă, profesorul Maurice Lamy de o osteogeneză imperfectă. Oricît de delicat ar fi un diagnostic retrospectiv, se pare totuşi că teza doctorului Gaston Lévy ar corespunde cel mai exact faptelor. După acest medic, ar fi fost vorba de o boală aparţinînd grupului displasiilor poliepifizare, poate chiar, mai precis, distrofia poliepifizară a lui Clément.

Oglinzile îi arată o imagine în care nu se mai recunoaşte. Numai ochii, de o extremă vioiciune, rămîn frumoşi, luminoşi, ca o apă neagră, de o superbă strălucire. Va deveni oare un fel de monstru? Va semăna mai mult sau mai puţin cu acei pitici diformi pe care îi poţi vedea în tablourile maeştrilor spanioli? O arătare jalnică! Ce pustiire în împărăţia copilăriei lui! În el arde aceeaşi flacără de altădată. Dar trupul a încetat să mai dea ascultare poruncilor spiritului. Cum face cel mai mic efort, o oboseală cotropitoare i se strecoară în membre. Caii, vînătoarea: visuri spulberate. Nimic din ceea ce ar fi vrut să fie nu va mai fi. Nimic! Iar în ceasul acesta, în care pubertatea face să-i pulseze în vene noi şi aprigi dorinţi, în care ardoarea rasei sale începe să-şi spună cu putere cuvîntul, el nu poate decît să măsoare, după chipul din oglindă, oroarea şi strîmbătatea destinului a cărui jucărie este. Pe Promenade des Anglais trec nepăsătoare străine frumoase. Blîndeţea acestei ierni meridionale e cuceritoare. Vara trecută, la Barèges, pe cînd se odihnea cu piciorul în ghips, Lautrec primea uneori, la căderea

---

În aceste afecţiuni, « ţesutul osos din jurul epifizelor este friabil şi epifizele însele sînt bolnave ». Este deci foarte probabil ca fracturile lui Lautrec să nu se fi prezentat ca nişte simple fracturi. « Se poate admite, scrie doctorul Lévy, ca fracturile să se fi produs pe un col de femur coxa vara, extrem de friabil, sau printr-o subluxaţie care a atras după sine o cădere şi, ca urmare, fracturile femurului. Dar ipoteza subluxaţiilor care se completau cu luxaţii nu este de respins. » Oricum, contrar celor presupuse adeseori, după o examinare superficială a datelor biografice, fracturile lui Lautrec nu au fost de loc *cauza* opririi creşterii sale; creşterea lui nu a fost niciodată cu adevărat satisfăcătoare. Aceste fracturi au fost o *consecinţă*, « rezultatul dramatic al unei evoluţii anterioare », sub efectul unui factor patologic osos. Că, pe de altă parte, cele două accidente ale lui Lautrec s-au situat în momentul pubertăţii, nu e de mirare. Dacă afecţiunile de acest fel au nevoie uneori de ani de zile ca să se manifeste (diagnosticul ar fi fost de altfel imposibil pe vremea lui Lautrec, deoarece nu se cunoştea radiografia), ele se agravează efectiv abia în timpul accelerării creşterii şi a pubertăţii. De cînd a apărut pe lume, Lautrec îşi purta destinul cu sine; nu putea să scape de el.
Oare nu este aici locul să amintim acea fatalitate biologică ce, chiar în ziua cînd sîntem concepuţi, închide în urma noastră o « uşă implacabilă » (Jean Rostand)? Determinism neînduplecat, a cărui sfîşietoare ilustrare este Lautrec.
(După informaţiile culese de doctorul Lévy, s-ar părea că o verişoară a lui Lautrec a fost pitică.)

nopții, vizita unei verișoare, Jeanne d'Armagnac. « Sînt foarte singur ziua, scria el. Mai citesc cîte puțin, dar după un timp mă apucă durerea de cap. Desenez și pictez cît pot de mult, pînă îmi cade mîna de oboseală, și cum începe să se întunece aștept să văd dacă Jeanne d'Armagnac vine la patul meu. Vine cîteodată, și vrea să mă distreze și să se joace cu mine, eu o ascult cum vorbește, și nu îndrăznesc să mă uit la ea mai bine. E atît de înaltă și de frumoasă! Iar eu nu sînt nici înalt, nici frumos. »
Apucat de amețeală, Lautrec se simte atras spre o prăpastie fără fund. În timp ce în băieții de vîrsta lui se trezesc visurile de dragoste, el trebuie să-și zăgăzuiască orice dorință, să-și înăbușe cît mai adînc ispitele. Groaznică pubertate care îl dezvăluie și-l smulge totodată sie însuși! Înțelege astăzi, înțelege din ce în ce mai bine, cum este alcătuit un Toulouse-Lautrec, acele pasiuni care, deodată, îți azvîrlă pucioasă în sînge, acele porniri orbitoare, de o senzualitate fără margini, pe jumătate anormală și ea. Cu cîtă voluptate se lăsa, pe cînd era copil, să fie mîngîiat de femei, de mama sa, de mătuși! Dezmierdat, îi plăcea să se lipească, să se ghemuiască lîngă ele. Băiatul e un drăgăstos. Inima îi sta să se deschidă; dar acum trebuie să i se închidă pe vecie. Frumusețea pentru el nu va mai însemna o invitație la a da frîu liber imaginației, un imbold pentru sensibilitate, ci necuviință și durere. E prea inteligent, și de o inteligență prea precisă, prea lucidă, ca să nu-și dea seama, fără ocolișuri, că este înlăturat din lumea aceasta. În privirea tinerelor fete, ce poate el citi decît o scîrbă, sau, mai rău, milă?
Milă! Ah! mai ales milă nu! Lautrec cunoaște amare clipe de descurajare. Dar caracterul său îl ajută să treacă de disperare. Să se înduioșeze de propria-i soartă, să dea prilej de compătimire? Mîndria lui nu tolerează așa ceva.
Tăinuind în adîncurile sufletului tristețea și nostalgiile, cu un hohot de rîs, cu o glumă, el se ferește de compătimire. « Priviți ce ținută lipsită de eleganță, ce fund lat și ce nas cît un cartof; nu e prea drăguț. »
Lautrec se știe vulnerabil. Preîntîmpinînd batjocura, se grăbește să stăruie asupra înfățișării lui grotești.
 Pudoarea sa este o mască. E și un fel de apărare. În

atitudinile sale, încape multă sfidare. Dar sfidarea înseamnă totodată şi curaj. Viaţa îi e micşorată şi mutilată. Rănit în străfundurile fiinţei sale, Lautrec o ia ca pe o provocare.

Viaţa îi scapă printre degete: dar nu se va lăsa exilat. Pînă la urmă tot o va apuca. Cu creionul, cu penelul, va fi prezent în vîltoarea acestei lumi. Pictează şi desenează fără preget. Dar nu ca unul care se droghează. Mai degrabă ca un naufragiat care, într-un suprem efort de voinţă disperată, se agaţă de o epavă. O spune chiar el: l-a apucat « furia » picturii. « Odaia mea e plină de lucruri cărora nu merită să le spui nici măcar mîzgăleli », îi scrie el lui Devismes. Leac împotriva plictiselii, refugiu, mijloc de a-şi amăgi setea de viaţă: pictura e pentru el cîte puţin din toate acestea. Ea îi prilejuieşte mai ales să-şi afirme în ochii celorlalţi, ca şi ai lui însuşi, existenţa. Să se cufunde în inerţie, să fie un infirm pe care toţi îl cocoloşesc, asta nu, niciodată! Atunci, ce-ar putea face altceva? Nu prea are de ales, nu-i aşa? Să-şi bucure ochii, atît i-a mai rămas.

Subiectele sale preferate nu s-au schimbat. Cai, trăsuri, vapoare, cîini, ele alcătuiesc grosul « menu-ului » său. Operele care se plămădesc, smulse cu mult har dintr-o substanţă luminoasă, sînt pline de mişcare. În filele carnetelor de desen Lautrec revine neîncetat la caii lui dragi, ale căror atitudini le studiază cu o grijă, cu o atenţie de cunoscător. « Am să fac alţii şi mai frumoşi, nişte cai pe cinste » — îi spune tatălui său. « Da, o să mîzgăleşti! » — îi răspunde contele Alphonse.

Cuvînt îngrozitor şi cu atît mai crud cu cît, rostindu-l, contele Alphonse se gîndea în inconştienţa lui mai mult la el decît la fiul său. Nu soarta acestuia îl mîhneşte cel mai tare. Nenorocirea copilului îi provoacă o durere nesfîrşită, în primul rînd pentru că el se socoteşte păgubit. Nădăjduia să aibă un tovarăş de vînătoare. Nu are nici măcar un moştenitor. Un lucru e bine stabilit: nu se va precupeţi nimic, nici bani, nici strădanie, pentru a îmbunătăţi situaţia infirmului. Aşadar, infirmul nu-l mai interesează. Şi se poartă ca şi cînd nici n-ar fi avut vreodată moştenitor. Dezamăgit, melancolic, se adînceşte tot mai mult în

însingurarea populată doar de şoimi rătăciţi şi de fantomele trecutului.

De chiens, d'oiseaux, d'armes, d'amours,
Pour une joie, cent douleurs.

....

Méfiez-vous de la tempête
Et des femmes come la peste.

....

Pour un peu de plaisir, mille douleurs
Ont les amour ux et les chasseurs. *

Nedemn vlăs ar al unei spiţe ilustre şi puternice, Lautrec devine un străin — şi el ştie asta — în sînul propriei lui familii. Nu mai e decît o ramură uscată. Dacă contele Alphonse şi-ar fi propus să marcheze mărturia acestei realităţi, n-ar fi putut proceda altfel decît a făcut-o: dreptul de prim născut care, firesc, ar fi trebuit să se transmită fiului său, îl părăseşte, îl cedează surorii sale mai mici, Alix.
Cu « pătrundere » **, Lautrec îşi coboară din cînd în cînd privirea asupra părinţilor săi. Îl răscoleşte atunci o revoltă cît o străfulgerare împotriva acestui tată şi a acestei mame care l-au făcut aşa cum e. Dar îşi stăvileşte degrabă astfel de porniri. Cîteodată îi scapă totuşi o batjocură. « Mama mea e omul cel mai virtuos, exclamă el. Numai că n-a ştiut să reziste pantalonilor roşii. » Rîsul lui doare uneori ca un hohot de plîns.
Pictează. Pretutindeni pe unde se duce, pictează. După şederea la Nisa, a fost transportat la obişnuitele reşedinţe ale familiei :la Albi, la Céleyran, la Bosc — unde, la 4 noiembrie, « zidul plîngerii » trădează neînsemnata şi mereu aceeaşi creştere de un centimetru pe an. Lucrează fără răgaz. Trei sute de desene, vreo cincizeci de ablouri: iată recolta lui din 1880.
La Céleyran încercase din nou peisajul. La Albi a căutat să picteze viaductul de la Castelviel, aşa cum

* Cîini, păsări, arme, iubiri, / Pentru o plăcere, o sută de dureri. / Să te fereşti de furtună / Şi de femei ca de ciumă. / Pentru o fărîmă de plăcere, o mie de dureri / Au parte doar iubiţii şi cei ce-s vînători. — Această deviză a lui Mac Mahon, al 8-lea cavaler irlandez de la curtea regelui Patrick, a fost gravată de contele Alphonse, în 1913, pe obloanele şoimăriei sale.
** Mary Tapié de Céleyran.

poate fi el văzut de pe terasa conacului din Bosc. Dar în vreme ce toate lucrările în care redă mişcarea au o forţă convingătoare, iar portretele sale nu sînt lipsite nici de forţă şi nici de adevăr, peisajele rămîn un fel de simple schiţe de impresie, fără personalitate. Aceste păduri încremenite, viile astea neînfiorate în toropeala lui august, cît de serbede sînt! De altfel, nici nu mai iubeşte natura. « Natura m-a trădat », spune el. Nu iubeşte însă numai ceea ce se mişcă, se agită, se cheltuie, tot ce-i aminteşte universul său pierdut; ci şi tot — om ori animal — ce iese din comun prin ceva anume. Ascendenţele sale meridionale, ca şi educaţia primită, îl fac să nu preţuiască decît individualităţile. Îl atrage ceea ce e ciudat. Ciudăţenia îi e familiară şi-l ajută să se simtă normal: într-un fel sau altul, orice om e un soi de monstru. Ce bogată e viaţa! Şi ce amestec de absurd şi de minunat, de sublim şi de abject sălăşluieşte în ea! Plăcerea lui Lautrec e să urmărească acest spectacol în veşnică schimbare. Îi place într-adevăr. Căci a-şi bucura ochiul e în adevăr o plăcere. Iubeşte desenul, care ajunge pentru el însuşi raţiunea de a fi. Începe acum un alt fel de vînătoare. Cînd călătoreşte, a luat obiceiul să-şi ţină mici jurnale pe jumătate scrise, pe jumătate desenate. După ce pleacă, în ianuarie 1881, de la Céleyran, ca să se întoarcă la Nisa, spre a-şi petrece acolo iarna, alcătuieşte un *Caiet de zigzaguri*, pe care îl dedică verişoarei sale Madeleine Tapié, « cu scopul lăudabil de a o distrage de la lecţiile doamnei Vergnettes ». În paginile acestui caiet se lasă pradă, prin ştrengării de o ironie spontană, plăcut maliţioase, unei satire amuzate şi amuzante la adresa tovarăşilor săi de drum sau de hotel. Simţul umorului, pe care nevoia de a se vedea pe sine însuşi îl ascute şi mai mult, îi dezvăluie curînd ridicolul sau defectele semenilor săi. « Sînt aici doi tineri englezi superbi, vecinii noştri de cameră; cele două surori ale lor, care seamănă cu nişte umbrele, umblă îmbrăcate în roz, şi au o invitată, o mică miss în albastru, cu părul roşu. E o figură pe care am încercat s-o fac călare, dar n-am izbutit. »

Lautrec nu-şi opreşte strădania doar la folosirea creionului, a peniţei sau a pensulei. Cu o energie plină de îndărătnicie îşi sileşte membrele la disciplina exer-

cițiilor fizice. Umblă, înoată și vîslește. Marea îi e prietenă. Înoată, spune el, « ca o broască rîioasă, dar repede și bine ». Se străduiește zi de zi să-și dezvolte posibilitățile; ajunge chiar să poată sări în apă de pe un vapor.
La sfîrșitul șederii sale la Nisa, ședere prelungită și din pricina îmbolnăvirii uneia dintre mătuși, are la activul lui nici mai mult nici mai puțin de cincizeci de băi. E foarte mulțumit de această treabă bună, care dovedește, spune el, că « extremitățile sale locomotrice » au realizat « progrese simțitoare ».

De la Nisa, Lautrec pleacă împreună cu mama sa la Paris, unde, în iulie, se va prezenta la probele primei părți a examenului de bacalaureat.
Se ocupă el oare îndeajuns de învățătură? Fără doar și poate mai puțin decît de pictură. La Paris îl regăsește « cu o bucurie nebună » pe prietenul Princeteau. Afecțiunea care îi leagă pe schilodul de 16 ani și pe surdul de 37 e mai vie ca oricînd. Infirmitatea le-a întărit intimitatea. Se văd în fiecare zi. Lautrec îi zice lui Princeteau: « maestrul meu »; iar Princeteau îl numește pe Lautrec « pruncul meu din atelier ».
Pictorul animalier îl iubește pe Lautrec « ca un tată ». Îl mîhnește cît e de « pocit » protejatul său, cum obișnuiește să spună în curiosul lui limbaj. E foarte uimit și de atîtea haruri ce se vădesc la acest băiețandru. Tot ceea ce lui i-a luat ani ca să-și dezvăluie și să statornicească, Lautrec prinde cu o repeziciune uimitoare. De fapt, Lautrec îl imită « ca o maimuță ». Îi fură procedeele, îi urmăreșre penelul, îi copiază maniera, solidă și ușoară în același timp, care acordă un loc de seamă luminii. Sub înrîurirea indirectă, difuză, a impresionismului pe atunci urît la culme, în plină bătălie (prima expoziție a grupului, care se ținuse în 1874, avusese loc doar cu șapte ani în urmă), pictura mondenă începe să se lumineze. « Sîntem împușcați, dar mai întîi buzunăriți », observă sarcastic Degas. Acest « impresionism corectat, îmblînzit »* pătrunde totodată și

* Emile Zola: *Naturalismul la Salon*, în *Le Voltaire*, 21 iunie 1880. (Despre bătăliile impresionismului, vezi *Viața lui Cézanne*.)

în operele lui Princeteau; Lautrec profită şi el, făcîn-du-şi ucenicia.

Princeteau este încîntat de elevul său. În nemărginita lui dragoste, în admiraţia plină de uimire în faţa « pro-greselor crescînde », a « progreselor miraculoase » pe care le săvîrşeşte tînărul, el îi deschide larg porţile atelierului său şi nu-i ascunde nimic din arta, din teh-nica, din tainele sale. În fiecare dimineaţă, Lautrec se duce în Faubourg Saint Honoré, ca să lucreze în preajma artistului.

Princeteau lucrează acum împreună cu Théophile Poilpot la o vastă frescă, menită să comemoreze fai-mosul episod al războiului din 1870: şarja cavaleriş-tilor la Reichshoffen; el urmează să picteze toţi caii acestei compoziţii, iar Lautrec face nenumărate schiţe după ei. Copiază îndeosebi un cavalerist — « neobiş-nuit de bine. . . făcîndu-mă să mă cutremur », spune Princeteau. În albumele de crochiuri ale acestuia, Lautrec îşi amestecă desenele cu cele ale maestrului, şi uneori lui Princeteau îi vine greu să şi le deosebească pe ale sale.

Între diferitele ateliere din micul orăşel al artiştilor în care locuieşte Princeteau, e un neîncetat du-te-vino. Pictorii şi sculptorii de aici au cam toţi, mai mult sau mai puţin, aceleaşi preocupări. În general, sînt obiş-nuiţii cercurilor, curselor şi reuniunilor elegante. Printre ei îi găsim pe Petitjean, Butin, Lindon, şi vicontele de Passage, căruia Lautrec încearcă să-i schi-ţeze un portret călare. Dar doi artişti de aici îl atrag îndeosebi pe băieţandru. Unul, John-Lewis Brown, e un bordelez de origine irlandeză. Foarte harnic, el se bucură la vîrsta de 52 de ani de o reputaţie demnă de invidiat ca pictor de cai, de acţiuni militare şi spor-tive: chiar şi Napoleon al III-lea i-a cumpărat odată două tablouri. Lautrec, care a primit cîteva sfaturi din patrea lui, se minunează văzîndu-l cu cîtă virtuo-zitate execută pînze care dovedesc, fără putinţă de tăgadă, profunda, nemaipomenita sa ştiinţă despre cai. Cealălalt se numeşte Jean-Louis Forain. Acest tînăr zvelt, puţin cam palid, cu privirea tăioasă, cu gura marcată prea de timpuriu de o cută amară, e aproape un necunoscut, care se caută încă pe sine. Nu a împli-nit treizeci de ani. Prieten cu Degas, el expune la

salonul impresioniştilor, unde acuarelele lui au fost remarcate. Deocamdată, arta îl hrăneşte prost. Cel mai ades, Forain se zbate în mizerie şi din cînd în cînd portăreii vin să-i pună sechestru. Luîndu-le-o înainte, artistul s-a obişnuit să-şi adăpostească la loc sigur catrafusele — uneori la contele Alphonse, de care este foarte legat şi care-i preţuieşte mult talentul. De o vervă nesecată, dar zgîrcit cînd e vorba de discursuri, Forain nu mai conteneşte cu zeflemeaua, izbucnind în hohote de rîs răsunătoare, adevărate răgete, spunînd niște « vorbe », al căror tîlc îi încîntă pe trîndavii ce-i umplu atelierul. Datorită spiritului său de observație, el începe să furnizeze cîtorva gazete desene pe care le semnează uneori cu impertinentul pseudonim « Zut » *, în care dă frîu liber spiritului său nimicitor. Lautrec nu mai ostenește să-l asculte. Se bucură de umorul său muşcător, îndreptat de obicei împotriva conformismului, mediocrităţii, pretenţiei, neghiobiei, meschinăriei. Nu ostenește nici să-i privească operele, crochiurile lui înfăţişînd aspecte din viața pariziană, scenele de moravuri surprinse în zbor prin cafenele, prin culisele teatrelor, music-hall-urilor sau la galeria de la Folies Bergère. Cîtă dezinvoltură! Cîtă causticitate! Ah! ce « desen frumos! » Cît de bine se pricepe Forain să redea din numai cîteva trăsături aspectul, adevărul psihologic al unui personaj! Nici o trăsătură de creion în plus: o expresie simplificată, directă, tăioasă, uimitor de sugestivă. Într-adevăr admirabil. În strada din Faubourg Saint-Honoré nu te poţi plictisi. Lautrec simte cum renaște. Mai mult ca oriunde în altă parte, poate învăța aici cum să-şi bată joc de soartă. Îl împiedică oare pe Princeteau infirmitatea să se înveselească în fața spectacolului pe care viața i-l oferă? El refuză chiar să admită că este surdo-mut şi își bate joc de semenii lui care n-au avut destulă voinţă să ducă, *fie ce o fi*, o existenţă normală. Multe din schiţele lui, debordînd de fantezie, îi mărturisesc voia bună. În preajmă-i și în lumea lui, Lautrec nu ia numai lecţii de pictură; felul lui răutăcios de a fi, pe care îl are din naştere, se şlefuieşte.

---

 * Hait! (În traducere liberă — *N. tr.*).

Adeseori, seara, Princeteau îşi duce protejatul la circ sau la teatru. Circul era pe atunci la mare modă. Princeteau şi Lautrec merg aproape întotdeauna la circul Fernando care, construit din lemn pe bulevardul Rochechouart, la numărul 63, prezintă cîteva din cele mai reuşite atracţii de la acea oră, la care se înghesuie să le vadă întregul Paris*.

Cei doi prieteni se simt atraşi de circul Fernando şi mai ales de cai. Cavaleria e minunată, călăreţii şi călăreţele de înaltă şcoală ating suprema măiestrie. Lautrec se arată la fel de pasionat şi de numerele acrobaţilor, jongleurilor, echilibriştilor, ale animalelor savante, ca şi de primejdioasele voltije ale trapeziştilor. Are gustul — nu! cultul perfecţiunii. Tot ce vădeşte superioritate şi în primul rînd superioritate fizică, îi stîrneşte entuziasmul. Fiinţele acestea puternice şi mlădioase, care şi-au adus trupul la o supunere oarbă, pentru care nimic nu pare a fi o greutate, şi se joacă cu dificultăţile cu o uşurinţă ce neagă pînă şi cea mai mică urmă de efort, fiinţele acestea îl fascinează.

« Nu-i aşa că-i frumos? » strigă el, scos din fire, în timp ce un fir de salivă i se prelinge printre buzele umflate. Paiaţele îi amintesc de propria-i decrepitudine. Numai că ele rîd. Rîd de ele însele, de stîngăcia lor, de cît sînt de ridicole. Şi rîde şi el, rîzînd în acelaşi timp de sine însuşi. Lumină fantastică de circ, artificială şi minunată, în care obrazul alb de făină al clovnilor e o mască caraghioasă, sfîşietoare şi neînsemnată, o paradă împotriva mizeriei umane şi caricatura ei totodată.

Umbre şi lumini: Princeteau şi Lautrec nu vin să caute altceva la teatru. Textul recitat îi lasă nepăsători. Nici nu-l ascultă. La ei nu au preţ decît decorurile, jocul de culori pe care îl produc costumele actorilor ce se mişcă în faţa acestor decoruri. Rampa de gaz — singura sau aproape singura care lumina pe atunci scena — proiectează de jos în sus o lumină palidă, gălbuie, neobişnuită, care remodelează chipurile, marcîndu-le cu contrastele unui clarobscur violent accentuat, reve-

---

* Reclădit, acest edificiu a devenit în 1898 circul Medrano, după numele noului său proprietar, care nu era altul decît clovnul Boum-Boum.

lator, ciudat, smulgîndu-le banalităţii cotidiene, împrumutînd fiecărui gest un relief neîntîlnit. Lumina aceasta a scenei e şi ea tot o mască.
Şi cum să nu iubească măştile, el, Lautrec, copilul ruşinos şi îndurerat?
De şcoală se sinchiseşte din ce în ce mai puţin. Găseşte că nu mai are nici un haz. Viaţa l-a înhăţat; nu mai doreşte decît un singur lucru: să se lase în voia ei. Să picteze, iată ce vrea de aici înainte; să picteze, de vreme ce îi face plăcere: ar fi o răsplată.
E şi puţin capriciu în această dorinţă. Capriciu şi dezamăgire. Dar şi ceva mai grav: sentimentul că într-o zi îi va fi cu putinţă — cine ştie? — să ajungă prin pictură să demonstreze, şi să-şi demonstreze, « că nu e de loc un ratat ». Ce importanţă mai au pentru el acum temele la latină sau lucrarea scrisă la franceză? Le lasă în voia soartei. Şi urmarea nu întîrzie să se arate: în iulie, din pricina gramaticii franceze, cade la bacalaureat.
Deşi ros de ciudă, caută să-şi dea aere, îşi comandă cărţi de vizită pe care stă scris la loc de frunte: « Henri de Toulouse-Lautrec, trîntit ès lettres ». Dar toată fanfaronada e de prisos, căci la sesiunea din toamnă tot va trebui să se prezinte, pentru că mama sa nu vrea în ruptul capului să-l vadă poticnindu-se atît de aproape de ţel şi să nu se poată bucura de studiile făcute.

După această nereuşită, pleacă de îndată împreună cu mama sa în Sud. Şi va urma iarăşi o cură, în acest an în regiunea Hérault, la Lamalou, « staţiune feruginoasă şi arsenicală (*uşor* arsenicală, cum zicea doctorul) ». Regiunea nu-i place de fel. « O văgăună îngrozitoare de pămînt roşu »: aşa o descrie Lautrec lui Devismes. « E cu mult mai trist ca la Barèges, *quod non est paululum dicere* »*. Şi cu toate că e ocupat să se « întremeze pe dinăuntru şi pe dinafară », se plictiseşte de moarte. Iată însă că Devismes are grijă să-i dea de lucru, ca să-i mai facă şi o bucurie: tocmai a terminat o nuvelă, *Cocotte*** şi-i cere s-o ilustreze. Încîntat că prietenul

* Ceea ce e foarte puţin spus (în lb. latină în original — *N. tr.*).
** Nume de cal în lb. franceză (*N. R.*).

său şi-a « aruncat ochii asupra inspiraţiilor (sale) rudimentare », Lautrec se grăbeşte — şi e lesne de înţeles — să primească măgulitoarea propunere.

Cocotte, o povestioară cu o fărîmă de originalitate, are ca eroină o iapă bătrînă care, după ce a fost scoasă din armată, îşi trăieşte în tihnă ultimele zile la un prea cumsecade popă de ţară. Numai că într-o bună zi se abate prin partea locului regimentul ei de odinioară şi, însufleţită de sunetul trîmbiţelor, iapa cea scoasă la reformă se porneşte să galopeze, purtîndu-l pe preot în mijlocul soldaţilor.

Această anecdotă firavă are măcar meritul de a fi zgîndărit verva lui Lautrec care, fără să mai piardă o clipă, se şi aşterne pe treabă ca să-şi mulţumească prietenul. Schiţează în peniţă 23 de desene, pline de nerv, dovedind o mare poftă de lucru. Toate scenele de mişcare sînt foarte izbutite, iar caii de o extraordinară expresivitate.

Cum sfîrşeşte lucrul, i-l şi trimite lui Devismes. S-ar părea că îşi dă seama de rostul său în artă, că poate întrezări la ce anume va ajunge: « Am căutat să fac ceva adevărat, nu idealizat — mărturiseşte el. Poate că e o scădere a mea să nu pot cruţa nici negii pe care îmi place să-i garnisesc cu nişte peri zglobii, să-i mai bombez puţin şi să le fac şi un vîrf lucios. » Scrisoarea o semnează: *Un pictor în faşă*. Dar, dornic să afle părerea lui Devismes, îl roagă să nu întîrzie cu răspunsul: « Trimite-mi degrabă cîteva cuvinte. Sînt nerăbdător». Ce mult ar vrea să facă ceva de seamă! Viaţa a fost cu el atît de vitregă că se îndoieşte acum de tot, de harul său ca de orice altceva.

Aşa că, atunci cînd primeşte răspunsul plin de laude al lui Devismes, nu-şi mai găseşte locul de bucurie. « Am crezut că-mi ies din fire cînd am citit binevoitoarea şi îngăduitoarea dumitale scrisoare — spune el cu mişcătoare recunoştinţă. N-aş fi crezut vreodată să existe atîta bunătate: să primeşti nişte schiţe nenorocite şi să-mi mai şi mulţumeşti. Şi pe deasupra să mai fii şi foarte meticulos cu ele. Alege pe care le vrei . . . Ce să-ţi mai spun — încheie el — sînt nebun, fericit, smintit la gîndul că poate proza dumitale va împodobi ca un foc de artificii zmîngălelile mele, că îmi întinzi o mînă de ajutor pe drumul atît de anevoios al publi-

cisticii, și în sfîrșit, că am putut prețui și eu cumva o veche prietenie, cu cît mai veche, cu atît mai trainică. »*
Şi în timp ce se pregătește pentru bacalaureat — fără asta nu se poate! — Lautrec își petrece multă vreme pictînd. La Céleyran, la Bosc, unde se întoarce după tratament, face portrete, punîndu-i pe toți membrii familiei să-și plătească tributul.

Dar nu-și cruță de fel modelele acestea benevole. Dacă dragostea, respectul, îl face s-o înfățișeze pe mama sa cu o mare gingășie filială, nu tot așa se poartă și cu ceilalți membri ai familiei. Pe un văr al lui, în vîrstă de vreo zece ani, îl desenează stînd în picioare și privind de sus un curcan ce nu prea pare să se sinchisească de această contemplare. Pe tatăl său, plin de ironie, îl înfățișează într-o costumație preferată: în costum de caucazian, o căpetenie cu turban, ținînd un șoim pe pumnul stîng, încălecînd un cal împodobit cu un harnașament, cîndva în stăpînirea vestitului imam al Caucazului, Șamil-Efendi. Față de animale, Lautrec arată mult mai multă dragoste. Unui cal alb — Gazelle — îi face un portret în lege, nesfîrșit de mișcător prin vibranta sa înțelegere.

Forța și sinceritatea tușei dau o mare autoritate celor mai multe dintre operele sale. Măiestrie în devenire. Făcînd portretul unui preot, Lautrec izbutește să redea fără nici o strădanie — prin chipul acela roșcovan, pe un fond roșietic — întregul adevăr uman al acestui preot, așezat, cu capul plecat și nemișcat, parcă într-o nedeslușită visare. Pe cît se pare, modelul nu i-a pozat prea mult. Pensulația este ușoară și alertă. « Cînd creionul începe să-mi umble — îi scrie el odată lui Devismes — apoi trebuie să-l las să umble, sau buf!... se oprește. » Cu pensula, de altfel, e același lucru **.

În luna noiembrie, la Toulouse, Lautrec înfruntă, de astă dată cu succes, încercarea bacalaureatului. Iar în 22, îi dă de veste lui Devismes, de la Albi, plin de

---

* Contrar celor ce nădăjduia Lautrec, « perla » lui Devismes nu i-a fost de nici un folos din punct de vedere publicitar. Nuvela prietenului său nu a apărut. Ea a fost publicată mai tîrziu (Editions du Chêne, Paris, 1953) și, firește, numai datorită desenelor lui Lautrec.

 ** Din acest an, 1881, au rămas vreo patruzeci de pînze.

voie bună: « Prins în vîltoarea bacalaureatului, mi-am neglijat prietenii, pictura și tot ce merită atenție pe lumea asta, în schimbul unor dic ionare și manuale de nădejde. În sfîrșit, comisia de la Toulouse m-a declarat promovat, cu toate prostiile pe care m-am străduit să le desfășor ca să le răspund acestor belferi. Am scornit citate din Lucanus, care n-au existat niciodată și profesorul, ca să pară om de mare cultură, m-a primit cu brațele deschise. » Proaspătul bacalaureat nu se sfiește să-i și schițeze pomenitului profesor, din cîteva trăsături de peniță, un portret zeflemitor: plin de el și aproape gata să plesnească, cu o căpățînă pleșuvă și niște ochelari cît toate zilele. « În sfîrșit, a trecut și asta » — încheie Lautrec. *

A trecut și asta, și încă pentru totdeauna, căci pentru nimic în lume n-ar mai consimți să se pregătească pentru parteaa a doua a bacalaureatului. Gata cu toate corvezile astea. Să picteze și iar să picteze: despre altceva să nici nu i se mai pomenească. Nu s-ar mai lăsa pradă plictiselii de a mai pregăti și alte examene, care, oricum, nu i-ar sluji la nimic.

Mama se înclină. N-are ea sufletul să-și sîcîie copilul. Dacă chemarea lui e într-adevăr să picteze, atunci facă-se voia Domnului! Ea nu-i dorește decît fericirea pe care de altfel infirmitatea lui i-o face atît de străină. Ba chiar o să-l sprijine cît îi va sta în putință. Și de altfel, pictura e o deprindere privită cu cinste în familie. Poate că această « Cucoană Paletă » îl va face pe nefericitul băiat să mai uite toate acele lucruri ce nu-i vor fi hărăzite niciodată. Oh! Doamne! La șaptesprezece ani sigur că nu-și dă încă seama de toate amărăciunile pe care le va gusta mai tîrziu. Căci ce femeie din lumea lui s-ar încumeta să înfrunte ridicolul de a se mărita cu el? Printre ai săi, printre acești gentilomi în veșnic neastîmpăr și printre femeile acestea atît de atrăgătoare, ce altceva i-ar rămîne decît

* Dintre scrisorile adresate lui Devismes, aceasta este ultima pe care o deținem. Se pare, de altfel, că după asta, relațiile lui Lautrec cu prietenul său de la Barèges au slăbit repede. Devismes era foarte pios. În 1910, adică 30 de ani după această scrisoare, pierzîndu-și mama, el s-a călugărit. Înainte de a se retrage din viața lumească, a avut emoționanta idee de a-i trimite contesei Adèle cele opt scrisori pe care le primise odinioară de la Lautrec.

să se țină deoparte, umil? Să picteze deci, dacă asta îi e plăcerea!
În fața hotărîrii lui, mama se înclină. Unchiul Charles își încurajează de altfel nepotul. Princeteau sare și el: « pruncul » — spune el — are « un talent nemaipomenit » și s-ar prea putea să-l aștepte « un viitor de aur ». La vreo împotrivire din partea contelui Alphonse nu se așteaptă nimeni. Dacă fiul său se simte tare în treaba asta și dacă alege el să-și petreacă zilele în fotoliu sau îi face plăcere să zmîngălească hîrtia, atunci n-are decît, nici că merită să-i mai spui ce crezi, de vreme ce un urmaș al conților de Toulouse nu e vrednic de singurele lucruri cu adevărat de seamă pe pămîntul ăsta: călăritul și vînătoarea.
Însuflețit la gîndul că va fi « liber în artă » — așa cum spune Princeteau — Lautrec nu ia totuși de fel lucrurile prea ușor. Arta capătă pentru el tot mai mult o însemnătate crucială. Vrea să izbutească, să arate ce poate pe singurul tărîm spre care se simte atras.
Pînă acum a lucrat puțin cam la voia întîmplării, mai mult în joacă, furat de ușurința cu care era înzestrat. Acum însă începe partea serioasă a trebii. Lautrec se gîndește să intre la Belle-Arte, să învețe într-unul din atelierele vestite. « Și cînd te gîndești că, dacă aș fi avut picioarele puțin mai lungi, n-aș fi pictat niciodată! » Dar dacă soarta l-a făcut un infirm, atunci o să picteze. Se va strădui să ajungă un artist de aleasă valoare. Bineînțeles, nu un Forain! « Măcar de-ar putea să picteze ca marele său prieten Princeteau sau John-Lewis Brown! »* Ce vis! Ceea ce l-a învățat Princeteau i-a prins bine. Numai că învățătura asta are și ea o limită. Trebuie mers mai departe, trebuie să-și impună o disciplină mai aspră, de care simte nevoie. Princeteau îl sprijină la rîndu-i, și-l sfătuiește să vină la Paris să urmeze cursurile lui Léon Bonnat. Bonnat tocmai a fost ales membru al Academiei, la 48 de ani. E un artist deosebit, un portretist prețuit, « pictorul milionarilor ». Nimeni altul n-ar fi mai nimerit să-i îndrume pașii unui Toulouse-Lautrec pe anevoioasa cale a artei. Lecțiile sale, — i se spune « Domnul Bonnat », așa cum odinioară maestrului din

* Thadée Natanson.

Montauban i se spunea «Domnul Ingres» — lecțiile sale deci reflectă cu cea mai deplină fidelitate marea tradiție a picturii franceze, a acelei picturi pe care impresioniştii — acești revoluționari, acești mistificatori — caută s-o discrediteze. Cu domnul Bonnat nu poți avea surprize. Sub aspra lui îndrumare, tînărul Lautrec are mulți sorți să-și desăvîrșească frumoasa carieră pe care Princeteau i-o dorește din inimă: să devină unul din acei artişti bine priviți, care triumfă la Salon şi în cercurile mondene, și dintre care unii — cei mai dibaci — ajung la Academie.

Se întîmplă ca un argintar din Albi, un oarecare Ferréol, prieten al familiei Toulouse-Lautrec, să cunoască la oraş pe un bancher al cărui frate, ce se îndeletniceşte şi el cu pictura — Henri Rachou — în vîrstă de 25 de ani, lucrează în atelierul lui Bonnat. Rachou făgăduieşte să-l recomande acestuia din urmă pe Lautrec. Henri soseşte la Paris în martie. La sfîrşitul lunii, prezentat lui Bonnat de către Princeteau, intră în atelierul maestrului din fundătura Hélène.

Contesa Adèle e cum nu se poate mai mulțumită de această potrivire şi de perspectivele ce se deschid fiului ei. Lautrec e şi el mulțumit.

II. «PĂDUREA SACRĂ»

Diverses célébrités parisiennes passèrent à l'envi devant ses yeux. Où vont-ils? se demandait Prométhée. *

GIDE: *Le Prométhée mal enchaîné.*

În fiecare dimineață, birja care îl aduce pe Lautrec se oprește în fața atelierului lui Bonnat. Nu fără greutate, nu fără stîngăcie, ajutîndu-se de ciotul său de baston îndoit ca un cioc de corb, pe care îl numește în glumă « cîrlig de ghete », Lautrec încearcă să se ridice în picioare. Coboară, se clatină, și de cum ajunge jos, își redobîndește echilibrul, apoi, parcă vîslind, se strecoară în atelier și, cît poate el de repede, o șterge spre colțul său obișnuit. Ajuns în fața taburetului, se sprijină cu mîinile lui groase, se saltă, și, în sfîrșit, se instalează, cu picioarele atîrnînd în gol. Poate că în prima zi; ceilalți elevi să fi izbucnit în hohote de rîs zărindu-l pe pitic, un tors cocoțat pe două picioare minuscule, ascunse în niște pantaloni în carouri albe și negre, cu un cap ce pare uriaș, și cu nas gros pe care stă încălecat un pince-nez cu rame de metal, cu buzele umflate, umede de salivă, și o bărbie verticală pe care încep să răsară peri negri și aspri ca de cal. Prin ateliere, lumea nu prea se poartă gingaș. Se prea poate însă ca Rachou, atrăgîndu-le atenția, elevii

* Diferite personalități pariziene trecură parcă la poruncă prin fața ochilor săi. Unde se duc? se întreba Prometeu.

să se fi stăpînit de la vreun comentariu răuvoitor. Rachou l-a prezentat pe Lautrec, și acesta a început să strîngă mîna unuia și altuia, înfruntînd nepăsător — cel puțin așa părea — privirile ce-l fixau. Cînd se nimerește între niște oameni unde nu e cunoscut, se simte întotdeauna stînjenit. Mai mult decît stînjenit: rușinat. Izbutește însă să treacă peste asta, înfruntă curiozitatea cu mult curaj, ridicîndu-și privirea și accentuîndu-și și mai mult mersul său anevoios de parcă ar vrea să spună: « Da, eu sînt, și ce vreți? »

Și ce vreți?

Cunoaște el neplăcerile la care te expui ținînd cu orice preț să duci o viață ca toată lumea. A cîntărit dinainte riscurile. Nu e dintre neputincioșii care nu sînt în stare să îndure adevărul. Asta e, — ori dacă nu — nimic. Nimic: cu alte cuvinte, o odaie de infirm; giugiuleli, dar disprețul de sine; liniște, dar dezgust. Decît așa, mai bine moartea.

De aici înainte, numele, averea, nu mai sînt decît niște chei ruginite, care nu pot deschide nici o ușă. În fața lui, lumea și-a ferecat porțile. Și dacă vrea într-adevăr să-și afle un locșor, trebuie să dobîndească, trebuie să merite alt fel de titluri de noblețe. Soarta lui e ca și aceea a copiilor mai mici din familiile bogate care, lipsiți de privilegiile fraților mai mari, pleacă peste mări și țări, prin locuri neumblate încă, să agonisească altă avere. S-a gîndit o clipă să se facă medic, ori chirurg. I-ar fi plăcut să mînuiască bisturiul, să scotocească prin măruntaiele trupului omenesc. Numai că o asemenea ambiție e de neînchipuit la un om cu fizicul lui. Îi rămîne arta. Arta, ea poate fi mijlocul de a dobîndi dreptul la care rîvnește, de a respira printre oameni care nu sînt monștri.

La început nu se obișnuiește prea ușor cu viața de atelier. Totul aici e atît de altfel decît pînă atunci! Îl cuprinde nostalgia, dar se încrîncenează să uite. Cu o voință plină de mîndria străbunilor din războiul albigenzilor, se năpustește în muncă, în meșteșugul lui de artist.

Se năpustește în viață.

Foarte curînd și-a cucerit colegii, și-a plătit, fără doar și poate, din plin tradiționala primire: rom, vin alb, stridii, cornete cu cartofi pai, țigări și havane, nici o

desfătare nu a lipsit de la această sărbătoare. Dar și mai mult și-a cucerit el colegii cu propriile lui calități. Vlăstarul acesta de cruciați și-ar putea da frîu liber tutoror vanităților. Dar rămîne expresia simplității. Un tînăr ca el, căruia soarta i-a jucat cea mai îngrozitoare festă, ar putea fi înăcrit, insuportabil. Dar e drăgălășenia în persoană. Departe de el gîndul de răzbunare împotriva semenilor săi mai fericiți. Henri nu învinuiește pe nimeni și nimic. Emoționează prin felul lui curtenitor, prin simpatia ce-o atrage asupră-și. Nu-l miră, pare-se, și nu-l scandalizează nimic. Totul îi trezește interesul. După ce îl vezi de cîteva ori, nici nu-i mai bagi de seamă, hidoșenia. E atît de cald și de sociabil! Obișnuit să trăiască într-o familie numeroasă nu-i vine de loc greu să se alăture unui grup de oameni. De altfel, pentru el, prietenia e o necesitate. Pătruns de sentimentul slăbiciunii sale, îi e teamă de singurătate, și-și caută adăpost. Lucru foarte vădit de altfel. Și pe care ceilalți îl prețuiesc. Pentru că dacă s-ar văita, i s-ar întoarce spatele. El e însă cel dintîi care rîde de propria-i nenorocire. Se ia singur peste picior cu mare plăcere. « Sînt o sticlă de-o jumătate », spune el sîsîind. Se strîmbă și se pocește, distrînd toată adunarea și imitîndu-se pe sine, iar în voita lui exagerare nu e atît paradă, cît un fel de a ieși din încurcătură. La drept vorbind, nu se rîde de el. Dar cine-și dă seama? Cine simte ce-l frămîntă pe « micul Popou-Jos »?

Cu sinceritatea, dezinvoltura, voia bună, șotiile și fantezia lui, Lautrec e cuceritor. I se iartă totul: capriciile de copil răsfățat, nerăbdarea, micile răutăți pe care, scos din fire de te miri ce, i le și azvîrle în față celui la care ține cel mai mult, lui Rachou, de care îl leagă de la început o strînsă prietenie, sau lui Adolphe Albert, un tînăr de 26 de ani, care îl îndrăgește foarte mult. Noroc că la el supărarea nu ține mult și își recapătă degrabă buna dispoziție. Gluma cea mai îndoielnică îl înveselește. Cum începe cineva să fredoneze un cîntec, îl și acompaniază.

Asta nu înseamnă că nu are părerile lui bine stabilite. Dacă e în stare să fie lucid cu sine însuși, e și cu ceilalți, și cu o desprindere cu atît mai mare cu cît e conștient că este în afara celorlalte lucruri. Între tinerii în mijlocul cărora se află, și-a dat repede seama de cei care nu vor

ajunge să facă nimic în viață, fie că sînt plini de ifose, de vorbă-lungă, fie că mestecă mereu vorbe mari și fac pe grozavii crezînd, în mediocritatea sau în puținătatea minții lor, că e de-ajuns să-ți dai aere ca să și fii artist*. Îi era greață să facă pe pictorul. Și așa statura lui îl făcea să le sară în ochi celorlalți; și-l durea destul. În drama vieții lui nu-i loc de comedie. Dar această comedie n-o îngăduie nici la alții. Ifosele și stupiditatea îl scot din fire. Nu-i plac decît oamenii autentici, care sînt cu toată sinceritatea ceea ce sînt, și sînt bine.

Lautrec lucrează cu o teribilă ardoare. Dimineața muncește la Bonnat; după amiaza pictează sau desenează la Princeteau sau la Rachou. Înainte să urmeze cursurile lui Bonnat, își și însușise o anumită îndemînare. Se poartă însă ca și cînd n-ar ști nici să buchisească. O ia de la început. Face *tabula rasa*. Atent, supus, ascultă sfaturile vestitului pictor, străduindu-se din răsputeri să le pună în practică. Trage de zor cu cărbunele.

Primele corecturi ale lui Bonnat, trebuie s-o spunem, nu au fost prea încurajatoare. « Maestrul i-a spus, le scrie Princeteau alor săi, că în pictură folosește niște culori ciudate. Și i-a mai spus că desenează ca un copil. » Ce « lovitură de bici »! Șfichiuită de critica maestrului, energia lui Lautrec capătă aripi. Bonnat îi « pune foc în vine ». Ștergînd tot ce a făcut — « trăiască miezul de pîine! » — Lautrec o ia de la capăt cu forțe îndoite. Cum să nu ia el de bune părerile domnului Bonnat, ale acestui artist « al cărui aer majestuos, remarcă el într-o scrisoare trimisă unchiului Charles, îmi curmă orice întrebare »?

Îmbrăcat într-o redingotă sobră, schimbîndu-și în fiecare zi decorațiile după locurile pe unde se duce, Bonnat își plimbă prin ambasade, ministere și saloane gloria sa de portretist. Nu se prea încumetă orice muritor să obțină să-i facă el efigia. Nu oricine ar vrea, îi poate și cere. E vorba aici de o consacrare ce costă bani grei. Trebuie să te pregătești pentru asta ca pentru ungerea unui cavaler « prin post, rugăciuni și oprelişti de tot soiul », scrie un gazetar șugubăț. « Și după ce v-ați pătruns bine de impor-

* « Nu l-am văzut niciodată înșelîndu-se în aprecierea camarazilor noștri » — va spune mai tîrziu Rachou. « Era un psiholog nemaipomenit. »

tanța actului pe care îl veți săvîrși, vă comandați o rochie tip portret-de-Bonnat; există modele speciale. Vă găsiți un general, un ministru sau un ambasador care să vă recomande, și atunci, și numai atunci, domnul Bonnat va consimți să vă picteze stînd în picioare, țeapănă ca un par, strălucitoare ca un cristal și luminată de sus în jos ».

Dîndu-și seama că-i prea mic de statură, Bonnat se înalță cu ajutorul tocurilor duble de la pantofi. Cu capul înțepenit, el își trîmbițează vorbele cu o voce în care se simte mereu accentul basc, în ciuda celor 25 de ani de viață pariziană. Cîștigurile sale sînt uriașe; cea mai mare parte din ele le consacră unei colecții pe care o îmbogățește cu răbdare și dragoste*. Față de maeștrii din trecut are o venerație atît de înflăcărată, încît măsoară cu umilință ceea ce-l desparte de un Velázquez sau de un Michelangelo: cînd vorbește de Capela Sixtină, îi tremură glasul. Bonnat « nu prea e drăgăstos cu elevii lui — scrie contesa Adèle. Se pare însă că asta dovedește tocmai că are față de ei un interes real. » Asprimea, credința lui nestrămutată în principiile pe care le consideră indiscutabile se bucură de prețuire în ochii lui Lautrec, care vede în el imaginea însăși a marelui artist, așa cum înțeleg cei din familia sa să fie un artist. Dacă vrea să izbutească, « să nu rămînă cu desăvîrșire ratat », trebuie să năzuiască să-i fie pe plac.

Se supune tuturor cerințelor maestrului. El, care pînă atunci crezuse doar în propriile-i porniri, se stăpînește acum, își biruie nerăbdarea, copiază sîrguincios ghipsuri sau se chinuiește să lucreze foarte conștiincios și foarte academic, după modele vii. Lui îi plăceau culorile țipătoare. Sub îndrumarea lui Bonnat, paleta îi devine sumbră. Studiile devin impersonale, uscate, așa cum le vrea portretistul.

Continuînd să urmărească manifestările hipice, Lautrec vizitează și numeroase expoziții. Nu-și schimbă prietenii, frecventează cercurile mondene, Salonul acuareliștilor — « o expoziție delicată într-un local minunat », comentează el, aflat încă sub impresia încîntării pe care i-a prilejuit-o *Béarneza* lui Jacquet sau *Scenele tunisiene* ale lui Detaille, într-o scrisoare adresată unchiului său

 * O va dărui Muzeului din Bayonne, orașul său natal.

Charles. Salonul* îl entuziasmează de asemenea. « Sînt atîtea de văzut! exclamă el. Voi cita *Portretul lui Puvis de Chavannes* de Bonnat, *Sărbătoarea de la 14 iulie* de Roll, *Ultimele clipe ale lui Maximilian* de J. P. Laurens. » O admirație convențională, potolită. Nepotul unchiului Charles a apucat pe drumul cel bun.

Cîteodată, însă, i se strecoară în suflet o îndoială. Bonnat îi repetă într-una că desenul său e « pur şi simplu groaznic », iar el primeşte cu toată încrederea ceea ce îi spune maestrul, « îşi adună tot curajul şi o ia de la început », căutînd să-şi înăbuşe originalitatea, personalitatea pe care şi-a afirmat-o pînă acum ca desenator înnăscut, spre a deveni mai conformist. Alte păreri însă ale lui Bonnat îi trezesc uimirea. « Cînd faci picioarele modelului priveşte-i capul », îi declară pictorul idealist. Nu e oare ciudat? Şi nu e de asemenea ciudat, ca omul acesta copleșit de onoruri, al cărui nume este rostit cu atîta respect de către cei care îl cunosc, să fie luat în derîdere de elevi, pentru care a fi membru al Institutului nu pare să reprezinte suprema autoritate în artă.

Bonnat,
Tu peins très bien la redingote,
Chacun sait ça,
Chacun sait ça,
Tu la
Détaches couleur de botte.
Sur fond caca,
Sur fond caca.**

De ce oare aceste obrăznicii? În martie, cînd Lautrec tocmai sosea la Paris, în strada Saint-Honoré, la numărul 251, nu departe de cité du Retiro, se inaugura cea de-a şaptea expoziție a impresioniştilor. S-a dus el oare să vadă operele acelor vestiți impresionişti, pînze de Monet, Renoir, Pissarro, Sisley, Berthe Morisot şi alții, a căror pictură era negarea absolută a tot ceea ce Bonnat şi adepții lui propovăduiau şi practicau?. . . Ar fi cel puțin

* Salonul oficial (*N. tr.*).
** Bonnat, / Redingota o pictezi de minune, / O ştie fiecare, / O ştie fiecare. / O faci de culoarea cizmei, / Pe un fond caca, / Pe un fond caca.

ciudat ca Lautrec să nu fi auzit măcar de ele. În atelier, elevii discută. Gusturile lor nu coincid întotdeauna, oh! chiar de loc! cu cele ale portretistului. Cu jumătate de gură, unii dintre ei mărturisesc interesul ce-l au față de impresioniști, față de Manet. (La Salon, unde pare a nu fi remarcat decît tablourile lui Bonnat și ale unora ca Roll, nu s-a oprit el oare în fața unei mari pînze a lui Manet: *Barul de la Folies Bergère?* Dar despre asta nu-i suflă o vorbă unchiului Charles!) Se prea poate ca, îmbibat de prejudecățile artistice ale mediului său social, să considere aceste păreri descumpănitoare; ele îi dezvăluie orizonturi nebănuite; îi vădesc că în 1882 pictura nu se mărginește în Franța, în întregime și exclusiv, la operele oficialilor care-și împart fotoliile de la Institut și comenzile mondenelor.

Pînă la urmă, învățătura lui Bonnat s-a dovedit a nu-i fi fost nefolositoare. Sub îndrumarea lui, Lautrec deprinde legile compoziției. Mai învață că fără disciplină nu există muncă fructuoasă, că dacă vrea să-și împlinească gîndurile va trebui să-și educe mai departe, cu bărbăție și încăpățînare, harul.

Cum vine vara, Lautrec se întoarce în Sud.

Pentru ultima oară își lipește trupul de « zidul plîngerii ». Un metru și cincizeci și doi, mai mult nu va mai crește. Plin de causticitate, se compară cu apostolul Simon, cel « cu un aer cam batjocoritor și cu capul plecat, dar mai ales atît de îndesat », adăpostit într-o nișă a catedralei de la Albi.

Încîntat că poate desena și picta, Lautrec adună în timpul vacanței pînze și desene în cărbune. Face cîteva peisaje, studii de cai, dar mai ales multe portrete. Pe rînd, membrii familiei trebuie să-i pozeze: mama, bunicile, unchiul Charles, unchiul Amédée, veri și verișoare. Mereu în căutare de modele, el îi cheamă și pe țărani sau pe slugi (le plătește 75 de centime de ședință). Trudă necurmată, folositoare. Lautrec face uriașe progrese. Lucrările sale capătă forță și accent propriu. Și, mai ales, departe de atelierul lui Bonnat, paleta sa începe să se lumineze. Pînzele cele mai bune sînt scăldate în lumină, portretul cutărui sau cutărui țăran din Céleyran, și printre alții, cel a tînărului Routy. Să fie oare influența impresio-

nismului? Sau poate influența pictorilor de la Salon. Un Bastien-Lepage sau Jules Breton care — la modă fiind atunci colibele — adoptă stilul rustic? Opera lui Lautrec rămîne, de fapt, destul de inegală.* Lautrec caută, și semnează cînd lucrări a căror gingașă vivacitate ar putea fi prețuită chiar de un Sisley, cînd pînze îmbîcsite și sumbre.

La Bosc, printre atîtea și atîtea modele, l-a pus să-i pozeze și pe un oarecare Moș Mathias, un obișnuit al cabaretelor. L-a pictat prăbușit pe o masă, cu capul sprijinit greoi pe brațele încrucișate, cu un pahar pe jumătate plin, dinainte. Imagine de un realism pătrunzător. Moș Mathias se uită în ochii pictorului: figura sa stigmatizată de băutură, brăzdată de cute adînci, ochii stinși, vorbesc îndeajuns despre abrutizarea pe care o pricinuiește abuzul de băutură. În simplitatea ei, această pînză e o adevărată constatare, o fișă clinică. Iată la ce decădere duce alcoolul.

Alcoolul, această otravă fermecată. Lautrec merge adesea la cafenea, împreună cu tovarășii lui de atelier. Banii îi curg printre degete, nu-i plac decît lucrurile scumpe. Toți îl urmează bucuros. Sau, dimpotrivă, îl conving fără nici o greutate să meargă cu ei. Lăcomia — « sînt lacom ca motanul unui episcop », recunoaște el — îl împinge să consume, să guste ceea ce « îți lasă gura apă ». Și apoi, alcoolul irizează în culori luminoase și vesele zilele mohorîte. Nu, Lautrec nu caută să se amețească. În băutură el nu caută decît plăcerea. Și, pe lîngă această plăcere, alcoolul îi mai dă și « acea ațîțare ce trece drept forță și un elan ce seamănă a bucurie »**. Totul devine atunci atît de simplu — atît de ușor!

La 5 septembrie e hramul noii capele a castelului de la Bosc. Monseniorul Bourret, episcop de Rodez, a venit anume să prezideze ceremonia. În timpul solemnității i se adresează părintește din altar lui Lautrec: « Dragul meu fiu — îi spune el — ți-ai ales cea mai frumoasă dintre meserii, dar și pe cea mai primejdioasă ».

La înapoierea la Paris se petrece o schimbare: Bonnat își părăsește atelierul. Descumpăniți pentru o clipă,

---

* Pînzele din 1882 se evaluează la vreo patruzeci.

** Thadée Natanson.

elevii se hotărăsc să se ducă să-i ceară altui pictor vestit, Fernand Cormon, să se ocupe de ei. Împreună cu prietenii săi, Rachou și Adolphe Albert, Lautrec trece deci în atelierul pe care l-a deschis în Montmartre, în strada Constance, la numărul 10, gloriosul autor al lui *Cain*. Această pînză, intitulată *Cain*, inspirată din *Legenda secolelor* a lui Hugo, fusese, cu doi ani în urmă, în 1880, unul din triumfurile Salonului. Statul s-a grăbit s-o cumpere ca să-și îmbogățească colecțiile. Ea a confirmat în chip strălucit meritele, de altfel universal recunoscute — Cormon este un pictor de talie internațională — ale unui artist care nu se teme să atace marile subiecte ale istoriei. Fiul vodevilistului care a scris *Cele două orfeline*, Cormon e un fost elev al lui Cabanel și Fromentin. După ce a pictat *Moartea lui Mahomed* și *Nunta Nibelungilor* (care i-au adus în 1870, la vîrsta de 25 de ani, prima medalie), el a schițat episoade din mitologia indiană, apoi acel *Cain* care l-a făcut să caute în preistorie subiecte demne de penelul său. Epoca de piatră este acum domeniul preferat. Aruncă piei de animale peste trupurile fetelor frumoase ce-i slujesc de model, și-i transformă în vînători de urși, în locuitori ai bordeielor lacustre pe băieții din Butte*. Din pricina gusturilor sale, fără îndoială că și din pricina slăbiciunii — un bărbat subțire, cu o figură îngustă și colțuroasă, cu o barbă rară, cu ochi bulbucați peste care se lasă niște pleoape grele, osos cum rareori mai întîlnești pe cineva — a fost poreclit Moș Rotulă. În ciuda acestei necuviințe, toți îl respectă. Lautrec, cel puțin, îi găsește un « talent auster și puternic ».

Cormon e adorat de elevii săi. Ce-i drept, succesele nu i-au știrbit nimic din cordialitatea sa firească. La 37 de ani, e același boem vesel din totdeauna, pe care titlurile și onorurile nici nu l-au cumințit și nici nu l-au făcut să-și dea aere. Acum ca și înainte, nu se dă în lături de la orice fel de năzdrăvănie. Cînd a fost decorat cu Legiunea de onoare, s-a alăturat pe dată unei mascarade pusă la cale de elevii lui: înarmat cu o sabie pașnică, iar înapoia lui mergînd un elev care-i agita deasupra capului o umbrelă deschisă, a defilat în fruntea

* La Butte este o colină în Montmartre, locuită mai ales de artiști. (*N. tr.*).

unui cortegiu fantezist. Iată-l deci pe Lautrec foarte departe de Bonnat şi de loviturile sale de bici.
Îl regretă totuşi pe fostul său maestru. Cormon îi pare a fi un profesor de o bunăvoinţă excesivă. Autorul lui *Cain* nu are rigoarea lui Bonnat şi de prea multe ori, după părerea lui Lautrec, îl poţi mulţumi « cu mai nimic ». Se vede aşadar nevoit să-şi impună cerinţe mai mari decît aşteaptă maestrul. Lucru ce-l nemulţumeşte, îl « enervează », pentru că i-ar plăcea ca imboldul să vină din afară.
Cormon trece pe la atelier de două ori pe săptămînă. Sare cu o sprinteneală de pasăre de la un şevalet la altul, corectînd pînze şi desene, sugerînd retuşuri, spunîndu-le unora că ar trebui să lucreze mai mult « pe planuri », altora că ar fi mai inspiraţi dacă l-ar copia pe Veronese.
Şi îndată ce maestrul pleacă, atelierul îşi reia ritmul obişnuit. Cei treizeci de elevi fac de multe ori un tărăboi pe cinste. Se aud cîntece deocheate. Se spun anecdote, de cele mai multe ori fără perdea. În mijlocul colegilor, şi în pofida felului său de a se purta, Lautrec nu se simte întotdeauna la largul lui. « O grămadă de considera-ţiuni sentimentale » îl reţin şi, spune el, « va trebui neapărat să le uit dacă vreau să ajung să fac ceva ». Ce anume? Nu ştie. Nimic nu merge cum ar vrea el. În ochii lui, munca pe care o face se împotmoleşte în mediocritate. « Nu sînt de loc pe cale să regenerez arta franceză, scrie el; şi mă lupt cu o biată hîrtie care nu mi-a făcut nimic şi pe care, crede-mă, n-am aşternut nimic ca lumea.» Oh! Nu e el omul care din vanitate ar putea stîrni gelozie. Nu-şi îngăduie nici cea mai mică bunăvoinţă faţă de sine, în schimb e întotdeauna gata să-i laude pe alţi colegi, cum ar fi Louis Anquetin, fiul unui măcelar din Etrépagny, căruia chiar Cormon îi prevestea un viitor strălucit ca pictor şi ale cărui cîteva pînze — supremă recompensă — împodobesc pereţii ate-lierului.
« Tata m-ar trata bineînţeles ca pe un *outsider* »*, con-stată Lautrec. Cu multă grijă pentru reputaţia familiei, contele Alphonse l-a rugat pe fiul său să-şi aleagă un pseudonim. La început, Lautrec s-a împotrivit, apoi,

* Mărginaş (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

« ca să fie lăsat în pace », trist, s-a resemnat. De aici înainte își va semna lucrările cu anagrama numelui său; Tréclau — sau nu va semna de loc.
Așadar lui nu i se lasă nimic! Plin de neliniște, Lautrec își cîntărește viața și încremenește. Seara, cînd se întoarce în cité du Retiro, îl cuprind brațele mamei sale. Un adevărat refugiu plin de duioșie. În discreția ei prevenitoare, contesa Adèle presimte suferința copilului său. Față de ea, bravadele nu-și au rost. Masca se prăbușește. Elevul lui Cormon, care în atelier rîde, se strîmbă și reia cu voce stridentă cîntecele decoltate, nu mai poate sfida acum. Sub privirea mamei, se întoarce la adevărul său crud și jalnic. Și se lasă în voia soartei, în fața acestei dragoste care ar vrea să-l aline și de care are atîta nevoie. Dar dragostea aceasta îl cuprinde și-l sfîșie. A doua zi se va duce în Montmartre, și, între două vorbe de duh, va striga în gura mare, făcînd pe bufonul: « Ah! aș vrea să găsesc o femeie care să aibă un amant mai urît ca mine! » Atelierul va primi această glumă cam ieftină cu un mare hohot de rîs. Apoi, cineva va băga poate de seamă că Moș Rotulă nu e chiar ceea ce se cheamă un băiat frumos, dar că asta nu-l împiedică să întrețină trei amante deodată — și încă n-ar fi meritul lui cel mai neînsemnat.
Tréclau!
« Roagă-te pentru el, scumpă mamă, scrie contesa Adèle; viața de atelier, excelentă din punct de vedere al meseriei, este o grea încercare pentru un tînăr. »

Montmartre cel din 1882 mai seamănă cu cel descris de Gérard de Nerval în ale sale *Nopți de Octombrie:* « Sînt mori, cabarete și tonele, paradisuri campestre și străduțe tăcute, mărginite de cocioabe, de hambare și grădini bogate, cîmpii înverzite tăiate de văi, unde izvoarele răzbat prin pămîntul argilos, desprinzînd cîteva insulițe de verdeață, unde se zbenguie caprele păscînd talpa ursului agățată de stînci; fetițe cu privirea mîndră, cu piciorul sprinten, le păzesc jucîndu-se ».
Grădinițe. Bolți de carpeni. Maidane. Montmartre care, fiind o comună, fusese alipit Parisului cu vreo 20 de ani în urmă, în 1860, mai e încă un sat. Calmul locului, zările de necuprins, calitatea deosebită a luminii, ca și

viața ieftină i-a adus aici pe nenumărați artiști. Aproape pretutindeni au fost instalate ateliere. Cu toate acestea, de prin 1870, Montmartre evoluează.

Dacă în vîrful colinei Butte se înalță lin bazilica Sacré-Cœur, a cărei construcție a fost hotărîtă în urma înfrîngerii*, în partea de jos a Montmartre-ului apar cabarete ca *La Grande Pinte, Le Plus Grand Bock, L'Auberge du Clou*** , pe bulevardul Rochechouart, un anume Rodolphe Salis a început, nu de multă vreme, să organizeze întîlniri ale poeților, cîntăreților și pictorilor într-un local botezat *Le Chat Noir* ***. Pe urmă, se dansează. Dansul continuă la *Moulin de la Galette*, balul acela rustic care păstrează încă ultimele două din cele treizeci de mori ale căror aripi se învîrteau odinioară sus pe colină. Se dansează și prin vechile localuri de bal ale celui de-al doilea imperiu, *Reine Blanche* și *Boule Noire*****, care, situate pe bulevardul Clichy își aruncă ultimele focuri, în timp ce pe bulevardul Rochechouart, localul din Elysée-Montmartre, încăput pe mîna unui director energic, ademenește cu cupletele sale îndrăcite o mulțime de cheflii. Montmartre se însuflețește din ce în ce. Noctambulii în căutare de femei cu virtutea șubredă (le poți găsi aici din ce în ce mai des) ajung pînă în aceste locuri lăturalnice, unde, la închiderea cîrciumilor și cafenelelor, izbucnesc, cîteodată la lumina galbenă a felinarelor, încăierările derbedeilor.

Strada Constance, pe care se află atelierul lui Cormon, dă în strada Lepic, al cărei traseu sinuos șerpuiește pe coasta colinei Butte. Înainte de a porunci birja care să-l ducă acasă, Lautrec umblă de colo pînă colo împreună cu tovarășii lui. « Luăm un păhărel? » Mulți dintre prieteni locuiesc de altfel prin apropiere. Rachou, care tocmai îi schițase portretul (în chip de mulțumire Lautrec l-a gratificat — malițios — cu un « senator »: o maimuță care, după părerea lui, seamănă leit cu ministrul Méline), locuiește în strada Ganneron. Anquetin își are atelierul în avenue de Clichy. Cu Rachou, cu Anquetin, cu René Grenier, originar din Toulouse și

---

* De la Sedan (*N. tr.*).
** Ocaua cea mare, / Halba cea mai mare, / Hanul cu cîrlig. (N. *tr.*)
*** Pisica neagră.
**** Regina albă și Bulgărele negru (*N. tr.*).

care urmează din amatorism cursurile atelierului, împreună cu alții, cu Charles-Edouard Lucas sau cu Tampier, un vlăjgan ce bate toate expozițiile, ține adevărate și nesfîrșite discursuri despre pictură, dar disprețuiește ideea de a pune mîna pe un penel. Lautrec, agățîndu-se de brațul unuia sau altuia, cutreieră șontîc-șontîc străzile din Montmartre.
Se desparte întotdeauna cu regret de orice tovărășie în care s-ar afla. De cum rămîne singur, se simte amenințat, în voia primului mojic ce-i iese în cale. Însoțit de prieteni, nu se teme de nimic. « Ăl mare », îi spune el cu afecțiune lui Anquetin, înălțîndu-și capul — Anquetin are cu douăzeci și cinci de centimetri mai mult decît el — privind spre chipul puternic conturat al prietenului său mai vîrstnic cu aproape patru ani, al cărui nas răsucit întărește asemănarea cu Michelangelo.
Lautrec îl admiră. Anquetin e tot ce el nu e. De o sănătate de fier, acesta are un trup robust și o musculatură puternică, pe care o antrenează zi de zi prin scrimă și îndelungi ceasuri de călărie. Iubind la nebunie călăria, poate că preferă mai degrabă caii picturii, considerîndu-se însă în același timp un viitor maestru al penelului. Orgoliul nu-i e cu nimic mai prejos decît ambiția de care dă dovadă. Intrînd într-o zi la Louvre împreună cu alți colegi din atelier, în timp ce un ghid le oferea serviciile, l-a apostrofat cu un dispreț suveran: « Ce să facem cu ele? Noi sîntem creatorii Luvrului ». Uimitor de înzestrat, un desenator pentru care nu există nici un fel de greutate, el va fi — cum o spune singur — Rubens-ul veacului său. Ar dori să ducă aceeași existență fastuoasă și a început chiar să-i imite portul: haină de catifea și pălărie largă de fetru.
Această forță atît de sigură de sine îl orbește pe Lautrec. Ce și-ar mai putea dori oare Anquetin? Nu-i lipsește nimic — femeile cel mai puțin: acest mare voluptuos nici nu-și mai poate număra cuceririle. Femeile! Stînd într-o cafenea, Lautrec se uită la cele care trec, în timp ce prietenii lui perorează. Cîteodată, zărindu-l acolo, în colțul lui, parcă mai mic și mai urît prin contrastul caricatural căruia îi dă naștere alăturarea de frumosul Anquetin, ele au un gest abia schițat de oprire; uimirea le dilată pupilele. Apoi se îndepărtează sau întorc
 capul. În timp ce el își lasă privirea în pămînt, cu inima

strînsă, umilit de uităturile lor care nici măcar n-au cutezat să-şi mărturisească dezgustul.
Are optsprezece ani. Dorinţa stîrneşte în el furtuni, o răscolire a sîngelui, care i se zbate în tîmple cu violenţă. Femeile trec în rochii foşnitoare. Delicioasă şi chinuitoare trecere. Ochii femeilor, gesturile femeilor, mîinile femeilor, trupul femeilor — ah! cum ar şti el să iubească! E născut pentru iubire. A iubi! Dar ce poate el să nădăjduiască? Toţi colegii de atelier au amante, toţi se laudă cu norocul ce-a dat peste ei. Dar el? Nimic. Nu va putea să dobîndească nimic! Nici o femeie nu se va încumeta vreodată să-şi apese gura pe buzele lui băloase. Niciodată!
Niciodată! Înălţînd capul, cu ochii scînteietori îndărătul pince-nez-ului, Lautrec slobozeşte răcnind vreo porcărie sau se apucă să mormăie pe nas, cu glasul lui poticnit, fornăind la fiecare trei cuvinte (ai zice că rînjeşte) o judecată în felul său, pe jumătate în glumă, pe jumătate melancolică: « Dragoste e atunci cînd te copleşeşte dorinţa — fornăie — da! să te apuce pînă crăpi! — fornăie — dorinţa să te dorească cineva! » Fornăie iar. « Ei? Ce spui? Ăl mare! »
Tot ce nu poate închina iubirii, Lautrec închină prieteniei. Afecţiunea lui e despotică. Acest nevolnic, care caută prezenţa liniştitoare a celor puternici, îi mlădiază după fantezia şi capriciul lui. Cere, porunceşte, îi trage după el pe ceilalţi. În mijlocul prietenilor pare « un general care-şi comandă trupele »*.
Tot ce nu poate închina iubirii, Lautrec închină muncii. Munca e ca o supapă pentru prisosul de energie nefolosită. Împins de senzualitatea lui exagerată, desenează cu îndîrjire, brăzdează foile de hîrtie Ingres cu trăsături nervoase şi precise. Nu e nici pe departe dintre cei care, tacticoşi, îşi migălesc operele. Dintr-o dată, liniile ţîşnesc scoţînd la iveală caracteristicile izbitoare ale modelului.
Dar acest lucru nu e chiar întru tot ce ar dori Cormon. Lautrec « se bălăceşte », o spune chiar el, şi încă « vrednic de toată mila ». « Ah! draga, buna-mea-mamă-naşă, se vaită el, ce înşelătoare meserie! Eşti înţelept doar dacă nu te dai cu trup şi suflet pe mîna picturii, ca mine!

* Joyant.

E ceva cu mult mai greu decît greaca sau latina, dacă vrei s-o faci ca lumea, aşa cum vreau eu».

Din fericire — cel puţin aşa crede Lautrec — Moş Rotulă se arată mai puţin îngăduitor ca la început. « De două săptămîni, scrie Lautrec în februarie, a început să reacţioneze şi chiar i-a ameninţat pe cîţiva elevi, printre care şi pe mine. Aşa că am luat-o de la început cu înflăcărare ».

Lautrec se epuizează căutînd să trateze cît poate mai bine subiectele pe care maestrul i le propune: alegorii, un războinic luptîndu-se cu un vultur, un Icar, o scenă din timpul Merovingienilor, o alta la o seminţie primitivă, un trib preistoric. Odată aceste subiecte stabilite, Lautrec înclină chiar din ce în ce mai mult să creadă că ele nu sînt lipsite de un oarecare ridicol. Cînd Cormon îi cere să schiţeze o suită de alegorii cu tema vîrsta de aur — *Primăvara Vieţii* — în care trebuie să înfăţişeze tinere şi tineri zburdînd alături de pantere şi lei, el adaugă ironic: « . . . şi de şerpi cu clopoţeii din bronz ». Discuţiile estetice ce se ţin în atelier şi contr ic învăţăturile lui Cormon, făcînd apel la experienţa altor pictori, a lui Manet, a impresioniştilor, a tuturor celor ostili artei oficiale, îi zdruncină puţin cîte puţin convingerile. De curînd a vizitat expoziţiile cercurilor mondene. Să fi scăzut oare într-adevăr în acest an calitatea, sau poate optica lui Lautrec să se fi schimbat? Oricum, scriindu-i unchiului Charles, foloseşte cîteva adjective pentru a condamna: « Acuareliştii sînt lamentabili; Volney, mediocru; iar mirlitonii*, suportabili. » Îşi cere iertare că judecă poate « puţin cam pripit », dar, adaugă el, « mai mult nici nu merită ».

Energia pe care Lautrec o desfăşoară în faţa şevaletului îi uimeşte pe colegii săi. Cei mai isteţi îi simt descumpănirea. I-au surprins privirile. Ei ghicesc, dincolo de vorbăria degajată, suferinţa infirmului; ghicesc ce-l doare.

Într-o zi, Charles-Edouard Lucas, un normand jovial, ştiind să guste din plin din plăcerile vieţii**, pune la cale, într-o clipă de mărinimie, să-l vindece de obsesie. Cunoaşte femei nenumărate, mai mult sau mai puţin

---

* Nume pejorativ provenind dintr-un vechi cîntec (*N. R.*).

 ** Lipsit de talent, devine mai tîrziu industriaş.

uşoare. Dar căreia dintre ele să-i ceară această ciudată favoare? Care fată binevoitoare va consimţi, învingîndu-şi dezgustul, să-i dezvăluie estropiatului tainele dragostei? Lucas îşi aminteşte atunci de un tînăr model, Marie Charlet, căreia i-a făcut cîteva servicii. Este « animalul visat », bun pentru ceea ce are el nevoie. Subţire ca un efeb, aproape fără sîni, cu ochii mari şi o gură largă cu buze lacome, ea are 16 sau 17 ani, dar cunoaşte de pe acum toate viciile. Copil al străzii Mouffetard, a fugit de lîngă tatăl ei — un beţivan, care atunci cînd era cu vinul în nas, încerca să-şi bată joc de ea — ca să trăiască acum într-o cameră de 15 centime pe noapte, din strada École-de-Médecine. Animalică, inconştientă, se dăruia cui vrea s-o aibă, isterică a dragostei, lacomă de noutăţi, înnebunită de plăcerile cărnii.
Charles-Edouard Lucas o aruncă în braţele lui Lautrec.

Marie Charlet!
Îşi mai aminteşte oare Lautrec de serile de la Barèges cînd, sînt patru ani de atunci, lungit pe pat, de astă dată cu celălalt picior în ghips, aştepta să vină Jeanne d'Armagnac?... *Şi o ascult vorbind, fără să îndrăznesc s-o privesc. E atît de înaltă şi de frumoasă! Iar eu nu sînt nici înalt şi nici frumos.* Pudoare, gingăşie, emoţiile tinerelor fete... Florile s-au veştejit, Lautrec se trezeşte dintr-un vis care, deşi s-a stins nu s-a risipit încă de tot. Depravarea, dezmăţul de o senzualitate neînchipuită, violenţa viciului, iată ce-i dezvăluie lui Lautrec femeia pierdută: din dragoste n-a mai rămas decît acel dans obscen al trupurilor, perversitatea.
Charles-Édouard Lucas nu se înşelase: Marie Charlet descoperă că aventura e picantă; constituţia monstruoasă a lui Lautrec îi provoacă cele mai mari plăceri. În încîntarea ei, se extaziază pretutindeni şi în gura mare de calităţile piticului, pe care îl împopoţonează cu porecla de « portmantou ». Ajuns peste noapte celebru prin această publicitate, Lautrec devine obiectul atenţiei dezechilibratelor şi nimfomanelor.
Lîngă Marie Charlet n-a simţit decît scîrbă. Scîrbă şi dispreţ. Asta e deci dragostea! Asta e femeia! Sau, cel puţin, felul de dragoste, tipul de femeie pe care destinul i-l sorocise. De prisos să se amăgească; dispreţul

său e mai întîi dispreț de sine. Așadar, cam asta e el! Dar nu se amăgește. Toate iubirile astea scabroase sînt o nouă imagine, una sfîșietoare, a vieții sale distruse. Se temuse să nu provoace mila: și stîrnește acum cele mai tulburi dorinți. Fie, deci! Nu se va da niciodată în lături. « Trebuie să știi să te suporți pe tine însuți » — spune el cîteodată. Și încă ceva: Marie Charlet i-a mai dezvăluit un lucru necunoscut pînă atunci: propria-i și pătimașa lui dorință sexuală, violența instinctelor sale care, descătușate, nu mai cunosc acum nici o stavilă. De ce li s-ar împotrivi? De ce s-ar înșela singur? La ce bun să ia seama? Se dăruie, lăsîndu-se în voia poftelor celor mai extravagante femei. Poftele lor și ale lui se întîlnesc. Și e bine așa.

E bine așa, cu tot dezgustul, visurile și melancoliile abia înăbușite în adîncul sufletului. La urma urmelor, Henri-Marie Raymond de Toulouse-Lautrec-Montfa nu e decît Tréclau. În afară de artă, nu-i rămîne decît plăcerea. I se dăruiește cu același avînt cu care se dăruiește muncii; nu-i nimic dacă-și irosește viața! Glumind și rîzînd, Lautrec se înfundă în străzile din Montmartre.

La Butte devine tot mai mult centrul existenței lui. Pe zi ce trece se simte aici mai la largul său ca oriunde în altă parte. S-ar zice că aici Parisul își varsă toată drojdia. Prostituatelor și derbedeilor li se alătură tot soiul de excentrici, oameni de la periferia societății, ducîndu-și zilele din te miri ce, trîndavi, poeți ratați, anarhiști, studenți purtînd pălării largi, modele așteptînd să fie angajate pentru poză (în fiecare duminică, lîngă bazinul din Piața Pigalle, are loc tîrgul modelelor), sicilieni tîrșindu-și papucii, jucîndu-se, gătiți cu podoabe false, de-a Tatăl cel-Atotputernic, napolitane gata la fel de ușor să se prostitueze sau să pozeze pentru un portret al Sfintei Fecioare, precum și multe alte « fenomene », ca să vorbim ca Lautrec, niște prea drăguți băiețandri, cu pantaloni mult prea strîmți și doamne singure, adepte ale lui Sapho. . . O adevărată familie alcătuiesc toți acești declasați. O « curte a miracolelor ». Fiecare își duce propria-i cocoașă, fizică ori morală. De cum trece uimirea dintîi, nici o ciudățenie nu mai trezește curiozitatea. Poate mai degrabă ceea ce e firesc să fie luat drept straniu. Lautrec bate străzile fără să se sinchisească de nimic. A început să fie cunoscut; lumea s-a obișnuit

cu el; nimeni nu mai întoarce capul în urma lui. În înțelegerea asta cu cei din jur își regăsește echilibrul. Și o anume pace.

Pe nesimțite, se îndepărtează de ai săi. S-ar părea că între el și cei din lumea lui nu s-a schimbat nimic. Se întoarce în fiecare zi la cité du Retiro; iar scrisorile pe care le trimite la Bosc sau la Albi rămîn la fel de afectuoase și pline de încredere ca și în trecut. O adîncă prefacere se petrece însă în el. În ciuda succesului dobîndit la Salon cu pînza *Interior de grajd*, care i-a adus o medalie, Princeteau părăsește Parisul, nu pentru totdeauna bineînțeles, dar de aici înainte va trăi mai mult în Gironde decît în atelierul din Faubourg Saint-Honoré. Lipsit de prietenia lui, Lautrec nu se mai duce la curse. Se mai gîndește la cai, desigur. Întotdeauna se va gîndi la ei, dar frumosul se află pretutindeni, nu numai pe hipodromuri. În felu-i de a vorbi, plin de poticneli, în care *Hei? Și ce?* se ciocnesc într-una, stropindu-i cu salivă pe cei din jur, Lautrec se minunează fără încetare. « Hei, ce zici, nu-i măreț? » O frumusețe convențională, ca aceea la care ține un Bonnat sau Cormon, nu-i trezește admirație. Lipsit de imaginație, nu-i place decît ceea ce e real. Trăsăturile care definesc o făptură, care îi subliniază personalitatea, aceasta și numai aceasta îi încîntă spiritul de observație, curiozitatea nepotolită; aceasta și numai aceasta, ca și totul din el, îl mînă printr-o adîncă frămîntare să se exprime prin penel. Doar și urîțenia își are « frumusețile ei »; trebuie numai să le vezi: ah! ce « pasionant e să le descoperi »!

Primăvara, la Galeriile Georges Petit se deschide o mare expoziție de artă japoneză. Lautrec e fascinat de stampele în culori enine și gingașe, suprapuse în tușe simple, ale căror linii, ritmate cu nerv, sînt atît de grăitoare prin racursiurile lor eliptice.

Cîtă seducție în această artă, ușoară, concisă, de un grafism atît de rafinat în puritatea lui și de o atît de savantă subtilitate! Entuziasmat, Lautrec se grăbește să colecționeze astfel de stampe. Se gîndește chiar să se ducă într-o bună zi și în Japonia, în țara acelor oameni mărunți, în care cresc copaci pitici. Mama îi și oferă călătoria rîvnită.

Dar nu primește. Să plece acum, cînd mai are atît de învățat, nu, e cu neputință! Se străduiește să-i fie mereu

pe plac lui Cormon. Convențiile ideale pe care acesta i le impune nu-i plac și îl descurajează; dar se străduiește mai departe. « Nu pot, nu pot, scrie el îndurerat. Sînt silit să fac pe surdul și să mă dau cu capul de pereți — da — și toate astea pentru o artă care-mi scapă printre degete, și care n-o să știe niciodată cîtă osteneală mi-am dat pentru ea». O luptă istovitoare și stearpă. Crispat, furios, Lautrec caută zadarnic să se biruie. Felul lui de a fi se răzvrătește și-l poartă împotriva propriei voințe.

Spre deosebire de Anquetin, care zăbovește ceasuri întregi la Luvru, cu lupa în mînă, scormonind cu privirea pînzele marilor maeștri, chinuindu-se să pătrundă tainele « bucătăriei » lor, Lautrec nu izbutește să prețuiască acele capodopere ce nu sînt decît pictură, capodopere prea depărtate de realitate. Personajele astea istorice, încremenite în pompa cîte unui protocol, acești îngeri, aceste sirene, acești satiri. . . Da, fără îndoială că pînzele astea dovedesc o măiestrie uluitoare. Dar la ce bun atîta știință dacă nu se spune nimic, dacă pictura nu se bizuie întîi de toate pe putința de a reda expresiv adevărul vieții?

În mai, contesa Adèle cumpără, la vreo cîțiva kilometri spre nord-est de Langon, în regiunea Bordelais, castelul Malromé, o clădire frumoasă, ale cărei turnuri și turele se pitesc în umbra unei coline împădurite, aflate în mijlocul unei întinderi de vreo cincizeci de hectare de pămînt arabil. Contesa Adèle va putea fi astfel în apropierea verilor ei Pascal, de tovărășia cărora e foarte mîndră și care locuiesc nu departe. Părăsind Languedoc și Albigeois, ea își petrece vara cu fiul ei în noua reședință.

Lui Lautrec îi place foarte mult aici, la Malromé. Lucrează cu plăcere în acest cadru îmbietor. Totuși, deși mai pictează scene rustice, mai ales în timpul culesului viilor, își dă acum frîu liber înclinării spre portretistică *. Spre peisaj n-a prea fost el niciodată înclinat. Acum însă a rupt-o definitiv cu el. Peisajele, naturile moarte îi par exerciții lipsite de sens. Doar omul există (omul și animalul, dar animalele aparțin universului copilăriei sale). Omul, doar omul! Și nu omul ideal,

* În 1883 se pot număra vreo douăzeci de portrete.

arhanghel sau naiadă, înfrumusețat, scos din învelișul lui de carne printr-o abstractizare a spiritului, ci indivizii. Indivizii, așa cum apar ei în viața de fiecare zi, așa cum îi poartă valul ei, lăsîndu-le acea urmă, foarte proprie, pe obraz și pe trup. Lautrec face iarăși portretul mamei și tatălui său. Pe mama o pictează în timp ce ia micul dejun, stînd la masă, cu ochii plecați, nemișcată în scaun, în fața unei cești, cu o expresie gînditoare, puțin melancolică.

Necruțătoare, privirea tînărului artist scrutează trăsăturile mamei. Necruțător, penelul său străpunge aparențele, înscrie pe pînză o siluetă de femeie ce nu trădează cu nimic pe contesa de Toulouse-Lautrec, dar în care ghicim, dintr-o aruncătură de ochi, dezamăgirile, neliniștea, dureroasa uimire ce i-o provoacă viața: o mic-burgheză, hărăzită tihnei și fericirii vieții fără complicații, dar aruncată de o soartă neobișnuită, între un soț pe care și l-a ales și un fiu ce i-a fost dăruit; o femeie chinuită și resemnată, care se așteaptă la orice, dar care se va supune, nu fără tristețe, dar cu blîndețe de vreme ce asta e voia Domnului.

O lucrare frumoasă, executată de un om pentru care mijloacele contează numai în măsura în care îi îngăduie să se exprime. Pasiunea penelului — fără îndoială că Lautrec nu o prea simte încă decît nedeslușit — nu e la el decît pasiune pentru omenesc. Ea se întîlnește, se identifică cu acea nevoie frenetică de cunoaștere care-l posedă și care prin nimic altceva n-ar fi putut să fie mai bine exprimată. (Preferă să schițeze un desen decît să se explice prin vorbe; iar atunci cînd scrie un bilet, o face întotdeauna așa cum îi vine la îndemînă, fără gust și fără stil.) Penelul este instrumentul curiozității sale. Penelul și numai el.

După culesul strugurilor, părăsind pădurile și viile din Malromé, Lautrec se înapoiază în Montmartre.

În Montmartre, cartierul acesta în care mulți bărbați și multe femei sînt pe cît se pare certați cu morala, ființe decăzute, dar unde tocmai din această pricină omul își dă mai ușor frîu liber, cu mai multă sinceritate decît în altă parte — cu mai multă dăruire, mai fără ocolișuri și mai adevărat.

În Montmartre, cloaca asta în care mulți bărbați și multe femei sînt — ca și el — niște izgoniți.

Lautrec își cruță mai puțin ca oricînd forțele. Săptămîni, luni în șir nu-și potolește strădania. « Henri trudește ca un apucat și se obosește foarte tare », scrie în 1884 contesa Adèle.
În toată munca lui încrîncenată, Lautrec află îmbărbătare în prețuirea lui Cormon. Acesta se arată, într-adevăr, tot mai mulțumit de ceea ce face elevul său. Se gîndește chiar să-l ia (ca pe Rachou) colaborator, spre a ilustra, împreună cu alți cîțiva artiști, o ediție a operelor lui Victor Hugo. Și asta nu-i tot: Bonnat — domnul Bonnat — l-a lăudat și el pe Lautrec. Ce și-ar mai putea dori?
Toate aceste dovezi de prețuire, care-i mărturisesc că fiul ei « nu e cel mai mic din atelier din toate punctele de vedere », o măgulesc foarte mult pe contesa Adèle. Încrederea în viitorul copilului său sporește. « S-ar părea — scrie ea — că e din ce în ce mai aproape de calea și de vocația lui. »
Vocație — dar care? Pentru contesa Adèle, țelurile pe care și le propusese fiul ei cu doi ani în urmă, cînd intrase în atelierul lui Bonnat, erau aceleași. Școala de arte frumoase, expozițiile mondene, Salonul, onorurile și, într-o bună zi, cine știe? sub cupola Academiei; pentru că nici nu poate concepe altfel o carieră de artist. Fluxul iremediabil, care-l poartă pe Lautrec, ei îi scapă. Nu-și dă seama că Montmartre i-a răpit pentru totdeauna fiul; nici nu și-ar putea închipui așa ceva. Pentru ea, Montmartre e un tărîm necunoscut, plin fără îndoială de tulburătoare ciudățenii, dar care rămîne ca într-o negură și în privința căruia, pe cît se pare, nu e cine știe ce curioasă. Montmartre e atît de în afara lumii ei!
Lautrec de altfel își dă el oare seama, limpede, de fluxul ce-l poartă cu sine? Laudele lui Bonnat și Cormon îl stimulează, îi prilejuiesc o reală bucurie. « Sînt fericit că nu mai bat apa în piuă » — scrie el. Că nu mai pune același preț pe aceste laude, așa cum o făcea cu doi ani în urmă — tot ce se poate; dar cît de siguri putem fi? Bonnat, Cormon se bucură mai departe în ochii lui de tot respectul. Oricît de deosebite ar fi preocupările, concepțiile lor despre pictură, Lautrec nu-i prețuiește mai puțin pentru aceasta pe cei doi maeștri; îndoiala ce-l stăpînește și acel sentiment de inferioritate

pe care întîmplările prin care a trecut i l-au dezvoltat, îl fac să aibă încredere mai mult în alții decît în sine și să-și găsească sieși greșeală.

Ceea ce nu înseamnă că ascultă mai puțin de avîntul și de forța năvalnică ce-l împing înainte. După ce vizitează expozițiile din primăvara anului 1884, se apucă să-și aștearnă impresiile. Cîtă lipsă de respect în aprecierile lui spontane, în care verva șugubeață își dă frîu liber! Dacă salută « magistrala suplețe » a unui Carolus Duran sau « desenul strîns și neînduplecat » al unui Delaunay, în schimb nu mai contenește să denunțe mediocritatea oriunde o descoperă. « Dar, domnule Delaunay, exclamă el, ce e cu frunzele astea verzi care fac să iasă la iveală în mod neplăcut culorile de pe generalul dvs.? Prea mulți lauri, domnule Delaunay! » Sau, trecînd la un alt tablou: « Sînteți dispus să și vindeți, domnule Sergent? întreabă el batjocoritor. Desigur, maniera în care vă ștergeți pensula e minunată, dar zău așa, arta lumii nu se va regenera de fel în contactul aprins cu penelul dvs. » Credincios prieteniei față de Princeteau, el curmă cu obrăznicie: « Dl. Princeteau mă face să cred că apreciază la adevărata lor valoare expozițiile cercurilor. Desprinde din cui prima mîzgălitură ce-i cade la îndemînă, dar asta nu-l împiedică să se afle în primul rînd și să se bucure de toate onorurile ». Dar Lautrec nu judecă doar pînzele cu un ochi răutăcios, ci chiar și pe cei care se perindă prin fața lor, lumea bună ale cărei ifose și pretenții îl irită. « În piața Vendôme, în fața coloanei, mirlitonii! Ce îmbulzeală! Multă lume și multe femei; multă neghiobie! O înghesuială de mîini înmănușate, agitînd pince-nez-uri din baga sau aur; dar tot înghesuială. » Acestei lumi strălucitoare, Lautrec îi preferă de o sută de ori societatea din Montmartre.

Anul acesta, la Salon, unde Cormon expune în admirația publicului o *Intoarcere de la vînătoarea de urși în epoca de piatră* (pe loc achiziționată de către stat), Puvis de Chavannes stîrnește o uimitoare curiozitate cu o compoziție, *Pădurea sacră îndrăgită de Muze și de Arte*, destinată Muzeului din Lyon. Acest uriaș tablou care, notează un comentator, « ne transportă într-o lume diafană, armonioasă, de o seninătate elizeană », îi împarte în două tabere pe elevii lui Cormon: unii

o laudă cu însufleţire, ceilalţi o critică pe faţă. Cît despre Lautrec, el foloseşte prilejul mai mult ca să se distreze. Există în această compoziţie « elizeană », populată de muze pe jumătate goale, drapate în postavuri cu cutele foarte studiate, ceva« ce aduce a muci » (cum spune el despre tot ce i se pare mai mult sau mai puţin ridicol), foarte nimerit să-i zgîndărească spiritul poznaş. Cu ajutorul cîtorva colegi de atelier, schiţează în două după-amieze o parodie, introducînd în Pădurea sacră o ceată de studenţaşi pe care-i supraveghează un poliţai; se înfăţişează pe el chiar în primul rînd, cu spatele la muze, într-o postură caraghioasă.

Dacă i s-a întîmplat cumva contesei Adèle să fi văzut această pînză, pesemne că s-a cutremurat de atîta lipsă de respect faţă de gloriile vremii. Dar contesa Adèle s-ar speria şi mai tare dacă ar şti pe unde îşi caută fiul ei modelele. Vrînd să picteze un nud, Lautrec* îi cere unei prostituate cam trecute, Maria grăsana, să-i pozeze. Pe femeia asta cu cărnurile căzute, cu obrazul răvăşit şi aproape dureros, pe care mii de tristeţi, mii de dezgusturi şi-au lăsat peceţile disperării, o înfăţişează cu o simpatie care, fără îndoială, i-ar putea nelinişti pe ai lui. Dacă n-ar fi suferit în intimitatea sufletului său pentru decăderea Mariei grăsana, ar fi izbutit oare Lautrec să transmită acestui nud atîta emoţie? Ea e ca şi el, fără iluzii. El e ca şi ea, fără nădejde.

Lautrec are douăzeci de ani. Încet, încet, Montmartre şi-a aşternut asupră-i mrejele. Nu mai vrea să trăiască decît aici, unde merge « şontîc-şontîc » din stradă în stradă, cu nările în vînt, respirînd cu voluptate miasmele putrede. Şi-apoi, brusc, într-o bună zi, spre stupoarea mamei sale, anunţă că vrea să se stabilească aici.

Familia se împotriveşte, i se refuză banii trebuincioşi închirierii unui atelier. Dar lui Lautrec nici nu-i pasă de aceste piedici. Se trage dintr-o spiţă în care capriciul e stăpîn, iar neatîrnarea o patimă. Plecînd din cité du Retiro, îi cere adăpost prietenului său Grenier care locuieşte împreună cu soţia sa Lily în strada Fontaine, la numărul 19 bis.

* Din picturile lui din 1884 n-au rămas decît cinci sau şase.

III. MONTMARTRE

Qu'est Montmartre?
Rien. Que doit-il être?
Tout! *

RODOLPHE SALIS

Mai mare cu cîțiva ani decît Lautrec, René Grenier fusese mai întîi în armată subofi er de cavalerie. Cînd și-a încheiat stagiul, colonelul l-a chemat la el și l-a întrebat: « De ce dracu' vrei să te faci militar cînd ai din ce trăi? » Și l-a sfătuit stăruitor să se ocupe mai degrabă de orice altceva — de pictură, să zicem.

Grenier a împărtășit și el această părere. Vlăstar al unei familii foarte înstărite (o parte din cartierul Ternes era proprietatea alor săi), dispune de un venit anual de vreo 12 mii de franci-aur. Pentru el pictura e doar un mijloc de a-și omorî timpul. De loc lipsit de talent, nu pune mîna pe penel decît în acele ceasuri cînd nu-l cheamă vreo altă preocupare. În schimb, îi place să trăiască printre artiști, în atmosfera boemă ce se potrivește felului lui de a fi. Se consideră el oare mai mult decît un amator? Greu de spus. Oricum, despre Lautrec crede că nu e decît amator. Iar lucrările prietenului său nu le prețuiește de fel.

Băiatul acesta cumsecade, de o bună dispoziție pe care i-o laudă toată lumea, s-a însurat cu o fată cu carnație

---

* Ce este Montmartre? Nimic. Ce trebuie să fie? Totul!

frumoasă, așa cum cere gustul vremii. Cu un trup anume parcă făcut să pozeze pentru statui, cu pielea-i albă ca laptele, presărată cu pistrui mărunți și părul de un roșu aprins, Lily ar fi putut sluji de model lui Rubens. Îi fusese model lui Degas, care o pusese să se spele într-o cadă. De cînd a venit din Brie-Comte-Robert, o țărăncuță oarecare, și a pozat pentru întîia oară în fața prințesei Mathilde, a țîșnit pînă acum în nuditatea ei strălucitoare, în fața a zece, douăzeci de artiști. Admiratori după admiratori îi dau tîrcoale, plini de o nestăpînită curtenie și de dorința de a primi o atenție din partea acestei zeițe care, foarte conștientă de atracția pe care o exercită, nu se dă în lături să abuzeze de puterea ei. Lautrec a poreclit-o Lily-cea-Parșivă.

Îl distrează cu zburdălnicia ei de fată care se bucură de viață, fericită că e frumoasă, că a izbutit fără prea mare caznă să se aciuieze bine (are abia 20 de ani), e fericită că are bani și că se poate bucura de ei azvîrlindu-i în stînga și-n dreapta. Un animal tînăr, care crapă de sănătate și adulmecă îmbătat miresmele primăverii, făcînd mii de ghidușii prin iarbă. Îl distrează și cu multele ei stîngăcii, cu lipsa de stînjeneală și felul plin de semeție, dar și categoric, de a se purta, ce lasă cumva să i se vadă obîrșia.

Îl distrează, dar el are înțelepciunea să se țină departe, să-și înăbușe dorințele pe care i le trezește: nu s-ar pune în situația caraghioasă de a se măsura cu adoratorii ei, cu niște bărbați arătoși, cum sînt actorii Silvain și Coquelin Cadet. Lilyei — asta o știe el bine — « nu-i sînt pe plac semi-piticii ». Deși, față de el, femeia aceasta, care știe întotdeauna ce vrea, dovedește o gingășie aproape maternă. Uneori, ca să traverseze strada, îl ia de mînă ca pe un copil. Totdeauna și în orice se dovedește a-i fi cea mai bună și cea mai atentă dintre prietene. O dată sau de două ori, în clipe de adîncă deznădejde, a fost chiar nevoită să-l consoleze. Mai bine poate decît altele, femeia asta l-a înțeles pe infirm, a simțit regretul lui pentru tot ce-i lipsea, dar ceea ce ea nu s-ar fi gîndit niciodată să-i dăruiască. Îi face plăcere lui Lautrec să se afle în îmbietoarea ei prezență. Și îi face plăcere să se și plimbe în tovărășia ei. Cînd merg împreună la cafenea sau în vreun alt local public, se ține drept și pășește foarte mîndru alături de ea.

Familia Grenier duce o viață destul de neliniștită. Cei doi soți ies deseori în oraș și se văd cu multă lume. Lautrec ia parte și el la distracțiile lor. Cu ajutorul unor actori, Lily organizează din cînd în cînd petreceri costumate. Lautrec se travestește în femeie, în japonez, în spaniolă care dansează plină de temperament, agitîndu-și evantaiul și aruncînd ocheade. Ce om încîntător și plin de viață! — exclamă toți; și cum izbutește el să nu atragă atenția asupra diformității lui, și să nu poarte nimănui pică! Numai că aceste costumări sînt asemenea strîmbăturilor cu care distrează tot atelierul (și de care nu se lipsește nici aici, ca să-și împodobească rolurile de mascaradă): o fugă de sine însuși, o *poză* voită, cu ajutorul căreia încearcă, în chip derizoriu, să intre în altă piele, fie chiar și numai pentru o clipă. Și dacă odinioară piticii ajungeau bufoni ai curții, existau fără doar și poate pricini întemeiate.

Lautrec, soții Grenier, Anquetin și alți colegi de la Cormon se duc seara în locuri de distracție care se înmulțesc zi de zi, pe colina Butte. Montmartre începe într-adevăr să ia avînt. « Ce este Montmartre? Nimic. Ce trebuie să fie? Totul! » — proclamă « gentilomul de cabaret » Rodolphe Salis, stăpînul acelui *Le Chat Noir* frecventat de Lautrec și de amicii săi. Fără să-i tacă gura o clipă și gata oricînd la bufonerii, Salis cu fanfaronada lui e pe cale să lanseze Butte. Fecior al unui distilator din Chatellerault, roșcovanul acesta mătăhălos și greoi a îmbrățișat, pînă la vîrsta de 30 de ani, zece profesii, îndurînd un insucces după altul. A studiat mai întîi matematica, apoi a încercat pe rînd caricatura, gravura de medalii, arheologia, pictura. La Calcutta a făcut chiar și pe decoratorul. Douăsprezece meserii, treisprezece mizerii. Apoi, într-una din zilele anului 1881, i-a venit ideea să transforme în cabaret artistic atelierul pe care și-l instalase în localul unui vechi birou de telegraf de pe bulevardul Rochechouart, nr. 84. Ideea nu era nouă. La *La Grande Pinte*, care apăruse cu trei ani înainte în avenue Trudaine, se întîlneau acum scriitori și pictori, cărora li se alătura o clientelă elegantă, venită să se amestece în discuțiile literare și să asculte poeți, cîntăreți, muzicieni, ce se produceau aici pe nepregătite. În-

zestrat cu un mare spirit de inițiativă și cu un ascuțit simț comercial, care pînă atunci nu-și putuseră găsi folosința, Salis a decis să sistematizeze tot ceea ce contribuia la voga — de scurtă durată — de care se bucura *La Grande Pinte*.

Pricepîndu-se să descopere talentul, el a izbutit să convingă un grup de tineri poeți și artiști, Hidropații, să plece de pe malul stîng*, unde își țineau într-o cafenea din strada Cujas curtea lor cu jurați, și să urce în Montmartre. I-a mai convins — pentru că zgîrcenia lui era egală cu dibăcia — că le face o mare cinste oferindu-le să se producă regulat la el — primind drept plată, din partea celor interesați, bineînțeles, tot felul de libații, cît mai copioase cu putință. De aici înainte, la dată fixă și potrivit unui program cu grijă și dinainte stabilit, poeți, cîntăreți, muzicieni dovedeau că « gentilomul » nu-și pusese în van încrederea în ei**.

Așa s-a născut *Le Chat Noir* și întregul Paris, venit în goană să bea berea lui Salis botezată hydromel, avea să-i cunoască curînd sala mobilată stil Ludovic al XIII-lea, adevărat sau fals, pereții împodobiți cu panouri de nuc smulse din dulapuri vechi, tavanul cu grinzi groase de care erau atîrnate lămpi, căminul monumental pe care se îngrămădeau suporturi pentru bușteni și pirostrii, precum și nenumărate obiecte mai mult sau mai puțin bălțate ce-l împodobeau, tapiserii, tablouri, vitralii de biserică, capete de cerbi împăiate, oale de lut, vase de cositor și aramă, armuri, spade ruginite, statuete mîncate de carii, cărora li s-a alăturat nu de mult și o uriașă pînză de Willette, *Parce Domine*, plătită regește artistului, cu 250 franci, și pe care se pot vedea cu duiumul pierroți, studenți, cîntăreți și femeiuști, iar, înapoia norilor, chipul sardonic al morții.

În mijlocul acestor băieți împopoțonați cu costume de academicieni cumpărate la telal — sala cea mare dă

---

* Al Senei, caracterizat, spre deosebire de malul drept, prin localuri elegante, frecventate de « Lumea bună » (*N. tr.*).

** Printre obișnuiții de la *Chat Noir* îi pomenim pe Alphonse Allais, Emile Goudeau, Verlaine, Jean Richepin, Maurice Rollinat, Charles Cros, Jean Moréas, Edmond Haraucourt, Jean Lorrain, Jules Jouy, Mac-Nab, Maurice Donnay . . .

într-una mai mică, numită pompos Institutul, şi rezervată personalului artistic şi consumatorilor obişnuiţi ai casei — Salis, îmbrăcat cu o redingotă cenuşie, strînsă bine în nasturi, pe care se răsfaţă o lavalieră neagră, perorează, ascuţindu-şi barba, cu vocea lui de moară neferecată: « Montmartre, oraş liber! Montmartre, colină sacră! Montmartre, sare a pămîntului, buric şi creier al lumii, sîn de granit la care vin să se adape generaţii însetate de idealuri! » Montmartre îi datorează în mare parte lui Salis norocul ce-i surîde.

Există totuşi prea multă lipsă de autenticitate la Salis, pentru ca Lautrec să-l poată simpatiza cu adevărat. Nu-i place decît pe jumătate acest personaj care, umflîndu-şi pieptul, îşi dă cu plăcere aere de spadasin şi nu se sfieşte să folosească orice fel de exhibiţionism publicitar. Oare nu Salis a fost acela care şi-a lipit pe uşă un afiş anunţîndu-şi moartea: « Deschis din cauză de deces » şi, îmbrăcat într-un costum strălucitor, şi-a patronat singur funeraliile?

Introduşi de un elveţian cu halebarda în mînă şi înveşmîntat în roşu aprins, clienţii sînt primiţi de stăpînul casei: « Pe aici, nobile domn! — Doriţi să luaţi loc, înălţimea-voastră? — Cu ce vă pot servi, prinţul meu? » Slugărnicii de o exagerare plină de înfumurare, plecăciuni de negustor de limonadă mîndru de a fi triumfat în viaţă — « Scuip în ţapul de bere pe care mi-l comandă dispreţuitor mojicii » — şarlatanismul interesat al acestui Rodolphe Malice, — aşa îl numeşte Willette — a cărui grandilocvenţă ascunde multă meschinărie (Salis se bucură chiar de reputaţia de a nu înapoia umbrelele uitate de clienţi) îl sîcîie mocnit pe Lautrec. Pe de altă parte, Lautrec e prea puţin înclinat spre poezie, literatură, discuţii între scriitori, ca să înţeleagă care ar putea fi pentru cei mai mulţi dintre consumatori principala atracţie de la *Chat Noir*, dacă nu altceva decît snobismul, un cabotinaj supărător, care te calcă pe nervi cu atît mai mult cu cît e pus la cale.

Iar zarva, animaţia şi tot neastîmpărul zgomotos — singurul farmec pentru el al acestui *Chat Noir* — în cîte alte locuri din Butte nu le poate oare găsi? Însoţit mereu de protectorii săi, Lautrec se duce la baluri, intră la Elysée Montmartre, care în imediata

vecinătate a *Chat Noir*-ului, pe acelaşi trotuar, la numărul 80, face să reînvie vechiul dans excentric sub numele — Vai, maestre Zola! — de cadril naturalist, sau se cațără pînă sus pe strada Lepic, la Moulin de la Galette, ca să bea o stacană de vin fiert cu aromă de scorțişoară şi cuişoare, specialitatea cîrciumii. Dar ce expediție înseamnă asta pentru bietele lui picioare!
De altfel, *Le Moulin de la Galette* nu-l încîntă din cale-afară. Duminicile, hangarul cu geamuri, destul de întunecat şi de prăfuit, care slujeşte drept sală, e asaltat de o clientelă alcătuită din negustori de postav, băieți de prăvălie, spălătorese, meşteşugari nevoiaşi, negustoraşi, muncitoare de la Batignolles, însoțite de mamele lor, puştance care au scăpat de acasă după ce şi-au potrivit pe frunte, cu ulei de salată, cîte un cîrlionț, şi pe care « le aşteaptă drăguțul în colțul fundăturii Girardon », de croitorese de jiletci sau vînzătoare de flori artificiale, de funcționari cu obrazul tras şi palid, care dansează cuminte şi voioşi, în sunetul unei muzici în care domină alămurile, valsuri, polci sau cadrilul familial, în timp ce se aude sonor glasul celui ce umblă cu talerul: « Aruncați paraua! »
Se plătesc doi cenți pentru valsuri, patru cenți pentru cadriluri. Perechile înlănțuite se zbuciumă în învălmăşeală, numai şi numai pentru plăcerea dansului; atmosferă fără ifose, atmosfera balurilor populare, unde femeile despletite alunecă în pîslari, iar bărbații, ca să mai scape de căldură, îşi scot haina, gulerul tare şi cravata. În schimb, în fiecare luni seara, la Moulin nu se îngrămădeşte decît o adunătură de coate-goale, de apaşi şi de proxeneți, puşlamale care dansează cu prostituate şi care, ca să-şi rezolve încăierările cu cuțitul ori cu pistolul, ies pe ulițele înguste şi întunecoase din apropiere: împrejurimile Moulin-ului au o faimă cam supărătoare.
Nimic din toate astea nu-l încîntă pe Lautrec, nici obiceiurile de duminică şi cu atît mai mult cele de luni. Cît de deosebit îi apare acum Elysée Montmartre, cu dansatoarele lui de profesie, care-şi ridică picioarele sus de tot, arătîndu-şi cît mai mult cu putință farmecele, în fața privirilor aprinse ale bărbaților.
Să priveşti! Să priveşti! Sub lumina lămpilor de gaz, în vîrtejul unei muzici răsunătoare, care marchează cu

acordurile ei brutale figurile de cadril, în desfășurarea învolburată a lenjeriei, unde din cînd în cînd, atît cît ține un suspin, se dezgolește un pătrat de carne, în această ambianță febrilă, gîfîitoare, supraîncălzită, Lautrec respiră cu o plăcere nespusă.

Așezat la o masă, cu o consumație în față, privește creionînd pe un carnet, pe o hîrtie găsită la întîmplare, pe indiferent ce, eboșînd cu cărbunele stins al unui chibrit linia unui trup sau a unui cap. Bea și desenează, bea într-una și desenează într-una, privind mereu mulțimea care se înghesuie în sala de bal, gesturile provocatoare ale femeilor, obrazurile înfierbîntate ale bărbaților, surprinzînd ocheade, înțelegeri care se schițează, afaceri care se încheie, expresia schimbătoare a cîte unui chip, ondularea cinică a cîte unui șold.

La acest bal, unde descoperă omenescul în starea sa brută, în realitatea sa animalică, alt spectator mai pasionat decît el nu există. Spectator? Lautrec participă cu întreaga lui ființă la jocurile acestea ale dansului și dragostei, la această excitație senzuală, tumultuoasă, paroxistică, de un erotism atît de ascuțit și atît de tulburător încît îi simte pînă la crispare fiorul.

În destrăbălarea și veștejirea ce-și lasă pecețile pe obrazurile acestor bărbați și femei, Lautrec se vede pe sine, viața lui rănită. Decăderea, descompunerea îl vrăjesc. Se întoarce neîncetat la ele, nu se smulge, nu se va mai putea smulge din ghearele lor. Tot ce răspunde naturii lui celei mai intime, celei mai dureroase, se află aici, în acest templu al mișcării, unde el își asumă de bună voie singurul rol pe care îl poate nădăjdui: cel de observator. Ochiul său de pictor descoperă cu o voluptate ce nu dă greș, cu o complicitate profundă, cu o delectare care ar putea fi morbidă dacă și-ar face sieși cea mai neînsemnată concesie, paloarea unui obraz pe care se adîncesc cearcăne întunecate, umbra albăstrie ce catifelează încheietura unui cot, strălucirea febrilă a ochilor mari, prea fardați, culoarea verzuie a unor pometi.

Luînd creionul în mînă de sute de ori într-o seară, Lautrec notează tot ce vede, necruțător, fără înduioșări, dar și fără cruzime, doar cu acea asprime a bărbatului ce nu-și îngăduie să ascundă nimic, cu ironia rece și precisă a unui om care nu mai are nimic de

pierdut şi îşi face cu sînge rece bilanţul falimentelor. Nimic nu-i scapă. Reţine tot. Îl interesează tot. Dănţuitoarele în lenjeria lor spumoasă săltînd piciorul şi ciufulind uneori cîte un spectator cu o iute şi uşoară lovitură de picior, înainte de a se lungi pe parchet, în alunecarea marelui şpagat. Îl interesează şi dirijorul Louis Dufour, vechi muzicant de fanfară, pîntecos, jovial, apoplectic, care se agită pe estrada lui, gîfîind, asudînd, mişcînd frenetic din baghetă, însufleţind cu gestul, cu privirea, cu întreaga lui fiinţă, pe cei 40 de muzicanţi şi dansatori. Îi priveşte cu interes pe muzicanţii cuprinşi de nebunia dansului şi care tropăie pe ring. Pe comisarul de la poliţia de moravuri, Coutelat du Roché, poreclit şi Moş Ruşine, care, însărcinat să vegheze ca domnişoarele să nu prea întreacă limitele necuviinţei, se plimbă în haina lui neagră, barată de un lanţ de metal, cu mîinile la spate, cu pielea lui parcă opărită, atît de dospită, timp de 35 de ani, de aerul închis al cîrciumilor şi care priveşte pe furiş, cu o expresie cam amărîtă, înciudată, învolburarea jupelor, convins de multă vreme de inutilitatea funcţiei sale. Îl interesează fetele astea care, îndată ce Moş Ruşine se mai îndepărtează, profită să-şi arate ceva mai mult dantelele, să-şi întindă cu o detentă nervoasă ciorapii negri ajuraţi, prinşi în jartiere suav colorate. Nu-i scapă din ochi nici năvala micilor mahalagioaice venite să simtă şi ele mirosul destrăbălării (« Mamă, am făcut ore suplimentare la atelier! »). Şi vede şi « caschetele de mătase » care-şi adulmecă prada. În sfîrşit, îşi opreşte privirea şi asupra lui Valentin-cel-fără-de-oase, şef al dansului, care, ziua negutător de vinuri, se transformă noaptea în maestru al cadrilului, acest faimos Valentin-cel-fără-de-oase care, lungă siluetă filiformă, cu picioare şi braţe nemăsurate, dar minunat de mlădioase, a triumfat în toate balurile celui de-al Doilea Imperiu, de la Ermitage pînă la Tour Solferino, de la Reine Blanche la Château Rouge, fiind uns rege al valsatorilor şi purtat în triumf de trei mii de persoane la Tivoli Vauxhall şi care, neobosit, ritmează cu cadenţele lui fără cusur evoluţiile partenerelor sale, dansînd cu pleoapele pe jumătate închise, cu jobenul întotdeauna uşor înclinat pe frunte, cu obrazul său osos şi funebru, perfect neclintit, « capul ţeapăn şi

nemişcat aşezat pe un gît înalt și descărnat, unde doar mărul lui Adam pare să aibă o oarecare vibrație ». Pe Lautrec îl interesează tot. Cu sîngele zvîcnindu-i în vine, privește și desenează. Desenează și bea. De pe buze saliva i se prelinge printre perii rari ai bărbii.

Lautrec merge mai departe la atelierul lui Cormon, dar e din ce în ce mai puțin pe baricade. Nu urmărește decît destul de nepăsător înțeleptele precepte ale autorului lui *Cain* și se dedică unor lucrări foarte personale, puternic caracterizate, care, executate de oricine altcineva, l-ar fi făcut pe Cormon să sară cît colo. Dar Cormon, lipsit cu totul, de altfel, de îngustimea de vederi și păreri exclusive ale unora din confrații săi oficiali, îi arată lui Lautrec o răbdare fără margini. Vioiciunea piticului, răspunsurile lui pline de duh, umorul de copil bun, caraghioslîcurile care se potrivesc atît de bine cu felul lui de a fi, îi atrag îngăduința. În atelier, discuțiile nu mai contenesc. Lumea artistică se agită pretutindeni. Manet, decedat cu doi ani în ur *, capătă tot mai multă însemnătate; pusă la îndoială vreme îndelungată, gloria lui își face în sfîrșit apariția, postumă. Impresioniştii continuă să se războiască, dar grupul s-a împrăștiat, în timp ce teoriile lansate de ei stîrnesc reacția pictorilor mai tineri. Cu un an în urmă, în 1884, la Champs-Elysées, în pavilionul din Ville de Paris, s-a ținut primul Salon al Societății artiștilor independenți, salon fără juriu. Tot în 1884 ia ființă la Bruxelles un cerc de avangardă, Societatea celor XX. Luările de poziție determinate de evoluția artistică nu-l interesează decît vag pe Lautrec. Păsîndu-i prea puțin de doctrinele estetice, el se simte deopotrivă la largul său atît în fața conformismului cît și a revoltei, culege ce-i place acolo unde găsește, fără să caute mai departe. Să ajungă să exprime ceea ce-l emoționează la un model, să aibă în mînă o tehnică îndeajuns de matură și eficace spre a putea spune ceea ce vrea să spună — iată singurele lucruri pe care și le dorește. Nu e nici pe departe un intran-

* La 30 aprilie 1883.

sigent; uneori chiar, dîndu-şi silinţa să-i fie pe plac lui Cormon, se străduieşte « să lucreze drăguţ », ce-i drept, fără prea mare succes.

Admiraţiile pe care începe să şi le precizeze ar putea fi oricum puse la îndoială de mulţi ortodoxi. Îl preţuieşte pe Renoir (a cărui culoare îl încîntă), pe Pissarro, pe Raffaëlli. Preferinţa pentru Forain nu-i slăbeşte; despre un desen, pe care acesta tocmai i-l făcuse contelui Alphonse (ce-i pozase), spune că e « o minune ». Totuşi, entuziasmul cel mai zelos îl are pentru Degas. În timp de impresioniştii sînt în majoritatea lor peisagişti, pictori ai plein-air-ului, Degas a tratat numeroase din subiectele ce-l obsedează, scene de la café-concert, aspecte ale vieţii de noapte, dansatoare şi muzicanţi, numai în lumină artificială. Şi apoi, Degas obişnuieşte o punere în pagină care prin îndrăznsala şi originalitatea ei îl cucereşte pe deplin. Printr-o ciudată întîmplare, Degas ocupă un atelier chiar în clădirea soţilor Grenier, în fundul curţii. Lautrec bineînţeles nu s-ar încumeta să-i calce pragul. Cunoaşte prea bine faima de urs bătrîn a celui pe care îl socoteşte un maestru între maeştri.

Frecventarea asiduă a cabaretelor, a balurilor şi a casei cu numărul 2 din strada Steinkerque, la numai cîţiva paşi de Elysée Montmartre, nu sting de fel pasiunea pentru muncă a lui Lautrec. În pofida părerilor ce le-ar putea naşte infirmităţile sale, Lautrec se bucură de o nebănuită rezistenţă fizică. Trupul său bondoc este înnodat de muşchi zdraveni ce-i îngăduie să înoate, să vîslească, să facă exerciţii cu halterele fără să obosească. Nici un abuz nu-i zdruncină vitalitatea. Şi-ar scoate repede din funcţie colegii dacă l-ar urma pretutindeni şi ar abuza, ca el, şi de muncă, dar şi de plăceri. Nu doarme aproape de loc, se culcă la ceasurile cele mai tîrzii, se scoală « o dată cu găinile », cum spune el.

Un bătrîn fotograf, moş Forest, i-a dat voie să picteze în grădinile lui care se întind în josul străzii Caulaincourt, în vecinătatea unui întins şantier al unui vînzător de lemne*. Grădinile nu sînt cultivate decît în par-

---

* Pe acest loc se află acum cinematograful Gaumont. Strada Forest păstrează însă amintirea acestor grădini şi a proprietarului lor.

te; restul e mai mult sau mai puțin lăsat în paragină, năpădit de buruieni, de tufişuri şi arbuşti. Cîțiva tei, sicomori şi platani se înalță printre tufele de liliac. Mare amator de tragere cu arcul, moş Forest vine aici de două-trei ori pe săptămînă să se ia la întrecere cu prietenii, pasionați şi ei după acelaşi sport. În afara acestor întîlniri, grădinile sînt pustii şi de o linişte de vis. Lautrec poate lucra în tihnă. Într-un mic pavilion îşi adăposteşte materialele — şi cîteva soiuri de sticle. « Trebuie să bei puțin, nici vorbă — spune el — puțin, dar des! »

Caută, fireşte, modele. Dornic să-şi perfecționeze meşteşugul, pictează portrete care sînt pentru el ceea ce sînt gamele pentru un muzician. « Caznele mele », spune el. Îşi dă toată osteneala să facă ce îl obsedează cel mai mult, analiza psihologică, fără să se oprească la problemele ce-i frămîntă pe impresionişti. Cu toate că a adoptat tonalitățile lor deschise, nu porneşte pe nici unul din drumurile lor. Nu-l preocupă de loc decorul cîmpenesc al grădinilor, se grăbeşte doar să întindă puțină culoare ca să marcheze sumar verdeața pe care se detaşează unicul obiect al cercetării sale: un obraz, o siluetă. Dacă îşi pune modelele să-i pozeze în aer liber, o face dintr-un motiv antiimpresionist: nu pentru a se apuca de o analiză a modulațiilor luminii, a jocului de umbre şi de reflexe, a aparențelor diferit colorate pe care ceasul cînd sînt privite ori anotimpul le împrumută obiectelor, ci, dimpotrivă, pentru a încerca să descopere, sub o transparență mai directă decît cea din atelier, o lumină simplă, purificată de elementele ei trecătoare, şi care, astfel, să nu-l stînjenească cu nimic în căutarea misterului ființei omeneşti. Înțelege să picteze obrazurile în toată despuierea lor. S-a împrietenit nu de mult cu un artist pe nume Zandomeneghi, un venețian venit în grabă mare la Paris să cucerească gloria, şi care e dezamăgit, acrit că zace în obscuritate, lucru de care nu se sfieşte să-i învinovățească pe francezi: ei i-au înşelat toate speranțele. Zandomeneghi îi recomandă lui Lautrec un model, o tînără de douăzeci de ani, care locuieşte în aceeaşi casă cu el, Marie-Clémentine Valadon.

Fiică a unei lenjerese şi fără să-şi cunoască tatăl, de felul ei din Bessines-sur-Gartempe, în Limousin, a fost

transplantată la Paris pe cînd nu împlinise încă cinci ani. Mama ei a fost nevoită să-și ducă zilele aici cum a putut, ca servitoare prin diferite case. După o perioadă scurtă de studii într-o școală de călugărițe, fetița a debutat la unsprezece ani într-un atelier de croitorie. Apoi, a fost îngrijitoare de copii la Tuileries, chelneriță într-un restaurant popular, vînzătoare de zarzavaturi în halele din Batignolles. Atrasă de circ, s-a angajat la cincisprezece ani la Molier, un circ de amatori, și a devenit trapezistă. Cîteva luni mai tîrziu, din nefericire, în timpul unui exercițiu, o cădere pe pistă a pus capăt carierei sale de acrobată. De atunci au trecut cinci ani.

Bine făcută, de o frumusețe cam acidă, în rest îndrăgostită de desen, desenînd din totdeauna, peste tot, chiar și pe ziduri, chiar și pe caldarîmul trotoarelor, slujindu-se de o bucată de cărbune, de un capăt de cretă sau la fel de bine și de un creion, Marie-Clémentine Valadon și-a îndreptat privirile spre mediul pictorilor. Ajutînd-o mai cu voie, mai fără voie, pe mama ei care se stabilise spălătoreasă în fundătura Guelma, ea ducea rufele artiștilor, printre alții lui Puvis de Chavannes, în piața Pigalle, căruia i-a atras atenția. Zis și făcut: va deveni model. A pozat pentru Puvis în atelierul acestuia din Neuilly: muzele, efebii din *Pădurea Sacră* pe care i-a parodiat Lautrec nu sînt alții decît Marie-Clémentine, portretizată în atitudinile cele mai diferite, toți și toate îi datorează cîte ceva.

Valadon continuă să pozeze pentru Puvis. Pozează și pentru Zandomeneghi, pozează pentru Renoir, care s-a inspirat după ea în *Dans la țară* și *Dans la oraș*, două panouri ce datează din 1883. La sfîrșitul aceluiași an 1883, în decembrie, tînăra fată naște un băiat, Maurice, al cărui tată nu a găsit de cuviință să-și decline identitatea. După ce se ridică de pe patul de lehuză, Valadon se mută împreună cu mama și fiul ei în strada Tourlaque, la numărul 7, colț cu strada Caulaincourt, într-un apartament de la primul etaj, pe același palier cu Zandomeneghi.*

---

* Opt ani mai tîrziu, Maurice a fost recunoscut de un spaniol, Miguel Utrillo y Molins. Cît despre Marie-Clémentine, ea și-a schimbat apoi pronumele în cel de Suzanne.

Lautrec găsește în Valadon un model pe placul său. Cu atît mai mult, cu cît tînăra este de-a dreptul sălbatică. Foarte independentă, Maria — așa i se spune în ateliere — are o viață sentimentală cam agitată. Le-ar veni destul de greu celor din Butte să spună cine e tatăl lui Maurice, dacă e cumva vorba de cîntărețul Boissy, un boem alcoolic care se produce prin cabarete, la Chat Noir sau la Lapin Agile din strada Saules, sau distinsul Miguel Utrillo, ibericul care idolatrizează pînă într-atît farmecele Montmartre-ului încît locuiește la Moulin de la Gallette, sau poate chiar Puvis de Chavannes, a cărui soție, născută prințesa Cantacuzino, supraveghează discret modelele folosite de gloriosul ei soț. Maria iubește dragostea. Constituția lui Lautrec, înflăcărările sale sînt departe de a o înspăimînta. Nu-i pasă de diformitatea lui. Pictorul nu întîrzie să și-o facă amantă.

Aceste două ființe par a fi născute una pentru cealaltă. Plebeiana are tot atît de puține prejudecăți ca și vlăstarul conților de Toulouse. Ca și el, ea nu sulemenește realitatea. Nescăpînd nici un prilej de a se instrui pe lîngă artiști, ea nu poate decît să prețuiască talentul lui Lautrec, privirea lui ascuțită de psiholog, luciditatea, incapacitatea lui « de a face drăguț », virtuțile adeseori agresive ale creionului și penelului său.

Lautrec schițează după ea două portrete în grădinile lui moș Forest. Nu o măgulește. Renoir, care nu mai obosește tot făcînd apel la serviciile acestei fete atrăgătoare, o pictează și el între timp, — un bust, pentru un tablou, *Cosița*, unde se desfată cu voluptate, evocînd cu un penel delicat ochii ei mari, albaștri, sprîncenele fin desenate, gura cărnoasă, senzuală, părul bogat de brună, despărțit la mijlocul frunții de o cărare, sînii, mai ales sînii ei frumoși, rotunzi, plini, plantați sus. Lautrec o înfățișează cu trăsături ascuțite, aspre, răpindu-i frumusețea diabolică a celor douăzeci de ani în schimbul unei realități mai puțin trecătoare. Pe fața adumbrită de o tristețe fără vîrstă, buzele sînt pecetluite, ochii ficși, pierduți în contemplarea posomorîtă a cine știe ce; bărbia ascuțită și întreaga ținută nervoasă, crispată, sînt chezășia unei voințe mai degrabă virilă decît feminină, în ciuda

umerilor firavi, a gîtului delicat, poate puţin cam lung, pe care Lautrec le-a redat cu o strictă exactitate.
Neîncrezătoare, zgîrcită în amănunte despre viaţa ei intimă, pulverizînd curiozitatea celor din jur cu ajutorul unor istorioare născocite, Maria n-a şoptit nimănui o vorbă că şi ea desenează. Lautrec nu ştie aşadar că în 1883 ea şi-a făcut un portret în pastel, în care nu a fost cu nimic mai îngăduitoare faţă de sine însăşi decît fusese el*. Nici prin gînd nu i-ar fi trecut să-i aducă vreo vină pentru că fusese necurtenitor; dimpotrivă, ea îi preţuieşte statornic precizia descrierii în desen.

Miercuri, 10 iunie, la miezul nopţii, mare zarvă în Montmartre. Din faţa localului *Chat Noir* se porneşte un cortegiu puţin obişnuit.
În frunte merg doi cercetaşi cu pantaloni scurţi, purtînd un stindard « de aur cu o pisică de culoarea nisipului pe el », ce flutură în bătaia vîntului, un elveţian ce-şi zăngăne halebarda, un majordom îmbrăcat în uniformă de subprefect — Rodolphe Salis îmbrăcat şi el pentru acest prilej în uniformă de prefect clasa întîia, păşind înaintea a şapte sau opt muzicanţi ce bat tobele ori suflă în trîmbiţi cît îi ţin puterile; urmează apoi patru băieţi-colegieni ce duc făclii, o întreagă ceată ce învîrte în sus şi în jos halebarde, archebuze sau spade, o gloată de clienţi, prieteni ori gură-cască ce îngroaşă la tot pasul acest alai. « Ţineţi ordinea! » strigă din fruntea cortegiului subprefectul către poliţaii încremeniţi.
Rodolphe Salis se mută. Părăseşte bulevardul Rochechouart, ca să-şi deschidă cabaretul la vreo cinci sau şase sute de metri mai departe.
În ultimele luni i se cam încurcaseră socotelile gentilomului în acest cartier. Cum se fălea că în privinţa nivelului social al clientelei sale nu face în ruptul capului vreo excepţie, golanii care se vîntură prin Elysée Montmartre i-au căutat gîlceavă. Şi într-o seară, una din aceste « spinări verzi », cu şapca în trei colţuri

* «Eu pictez oamenii ca să-i cunosc », avea să spună mai tîrziu Suzanne Valadon. «Nu-mi aduceţi niciodată să fac portretul unei femei care ar vrea s-o desenez drăguţă şi frumoasă; aş dezamăgi-o pe loc. »

pusă pe-o ur che şi cu chiştocul în colţul gurii, a vrut să intre cu forţa în local. Salis l-a dat afară, bineînţeles, pe ton ridicat şi cu gesturi teatrale şi frumoase. Şi rău a făcut. N-a trecut mult şi domnii ăştia s-au întors în număr mare. S-a încins o bătaie. S-au scos cuţitele. Pentru Salis, încăierarea s-a soldat cu două crestături pe figură. Şi nici acesta n-ar fi fost lucrul cel mai grav. Pentru că Salis, în timp ce tot învîrtea de zor un scaun în jurul lui, a avut ghinionul să-l izbească grav pe unul din băieţi, care peste noapte a şi murit. După această aventură, gentilomul nu-şi mai putu găsi liniştea. Scîrbit pentru totdeauna de vecinătatea Elysée Montmartre-ului, la sfîrşitul lui aprilie, el şi-a vîndut vadul şi a închiriat în strada Laval la nr. 12* casa ocupată pînă atunci de pictorul belgian Alfred Stevens.

Bineînţeles că Salis era curios să ştie cine va veni în locul lui pe bulevard şi dacă acela nu se va folosi de acest loc spre a-i face concurenţă. Dar care nu i-a fost supărarea — două sau trei zile mai tîrziu — cînd a aflat că în fostul său local s-a deschis un nou cabaret, *Le Mirliton* — şi a fost deschis de cine? De către unul căruia el i-a dat o mînă de ajutor, un fel de cîntăreţ mai mult bănuit, căruia — ce înseamnă bunătatea! — îi dăduse voie să-şi şi vîndă operele, un oarecare Aristide Bruant, bardul puşlamalelor. Bineînţeles că ăstuia Alfonşii** de pe Elysée nu-i caută ceartă. Numai că nu se grăbeşte nimeni să intre la Mirliton. Bravo!

Dar vai! După un timp, mulţimea începe să se înghesuie. Se grăbeşte. Ce s-o fi întîmplat acolo? De necrezut: se pare că oamenii se duc la Bruant ca să fie jigniţi. Dar chiar din primele zile, Lautrec devine un obişnuit al Mirlitonului. Un obişnuit? E pasionat, înnebunit de Mirliton. Pe Bruant îl ridică în slăvi. Poate că nici un bărbat nu i-a produs pînă acum o impresie atît de vie ca acest cîntăreţ, a cărui statură puternică, cu obrajii netezi, o gură batjocoritoare şi amară, cu figură cezariană şi un fel cutezător de a se ţine, cu glas muşcător, « un glas de răzmeriţă şi baricadă, bun să stăpînească zarva uliţelor în zile de răscoală »***— îi trezeşte acel

* Azi strada Victor-Massé.
** Peştii (*N. R.*).
***Jules Lemaître.

entuziasm ce-l înflăcărează întotdeauna pe Henri în fața ființelor înzestrate cu o puternică vitalitate.
Vine seară de seară la această sală de cabaret, care, dezbărată de mobilele lui Salis, nu mai are acum decît vreo cîteva mese, scaune și bănci. Cu o bîtă într-o mînă și cu cealaltă înfiptă în șold, purtînd o cămașă de flanelă roșie ca sîngele de bou, o haină și un pantalon de catifea neagră reiată, cu picioarele strînse în cizme de curățitor de canale, cîntărețul se plimbă în sus și în jos. De bună seamă, curiozitatea lui Lautrec a fost pe loc stîrnită de valoarea decorativă a acestui costum împlinit cu o pălărie de feutru cu boruri largi gen « dat dracului »*, de sub care țîșnește o coamă întunecată, o pelerină neagră și un fular roșu-aprins. Dar e vrăjit mai cu seamă de personalitatea, de prezența lui Bruant.
Ascultîndu-l cum își primește clienții, Lautrec e în al nouălea cer. « Prea gingașe doamne » și « nobili domni » ale lui Salis au fost de mult dați uitării. « Atenție, prospătură! — strigă cîntărețul unei noi venite. Da, asta nu mai e lături de pește. E știucă faină, damă de lux, trei stele, nu altceva! Iar domnii o urmează la pas: ăștia cu siguranță, ori sînt pești ori ambasadori . . . Pe aici, doamnelor, pe aici! Lîngă borțosul ăsta . . . așa! Perfect, sînteți doar cinșpe pe-o bancă! Mai strîngeți-vă, ce dracu! Și tu de colo, ce te zgîiești așa? Treci aici cu păstorițele tale! »
În anticonformismul său, Lautrec se bucură să-l vadă pe Bruant întîmpinîndu-i astfel pe domnii din lumea bună, în haine de seară, și pe elegantele cu ifose pe care o tulbure plăcere îi atrage în acest cabaret. Ba încă, se dau în vînt după asta. Și mai vor. Într-o noapte, un general îi scutură zdravăn mîna lui Bruant, spunîndu-i: « Am petrecut o seară minunată. Mulțumesc! E prima oară că mă face cineva, așa pe față, boșorog. »
Bruant a descoperit genul localului doar din întîmplare. În ziua deschiderii Mirlitonului, doar vreo doi, trei terchea-berchea nimeriseră în el. Și aruncase în afacerea asta nu numai toate agoniselile lui, ci și împrumuturi destul de însemnate. În fața acestui local aproape gol, în care pe vremea lui Salis fusese de atîtea ori martor la încăierări, Bruant, scos din fire de dezastrul ce-l păștea, s-a apucat să-l facă albie de porci pe un client

* Courteline.

care mai cerea un cîntec. « Aud? Cum ai zis? N-ai vrea matale să ne mai şi pupi!? » Dar a doua sau a treia zi, nea cutare reapărea la Mirliton însoţit de mai mulţi amici. Bruant cînta. Dar amatorii nu păreau mulţumiţi. « Hei, dar azi nu ne mai ia nimeni peste picior? » Cîntăreţul înţelese pe dată ce folos poate trage din această neaşteptată părere. Domnii aceştia vroiau să fie bruftuiţi. Foarte bine! Au plătit, o să fie serviţi; şi, pe loc, Bruant s-a pornit să ia în balon toată adunarea. Şi de atunci publicul a sporit zi de zi. N-a trecut mult şi s-a atîrnat o firmă:

CINE ARE CHEF DE OCARĂ — LA MIRLITON!

De la zece seara pînă la două dimineaţa, cabaretul nu se goleşte. « Vă trimit la *Saint-Lazare**, anunţă Bruant, căutîndu-şi cel mai mahalagesc accent. Şi voi ăilalţi, gloată de cămile, cînd intraţi la refren, zbieraţi în tact . . . Dom'Marius, dă-mi, te rog, fa diez . . . »
Lui Bruant nu-i trebuia cine ştie ce cazně ca să intre în rol. Lautrec, care ajunge curînd să-i fie prieten apropiat (pictorul şi cîntăreţul s-au tutuit de cum s-au văzut), ştie foarte bine că Bruant nu nutreşte decît dispreţ pentru cei ce se caţără în Montmartre ca să se înhăiteze cu el, « o ceată de idioţi, spune frumosul Aristide, care nici măcar nu pricep ce le cînt, care nu pot înţelege, neştiind ce-s ăia muritori-de-foame, ei care au venit pe lume cu lingura de argint în bot. Mă răzbun jignindu-i, purtîndu-mă cu ei mai rău decît cu nişte cîini. Asta îi face să rîdă cu lacrimi; îşi închipuie că glumesc: pe cînd, cel mai adesea, e o răbufnire a trecutului, a murdăriilor văzute şi mizeriilor îndurate ce-mi ajung pe buze, făcîndu-mă să vorbesc aşa cum vorbesc! »
Bruant are îndărătul lui treizeci şi patru de ani de lipsuri, ba chiar de sărăcie lucie. Copilul mahalalei Gâtinais a cunoscut la Paris, alături de un tată beţiv şi o mamă posacă, doar locuinţe sordide, pe care le părăseau una după alta pe furiş, pentru că bruma de bani agonisită era băută prin cîrciumi de tatăl său. A rămas totuşi, ca prin minune, neatins; şi-a păstrat sufletul lui de ţăran: oriunde s-ar afla, e de-ajuns să-şi

* Vestită închisoare pentru femei (*N. tr.*).

înalțe privirea spre stele, ca să renască și să uite. Însuflețit de o ambiție sănătoasă, a trudit în biroul unui avocat, la un bijutier, la Compania de drumuri de fier din Nord, înainte să se avînte în aventură, să-și încerce norocul în café-concerturi. În el sălășluia un poet. A cîntat mai întîi cuplete la modă, bucăți ușoare, mai mult sau mai puțin caraghioase, marșuri, apoi, la Salis, și-a schimbat repertoriul, s-a transformat într-un trubadur al tîlharilor, al prostituatelor, al vivandierelor, cîntînd suferințele, neliniștile și disperarea celor aflați la marginea societății.

Ca și Lautrec, dar cu indignare, cu bune intenții umanitare, cu o mînie surdă ce mocnește în adîncul sufletului său, e de partea celor năpăstuiți. Într-un limbaj popular, fără ocolișuri, robust și colorat, cîntă lumea azilurilor de noapte, a cocioabelor, a hotelurilor dubioase, a închisorilor, a maidanelor unde zac, chirciți, oameni dîrdîind de frig și unde toți acei spaimă ai mahalalei vin să se bată în luptă dreaptă. O cîntă pe Nini-Piele-de-Cîine, pe Méloche sau Toto Laripette; cîntă fetele pierdute care măsoară caldarîmul în nostalgia nopților de iarnă:

A sont des tas
Qu'a plus d'appas
Et qui n'a pas
D'sous dans leurs bas,

Pierreuses,
Trotteuses,
A marchent l'soir
Quand il fait noir,
Sur le trottoir,
Sur le trottoir.

A n'ont plus de pain,
A n'ont plus d'feu,
A prient l'bon Dieu,
Qu'est un bon fieu,
D'chauffer leur pieu*.

---

* Sînt multe femei / Care nu-l mai au pe vino-ncoace. / La ciorap / N-au nici un sfanț. / Tîrfe ordinare, / Fac trotuarul, / Merg pe-nserate, / Merg cînd e noapte, / Fac trotuarul, / Fac trotuarul. / Nu mai au pîine, / Nu mai au foc, / Pe bunul Dumnezeu îl roagă, / Că-i băiat de treabă, / Să le încălzească picioarele.

Lautrec nu împărtăşeşte pasiunea pentru suferinţă a lui Bruant. Înduioşarea tristă, sfîşietoare şi uneori dureroasă ce străbate cîntecele prietenului său îi rămîne cu totul străină. Aureola de personaje de roman, cu care Bruant îşi împodobeşte vagabonzii şi prostituatele, nu-l mişcă de loc. Nu are pic de înclinaţie să fie moralist, să biciuiască moravurile timpului său. Pe de altă parte, aristocrat de obîrşie, el nu are decît silă pentru tot ce e putred şi lugubru în mizerie, pentru tot ce el numeşte « aspectul sărăcăcios ». Mediocritatea îi produce tot atîta silă cîtă repulsie simte în faţa sărăcimii. « Hai s-o ştergem, le-a spus camarazilor lui, într-o zi cînd Moulin de la Galette era năpădit de nevoiaşii gătiţi de duminică; luxul săracilor e mai jalnic decît mizeria lor ». Şi asta nu pentru că ar iubi fastul de dragul fastului. Între marchizele din cartierele nobile şi sărmanele ce bat caldarîmul pieţei Pigalle el nu întrezăreşte decît o deosebire de boarfe, lipsită de orice însemnătate. Din punct de vedere social, nu se mai simte legat de nici un mediu. Doar aspectul uman îl interesează — şi încă pătimaş. Şi ceea ce savurează mai ales la Bruant e tocmai harul lui de observator, de care cîntăreţul se foloseşte cu atîta siguranţă, limbajul lui fără perdea, aspru, la fel de crud ca şi viaţa, atunci cînd nu e sulemenită de ipocrizie, arta lui laconică, vertiginoasă, formulările simplificate, limpezimea ascuţită a descrierilor.

La dernièr' fois que je l'ai vu,
Il avait l'torse à moitié nu
Et le cou pris dans la lunette,
A la Roquette*.

Deşi are o gură slobodă şi vorbeşte fără perdea, Bruant e un duios. Sub masca asprimii, îşi ascunde înduioşarea. Lautrec regăseşte în el ceva din sine însuşi. Ca şi el, sub ironie, paradoxuri şi cinism, se ascunde o gingăşie rănită. Şi ca şi el, urăşte doar grosolănia. Ieşirile lui Bruant — predilecţia pentru jignire — le aplaudă, pentru că nici el nu poate suferi făţărnicia, falsa pudoare, snobismul. Prea mult a suferit Lautrec în taină printre

* Ultima dată cînd l-am văzut, / Era cu pieptul gol pe jumătate, / Cu gîtul pe butuc, / La închisoare, la Roquette . . .

cei din lumea lui, ca să fie pe deplin sigur că, între marchize și vagaboande, primele ar fi mai de soi. E poate mai înclinat să-l creadă pe Bruant cînd spune despre vagaboande că « au un suflet minunat ».
Atras de cîntăreț, Lautrec calcă mai în toate serile pragul localului Mirliton, aducînd cu sine și cunoștințele, pe soții Grenier, Anquetin și pe ceilalți.

Oh! là, là! C'tte gueul,' c'tte binette!
Oh! là, là! c'tte gueul' qu'il a!*.

strigă în cor obișnuiții localului de cum apare cîte un client.
Pe sub tavanul de care atîrnă un fluier de trestie neobișnuit de mare, Bruant umblă de colo pînă colo printre mese, sărind din cînd în cînd pe cîte una din ele, ca să-i zică un cîntec, bătînd zdravăn măsura cu cizma. Dacă toți burtă-verde ăștia or să binevoiască mai departe să-l îmbogățească, lăsîndu-se călcați în picioare cum i se năzare lui, în zece ani se va putea retrage și el la Gâtinais.
« Dați-i drumul, strigă el; și la o mișcare a ciomagului său, sala reia în cor:

Tous les clients sont des cochons,
La faridondon, la faridondaine,
Et surtout les ceuss' qui s'en vont,
La faridondain', la faridondon!**

Copaci, iarbă, apa clipocind pe sub sălcii, nimic altceva nu-și dorește Bruant. Să facă avere cît mai repede cu putință, și apoi, hop! cu plecăciune, domnilor și doamnelor, puțin aer curat, vă rog!

Oh! là, là! C'tte gueul' . . .***

De astă dată, Bruant face semn și oprește corul. Dacă nu cumva se înșală, a zărit silueta micuță a lui Lautrec. « Tăcere, domnilor, poruncește el. Iată-l pe marele pictor Toulouse-Lautrec cu unul din prietenii lui și cu un pește pe care nu-l cunosc. »

---

* O, vai! ce mutră, vai ce moacă! / O, vai! ce mutră are! /
** Toți clienții sînt niște porci, / Tra-la-li și tra-la-la, / Mai ales cei ce ies de-aici, / tra-la-li și tra-la-la!
*** O, vai! ce mutră . . .

Cu capul sus, Lautrec trece prin mijlocul consumatorilor. Ştie astăzi că demnitatea, adevărata lui nobleţe e de a fi pictor. Munca este reabilitarea sa. Cum să nu-şi însuşească dispreţul lui Bruant faţă de feciorii de bani gata, faţă de incapabili, faţă de trîndavi, faţă de cei « care s-au născut cu lingura de argint în bot »? Fără teamă şi răutăcios, îl poate asculta fără să se simtă vizat, pe cîntăreţul popular, care, cu mîinile în buzunar, îşi bate joc de « lumea sfîrşitului de veac »:

Tas d'inach'vés, tas d'avortons
Fabriqués avec des viandes veules,
Vos mèr's avaient donc pas d'tétons
Qu'a's ont pas vu vous fair' des gueules?
Vous êt's tous des fils de michés
Qu'on envoy'têter en nourrice.
C'est pour ça qu'vous êt's mal torchés . . .
Allez donc dir' qu'on vous finisse! *

În vara lui 1885, Lautrec pleacă pentru un timp să se mai întremeze într-un tîrguşor plin de farmec din Brie, la Villiers-sur-Morin, unde soţii Grenier au o căsuţă. Să străbaţi pe atunci cei patruzeci de kilometri ce despart Parisul de Villiers însemna aproape o expediţie. Trebuia să iei trenul pînă la Esbly, iar de acolo, ca să ajungi în valea Grand Morin, mai mergeai cu o diligenţă, care făcea şi ea vreun ceas.
E un loc singuratic şi plăcut. Mulţi pictori vin aici să-şi pună şevaletul. Lautrec se odihneşte în tovărăşia mai multor camarazi din atelierul Cormon, dar mai ales a lui Anquetin. Toată această lume coboară pînă la hanul lui Moş Ancelin din piaţa bisericii, la numai cîţiva paşi de căsuţa familiei Grenier. Frumoasa Lily este regina coloniei. Spre indignarea localnicilor, ea nu se sfieşte să ţopăie prin sat, cu pletele în vînt, şi — culme a neruşinării! — cocoţată băieţeşte pe mîrţoaga ei. Ah! artiştii ăştia!

---

*Gloată de neisprăviţi, gloată de avortoni / Fabricaţi din carne flască / Femeile ce v-au adus pe lume n-au putut oare să v-alăpteze / De n-au ştiut să vă facă o mutră mai de doamne-ajută? / Toţi sînteţi nişte pui de lele / Alăptaţi de doică / D-aia sînteţi prost croiţi . . / Duceţi-vă, aşadar, . . . înapoi, de vă sfîrşiţi!

În ceata asta nu-i timp de plictiseală. Întîlnirile care se țin pe malul apei, în locul numit Pré-Salé, îi îngrozesc mai mult pe cei de prin partea locului decît cursele călare pe care le făcea fostul model al lui Degas. Lautrec se distrează. Pescuiește cu undița, se simte un suflet bucolic. Ar vrea, scrie el, « să fie un faun și să se plimbe gol în umbra frunzișului »*

Și totuși, ruptura lui cu natura e lucru împlinit. Spre deosebire de prietenii lui peisagiști, Lautrec nici nu se gîndește să ia penelul ca să cînte frumusețile acestor locuri. Oh! nicidecum! Vremea se întunecă, plouă; prea bine; Lautrec se folosește de prilej ca să lucreze așa cum vrea el. Schițează pe pereții și ușile hanului Ancelin patru motive, dar nu subiecte cîmpenești: patru scene din viața de teatru. Înfățișează aici un « lătrător » care poftește trupa să coboare în scenă; dincolo, o dansatoare în cabina ei; în altă parte, un balet, iar dincoace, pe spectatorii de la galerie. În mijlocul acestui public, se pictează pe sine în chip de apaș, cu șapcă cu cozoroc pe cap și fular roșu în jurul gîtului. Și-ar putea oare Lautrec înfățișa mai expresiv decît așa nostalgiile ce-l frămîntă? Nu trece prea mult și se întoarce în Montmartre. Mai bucuros ca oricînd, se cufundă în noaptea sclipitoare din Butte.

Săptămînă de săptămînă, Montmartre capătă tot mai multă strălucire. *L'Elysée*, *Le Chat Noir*, *Le Mirliton* fac în fiecare seară săli pline. Artiști celebri, literați și gazetari reputați, mondene și demimondene, burghezi înstăriți, actori, nobili cheflii, bogați sau înglodați în datorii, dau fuga să aplaude cadrilurile conduse de Valentin le Désossé și pe cele două partenere ale lui, Grille d'Égout și la Goulue** o alsaciană de șaisprezece ani care are în ea focul dansului, să asculte poemele și cîntecele ce se spun la Salis și să îndure bruftuielile lui Bruant.

« O aristocrată o ia la sănătoasa legănîndu-se din tîrtiță! » țipă « cîntărețul popular ». Succesul nu-l orbește. Ca fiu bun al pămîntului, cu gustul realităților solide, al banilor sunători și alunecoși, el are grijă să profite de pe urma avantajelor fără să se înfumureze. Ghicind că-și poate

*Citat de Francis Jourdain.

 **« Gură de Canal » și « Lacoma » (*N. tr.*).

îngădui orice, le dă clienților berea cea mai proastă pe care a putut-o dibui pe piață. « Ce? — sare el dacă cineva găsește cu cale să bage de seamă acest lucru — doar n-ai venit aici să-mi bei poșirca, ci să mă vezi și să-mi auzi guițatul! Restul e pe deasupra. » Ba a micșorat țapul de bere de arată cît paharul de vin, i-a pus opt centime ca preț și-i zice « obrăznicătură ». Pentru un da sau pentru un ba, pentru că unii dintre clienți au aerul că se împotrivesc, pentru că alții rîd puțin prea tare, dar mai ales pentru că le simte punga doldora, Bruant își comandă cu convingere consumații în contul lor. « Maxime, ia trage-mi și mie o obrăznicătură de onoare la masa tipilor ăstora ». Lautrec chicotește de plăcere. Înrîurit de scandalagiul de Bruant, își împopoțonează și el vorbirea cu expresii deocheate. Cunoaște pe dinafară toate operele prietenului său, și, cînd îl cauți, îi fredonează cupletele. De altfel, prietenia dintre pictor și cîntăreț nu întîrzie să capete aspectul unei colaborări. Încet -încet, Bruant își decorează Mirliton-ul cu tot ce-i cade la îndemînă de pe la negustorii de vechituri din colțul străzii: statuete de sfinți, boluri pentru bărbierit, ghitare fără corzi, buiote de încălzit așternutul. Poți da cu ochii chiar și de o oală de noapte care, « printre sclipirile inegale ale securilor de abordaj și ale ciubucelor tunisiene », trece drept « un soare fantezist »*. Înflăcărat admirator al lui Steinlen, Bruant îi agață compozițiile pe pereții Mirliton-ului. Îi cere și lui Lautrec o lucrare, care se grăbește să schițeze pe eroina cîntecului său *La Saint-Lazare*, o prostituată deținută în vestita închisoare pentru femei și care tocmai îi scrie omului ei:

C'est de la prison que je t'écris,
    Mon pauv'Polyte.
Hier, je n'sais pas c'qui m'a pris
    A la visite;
C'est des maladi's qui s'voient pas
    Quand ça s'déclare,
N'empêch'qu'aujourd'hui, j'suis dans l'tas
    A Saint-Lazare!**

---

* Courteline.

** Îți scriu de la închisoare, / Bietul meu Polyte, / Ieri nu știu ce dor m-a cuprins / La vizită; / E o boală care nu se vede/ Cînd te-apucă, / Dar ce să-i faci, sînt la păstrare / La închisoarea Saint-Lazare!

Mulțumită lui Bruant, Lautrec poate să intre acum cînd vrea la Elysée Montmartre. Și dacă va ajunge curînd la o măiestrie cît de cît, va încerca să picteze scene de la Mirliton și de la Elysée. I-ar place să picteze mai ales cadrilurile, vîrtejul și frenezia dansului.

Prin venirea lui La Goulue, cadrilul naturalist tocmai s-a îmbogățit cu o executantă de prima mînă, care pe loc le-a lăsat în urmă pe toate celelalte stele ale Montmartre-ului, pe Nana la Sauterelle* sau pe Georgette la Vadrouille*, pe La Torpille sau pe Demi-Siphon. De ce o fi fost oare pricopsită mica alsaciană — pe adevăratul ei nume Louise Weber — cu o poreclă atît de ciudată? Pentru că fata asta înflăcărată are o poftă de mîncare nimicitoare și în lăcomia ei i se întîmplă să soarbă ce a mai rămas pe fundul paharelor de pe mese. Grosolană și cu cuvinte ordinare mereu pe buze, cînd nu se mișcă, La Goulue e ceea ce e: o adunătură de pe stradă. Dar cum începe să danseze și să se lase în voia acelor improvizații a căror taină numai ea o cunoaște, se transfigurează. Nu e o dansatoare — e dansul însuși. De la prima aruncătură de ochi, Valentin i-a și ghicit harul: a ocrotit-o, a îndrumat-o, a învățat-o și de atunci alcătuiesc o pereche neasemuită. Dansează cînd la Moulin de la Galette, cînd la Elysée Montmartre, stîrnind entuziasmul. Lautrec nu se mai satură să-i privească: ea, roz din creștet pînă în călcîie, durdulie, cu profilul acvilin și gura mică, cu ochii albaștri ce au o sclipire metalică, aspră, tăioasă și crudă, purtîndu-și ca o împărăteasă capul împodobit cu cocul ce parcă ar fi un cozonac din bucle blonde, ridicîndu-și picioarele vertical spre tavan, și făcînd să clocotească spuma dantelelor ascunse, pornind într-o mișcare iute, din ce în ce mai iute și mai amețitoare, frîngîndu-și șoldurile în două pentru ca apoi, cu o lovitură de călcîie să-și azvîrle lingeria pînă-n obraz, oferindu-și cu nerușinare cînd pîntecul, cînd șoldurile, dînd glas cu întreaga ei ființă chemării ațîțătoare a muzicii, La Goulue e o adevărată bacantă posedată de demonul ritmului, aeriană ca un fulg, nepăsătoare și plină de tupeu, înlăuntrul cercului înăbușitor de masculi; el — un manechin înalt și dezarticulat,

---

* Nana-Lăcusta, Georgette-Vagabonda (*N. tr.*).

scandează, cu mîinile-i groase și cu picioarele mari și duse exact acolo unde trebuie, figurile pe care ea le desenează, urmărindu-i evoluțiile, cu pieptul drept, puțin lăsat pe spate, și cu jobenul murdar împins pe fața-i posacă, colțuroasă și ciupită de vărsat.
În jurul lor, privirile scapără. Zece, douăzeci, o sută de capete însoțesc jocul nestăvilit și fascinant al acestor picioare fără seamăn, ce se depărtează și se apropie, făgăduiesc, refuză și iar făgăduiesc fără preget ivirea unui petic de goliciune, stîrnind dorințe, ațîțîndu-le, răspunzîndu-le cu alte și alte cutezanțe, mereu mai ademenitoare și mereu mai înșelătoare, biciuind dorințele pînă la ieșirea din minți și pînă la ultima notă, răsunătoare și brutală, a orchestrei, ce pune capăt printr-un ropot de aplauze acestui rit dezlănțuit și desfrînat. Sigură de puterea ei, la Goulue cu privire semeață și nerușinată, rîvnită de o sută de perechi de ochi, se face nevăzută, fără să salute publicul.
Picioarele Lacomei, atît de minunat arcuite, picioarele lui Valentin, lungi, nervoase, bătînd neobosit măsura cadrilului: Lautrec surprinde cu nesaț în vîrful creionului său ceva de care el nu se va bucura nicicînd, picioarele delicate și fremătînde de cai pur-sînge!
Se scaldă în această atmosferă în care nu se știe dacă animalitatea se înalță pînă la magia artei, sau dacă nu cumva arta se coboară pînă la bestialitate, adulmecînd mirosul de sudoare și de praf de mahorcă și de subsuori, neizbutind să se smulgă vrajei spurcate a acestor săli de bal, bînd pahar după pahar, în focul fierbințelii.
«Hai să le vedem pe mititelele care dansează. Sînt grozave și aduc atît de mult cu Fontanges* ... Nu, nu vă speriați, la mine nu-i nici o primejdie că beau ... Sînt doar atît de aproape de pămînt, nu-i așa? ... » Și pufăie. « Cum? Ce? Eu nu beau decît lucruri bune ... Nu-mi pot face rău. »

În toamnă, plecînd de la Grenier, Lautrec se duce să locuiască la Rachou, în strada Ganneron, la numărul 22, în spatele cimitirului Montmartre.

* Marie-Angélique, ducesă de Fontanges, favorita lui Ludovic al XIV-lea (*N. tr.*).

Aici el continuă seria de portrete, fie în atelier, fie în grădinița lui Rachou. Într-una din zile, ieșind cu prietenul său din restaurantul Boivin, remarcă pe strada Clichy o tînără fată, cam bolnăvicioasă la prima vedere, dar cu o anume strălucire dată de un superb păr roșu. « E nostimă! exclamă pictorul. S-ar zice că-i parșivă. De-am avea-o ca model! . . . » Rachou acostează fata care, după cîteva șovăieli, primește să-i pozeze lui Lautrec.
Roșcovana, Carmen Gaudin, nu are nimic din « tîrfa înrăită » pe care și-o închipuise pictorul, ci e o muncitoare la locul ei. Are toate calitățile unui bun model și face repede carieră printre artiști. Cormon, apoi Stevens o folosesc în curînd și ei. Pentru Lautrec ea are mai ales marele merit de a purta coama aceea strălucitoare care în ochii lui trece la o femeie drept apanajul frumuseții. « Cînd o femeie este roșcată! dar roșcată! — apasă el pe cuvînt (și adjectivul acesta îi umple gura), roșcată! — Tehnica venețienilor! » Toate reprezentantele sexului frumos ce-l seduc, fie că e vorba de Lily ori de Lacoma, sînt blonde sau roșcate. Doar Valadon e brună.
Acestei Carmen, Lautrec îi face nici mai mult nici mai puțin de patru portrete*. Ajunge oare pînă acolo încît să-i dezvăluie propriile-i sentimente? Poate. Nu are însă obiceiul să-și destăinuie nici experiențele amoroase și nici refuzurile pe care le întîmpină. Bătrînul Ingres spunea că « cea mai bună metodă să posezi o femeie rămîne s-o pictezi ». Bineînțeles! Numai că Lautrec ar dori amoruri mai puțin platonice. Disprețul său arborat, reflecțiile lui sarcastice nu-i pot înșela pe nici unul din camarazi. Știu ei prea bine că sub toate astea se ascunde doar o dureroasă pizmă, o ciudă sfîșietoare; și cînd îl aud cum se poticnește peltic în limbă și arată ridicînd din umeri vreo frumusețe ce trece :« Pe asta cu 50 de flanci o . . . o . . . am cînd vvv-leau», ei știu prea bine că nu este « culmea cinismului, ci a disperării »**. I-au descoperit — rar! foarte rar — ochii lui atît de senini și atît de scăpărători cerniți de-o nespusă tristețe! Dar Lautrec nu e dintre cei ce se spovedesc. Pe dată își

* Numărul picturilor lui Lautrec se ridică în 1885 la vreo 15.
**Thadée Natanson.

recapătă stăpînirea de sine. Suprema lui distincție e această nepătrundere.

Quand on cherche une femme à Paris,
Maint'nant, même en y mettant l'prix,
On n'rencontre plus que des débris,
Ou de la charogne . . .*

La atelier, unde cursurile au reînceput, Lautrec cîntă cît îl ține gura refrenele lui Bruant. Neînțelegerea dintre Cormon și elevii săi se adîncește. Mocnește o revoltă. Cîțiva elevi, printre care Anquetin, dar mai ales un tînăr din Lille, de șaptesprezece ani, subțirel, cu părul vîlvoi, Émile Bernard, care s-a înscris abia anul trecut la atelier, critică pe față « metoda măruntă de construcții școlărești » a lui Moș Rotulă. Bernard îi instigă la rebeliune pe toți cei ce vor să-l asculte. « Ceea ce ni se predă aici n-are nici o bază », o retează el categoric. Cormon? Un fals maestru, un pompier îngrozitor. « Se postează în fața fiecărui elev — spune Bernard, retușînd la unul un braț, la altul un cap, pe urmă un sîn, fără vreo explicație sau vreo logică, ci numai pentru că *așa vede el* și trebuie să vezi și tu așa . . . Pentru cei mai avansați nu are decît un singur sfat: estompați, învăluiți, topiți, adică *falsificați* . . . Și după un an știi mai puțin decît atunci cînd ai venit la el. »

Mais pour trouver c'qu'on a d'besoin
Il existe encore un bon coin . . .**

Îndată după sosirea lui Bernard, Lautrec, Anquetin, și Tampier s-au împrietenit cu el. L-au dus la Louvre să admire tablourile lui Velázquez, desenele lui Michelangelo și Luca Signorelli; l-au însoțit la Durand-Ruel, în strada Laffitte, în fața pînzelor impresioniștilor. Cu vioiciunea impulsiv ce-l caracterizează, Bernard s-a alăturat imediat rebelilor. A putut cerceta în tovărășia prietenilor săi operele unui oarecare Cézanne, pe care le păstrează, în dugheana lui îngustă, un biet negustor

---

* Azi, cînd cauți o femeie la Paris, / Chiar de-ai plăti din gros, / Nu găsești decît resturi / Ori vreun stîrv . . .
** Dar ca să găsești ceva, de care ai nevoie / Mai e un colțișor . . .

de culori din strada Clauzel, în josul cartierului Montmartre, Moș Tanguy. Proclamă pe dată că acest Cézanne este maestrul epocii.

C'est au bout d'Paris, pas ben loin:
Au bois de Boulogne! . . .*

Deși la început Bernard primește un imbold de la tovarășii săi și îndeosebi de la Tampier, el nu întîrzie să se afirme în mijlocul lor. A citit mult, are o mare ușurință, inteligența trează și spontană. Se simte la largul lui în toate teoriile, le dezvoltă, le asociază, le rumegă și le răsrumegă fără încetare. Sigur întotdeauna de temeinicia celor spuse, își justifică cu mii de argumente opiniile. Consideră arta ca pe ceva sfînt. Geniu, glorie, sînt cuvintele sale preferate. Vocația lui, căreia i se închină împotriva voinței părinților, îi apare ca o chemare la sacerdoțiu. Venind pe jos de la Asnières unde locuiește, e totdeauna primul în atelier dimineața. Suflet pios, înclinat spre efuziuni mistice, nu poate suferi atmosfera de la Cormon, grosolăniile îl indignează, trivialitățile îi rănesc auzul. « Vorba de duh, spune el, aduce aici o jignire ». Convins, într-o seară, de Anquetin, să meargă la Mirliton, s-a întors de acolo « înspăimîntat », scîrbit, spune el, de « nebunia bolnăvicioasă » a acestui loc. Lautrec nu ascultă decît cu o ureche distrată vorbele lui Bernard. Îl interesează mult mai mult figura lui. Așa că îi cere să-i pozeze. În douăzeci de ședințe, îi schițează un admirabil portret, traducînd cu multă finețe psihologia modelului său, atitudinea lui serioasă, răzvrătită, ochii mici, puțin bridați, cu privirea hotărîtă.

C'est un coin qu'est vraiment rupin.
Quand on veut fair un bon chopin,
On s'y fait traîner en sapin . . . **

Lautrec nu i-a făcut portretul lui Bernard fără greutate. Într-adevăr, nu reușea să « acorde fondul cu chipul »***

---

* E la capătul Parisului, nu prea departe, / In Bois de Boulogne! . . .
** E un loc foarte mișto, / Dacă vrei să tragi un chiolhan, / Te scoate de acolo în pardesiu de brad . . .
*** Bernard.

La începutul anului 1886, situația în atelierul lui Cormon se înrăutățește. Pictînd pentru prima oară o pînză la atelier, Bernard nu se sfiește să adopte fățiș culorile deschise ale impresionismului. Sufocat de atîta nerușinare, Cormon îl cheamă pe tatăl tînărului artist și-l anunță că nu-l va mai îngădui multă vreme la el pe acest elev nedisciplinat, pe cît de înzestrat pe atîta de obraznic. Tatăl său se întoarce consternat la Asnières. Aruncă pe foc materialul de pictură al fiului său, care se închide în cameră și refuză să mai iasă.
Deși nu atît de colțuroasă, purtarea lui Lautrec nu este mai puțin vinovată. Dar el evită conflictele. Cu toate că în ochii lui Moș Rotulă trece drept « tabu »*, n-ar risca niciodată să-i supună părerii acestuia unele din pînzele lui, îndeosebi cele două tablouri la care lucrează acum cu înflăcărare: *Refrenul scaunului Ludovic al XIII-lea la Bruant* și *Cadrilul scaunului Ludovic al XIII-lea la Elysée Montmartre*.
Acest scaun Ludovic al XIII-lea a fost uitat de Rodolphe Salis în zarva mutatului. Gentilomul-cabaretier îl hărțuiește pe Bruant să i-l dea înapoi, dar « cîntărețul popular » n-ar încuviința pentru nimic în lume ca acest scaun să părăsească localul său. Totuși, cum nu-i aparține și înțelege să nu aibă nici un fel de neplăcere de pe urma lui, l-a atîrnat deasupra ușii cabaretului. O podoabă în plus! Același scaun i-a dat prilejul de altfel să compună un cîntec pe care din cînd în cînd îl reia în cor împreună cu clienții.

Ah! mesdames, qu'on est à l'aise
Lorsqu'on est assis sur la chaise Louis XIII.
Elle est à Salis, et cependant,
Pour s'asseoir dessus, faut aller chez Bruant.**

În fiecare din cele două tablouri, Lautrec înfățișează cîteva figuri familiare de la Mirliton și de la Elysée: Bruant, fiul său Maxime, dirijorul Dufour, Moș Rușine, Anquetin, un coleg de atelier din Toulouse, François

---

* Gauzi.
**Ah! doamnelor, ce bine ne simțim / Șezînd pe un scaun Ludovic al XIII-lea, / E al lui Salis, și totuși / Ca să te așezi pe el, trebuie să mergi la Bruant!

Gauzi, care îl însoțește adeseori pe Lautrec în peregrinările lui prin cîrciumi. Pe pînza reprezentînd *Cadrilul*, La Goulue și Grille d'Égout dansează cu capetele lipite, ținîndu-și piciorul și gamba așa cum își țin soldații pușca.

Tot trudind la cele două pînze, Lautrec mai are grijă să ia parte împreună cu soții Grenier și Anquetin la Salonul Artelor incoerente. Expune aici « acuarele în sifon », « sculpturi din firimituri de pîine » și o « pictură în ulei pe hîrtie șmirghel »: *Cartierul Batignolles, trei ani și jumătate înainte de Isus Hristos.* Iscălește Tolau-Segroeg, care Tolau-Segroeg se prezintă astfel: « Maghiar din Montmartre, a vizitat Cairo și locuiește la unul din prietenii săi, are talent și o dovedește ».

Şi în vreme ce în primăvara asta Lautrec se ține de pozne, iar Bernard, punînd capăt izolării voluntare, se pregătește s-o pornească pe jos în Bretagne, un elev ciudat se înscrie la Cormon.

Mult mai în vîrstă decît majoritatea celorlalți, el vine din Țările de Jos. Parcă năuciți de această apariție, tinerii din atelier îl cercetează pe bărbatul cu figura răvășită, despre care nu știu decît că-l cheamă Vincent și că își umple pînza de grabă, făcînd să tremure șevaletul cu fiecare trăsătură de penel. Ardoarea pe care o pune în a picta, vehemența sa concentrată, felul său taciturn și aproape sălbatic, atît de puțin potrivit cu vioiciunea și buna dispoziție ce domnește printre ei, îi stînjenește, îi înspăimîntă chiar. Nu s-ar încumeta nimeni să-l supună pe noul venit la încercările obișnuite. Dar cum va reacționa maestrul în fața studiilor sale? Ele sînt mînioase, violente, aidoma autorului lor.

Cormon interzice categoric să se introducă orice fel de schimbare în reproducerea modelului propus. Vincent modifică totul. Din taburetul pe care stă femeia goală, el face un divan; pe divan întinde un postav albastru, transformă în draperie somptuoasă pînza jegoasă ce trece drept fundal. Cei mai răutăcioși pufnesc. Parcă și aud exclamațiile jignite ale lui Moș Rotulă, pe care certurile avute cu Bernard nu-l fac tocmai acum gata de concesii. Cormon ghicește că prestigiul în fața elevilor săi se destramă și îi e ciudă.

La sosirea lui Cormon se lasă o mare liniște. Pe măsură ce Cormon, trecînd de la un șevalet la altul, se apropie

de olandez, liniştea devine mai apăsătoare. Nici un foşnet de hîrtie, nici un hîşîit de cărbune. Tăcere. Pictorul lui *Cain* se află acum în faţa şevaletului lui Vincent. Aruncă o privire pe pînză; s-a oprit. Nemişcat, fără o vorbă, priveşte pînza minute în şir. Apoi, foarte repede enunţă cîteva observaţii la adresa desenului acestei compoziţii surprinzătoare şi trece la elevul următor.
Lautrec pătrunde puţin cîte puţin în intimitatea olandezului. Fiinţa aceasta îl atrage. Curînd se au ca fraţii. În ciuda unor deosebiri fundamentale, multe trăsături îi înrudesc.
Vincent este fratele administratorului galeriei Boussod şi Valadon din bulevardul Montmartre, Théo Van Gogh. La treizeci şi trei de ani a suferit de pe urma mizeriei şi pentru că s-a simţit părăsit. Nu desenează decît de şase ani, nu pictează decît de patru. Cu foamea în stomac şi pasiunea în suflet a colindat prin cîmpiile Nordului. Şi el, ca şi Lautrec, a fost legat de destinul său de pictor. Şi-ar fi dorit o existenţă normală, ceva ce el numeşte melancolic « o viaţă adevărată ». Dar e cu neputinţă! Şi el ca şi Lautrec este un izgonit. N-ar putea fi tocmai el omul care să rîdă de picioarele infirmului. Prea cunoaşte bine asprimea soartei, cruda ei ironie. Tot ce a încercat a dat greş. Chiar şi dragostea i-a fost refuzată, chiar şi dragostea cea mai banală, cea mai mediocră. Şi el, ca şi Lautrec, este un bărbat fără succes la femei. Fete de doi franci, bordeluri, atît i se cuvine. Suspină, se zbîrleşte, şi porneşte, mînat de forţa explozivă ce zace în el şi care îl va conduce nici el nu ştie unde, cu sufletul plin de o nesfîrşită dragoste, de care nimeni nu vrea să ştie.
Acestei iubiri, acestei compătimiri care îl tulbură pe Van Gogh în faţa a tot ce este suferinţă, Lautrec nu i se alătură, după cum nu se face părtaşul umanitarismului lui Bruant. Pe Lautrec nu-l înduioşează nici o fiinţă, nici chiar propria lui persoană. La fel de necruţător cum se priveşte pe sine, îi priveşte şi pe ceilalţi. Nu condamnă, dar nici nu aprobă: observă. Nu judecă: analizează. Ocoleşte tot ce este sentimental, după cum rămîne prin natura lui indiferent la orice fel de morală. Nu vrea decît să surprindă viaţa în toată goliciunea ei; nimic altceva. Dacă pînzele lui Van Gogh sînt efuziune,

ale lui sînt cunoaștere. Van Gogh e milă. Lautrec e luciditate. Și unul și celălalt parcă respiră la antipozi. Totuși, ardoarea care-i consumă este aceeași, mai efervescentă, mai explozivă, toată numai flăcări și lavă la Vincent, mai surdă, dar nu mai puțin intensă și nici mai puțin corozivă la Lautrec, căci aceeași iremediabilă disperare le ațîță și unuia și celuilalt pasiunea și îi face ceea ce sînt.

În vremea asta, la Cormon izbucnesc noi incidente. Un elev l-a făcut pe Moș Rotulă « bătrîn academician ». Anquetin, a cărui ultimă amantă înclină spre impresioniști (ea are cîteva tablouri de Caillebotte), îi uită pe Michelangelo și pe Rubens, ca să devină « intransigent »; nu mai vrea să știe decît de Monet, pe care își făgăduiește să se ducă să-l vadă curînd la Vétheuil. Mai este ademenit și de « divizionismul » lui Seurat, a cărui *La Grande Jatte*, principală piesă a celei de a opta Expoziții a impresioniștilor, trezește un interes scandalizat. Cît despre Van Gogh, acesta, în franceza lui bolovănoasă, tună și fulgeră împotriva lui Cormon. Pînă și Lautrec se revoltă: « Sînt aici ca să învăț meserie, spune el, nu ca să mă las înghițit ».

Furios, Cormon închide atelierul.

După ce Lautrec termină cele două pînze pe care le are în lucru, Bruant le atîrnă în cabaretul său*.

Lautrec are vînt de pupă. Luîndu-se după Salis, care scoate o mică gazetă, Bruant publică și el, începînd din octombrie trecut, o foaie, *Le Mirliton*. Deși preferă arta lui Steinlen și nu pe cea a lui Lautrec, îi îngăduie totuși acestuia din urmă să reproducă *Cadrilul scaunului Ludovic al XIII-lea*** și îi mai cere și cîteva desene pentru copertă. Pe de altă parte, agentul de publicitate al pilulelor Géraudel, Jules Roques, înființase cu doi ani în urmă o gazetă închinată numai și numai plăcerilor din Montmartre, *Le Courrier français*. Spre marea mulțumire a lui Lautrec, care ar vrea ca talentul său

---

* Cinci sau șase lucrări au fost pictate de Lautrec în cursul anului 1886, *Dansatoarele*, *Femeia cu funda roz*, *Acasă la spălătoreasă* etc.

** În decembrie va apărea pe o pagină dublă.

să fie ceva mai cunoscut, Roques îl invită și el să-i facă vreo cîteva desene. Lautrec îi dă șase*.

Vara se duce la ai săi, în Sud. Întorsătura pe care o ia viața sa o îngrijorează nespus pe contesa Adèle — « biata, sfînta mamă », cum spune pictorul. E jignită în principiile ei, în credința ei religioasă, în respectul pe care îl are față de normele vieții în societate, de acest fel de viață legat de Montmartre, căreia i s-a închinat fiul ei. Și asta nu poate decît să-i sfărîme inima.

Reproșurile însă i se sting pe buze. E de ajuns să-și vadă fiul pentru ca mila, tristețea s-o facă să uite orice. Cînd îl privește legănîndu-se în costumul lui de băiețaș, sprijinit în « cîrligul pentru ghete », cînd îl aude rîzînd, rîzînd în hohote, nu pe obișnuitul client de la Elysée Montmartre sau pe cel al casei cu numărul 2 din strada Steinkerque, ci pe copilul a cărui disperare o cunoaște mai bine ca oricine, pe copilul care de atîtea ori și-a căutat lîngă ea ocrotire și alinare, pe copilul rănit de moarte — pe « sinucigașul moral », cum și-a spus el însuși într-una din zile. Știe prea bine că fiul ei poate uza și abuza de dragostea ei, că îi poate cere chiar imposibilul și ea i-l va dărui. Pînă la capăt.

Lautrec rîde. « Viața e frumoasă! » exclamă el. Soarele se joacă în viile pustiite de filoxeră. Ca să se apere de căldură, tatăl său folosește, în culmea încîntării, o rețetă adusă, asigură el, chiar din Armenia: își vîră picioarele într-un lighean cu lapte și își pune pe cap felii de lămîie. « Viața e frumoasă! » Lautrec creionează scene din lupta pe care ai lui o duc împotriva filoxerei. Crochiuri umoristice, cu legende pline de calambururi și cuvinte încrucișate, în care numele vărului său primar, Gabriel Tapié de Céleyran, băiatul acela înalt, în vîrstă de 17 ani, care l-a îndrăgit atît, pe care îl terorizează și care își apleacă cu drăgălășenie spre el statura lui de 1 m 90, apare scris în douăzeci de feluri năstrușnice: « *Tapiedeussellerang* », « *7 l'air rend* », «*M. Tap. hier 2 c'est l'airan* », « *M. Tapise et deux selles erang* » . . . Zburdălnicii de puști care se împletesc cu năzdrăvăniile studentului ce expune la

---

* De fapt, unul singur se va bucura de cinstea de a fi publicat: o scenă de bar, *Gin-cocktail* (*Curierul francez* numărul 39 din 26 septembrie 1886).

Salonul artelor incoerente. E frumoasă viața; viața cea urîcioasă . . .
Contesa Adèle a invitat la prînz un arhiepiscop, ca să încerce să-i arate cu toată afecțiunea fiului ei îndatoririle la care îl obligă, oricum, numele ce-l poartă. Așezat la dreapta prelatului, Lautrec așteaptă umil predica, nu fără a « se informa creștinește de starea sufletelor din eparhie»* . Un prinț al bisericii nu folosește, desigur, ca să vorbească despre prostituatele din Pigalle, limbajul direct al lui Bruant. Cam înainte de desert, schițată prin cîteva aluzii făcute în perifraze, predica se dezvoltă,

* J.E.S. Jeanès.

apoi se întinde, se pierde în meandre și pare că nu mai are cum să se termine. La un moment dat, arhiepiscopul, rătăcit printre parabole, își trage răsuflarea. Atunci pictorul, apucînd o carafă, îi umple paharul pînă în vîrf: « Hai, trageți o dușcă, sanctitatea-voastră, trebuie să vă fie sete ».

Lautrec triumfă. În urma rugăminților sale repetate, familia se hotărăște în sfîrșit să-i asigure banii trebuincioși aranjării unui atelier. Tocmai se găsește unul liber la etajul patru al casei din strada Tourlaque, în care locuiește Valadon. Lautrec îl închiriază pe dată. În același timp, cade la învoială cu prietenul său Bourges, un student în medicină, intern acum la spital, să împartă cu el un apartament din strada Fontaine, la numărul 19, alături de clădirea soților Grenier.

PARTEA A DOUA

DIAVOLUL ÎN TRUP

1886—1893

I. ROZA ROŞCOVANA

All'a l'poil roux, eun têt'de chien.
Quand a passe, on dit: V'la la Rouge,
A Montrouge*.

ARISTIDE BRUANT

Cormon și-a redeschis atelierul după ce a făcut o triere printre elevi. Lautrec nu e dintre cei proscriși. Nu se folosește totuși decît prea puțin de această favoare: de acum înainte, viața sa de artist se va statornici în altă parte. Mai vine cîteodată, șontîc-șontîc, pînă la atelier, dar din ce în ce mai rar.

În iarna 1886—1887, grupul acesta de prieteni, alcătuit din Anquetin, Bernard, Van Gogh, este, din punct de vedere artistic, în plină evoluție.

La înapoierea de la Vétheuil, unde întîlnirea cu Monet l-a dezamăgit nespus, Anquetin se lansează cu toată hotărîrea în divizionismul lui Seurat, care la cel de-al doilea Salon al independenților, din august și septembrie, și-a expus din nou *La Grande Jatte*. Înapoiat din Bretania, Bernard se declară și el de partea divizionismului și, împrumutînd metoda lui Seurat, schițează la rîndu-i, fără întîrziere, cîteva priveliști de la Asnières. Apoi, dintr-o dată se petrece o schimbare.

După ce și-a expus cîteva lucrări într-o mică expoziție de la Asnières, Bernard a primit vizita neobositului

---

* Are părul roșu, o mutră de cîine. / Cînd trece îi auzi: Uite-o pe Roșcovana, merge la Montrouge.

apostol al divizionismului, Signac, care l-a adus în atelierul său din piața Clichy. Ce să se fi întîmplat oare în timpul acestei întrevederi? Nu știe nimeni. Sigur este însă că Bernard reneagă pe dată toate principiile lui Seurat și Signac, spre a îmbrățișa o teorie diametral opusă. Se cuvine să căutăm, a spus el, « un simplism personal și foarte colorat », o pictură de nuanțe compacte, sintetice, în culori apăsate. Crepoanele japoneze, din care Van Gogh și-a făcut o provizie cumpărîndu-le pe cheiul din Anvers, chiar în ajunul venirii în Franța, ne arată drumul ce trebuie urmat. Anquetin se declară și el de acord: acum îi ia în zeflemea pe divizioniști: « E o prostie, spune el, cînd ai pasta și smalțul uleiului, să pictezi cu confetti și viermușori ».

Experimentînd noul lor mod de a concepe pictura, Bernard și Anquetin pictează, unul *Peticăresele de pe podul Clichy*, iar celălalt *O barcă sub crengi*. După aceasta, Anquetin caută să « sintetizeze » și mai mult, cu o și mai mare îndrăzneală. Dîndu-și seama că, dacă privești un peisaj prin niște pătrate colorate, se pot dobîndi impresii foarte deosebite, verdele producînd, de pildă, impresia de auroră, galbenul de soare, roșul de asfințit, albastrul de noapte, pictează în tonalități galbene un *Cosaș*, iar în tonalități albastre o *Avenue de Clichy, seara*. Ce artist! Se minunează toată lumea de măiestria lui. Bernard îl consideră « tare ». « E un pictor! » — constată Lautrec, în ochii căruia nimeni, de la Manet încoace, nu pare să fie înzestrat « cu atît de mari calități ». « Aș vrea să pot picta ca el. » Van Gogh nu-și mai găsește locul de însuflețire, mai ales în fața *Cosașului*. « *Exalant!* (excelent) *Exalant!* » — repetă el, transportat*.

Van Gogh, pe care împotrivirea oficială față de innoitori îl scoate din fire, face planuri pentru o mare expoziție

* Mai tîrziu, la Arles, Van Gogh se va inspira din pînza lui Anquetin ca să picteze un *Cosaș* în propria-i manieră. De bună seamă că Anquetin ar fi rămas înmărmurit dacă i s-ar fi prezis că viitorul va fi nepăsător față de operele sale. În 1897 Signac avea să spună despre el: « E un om care își cunoaște bine meseria, îndemînatic, chiar prea îndemînatic, părînd să fie puternic dacă nu s-ar cunoaște sorgințile pe care el nu face decît să le pastișeze. E un amestec de Daumier, Manet, Michelangelo, Renoir, Degas, toți făcuți foarte bine. În mîinile unui autentic creator a zecea parte din acest talent ar fi fost de-ajuns ca să facă minuni.» (Extrase din *Jurnalul lui Signac*, publicate în « *Gazette des Beaux-Arts* », aprilie 1952).

care să-i întrunească pe Anquetin, Bernard, Lautrec, pe el însuşi şi încă doi sau trei alţi pictori, pe « amicul » său Gauguin, şi pe unul din compatrioţii săi, olandezul Koning. Astfel, grupul lor şi-ar putea afirma existenţa în faţa publicului. Dar unde şi cum să obţii o sală? Cum Vincent mănîncă din cînd în cînd într-un restaurant popular din avenue Clichy, nu departe de Fourche, îi vine ideea că sala acestui restaurant, imensă, de minune luminată, s-ar potrivi cum nu se poate mai bine planului lor, cu atît mai mult — gîndea Vincent, plin de idei umanitare — cu cît ar fi nespus de plăcut să încerci a ajunge de-a dreptul la inima generoasă a « poporului ». Van Gogh îl bate la cap pe patron şi obţine permisiunea să atîrne pe pereţi orice pînze va voi. « Grupul din Bulevardul Mic » (cum îi spune Vincent spre a-l deosebi de grupul impresioniştilor numit de el « grupul din Bulevardul Mare ». adică din Bulevardul Montmartre) se produce deci în primăvară în faţa clientelei restaurantului. Numita clientelă pare a fi destul de uimită de această manifestare şi în vreme ce înfulecă supele şi cartofii prăjiţi ai localului, emite ironice păreri despre pînzele avangărzii picturale. Cîţiva artişti, cîţiva amatori vin totuşi să cerceteze lucrările. Bernard şi Anquetin au chiar norocul să vîndă fiecare cîte un tablou. Din păcate însă, iniţiativa lor nu are viaţă lungă. În urma reacţiilor răuvoitoare ale clientelei, nu întîrzie să izbucnească o ceartă între patronul restaurantului şi Van Gogh. Cuprins de furie, olandezul se năpusteşte după un cărăuş în căruţa căruia îngrămădeşte toate pînzele. « Micul Bulevard » şi-a trăit traiul.

Lautrec nu prea ia în seamă toată zarva asta. Pe de altă parte, divizionismul, sintetismul îl lasă destul de rece. Ascultă, evident, discuţiile dintre Bernard şi Anquetin. Recunoaşte însemnătatea a tot ceea ce este înnoitor la ei, ba chiar va şti, la nevoie, să se folosească de acestea: simplificările propovăduite de ei sînt pe linia lui de gîndire. Dar nu are de loc chef să pozeze în teoretician, să adere la diversele modalităţi de pictură şi să le apere. Din instinct, orice şcoală îi stîrneşte împotrivirea. Îşi croieşte şi îşi va croi drumul în afara lor, fără să predice nimic. În acest sens, se simte mai apropiat de Van Gogh decît de Anquetin sau Bernard. Van Gogh nu aruncă niciodată anatema şi întotdeauna, chiar şi în lucrări care îi sînt cu

totul străine, el află motive de admirație și de învățătură. Entuziasmul este climatul său obișnuit*. La venirea sa la Paris lucra cu paste negre, bituminoase. A pătruns apoi în tainele impresionismului și paleta i s-a înseninat; dar nu se mulțumește cu atît. E receptiv și asimilează cu o repeziciune uluitoare influențele cele mai diferite, cele mai contradictorii, reținînd orice, nutrindu-se din tot. Lautrec este și el înclinat să primească învățăminte. Este și el la fel de deschis în fața influențelor. Nu din aceeași simpatie caldă care-l animă pe Van Gogh în tot ceea ce face, și nu din aceeași vibrantă nevoie de efuziune; ci din simplicitate, dintr-o desăvîrșită lipsă de orgoliu. Ca și pe Van Gogh, sectarismul nu-l interesează.

Lautrec urmărește strădaniile lui Vincent cu nespusă atenție. Și, cu trecerea timpului, îl atrage tot mai mult omul. Încrîncenarea lui pătimașă, frenezia, convingerea înflăcărată ating la Lautrec zone sensibile. Ca nimeni altul albigenzul acesta cunoaște individualitățile nestăvilite; ele sînt adevăratul său domeniu. În ochii multora dintre studenții din Butte, Van Gogh ar putea trece drept o ființă ciudată, bizară, un exaltat; efervescența, irascibilitatea, tot ceea ce îi uimește și îi descumpănește pe ceilalți la acest olandez, Lautrec găsește că e cum nu se poate mai firesc. La urma urmelor, Van Gogh nu e mai extravagant decît contele Alphonse, care, nepăsător la ironiile celor din jur, își plimbă păsările în trăsură prin Paris, ca să ia aer. Ba e chiar mult mai puțin, sau mai bine zis cuvîntul « extravagant » nici nu i se potrivește: neputîndu-și statornici un scop demn de aspirațiile lui, contele Alphonse și-a făcut din viață un neant; cea a lui Van Gogh poartă pecetea absolutului. Lîngă olandez, Lautrec nu poate să nu-și dea seama că, leneș cum este, nici el n-ar fi altceva decît un excentric ca și tatăl său, că pictura nu-i oferă doar un mijloc de a trăi, ci îi este în același timp mîntuire, suprema sa justificare față... În fața cui? Pentru că nu crede în nimeni și nimic. Dar știu oare întotdeauna marile individualități pentru ce fac așa și nu altfel? Fac; atîta tot.

---

* După un sfert de veac, Émile Bernard va recunoaște cinstit: « Nimic nu aducea mai puțin cu absolutismul meu orb decît eclectismul lui Vincent. Astăzi, îi dau dreptate... » (Prefață la Scrisorile lui Vincent Van Gogh, Paris, Ambroise Vollard, 1911).

Fără zgomot, dar cu înverşunare, Lautrec trudeşte. Are azi douăzeci şi doi de ani. Arta lui prinde cheag. Mai mult ca oricînd, studiază crepoanele japoneze, din care Van Gogh şi-a atîrnat pe pereţii odăii sale o întreagă colecţie. În aceeaşi clădire în care Vincent locuieşte împreună cu fratele său, în strada Lepic la numărul 54, stă de altfel şi Portier, un mic negustor de tablouri, fin cunoscător al artei unor Hokusai, Hiroshighe, Utamaro, Toyokuni şi Haru-Nobu. Lautrec îl vizitează adesea; cumpără stampe sau, cînd negustorul se învoieşte, dă lucrări de-ale lui pe cîteva crepoane.

E mai mult ca oricînd sub înrîurirea lui Bruant. În contact cu « cîntăreţul popular », şi fără îndoială că şi cu Van Gogh, care nu conteneşte să-i vorbească despre aspiraţiile lui filantropice, de pe vremea cînd propovăduia cuvîntul lui *Yessouss* (Isus) printre minerii din Borinage, despre falansterele de artişti pe care ar dori să le creeze, Lautrec atacă subiecte cu un caracter mai mult sau mai puţin « social ». În ianuarie, în februarie şi în martie, în trei numere consecutive, *Le Mirliton* a publicat pe copertă desene de-ale sale înfăţişînd scene de stradă, muncitori, un mic băiat de curse acostat de un bătrîn obişnuit al bulevardului, cu joben, monoclu şi barbă albă: « Cîţi ani ai, mititico? — Cin'şpe, dom'le... — Hm! cam bătrîioară... » Legenda acestei compoziţii (*Pe trotuar*) îi aparţine fără îndoială lui Bruant; cîntăreţul nici nu i-ar putea tăgădui spiritul.

Acelaşi spirit sălăşluieşte într-o oarecare măsură în tablourile pe care le schiţa pe atunci Lautrec, după Moulin de la Galette şi Elysée Montmartre. Sînt scene realiste, documente. În aceste lucrări, mai anevoie de dus la bun sfîrşit decît portretele, ambiţia pictorului se vădeşte încă a fi mai mare decît posibilităţile sale. Mai trebuie să muncească, să muncească... Să muncească aşa cum munceşte Van Gogh, cu aceeaşi pioşenie, cu aceeaşi energie ca şi el. « N-am dreptul decît la puţină îngăduinţă şi la un « *tinere, continuă* », îi scrie Lautrec unchiului său Charles, la 15 mai.

Vizitează toate expoziţiile. În ciuda oboselii pe care o încearcă trecînd cu pasul lui mărunt pe parchetele prea bine ceruite, se duce pretutindeni, căutînd doar să-şi convingă cîte un camarad să se lase purtat în tovărăşia lui pe un fotoliu rulant prin toate sălile. « O să ne plimbe

şi o să fie nostim! » Stăruie, pufneşte în rîs. Ba da, ba da, e atît de caraghios! « Nu vrei, bătrîne? » Cu atît mai rău, uite cum se pierde un bun prilej de a rîde!

Şi, curajos, Lautrec se aventurează în mulţimea care-l priveşte, şchiopătînd de-a lungul barelor de sprijin prea înalte pentru el, trecînd de la un tablou la altul, continuînd şi uneori oprindu-se mai îndelung în faţa cîte unei pînze. Să fie oare chiar atît de grozavă pînza asta? Cu trăsăturile adîncite de o strîmbătură, Lautrec se odihneşte pur şi simplu înainte să-şi continue drumul. Dar nimic nu-l opreşte. Vizitează Salonul, unde Cormon dezvăluie publicului din acest an pe *Învingătorii de la Salamina* (« învingătorii de la Salaminette », spune Lautrec), vizitează Expoziţia Millet, apoi Expoziţia internaţională a Galeriei Georges Petit, unde pot fi văzute *Femeile care se îmbăiază* ale lui Renoir, cu trupul neted, sidefiu, pentru care i-a pozat Valadon. . .

« Trupul femeii, un trup frumos de femeie, cum să vă spun, fonfăie Lautrec, nu e făcut pentru dragoste. . . E prea grozav, nu? Ca să faci dragoste e bun orice. . . Orice *ete* bun. . . orice. . . Ce? »

Din întîmplare, cu totul din întîmplare, i-au căzut sub ochi cîteva desene de Valadon. Pişichera asta de fată n-ar fi cutezat niciodată să le arate! Lautrec exclamă: nimeni pe lume n-ar atribui desenele astea, de o factură atît de energică, atît de bărbătească, decît unui maestru. Glumeţ, şi-a atîrnat cîteva în atelierul său. « De cine sînt? » Întrebarea lui ghicitoare îi încurcă pe vizitatori. Azi aşa, mîine aşa, pînă cînd într-o bună zi, sculptorul Bartholomé a izbucnit spunînd că Valadon va trebui, fără doar şi poate, să-şi supună desenele aprecierii lui Degas. « Eşti de-ai noştri! » i-a declarat Degas lui Valadon: compliment de o nespusă valoare în gura acestui misogin.

« Teribila Maria », ca să reluăm expresia lui Degas, a pătruns bine în intimitatea lui Lautrec. Nutreşte ea oare faţă de pictor gînduri anume? Greu de spus. Cine ar putea dibui calculele acestei fete plină de şiretenii, ocolişuri, şi care-ţi scapă printre degete? Ce urmăreşte? Îi impune lui Lautrec capriciile sale, nu-i slujeşte de model decît atunci cînd are chef, dispare, se întoarce. Dar orice ar fi, la micile reuniuni de artişti organizate săptămînal de Lautrec, în atelierul său, ea e prezentă.

Atelierul lui Lautrec — o încăpere foarte spațioasă, legată printr-o scară de o odăiță aflată cu un etaj mai jos — îl izbește de multe ori pe vizitator prin dezordinea ce domnește într-însa. Pare o dugheană a unui negustor de vechituri. Un scrin arhaic, un divan, cîteva taburete, scaune, o măsuță rotundă pentru cafea stau toate de-a valma cu șevalete, o masă pentru model, o scară foarte înaltă, în mijlocul unor pînze abia schițate, rame, cadre, cartoane de desen și un talmeș-balmeș de nedescris, din care deslușești obiecte pestrițe: pantofi roz de balerină, reproduceri după Paolo Uccello sau Carpaccio, jurnale vechi cu coperțile zdrențuite, faianțe persane, cărți descartonate, pălării de clovni, o botină cu tocul cui, o pereche de haltere, *kakemonouri** și *netsukeuri*,** un *bilbochet*,*** o perucă japoneză și niște sticle goale. Iar pe peretele din fața ferestrei cele mari, o parodie a *Pădurii Sacre*. Și din toată harababura asta, peste care se așterne praful, Lautrec scoate cînd nu te aștepți cîte un obiect — o caschetă lăcuită de samurai sau un coșuleț obișnuit din nuiele, în care maică-sa i-a trimis mîncare — spre a trezi admirația oaspeților. « Eh! Ce spuneți? Nu-i frumos? Magnific!» Pentru el, orice lucru ce răspunde funcției sale i se pare o operă de artă. Logica, simplitatea eficace,care le determină forma, îl încîntă. Arătînd un cuțit cu prăsele din lemn, îi mîngîie cu gingășie ascuțișul: «*Tek-nika* asasinatului », spune el, cu o expresie lacomă, răspicînd cuvîntul «tehnică », ce revine neîncetat în conversația sa. « Haideți să bem! » Cu fetrul lăsat pe ochii care scapără dindărătul ochelarilor fără ulube, Lautrec în cămașă, agitîndu-se înapoia unui soi de bar scund, acoperit cu o placă din zinc, încărcat cu sticle multicolore și cu tot felul de ustensile demne de un barman desăvîrșit, se așterne pe treabă, tăind coji de lămîie, spărgînd cioburi de gheață, mînuind zece sticle deodată, ca să pregătească cocteiluri pentru invitații săi.

Cînd te afli la el, vrei nu vrei, trebuie să dai paharul pe gît. Numai astfel îi capeți stima. Și trebuie să bei lucruri

---

* Picturi japoneze executate pe bucăți dreptunghiulare de mătase sau hîrtie, care se atîrnă pe pereți (*N. tr.*).

** Mici figurine japoneze din lemn sau ivoriu sculptat. (*N. tr.*).

*** Jucărie formată dintr-o bilă găurită, legată cu o mică sfoară de un bastonaș în vîrful căruia trebuie, aruncînd-o mereu în sus, să prinzi bila. (*N. tr.*).

tari, nu doar simple răcoritoare. E poate printre cei dintîi francezi care folosesc arta cocteilului, și adoră să amestece băuturile, să încerce, după cum îl duce fantezia, noi combinații, ca să aprindă și mai mult tăria alcoolurilor prin tot felul de neașteptate amestecuri, uneori groaznice, alteori foarte plăcute. Iar cînd vreunul dintre oaspeţi încuviințează cu un plescăit inedita combinaţie ce-i fusese servită, Lautrec e în culmea fericirii. Şi la fel de fericit e și cînd îl răpune pe un altul cu un amestec de-al său ciudat și cumplit de tare. I se întîmplă atunci să izbucnească într-un hohot diabolic de rîs, dînd pe gît, de parc-ar fi apă, cumplita licoare. La așa ceva nimeni nu i-ar putea ţine piept. Cînd e vorba să dea pe gît holerca cea mai mistuitoare, nu-i om să se măsoare cu el.

Şi în vreme ce Lautrec își alcoolizează astfel oaspeții și pe sine însuși, într-un colț al atelierului, Van Gogh s-a postat în fața unei pînze pe care și-a adus-o cu sine. E o pînză pe care a atîrnat-o, cît a putut mai bine în echilibru, a pus-o în lumina cea mai bună, și acum așteaptă să-l ia cineva în seamă, să catadicsească a-i adresa o vorbă. Urmărește goana privirilor. Nimeni și niciodată însă nu-și pogoară ochii peste lucrările sale. Şi atunci, obosit, își ia pînza și pleacă.

Cazna asta, ce are loc săptămînă de săptămînă, doar Valadon a surprins-o. Pînă ieri tăcută, ea începe acum să-și dea cu părerea. « Pictorii ăştia sînt niște dobitoci! » spune ea văzîndu-l pe Vincent că pleacă.

Ce va fi căutînd ea lîngă Lautrec? Viaţa e o luptă la sînge. Ai nevoie de toate armele. Din experienţa ei de model, știe că « Forain le azvîrle bietelor fete pe jos banii pe care li-i datorează, că nu știu care membru al Institutului le plătește în bani falși. . . »* « *Tek-nika* junglei » — cum ar spune Lautrec.

Pe Valadon, toate beţiile amantului ei o lasă rece. Ca de altfel și fanteziile lui. Din cînd în cînd, Lautrec o invită la masă în apartamentul pe care îl ocupă împreună cu Bourges, în strada Fontaine. Apartamentul se află în grija unei menajere, Léontine, o bucătăreasă excelentă, dar cu o mentalitate foarte burgheză. Lui Lautrec îi face plăcere s-o tachineze.

---

 * Robert Beachboard: *La Trinité maudite (Blestemata trinitate).*

Într-o seară, cînd Valadon era invitata lui la cină, Lautrec îi propune pe neașteptate: « Hai, dezbracă-te, să vedem ce cap o să facă Léontine! » Valadon face întocmai, se așază apoi din nou la masă, luîndu-și un aer plin de demnitate; nu și-a păstrat decît ciorapii și pantofii. Intrînd în cameră, Léontine dă să iasă. Dar nu scoate o vorbă, de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic, și servește mai departe la masă.
A doua zi însă, i s-a plîns lui Bourges că « dl. Henri nu i-a arătat respect ». Bourges — un băiat potolit, grăsan și scurt în picioare, veșnic cu melonul pe cap, serios și muncitor — l-a muștruluit pe Lautrec; dar ce-i poți spune unui zvăpăiat ca el? « Léontine știe prea bine cum arată o femeie goală. Iar eu eram îmbrăcat; nu-mi scosesem decît pălăria » — caută pictorul să-i demonstreze. Cît despre Léontine, Doamne, nu-i așa?... Ce mînă spartă e « Dl. Henri » cu bacșișurile! Și niciodată nu cere socoteala cheltuielilor de coșniță.
Doctorul, pe care purtarea prietenului său — strîns legată, așa zice el, de diformitatea lui de stîrpitură — îl întristează și-l îngrijorează, — nu-l scutește nici de admonestări și nici de sfaturi. Găsește că felul lui de viață, cu veșnicile ieșiri nocturne și neîncetate beții, e vătămător. Ar vrea să-l facă să ducă o existență mai sănătoasă, îl imploră să fie mai cumpătat. Lui Lautrec, bineînțeles, puțin îi pasă de sfaturile lui « Bi » — oricare ar fi ele. Îi curmă predicile cu o glumă și luîndu-și « bastonașul » « Domnu'! Domnu'! v-ați uitat bastonu' » — i s-a strigat cu răutate într-o seară, întinzîndu-i-se creionul), pleacă din nou la Elysée Montmartre sau la Mirliton, fredonînd ultimul cîntec lansat de Bruant.

După ce și-a petrecut o parte din vară la Malromé, Lautrec se întoarce în Butte.
În Bordelais a făcut mai mult portrete: al mamei sale, al vărului Pascal, care acum e funcționar la asigurări, al doamnei Pascal. Nimic mai mult decît niște exerciții; simple « pensums » executate într-o manieră foarte apropiată de cea a impresioniștilor.
La înapoierea în Montmartre, începe un alt portret în pastel: al lui Van Gogh, privit din trei sferturi, într-o atitudine voluntară și destul de aspră. Lucrarea se deo-

sebeşte prin aceea că, spre a o executa, Lautrec a împrumutat de la Vincent pînă şi tehnica, un fel de pensulaţii nervoase, care îngăduie, mai mult decît răbdătoarele analize ale impresionismului, surprinderea mişcării şi redarea unei viziuni oarecum spontane.

Această tehnică îi merge atît de bine lui Lautrec încît începe să facă o nouă pînză, unde se împletesc influenţa estetică a lui Van Gogh cu cea, morală, a lui Bruant, o scenă de un naturalism pronunţat: *Mahmura sau Beţiva*, pentru care, şi de astă dată, tot Valadon îi pozează. Prăbuşită pe o masă, cu un aer tîmp, fata visează cu ochii pierduţi în gol, cu gura amară, în faţa unei sticle şi a unui pahar. Vincent arată o vie curiozitate faţă de această operă ce-i poartă atît de vădit amprenta.

Iarna îi sădeşte lui Van Gogh în suflet o sumbră dispoziţie. Cea de a doua încercare de a face o expoziţie populară — şi permanentă — într-un restaurant-cabaret din bulevardul Clichy, *Le Tambourin*, împreună cu Lautrec, Bernard, Anquetin, s-a sfîrşit la fel de repede ca şi prima. Vincent a epuizat lecţiile pe care Parisul şi şcolile sale de pictură i le puteau da. Arde de nerăbdare, tînjind după mai multă lumină, mai mult soare; se gîndeşte la pămînturile încinse — la ceea ce el numeşte Japonia: Sudul, Africa. Ah! cînd oare, cînd va lua oare fiinţă acel falanster de artişti în care « bieţii cai de birjă » ai picturii îşi vor putea ţine de cald, acele adăposturi la sînul vieţii aspre?* Dîndu-şi seama de mai multe ori că Vincent e în lipsă de bani, Lautrec i-a strecurat mici sume. Lautrec e bogat. Şi de ce n-ar sprijini Lautrec înfiinţarea unui atelier comunal? Van Gogh îl hărţuieşte, expunîndu-şi la nesfîrşit ideile.

Pentru că lui Van Gogh cînd i-a intrat ceva în cap, nu e uşor să i-l scoţi. Lautrec care, prin firea lui, e potrivnic oricărei filantropii, e scos din fire de stăruinţa lui Vincent. Nu ştie cum să se mai apere în faţa acestei prietenii atît de cotropitoare. Pentru nimic în lume n-ar vrea însă să-l jignească pe olandez. Văzîndu-l că vrea să părăsească Parisul, face tot ce poate să-i grăbească plecarea.

Van Gogh stă în cumpănă între Africa, Provence, Marsilia, Aix. . . Discută, se pierde într-un hăţiş de presu-

---

* Vezi *Viaţa lui Van Gogh* de acelaşi autor, apărută în editura « Meridiane » în 1967. (*N. R.*).

puneri; și aici și dincolo, pretutindeni, numai neajunsuri. Atunci de ce nu la Arles? îi propune Lautrec: un orășel blajin, într-un ținut, artisticește vorbind, încă neîntinat, unde Vincent ar putea « să-și măsoare penelul cu soarele »; și, pe deasupra, ar putea să trăiască și bine. Van Gogh se înflăcărează. Arles va fi Japonia lui. Și cine știe dacă mai tîrziu, cînd va fi desțelenit puțin aceste locuri, bunii lui prieteni nu vor veni și ei, pentru ca împreună să pună bazele Atelierului Sudului? Hotărîrea e luată. Brusc. « Mîine plec », anunță el într-o seară de februarie. Înainte de a părăsi Parisul, Van Gogh l-a convins pe fratele său Théo să achiziționeze pentru Galeria Boussod și Valadon cîteva pînze de Lautrec. Peste iarnă, Lautrec a primit și vizita lui Théodore Van Rysselberghe, trimis de către Octave Maus, animatorul grupului celor XX din Bruxelles, ca să-i cerceteze lucrările. « Micul Popou-Jos nu e rău de loc, s-a exprimat Van Rysselberghe. Are talent omulețul! La XX cu el! » Pictorul a fost deci invitat să participe la expoziția din 1888. Lautrec e în culmea fericirii. Manifestarea bruxelleză, la care a trimis unsprezece picturi și un desen, are loc chiar în momentul în care Van Gogh pleacă în Provence.
« Douăzeciștii » alcătuiesc unul din grupurile artistice cele mai active la vremea aceea. Nu se tem de scandaluri, ar vrea mai degrabă să le stîrnească și să le întrețină. An de an, expoziția lor provoacă în presa belgiană explozii de mînie. « Ce naiba o să ne mai arate și de astă dată Maus: iepuri verzi, mierle roz? » Lucrările prezentate în această lună februarie — pînze de Signac, Ensor, Whistler, Forain. . . — nu fac excepție de la regulă. Lautrec însă i-a dezarmat pe mai toți criticii. Dacă i se reproșează « un desen uneori foarte dur », « orgii de culori țipătoare și murdare », îi este lăudat în schimb darul său de analist, « care scoate la suprafață străfundurile inimii și ale gîndurilor », i se laudă « verva sa cam scîr-navă », « tipurile sale bine prinse ».
Încurajat de aceste începuturi promițătoare, Lautrec nu-și mai irosește vremea cu fleacuri. La 10 martie, săptămînalul Galeriei Boussod și Valadon, *Paris illustré*, îi publică un desen, *Bal mascat*, în care găsim silueta Lacomei, în tutu, precum și pe cîțiva prieteni, vechi cunoștințe din atelierul Cormon, ca de pildă bunul Adolphe Albert, care, ca și Bourges, îl îndeamnă — în

van — la mai multă înțelepciune. Pentru același *Paris illustré* mai pregătește alte patru desene care vor însoți un articol despre *Vara la Paris**. Inspirîndu-se dintr-un cîntec al lui Bruant — nu mai puțin sensibil la mizeria animalelor decît la cea a oamenilor —, Lautrec își propune să înfățișeze unul din acei cai lăturași, înhămați de obicei ca ajutor la omnibuzele ce coboară străzi povîrnite. Pe de altă parte, spiritul său satiric se exercită într-o compoziție de un realism batjocoritor, *Intr-o zi de primă împărtășanie*, în care înfățișează, împodobiți cu cele mai frumoase găteli, o femeie împreună cu bărbatul ei plimbîndu-și plozii.

Pentru Lautrec aceste desene nu înseamnă de fel ceva lipsit de importanță. Le lucrează cu aceeași grijă meticuloasă cu care își lucrează tablourile. Face schițe după schițe, pînă ce ajunge, în sfîrșit, să se declare mulțumit. E de o mare exigență în ceea ce face. Nici n-ar putea privi altfel munca sa, decît cu seriozitate și conștiinciozitate. Există, bineînțeles, în ochii lui, oameni care sînt ca niște obiecte; singurii pe care îi prețuiește, îi respectă, sînt cei care, loiali, fără pretenții, își îndeplinesc în mod cinstit menirea ce le-a fost hărăzită. « Spuneți ce aveți de spus », repetă el adesea. Nu-i poate suporta pe cei « lasă-mă să te las », așa după cum nu poate îndura înfloriturile și înfumurările prostești.

Pentru personajul masculin din lucrarea *Intr-o zi de primă împărtășanie*, Lautrec l-a rugat să-i pozeze pe Gauzi, camaradul său tuluzan de la Cormon. Prietenia lor a devenit mai strînsă de cînd Gauzi s-a instalat și el în strada Tourlaque, în atelierul din vecinătatea lui Lautrec. Buna dispoziție hazlie, vioiciunea lui Gauzi îi place nespus lui Lautrec, care îi face în două rînduri portretul. Se întîlnesc aproape zilnic. Merg împreună la baluri, la Mirliton, ca și la circul Fernando din bulevardul Rochechouart, circul atît de îndrăgit de artiști, de Degas, Seurat și Renoir și de care nici Lautrec nu se mai satură, tot privind călărețele, trapeziștii și clovnii.

Mereu însetat de spectacole inedite, de noi mostre umane, Lautrec îl bate la cap fără încetare pe Bourges, intern acum la ospiciul de nebuni din Bicêtre,

* Vor apare în numărul din 7 iulie.

să-l ia cu el să viziteze spitalul. Sătul de atîtea stăruințe, Bourges sfîrșește prin a ceda. Se învoiește să-i conducă pe Lautrec, Gauzi și Grenier la un bolnav aflat în tratament, un om de litere, lovit de mania persecuției.

Întîmpinați de intern, vizitatorii trebuie mai întîi să străbată o curte unde un paznic supraveghează niște copii anormali. Deodată, cîțiva dintre ei îl zăresc pe Lautrec și se năpustesc spre el cu gesturi anapoda, cu « strigăte răgușite, sunete nearticulate, un fel de lătrături fără noimă. »* Acești copii idioți, degenerați, estropiați, își închipuiau fără doar și poate că li se mai adusese unul « nou », un « frate ». N-a trecut mult și s-a îngrămădit toată adunarea, arătîndu-și bucuria în chip foarte zgomotos. Deocamdată Lautrec nu are nici un chef de rîs. Șontîcăind cît poate el mai repede se grăbește, ocrotit de prietenii lui, jenați și ei de penibila întîmplare. În sfîrșit, ajungînd în grădină, unde îi așteaptă omul de litere, internul și oaspeții săi scapă de haita de degenerați.

La înapoiere, însă, vor trebui să treacă din nou prin aceeași curte. Desigur, Lautrec se interesează doar de formă de bolnavul ce suferă de mania persecuției. Cum să nu se gîndească acum la copiii aceia care l-au luat drept unul de-ai lor și pe care va fi nevoit să-i înfrunte încă o dată? Din nefericire, iată că literatul, pașnic pînă atunci, își iese din fire și începe să urle la Bourges, spunînd că a fost închis pe nedrept și că e în deplinătatea facultăților sale mintale. Bourges se străduiește să-l liniștească. Să mergem, prea mult nu mai putem rămîne! Grupul pornește spre ieșire, trecînd printre micii monștri care, văzîndu-l pe Lautrec că pleacă, își manifestă dezamăgirea.

Există toate motivele să credem că pe viitor Lautrec nu va mai dori să e aventureze să viziteze ospicii. Prea s-ar teme să nu mai sufere o jignire ca cea de azi și să regăsească acolo o caricatură absurdă și crudă a propriului său destin. Al acestui destin pe care nu-l poate uita, dar pe care caută să-l domine, apărîndu-se, cu ajutorul tumultului cu care-și umple zilele, de apăsarea singurătății. « Niciodată nu trebuie să puturo-

* Gauzi.

şeşti dimineaţa în pat; pentru că eşti pierdut! » i-a mărturisit el într-o zi lui Gauzi.
Vai! loviturile se ţin lanţ. Valadon îşi face mai departe în preajma lui, jocul ei, despre care nu ştii ce să crezi. Pleacă, se întoarce şi la înapoiere scorneşte o poveste de necrezut care-l scoate din fire pe Lautrec. « Slavă Domnului, imaginaţie are destulă, iar minciunile n-o costă bani », spune el cu amărăciune.
Într-o după-amiază, în timp ce Gauzi lucrează la un studiu, soneria din atelier zbîrnie cu putere. Înainte ca pictorul să apuce să-şi lase paleta, un nou zbîrnîit, mai poruncitor parcă de astădată. Gauzi se repede, deschide. Cu chipul răvăşit, gîfîind, Lautrec e în faţa lui. « Vino imediat. Maria vrea să se omoare! — Eh aşi! e o glumă? — Nu, e foarte serios; vino repede, hai cu mine! » Şi Lautrec se năpusteşte şchiopătînd pe scări.
Ajunşi la etajul întîi, după ce au împins uşa întredeschisă a apartamentului lui Valadon, tinerii rămîn locului, auzind zarva şi scandalul ce vine dinspre bucătărie. Pesemne că Valadon s-a luat la ceartă cu mama ei. « Grozavă lovitură ai mai dat! S-o fi speriat şi n-o să se mai întoarcă! Mare scofală ai făcut! » Lautrec ascultă, livid.
Glasul Mariei Valadon ţîşneşte acru: « Nu voia şi pace. Am jucat cartea cea mare. — Da puteai să mai aştepţi! » — îi răspunde mama.
Lautrec, urmat de Gauzi, dă buzna în bucătărie, arătîndu-se celor două femei care, de uimire, au amuţit. « Frumos vă şade! exclamă Gauzi. De ce toată comedia asta? » Apoi întorcîndu-se spre Lautrec: « Sărmanul meu prieten, uită-te la ele, şi-au bătut joc de tine! » Lautrec şi cele două femei se privesc. Nici el, nici ele nu mai scot o vorbă. Deodată, pictorul se răsuceşte pe călcîie şi iese fără să spună un cuvînt. N-o va mai revedea pe « teribila Maria » niciodată.
Pe palier, îi întinde mîna lui Gauzi: « La revedere, pe mîine! » Gauzi e mîhnit. Ştie el bine ce va face acum Lautrec. Lautrec s-a dus să se arunce pe divanul din atelier, ca să poată plînge în voie şi să-şi ascundă lacrimile pe care nu trebuie să i le vadă nimeni.
Aşa cum obişnuia el să spună, îi va lăsa întotdeauna pe oameni pe balcon.

« Hei, borțosule, ia depune-ți osînza lîngă doamna! Și tu, dita-i cîrnatul, ia frînge-ți mădularele între imbecilii ăștia doi care rîd fără să știe de ce! »
Bruant e pe cale să facă avere. Anul e bun sau rău, localul îi aduce un fleac de vreo cincizeci de mii de franci-aur. La cererea stăruitoare a « lumii bune », a declarat o zi pe săptămînă, vinerea, — zi de gomă — cînd prețul țapului de bere sare de la 100 de centime la 5 franci. În ziua aceia, Bruant se întrece pe sine în înjurături. Se plimbă de la o masă la alta, comandîndu-și halba de onoare, izbutind astfel într-o singură seară să dea pe gît bere de două pînă la trei sute de franci. « Ei drăcia dracului, da' proastă mai e! » tună el. Noroc că halbele nu-s prea pline!
Bruant nu-și leapădă năravul. Ca să se mai odihnească a închiriat ceva mai sus, chiar în capul colinei, colț cu străzile Cortot și Saules, o bojdeucă din chirpici, aflată în mijlocul unui maidan, cu arbori, iarbă, mărăcini și cîțiva butuci de vie. Aici, în tihnă, și departe de cei pe care-i împroșcă cu batjocuri, se simte fericit. Încălțat cu saboți, cu un chipiu jerpelit, împins pe ceafă, se plimbă prin soare, pe lîngă găinile și cîinii lui. Nu e cîine în Montmartre să nu știe că la Bruant e întotdeauna rost de-o halcă bună.
La două spre ziuă, odată banii numărați și « dugheana » zăvorîtă, Bruant poate urca spre « domeniul » său, pe străduțele pustii din Butte, fără să se teamă că-l atacă cineva. Nu se leagă de el nici un golan. Îi cunosc cu toții cîntecele, îl respectă și, la drept vorbind, nici n-ar cuteza vreunul. Nu este el acela căruia nevestele lor îi spun, pline de admirație, « generalul peștilor »? Nu e una să nu suspine cît de cît după el, în taină. Ba există chiar una care îi poartă numele tatuat pe o fesă.

Quand j'vois des filles de dix-sept ans,
Ca m'fait penser qu'y a ben longtemps,
Moi aussi, j'l'ai été, pucelle,
A Grenelle*.

---

* Cînd văd fetele de șapte'șpe ani / Mă duce gîndul că tare demult / Am fost și eu fecioară / La Grenelle.

În serile cînd se fac razii, prostituatele pe care cei de la « moravuri » le fugăresc pe bulevard, dau buzna în cabaret. Bruant le vîră printre clienți, amestecîndu-le fără multe fasoane cu doamnele din înalta societate. Își curmă seria înjurăturilor și are pentru ele gesturi aproape duioase.

Bruant dă titlurile unora din cîntecele sale — *La Grenelle, La Batignolles, La Bastilia* — tablourilor lui Lautrec, care vin, unul după altul, să completeze colecția de la Mirliton. Portrete de prostituate și, în felul lor, ilustrații fidele operei cîntărețului.

Lautrec pictează de zor.

Și bea de zor. Umflîndu-se în pene ca un cocoșel, face mare caz de dezmățul lui, răspunzînd cu o nepăsare cinică lui Bourges, lui Albert, tuturor celor care sînt amărîți de purtarea lui.

Și rîde. « Trebuie să știi să te înduri pe tine însuți! » Pictează tîrfele lui Bruant, așa-zisele fete de plăceri. În tablourile sale, o nouă undă de tristețe pătrunde pe chipurile femeilor, îndobitocite și bolnave. Dar el rîde, rîde de parcă nici n-ar exista tristețe. Scapă totuși cîteodată vorbe care, la prima vedere, s-ar părea că n-au nimic comun cu el: « Cei ce zic că nu le pasă, de fapt le pasă. . . pen' că cei cărora le pasă. . . nu spun că le pasă. »

De la o vreme, pe Lautrec îl cam interesează o prostituată care bate promenada pe Elysée Montmartre. Părul roșu îi cade în plete bogate și țepene pe fața îngustă și suptă.

C'est Rosa, j'sais pas d'où qu'a vient,
All'a l'poil roux, eun têt' de chien. . . *

Lautrec o transformă degrabă pe această fată cu chipul îndurerat și animalic într-unul din modelele sale preferate. Face mai multe studii după ea. În tabloul *La Montrouge*, pe care Bruant îl va atîrna la Mirliton, o postează în dreptul ferestrei unei încăperi întunecoase. Stă pe jumătate în lumină, cu o buclă de păr căzută pe ochi. Pe partea ce iese din umbră

* O cheamă Roza, nu știu de unde vine, / Are părul roșu, mutra de cîine. . .

i se desluşesc doar coama stufoasă şi profilul. O ima-gine cuceritoare şi plină de efect dramatic.
Din mărinimie, cineva i-a atras atenţia lui Lautrec să nu ajungă la relaţii prea intime cu Roza Roşcovana: « Fereşte-te, dragul meu, pentru că ai putea să te pri-copseşti cu ceva de care n-o să mai scapi toată viaţa!» Lautrec izbucneşte în rîs la auzul acestui sfat, iar Roşcovana îi dăruieşte meteahna.

Lautrec munceşte tot mai mult. Cuprins de frenezie face tablou după tablou, înfăţişînd scene de bal de la Elysée Montmartre, portrete, studii de dansatoare şi de clovni.* Toamna pictează un tablou mare, de un metru pe doi: în arena circului Fernando o călăreaţă evoluează în cerc, îndrumată de dl. Loyal, care stă cu biciul în mînă. Tablou magistral — au-torul are 24 de ani! — cu o încadrare îndrăzneaţă şi fermă, cu care prilej Lautrec pare să-şi fi descoperit formula şi să-şi fi statornicit pentru totdeauna «mese-ria de stricător de tencuială».
Rupîndu-se definitiv de înfăţişarea naturalistă a apa-renţelor, de legile perspectivei convenţionale, ca şi de căutările impresionismului, Lautrec, care a tras învă-ţăminte din pictura japoneză, născoceşte pentru sine un alt spaţiu, o nouă interpretare a mişcării, cu ajutorul ritmului liniilor, de o arbitrară expresivitate. Valori-le colorate, reduse la esenţial, devin principiu stilistic. Călăreaţa de la circul Fernando este o tînără femeie, dintr-o familie bogată care, îndrăgostindu-se de pro-fesorul ei de călărie, a divorţat şi s-a avîntat, pentru propria-i plăcere, în exerciţii de voltij şi înaltă clasă. Lautrec o roagă să vină să-i pozeze în strada Tour-laque. Face cîteva studii pe carton, în haşuri foarte largi. Combină în aceste lucrări tehnica lui Van Gogh cu un procedeu al lui Raffaëlli, constînd din aplicarea pe foi de carton a unor culori foarte diluate, şi care absorbite, capătă aspectul mat al pastelului. Brăzdînd îndrăzneţ cu haşuri foarte distanţate pe suportul ce-i slujeşte de fond, Lautrec continuă să deseneze, în

* Din 1888 au rămas vreo treizeci de picturi. În 1887 Lautrec făcuse vreo cincisprezece.

același timp în care pictează, dînd astfel notațiilor sale întreaga forță, o vigoare și un accent la care n-ar putea rîvni alte lucrări mai delicat făcute după metodele obișnuite. Lautrec e acum stăpîn pe unealta sa.

Trebuie oare să vedem în răul ce-l mistuie o cauză a acestor hotărîtoare progrese, o cauză a clocotului intelectual al căror rod sînt?

Dînd ascultare sfaturilor lui Bourges, care-l îngrijește, pictorul se supune unui sever tratament. E oare deajuns? Nu încape îndoială că felul de viață pe care l-a îmbrățișat Lautrec nu e de loc prielnic stării lui. Bourges îi repetă fără încetare: « Bolnavul de sifilis are nevoie, mai mult ca oricine, de un număr îndestulător de ore de somn... Un bolnav de sifilis plătește scump dacă își obosește creierul și face abuzuri pe plan psihic... »*

Prinzîndu-l într-un moment de descumpănire, Bourges izbutește să-l convingă să plece la țară ca să se întremeze. Artistul pleacă, împreună cu soții Grenier, la Villiers-sur-Morin. Va petrece aici trei luni din anotimpul rece. Sînt trei luni lipsite de întîmplări, răstimp în care va pescui și va picta, mai ales portrete ale lui Grenier și Lily.

Seara, îndată după cină, ca să-și distreze oaspeții și pe sine, desenează la nesfîrșit, creionînd cu o vervă, cu un elan uluitor, cu o izbucnire necurmată de fantezie, scene caraghioase, cel mai adesea erotice.

În primele săptămîni ale anului 1889 Lautrec se înapoiază la Paris. « Mă duc să schimb mocirla » a spus el, plecînd de la Villiers.

Întremat de șederea la Brie, se aruncă, plin de neastîmpăr, în obișnuita lui viață. Setea de muncă — și de plăceri — e nepotolită. Pune la punct cîteva desene pentru *Curierul francez* al lui Roques**, dar mai

---

* Bourges, care din pricina lui Lautrec s-a interesat poate mai îndeaproape de această problemă, avea să publice în 1897 o lucrare despre *Igiena bolnavului de sifilis*. Tratamentul « răului de care a suferit sfîntul Iov » era pe atunci destul de departe de a avea eficacitatea de care se bucură astăzi. De altfel, agentul specific al sifilisului, treponema palida, nu a fost descoperit decît în 1905.

** Patru dintre ele au apărut în primăvară (la 21 aprilie, 12 și 19 mai și 2 iunie).

ales pictează. O pictează pe Roza Roşcovana; pictează femei în grădinile lui Moş Forest; pictează sala de la Moulin de la Galette, o compoziţie mare, puternic ritmată, deosebit de originală în ce priveşte organizarea elementelor sale; pictează de asemenea o lucrare cu subiect din teatru, prima de acest fel care poate fi luată în seamă cu adevărat, un portret, mustind de ironie, al actorului Henry Samary de la Comedia Franceză, în *Mademoiselle de la Seiglière* de Jules Sandeau, mai mult un portret al costumului decît al omului — care de fapt nu e altceva decît acest costum. Lautrec expune în acest an la Cercul artistic şi literar din strada Volney, odinioară atît de îndrăgit de Princeteau; expune de asemenea, pentru a doua oară, la Salonul artelor incoerente. Sub pseudonimul de care s-a mai slujit şi altă dată, cel de Tolau-Segroeg — domiciliind în « strada Yblas, sub al treilea bec de gaz la stînga, elev al lui Pubis de Cheval*, specializat în portrete de familie pe fond galben în pastel » — îşi atîrnă aici *Portretele unei familii nenorocite atinse de vărsat*.

Lautrec ar dori, pe de altă parte, să se afle în tovărăşia lui Bernard şi Anquetin la manifestaţia « grupului impresionist şi sintetist », pe care Gauguin îl pregăteşte cu Volpini, directorul de la Café des Arts, la Expoziţia universală; dar Gauguin nu vrea să-l invite.

La începutul anului, Gauguin, care cu vreo două luni mai înainte se dusese să se întîlnească cu Van Gogh la Arles, s-a întors pe neaşteptate la Paris. Atelierul Sudului a avut o soartă chiar mai jalnică decît a expoziţiilor populare pe care sărmanul Vincent le încercase: de Crăciun, ajuns la capătul răbdării, Vincent într-un moment de criză îşi retează urechea; l-au dus apoi la ospiciu.

Se mai gîndeşte oare Lautrec vreodată la soarta vechiului său tovarăş? Gîndindu-se la aceasta, nu se gîndeşte oare la propria lui soartă? Răul ce-l mistuie e dintre acelea care uneori, după ce roade pe nesimţite ani în şir, sfîrşeşte prin a da cumplite lovituri. Într-o zi, privind o pînză de André Gill, *Nebunul*, un bărbat ţinut în cămaşa de forţă, luptîndu-se, neputincios şi îngrozit, cu ochii scoşi

---

* Este vorba, fără îndoială, de Puvis de Chavannes.

din orbite de spaimă, împotriva halucinațiilor demenței, ultima pe care Gill a pictat-o înainte să se cufunde, fără întoarcere, în tenebrele nebuniei — (murise la azilul din Charenton, cu patru ani în urmă, în 1885), Lautrec a spus calm, de față cu Gauzi: « Uite ce ne așteaptă! » Dar viața e frumoasă. Lautrec merge pretutindeni. Vizitează Expoziția universală, care are loc pe Cîmpul lui Marte și unde, la intrare, răsare pictat în albastru, terminat deunăzi, Turnul Eiffel, desenează femei arabe, derviși, dansul pîntecului, javaneze, annamite în fața războiului de țesut. Comemorînd centenarul Revoluției franceze, Expoziția ridică în slăvi mai mult viitorul decît pomenește de trecut. Ea anunță, așa se crede, zorile unei epoci de aur. Plină de încredere în geniul industriei (o Galerie uriașă a mașinilor se întinde pe o jumătate de kilometru, la capătul Cîmpului lui Marte!), lumea trage nădejde într-un viitor mai ușor și mai fericit. « La belle époque » se deschide în fața anilor ce vin, spilcuită, fericită, plină de prospețimea tinereții. Lautrec merge pretutindeni. Asistă la corridele ce se desfășoară în arenele de curînd construite în strada Pergolèse*. Se duce la balurile costumate, destul de înzorzonate, pe care *Le Courrier Français* le oferă de aici înainte în fiecare an cititorilor săi rămași credincioși. Merge la teatru împreună cu soții Grenier. Cîteodată serile lor sfîrșesc la comisariatul de poliție. Să fi fost oare Lautrec și prietenii săi nemulțumiți de spectacol? Pentru că și-au scos pantofii și i-au aruncat în scenă. Viața e frumoasă! Lautrec fredonează:

C'est des maladi's qui s'voient pas
Quand ça s'déclare,
N'empêch'qu'aujourd'hui, j'suis dans l'tas . . .**

---

* Cursele de la « *Gran Plaza de Toros* din Bois de Boulogne » au fost interzise trei ani mai tîrziu, în 1892, iar arena dărîmată. Potrivit mărturiei lui Théodore Duret, Lautrec ar fi pictat sau desenat numeroase episoade de corrida, portrete de toreadori etc. Se pare că nu a mai rămas nimic. Este însă cu putință ca Lautrec să fi dăruit majoritatea acestor lucrări modelelor sale, iar ca aceștia să le fi pierdut sau distrus. Ferran Canyameres spune că unul din toreadori, Agujetas, a exclamat în fața portretului pe care i l-a făcut Lautrec: « Dacă m-ar vedea mama în halul ăsta, ar păli-o damblaua! »

** E o boală care nu se vede, / Cînd te apucă, / Dar ce săi faci, Sînt la păstrare. . .

În toiul acestei vieți dusă la voia întîmplării, îl așteaptă totuși, în vară, o mare bucurie. După ce a publicat în *Le Courrier Français* un desen după *Gueule de Bois ou la Buveuse** *(Mahmura sau Bețiva)* îl dăruiește apoi prietenilor familiei sale, Dihau, care locuiesc în strada Frochot, la numărul 6. Din Lille de obîrșie, frații Dihau, doi băieți, Désiré și Henri, precum și o fată, Marie — sînt muzicieni. Marie dă lecții de pian și canto. Désiré, care a trecut de 60 de ani, cîntă la bason în orchestra Operei; compune melodii, scrie muzica pieselor vocale interpretate la Chat Noir. Lautrec urcă deseori la etajul III, atras nu atît de talentele lor, cît de tablourile de Degas pe care le au, ei fiind prieteni apropiați ai pictorului; pînza *Muzicanții în orchestră*, în care artistul l-a pictat în prim plan pe Désiré, și două portrete ale Mariei, pentru care se zice că Degas ar fi avut cîndva, cu vreo douăzeci de ani în urmă, o slăbiciune. « Cruda mea prietenă » scria el, într-o scrisoare din 1872. Frații Dihau, oameni foarte cumsecade, foarte simpli, puțin poate cam prea șterși, au pentru « Domnul Degas » un respect nețărmurit. Lautrec împărtășește această admirație: vine la ei să se închine, « să-și arate respectul » față de pînzele marelui maestru, supremă podoabă a apartamentului lor modest**, aducînd adeseori cu sine pe cîte unul sau altul dintre prieteni. Or, iată că Degas, zărind la Dihau desenul lui Lautrec, îl cercetează și apoi exclamă, nu fără oarecare melancolie: « Unde mai pui că asta a făcut-o un tînăr, după ce noi am trudit o viață întreagă! »

Cuvintele acestea, care i-au fost împărtășite lui Lautrec, îi umplu inima de plăcere și mîndrie. Ce mult i-ar place să-l întîlnească pe Degas. De cînd așteaptă acest lucru! Marie Dihau se face luntre și punte să-i obțină o întrevedere între patru ochi. Lautrec este primit, cîteva zile mai tîrziu, în atelierul lui Degas.

Cuvintele de laudă pe care le aude îi produc o nespusă bucurie. Dar o altă întîlnire nu va mai avea loc. Degas nu obișnuiește să-și facă prieteni.

---

* Numărul din 21 aprilie.

** *Muzicienii în orchestră* și portretul *Domnișoara Dihau la pian* se află astăzi în Muzeul Luvru.

În aceeaşi vară a anului 1889, Lautrec petrece cîteva săptămîni în Bordelais, la Malromé şi în bazinul Arcachon pe bordul unui mic yacht, *Le Cocorico*.
Pasiunea pentru mare şi tot ce ţine de ea n-a scăzut de fel. Înoată, pescuieşte, conduce yachtul, ia parte la regate, stă să se prăjească la soare în orele în care plaja nu e prea aglomerată. Sau rătăceşte printre dune, între pini şi tufe de dobriţe, zăbovind adesea să ia seama la greieri şi călugăriţe. Locurile acestea, numai nisip şi răşină, unde Arcachon, dar mai ales Taussat, un mic sat de pescari, sînt cele două puncte de atracţie, îl încîntă. Punîndu-şi şevaletul la prora vasului său, încearcă să picteze marine, dar mai întîi, cum spune el însuşi, « ca să-şi moaie şi să-şi dreagă mădularele ».
La Malromé, Lautrec îşi regăseşte tatăl şi pe vărul Gabriel Tapié de Céleyran, care şi-a început studiile de medicină la facultatea catolică din Lille.
Tapié are acum 20 de ani. E un tînăr pe cît de slab pe atît de înalt, puţin adus de spate, cu umerii căzuţi, bubos, cu obrajii înspumaţi de favoriţii după moda austriacă, părul negru, strălucind de pomadă, împărţit la mijloc de o cărare pînă la ceafă şi adus pe tîmple. Unde te uiţi la el, e numai brelocuri şi bijuterii. În degetele foarte subţiri şi fine poartă inele masive; un lanţ gros de ceas, din aur, îi atîrnă pe pîntec; pe nasul plin de coşuri se odihneşte un lornion de aur; dintr-o tabacheră de argint, cît toate zilele de mare şi încărcată cu embleme, scoate nepăsător cîte o ţigară. Mai e şi piatra preţioasă înfiptă în cravată; dacă ai lipsa de prevedere să-l întrebi ce fel de piatră e, îţi răspunde tacticos, cu obişnuita sa gravitate, că nu e vorba nici de o crisoprază, nici de o agată, ci de « extremitatea unei cochilii marine, lungă de şapte metri »*, comunicîndu-i cu bunăvoinţă interlocutorului şi numele ei latin.
Lautrec a făcut din acest văr al său, Gabriel, sclavul lui. Despotic, îl supune fanteziilor sale, neîngăduindu-i nici o iniţiativă. De îndată ce « doctorul » are aerul că ar vrea să exprime vreo părere, un scurt « las-o moartă, Charlotte! » îl recheamă pe dată la ordine.
Lautrec îşi caricaturizează vărul. Ca de altfel şi tatăl.

---

* Din mărturia lui Paul Leclercq.

Trecînd prin Paris cu prilejul vacanței universitare, Tapié l-a întîlnit pe contele Alphonse. « Ah, unchiule, i-a spus Gabriel, te-ai simți tare bine la Lille. Ne-a sosit și o trupă de jongleuri și de acrobați persani. » În familie, bineînțeles, gusturile persane ale contelui Alphonse sînt prea bine cunoscute. Vărul Gabriel a rămas totuși destul de uimit la înapoierea sa la facultate aflînd că contele Alphonse a galopat de la Paris la Lille ca să împartă cortul cu acești măscărici.

Caricaturizîndu-și tatăl, Lautrec îl desenează gol ca un vierme, purtînd doar un melon pe cap. Imaginație de artist sau crochiu după natură? Cine poate ști!

La 3 septembrie, cel de-al cincilea Salon al independenților se deschide în sala Societății de horticultură din strada Grenelle. Prezentat de Adolphe Albert, Lautrec expune aici trei lucrări: recenta sa pînză *Bal la Moulin de la Galette*, un studiu de femeie și portretul unui prieten de-al său, dl. Fourcade.

Salonul independenților se închide la 4 octombrie. A doua zi, sîmbătă în 5, în Montmartre răsună fanfara. Joseph Oller, prințul plăcerilor pariziene, creatorul Pariului Mutual, al Teatrului de Noutăți,, al Marii Piscine Rochechouart, al Noului Circ, al distracției Montagnes Russes, invită Intregul Paris la inaugurarea unui nou bal: *Le Moulin Rouge*.

Oller, un catalan de vreo 50 de ani, fiu al unui aventurier, apucat pe cît se pare, într-o bună dimineață, de o nebunie bruscă, s-a hotărît să-și părăsească orășelul din Spania ca să-și încerce norocul la Paris, și pînă acum tot ce a încercat i-a reușit*. De astă dată însă, toți îi spun că n-o s-o brodească. Dînd peste cap toată geografia plăcerilor din Montmartre, ca să-și fixeze locul balului său Oller s-a îndepărtat, de bună seamă, de Place Pigalle și de bulevardul Rochechouart, unde triumfă Bruant și Elysée Montmartre; aripile Morii sale, vopsite cu chinovar, se învîrt aproape de Piața Blanche, pe Bulevardul Clichy, la numărul 90, în locul fostei Reine Blanche, dărîmată cu patru ani în urmă. Curată nebunie!

* Era rudă îndepărtată a pictorului Francisco Oller y Cestero, fost amic cu Cézanne, Pissarro etc. (Vezi *Viața lui Cézanne*).

Nebunie! Numai că seara, Întregul Paris, credincios rendez-vous-urilor, se grăbește să vină să aplaude vedetele cadrilurilor, pe La Goulue și pe Valentin cel fără-de-oase, pe Grille d'Égout și Rayon d'Or, Marie Casse-Nez și Môme Fromage,* pe care Charles Zidler, asociatul lui Oller, le-a ademenit de la Elysée Montmartre. Aristocrația, artele, literatura, prințul de Sagan, Aurélien Scholl, Élie de Talleyrand, Stevens, Gervex, prințul Trubețkoi, contele de la Rochefoucauld au dat năvală în uriașa încăpere, foarte înaltă, luminată *à giorno* de lămpi cu gaz, globuri și de lustre, împodobită cu drapele și pe care un perete acoperit în întregime cu oglinzi o făcea să pară și mai mare.

În această seară a inaugurării, Lautrec e aici, la o masă rezervată. De acum înainte, *Le Moulin Rouge* și el nu se vor mai despărți. Prevăzînd aceasta, Zidler, prieten cu Portier, l-a poftit pe Lautrec la inaugurare și a atîrnat în holul îmbrăcat în purpură de la Moulin, pînza sa, *Călăreața de la circul Fernando*.

La drept vorbind, nici un spectacol pe lume nu l-ar putea seduce pe Lautrec mai mult decît cel de la Moulin Rouge unde, seară de seară, își face apariția silueta sa scundă. Plăcerea, interesul pe care le încearcă la Elysée sau la Moulin de la Galette, sînt aici însutite. Regăsește cadrilurile, o regăsește, mai frumoasă, mai nerușinată ca oricînd, pe Lacoma care, în bluza ei de satin albastru-deschis, cu fusta neagră largă de cinci metri, desfășoară cu picioarele-i sprintene, în cadența orchestrei, de loc mai puțin zgomotoasă decît cea de la Elysée Montmartre, cei șaizeci de metri de dantele. « Mai sus, La Goulue! Mai sus! » urlă admiratorii, înfierbîntați.

Cu melonul lăsat pe ochi sau împins pe ceafă, Lautrec desenează, bălăcindu-se în zgomot, în trepidație, în jilăveala acestei săli, mai degrabă un « bîlci al dragostei » decît sală de bal, un bîlci al « plăcerilor de închiriat ». Lumea nu vine aici să danseze. Vine să vadă cadrilurile al căror succes Oller și Zidler îl exploatează. Între dansuri, bărbații, aprinși, cad ușor pradă femeilor ce « vînează tot ce pică ». Femei, femei, femei! Corsaje de satin albastru, roșu, verde, alb, galben, foiesc de

---

 * Rază de aur; Maria Nătăfleața; Brînzoaica (*N. tr.*).

colo-colo, se încrucişează cu jobene, pălării de fetru, meloane. Se întîlnesc chiar şi şepci. « Dai o halbă, iubitule? » Sclipiri; parăzi multicolore; lux de lupanar înstărit. Dopurile sticlelor de şampanie pocnesc. Un bătrîn beat se clatină de la o masă la alta, cu jobenul scofîlcit şi cu o jartieră împodobită cu panglici roz, prinsă deb raţ. E sărbătoare — « Nu-i frumos? . . . Ce? Cum? Magnific ! . . . » — e sărbătoare, sărbătoarea din Montmartre!

Decoltată pînă la buric, cu o panglică de moar în jurul gîtului, cu un buchet de flori în păr, La Goulue trece trufaşă, regină a balului şi regină a vînzătoarelor de dragoste. Adineauri, ca să salute cu o mişcare, din şolduri şi-a descoperit pantalonaşul pe care se răsfaţă, drept pe fese, o inimă brodată.

Invitat din nou la manifestarea bruxelleză a grupului celor XX, Lautrec se duce de astă dată în Belgia. E însoţit de Maurice Guibert, o cunoştinţă de-a lui de la Moulin Rouge, reprezentant al şampaniei Moët-et-Chandon.

Oricît ar avea el îngerii lui de pază — prieteni ca Bourges sau Adolphe Albert, care se necăjesc din pricina exceselor lui şi îl dojenesc, mai are însă şi ademenitori, amici nepăsători, care îl îmbie la rele şi-l cară cu ei. Maurice Guibert face parte dintre aceştia din urmă. Nelipsit de prin baruri şi case de toleranţă, e — cum ar spune cronica mondenă — « bărbatul care se pricepe cel mai bine la femeiuştile capitalei »*. Lautrec nu se mai poate lipsi de el şi — aşa cum face el întotdeauna cu cei apropiaţi — îl chinuie fără încetare, cerîndu-i, de pildă, de zeci de ori pe zi, să-şi schimonosească faţa într-o strîmbătură groaznică; lucru care, băiat bun, Guibert îl face cu supunere. Ce despot e şi piticul ăsta dezarmat! Ca toţi nevolnicii, simte nevoia unei iluzii a puterii; şi încearcă uneori această putere pînă la cruzime. Dar prietenii îi îngăduie orice! firea lui sinceră, voia bună şi năzdrăvăniile, verva lui nesecată, aerul mereu uluit de ceva, îi dau asupra lor « o supe-

---

* *Fin de Siècle*, 7 iulie 1895.

rioritate ce pare a fi vrăjitorie »* . Dacă apuci să-l iubești, nu-l poți iubi pe jumătate.

La expoziția grupului celor XX din ianuarie 1890, Lautrec a trimis cinci pînze: studii de femei și tabloul *Bal la Moulin de la Galette*, la care pare într-adevăr că ține foarte mult, de vreme ce l-a și arătat Independenților. În galeria « celor douăzeci », el se învecinează nu numai cu Renoir, Signac, Odilon Redon, Sisley și chiar Cézanne care, din singurătatea de la Aix, a expediat trei lucrări, dar pînă și cu « amicul » său Van Gogh, solicitat și el să expună.

Internat, la propria-i cerere, în azilul din Saint-Paul-de-Mausole, nu departe de Saint-Rémy-de-Provence, Van Gogh dă acum o tragică luptă corp la corp cu răul ce-l mistuie. Pîndește venirea crizelor care se succed și nu se ridică decît pentru a se năpusti și mai aprig în muncă, « trudind ca un adevărat posedat ». Pe pereții Muzeului regal de artă modernă, unde are loc expoziția « celor douăzeci », cele șase tablouri pe care le-a trimis izbucnesc ca o fanfară triumfală. Lautrec privește cu admirație cele două pînze cu *Floarea soarelui*, apoi *Iedera*, *Vița roșie*, *Cîmpul de grîu la răsăritul soarelui* sau *Livada în floare*. Trebuie oare să fii « nebun » ca să atingi asemenea înălțimi? Ascensiunile vertiginoase trebuie ele oare neapărat să fie plătite cu suferințe, spaime și decădere? Nevroză, patologie, vai! cît de des țîșnesc marile opere din cine știe ce străfunduri morbide!

Van Gogh e totuși departe de a întruni unanimitatea. La 18 ianuarie, ziua inaugurării, un mare banchet reunește pe cei din grupul « celor douăzeci » și pe o parte din invitații lor, între alții și pe Lautrec și Signac. Cu numai 48 de ore mai înainte, unul din acest grup, pictorul belgian Henry de Groux, — un omuleț firav, ceva mai înalt ca Lautrec, și al cărui trup pirpiriu dispare cu totul sub larga sa pelerină verzuie lăsînd să i se vadă doar capul și picioarele, (din pricina înfățișării lui, unii l-au poreclit « Clopotul »), — a amenințat că-și retrage lucrările, dacă nu vor fi expulzate din sală « execrabilele » mîzgăleli ale lui Van Gogh — acest « agent provocator ». În timpul banchetului, de Groux reîncepe să urle că Van Gogh este un « ignar », un

---

 * Thadée Natanson.

« fandosit ». Lautrec, care de felul lui nu poate suferi scandalurile, se ridică cu violență strigînd, indignat, agitîndu-și brațele micuțe, că « e o rușine să ponegrești un asemenea artist ».
De Groux nu tace. Cearta merge pînă acolo încît, în vacarmul general, Lautrec și De Groux sfîrșesc prin a-și schimba martorii; atunci, acoperind tumultul, se aude deodată glasul lui Signac declarînd pe un ton rece că dacă, din nenorocire Lautrec va fi ucis în duel, « va lua toată afacerea pe seama lui »*.
Banchetul s-a transformat în dramă. Octave Maus e mîhnit, cu atît mai mult cu cît își dă seama cît de grotescă, de jalnic de comică va părea o asemenea întîlnire între cele două ciosvîrte de oameni — Clopotul și infirmul. Așa că începînd chiar de a doua zi nu mai are decît o grijă: să-l facă pe Groux, cît mai repede că putință, să-și ceară scuze. Izbutește nu prea lesne să i le smulgă. De Groux demisionează din grupul celor douăzeci.
La o vreme după acest incident, Lautrec avea să se bucure aflînd că cineva a cumpărat una din pînzele lui Van Gogh, *Vița roșie:* singura pe care « amicul » său o vînduse pînă atunci, — singura de altfel pe care avea să o vîndă vreodată.
În timp ce presa belgiană se dezlănțuie, ca de obicei, împotriva artiștilor din grupul celor XX — dar ca și prima oară, ea se arată în general îngăduitoare cu « modernismul picant »** al lui Lautrec —, pictorul cutreieră Bruxelles împreună cu Maurice Guibert. Femeile pe care le privește cu coada ochiului, toate « Rubens în carne și oase », nu-i plac de loc; le califică, plin de îmbățoșare, drept « lăbărțate ». În schimb, pivnița avocatului Edmond Picard, căruia îi face un portret, obține toate sufragiile sale. Un vin generos de Bourgogne îi dă ghes la un chef strașnic . . .
La înapoierea la Paris, Lautrec se încumetă să-i picteze pe Désiré și Marie Dihau. *Se încumetă:* pentru că se întreabă cu neliniște dacă aceste cartoane « vor ține alături de *Domnul Degas* », dacă nu vor părea « ridicole ».
Pe Désiré îl pictează citind o gazetă în grădina lui moș

---

* Octave Maus: *Lanterna magică*, conferință ținută la Lausanne în 1918.
** Edgar Baes, în *La Revue belge*, din 15 februarie 1890.

Forest, iar pe Marie la pian. În această din urmă lucrare, concentrează toată atenția asupra mîinilor muzicienei. Vrea să facă un « portret al mîinilor », al mîinilor care sînt pentru el de multe ori mult mai expresive decît figurile. « Cei care rasolesc mîinile . . . niște cîrpaci; . . . mi-e silă! »
Lautrec își expune cele două pînze una la cercul din strada Volney, cealaltă, în martie, la al șaselea Salon al independenților, unde poate cerceta pe îndelete ce a trimis Seurat, care a reținut, cu tehnica lui specială, un moment de învălmășeală la balul Elysée Montmartre. Lautrec e preocupat — asta îl interesează acum — să redea pe pînză scene de dans de la Moulin Rouge. Înrîurirea lui Bruant s-a risipit. Dacă naturalismul i-a reținut vreo clipă atenția, acum s-a desprins cu totul de el. În sala asta de bal, Lautrec nu-și mai ascultă decît instinctul, curiozitatea febrilă și pasionată pe care i-o inspiră ființele, și se înverșunează, nu să picteze decorul unei epoci, ci să pătrundă taina vieții.
A început lucrul la o pînză de un metru cincizeci pe un metru și cincisprezece, *Dansul la Moulin Rouge*, a treia în ordine cronologică din marile sale compoziții după *Călăreața de la circul Fernando* și *Balul de la Moulin de la Galette*, în care înfățișează mulțimea de la Moară, pe prietenii săi Guibert și Gauzi, fotograful Sescau, în jurul perechii pe care o alcătuiesc Valentin-cel-fără-de-oase și o dansatoare « de te bagă la ocnă nu alta ». Pe parchetul ceruit, mișcările lor se proiectează într-un arabesc uimitor, într-o dumnezeiască mobilitate!
Pînza aceasta nu înseamnă decît un început: *Le Moulin Rouge* mai are atîtea să-l învețe! Mai are atîtea de învățat de peste tot, atîtea de învățat ca să cunoască viața și să poată spune ce este ea.
Într-o seară, la Moulin Rouge, două femei stau de vorbă. « Ăsta cîine de rasă?! — strigă una, arătîndu-i celeilalte animalul. Uită-te la el ce blană spălăcită are și ce labe strîmbe. Mai mare mila! — Ce tot vorbești? — îi răspunde cealaltă —, ia privește ce bot frumos și negru are! Cînd are petele astea, mai poți spune că javra mea nu-i de rasă!? Se vede că habar n-ai! . . . » Și adresîndu-se lui Lautrec, îl întreabă: « Nu-i așa, domnule, că poate fi foarte urît și în același timp să fie de cea mai
 pură rasă? » Lautrec se ridică în picioare și salutînd

militărește le răspunde scurt: « Mie îmi spuneți?! » În ciuda hazului și a glumelor, nu e de loc greu de ghicit ce-l apasă. Autoportretele lui nu sînt decît șarje. De altfel, e de-ajuns să privești pînzele sale, portretele de femei, ale acelora ce fac trotuarul și pe care cu trăsături largi, de parcă ar vrea să scape în grabă de vreo spaimă, le brăzdează obrazurile marcate de o tristețe mereu mai fără leac. În fața pînzelor sale, a cartoanelor, a desenelor care-l trădează, îți aduci aminte de cuvintele pe care le spune uneori, pe un ton batjocoritor: « Mai întîi, voi nu știți și nu veți ști niciodată; nu știți și nu veți ști decît ceea ce vrem noi să vă arătăm! » Dar lucrările vorbesc în locul lui.
La sfîrșitul lunii mai, Van Gogh s-a întors din Provence ca să se stabilească pe valea Oisei, la Auvers. Duminică, 6 iulie, Lautrec ia masa cu el la Théo, în cité Pigalle. Atmosfera în micul apartament este dintre cele mai apăsătoare. Ce s-a întîmplat? Fără îndoială că afacerile lui Théo merg cam prost. Vincent — să i se fi făcut oare vreo aluzie? — este foarte nervos. În aerul ăsta încărcat, electrizat, umbrele par că dau tîrcoale. Atît cît îi stă în putință, Lautrec caută să-i înveselească pe cei de față. După dejun, îl ia pe Van Gogh în atelierul său, ca să-i arate ultimele lucrări, portretul domnișoarei Dihau, pe care Vincent îl găsește « de-a dreptul uimitor »*. Apoi, cei doi « amici » se despart . . .
Nu se vor mai revedea niciodată. Exact trei săptămîni mai tîrziu, Van Gogh, nemaiputînd să îndure veșnicile sale spaime, se duce pe podișul de la Auvers și-și trage un glonte în inimă. « Tristețea va ține toată viața! » — a spus el înainte să moară. Avea treizeci și șapte de ani.
Lautrec pictează, pictează mereu. Pictează chipuri de prostituate, surprinzînd în ele « nu inumanul, ci dimpotrivă, groaznicul omenesc» **. Ca și Van Gogh, trebuie să meargă, să ducă pînă la capăt cursa începută. Treizeci și șapte de ani! A fost nevoie de treizeci și șapte de ani, pentru ca totul să fie spus, în sfîrșit, în viața plină de dragoste și durere a lui Vincent. Lautrec

---

* Vincent tocmai a terminat și el o pînză destul de asemănătoare: *Domnișoara Gachet la pian.*
** Francis Jourdain. — Pot fi socotite cam 20 de pînze pe an în perioada 1889—1890.

pictează. Pictează viața de chefuri și plăceri, desfășurînd pe pînzele sale sau pe cartoane nuanțe rozalii, violacee, verzui, alburii. Obsedat de culori, deslușind în verde ceva diabolic*, pictează deznădejdea rîsului și iadul bucuriei.

« S-a rîs. . . rîs. . . rîs. . . Ce? Cum? Dacă aș fi beat, aș spune-o. . . S-a rîs. . . rîs. . . »

Aripile luminate de la Moulin Rouge se învîrt în noaptea din Montmartre.

Moulin Rouge. Moulin Rouge.
Pour qui mouds-tu Moulin Rouge?
Pour la mort ou pour l'amour?
Pour qui mouds-tu jusqu'au jour?**

* Aluzie la o remarcă făcută de Lautrec lui Arthur Symons (*Notes on Toulouse-Lautrec* apărută în *The Print Collectors's Quaterly*, din decembrie 1922).

** Moară Roșie, Moară Roșie, / Pentru cine macini Moară Roșie / Pentru moarte sau amor, / Macini, macini pînă-n zori?

II. CHIRURGUL

Asile, asile, ô Tourbillon!*
VALÉRY

Curînd, faima Moulin Rouge-ului trece de granițele țării. Pe toate meridianele, numele lui este schimonosit în douăzeci de limbi. De acum înainte, Parisul înseamnă Montmartre, iar Montmartre este *Mouline Rouch'* !
« Dumnezeu a creat lumea, Napoleon a instituit Legiunea de onoare, eu am făcut Montmartre! » — se laudă Salis la Chat Noir, în timp ce Zidler, bătrînelul acesta ursuz, cu obrazul rumen și cu favoriți albi, care domnește asupra cadrilurilor — «Louise, îți pierzi chiloții», « Paulette, nu face cu ochiul celor de la cucurigu » — se înduioșează, cînd își deapănă viața « realizată de unu singur »: « La zece ani mă bălăceam în murdăria acelui șanț plin de noroi și de tanin care este Bièvre.** Stăteam în apa împuțită ca să argăsesc pieile de vacă. Cînd am învățat să scriu și să citesc, aveam paisprezece ani, și nu eram prea grozav. Dar deșteptăciunea mi-a ținut loc de învățătură. . . Mă pricepeam să organizez plăcerea. . . »

---

* Ospiciu, ospiciu, oh, Vîltoare! *Valéry*.
** Acest afluent parizian al Senei, « gîrla Gobelinurilor », cum mai era numit, a fost complet acoperit la începutul veacului XX. În decursul timpurilor, tăbăcarii îl transformaseră într-o adevărată scursoare.

Nici nu s-a uscat bine, și Oller a și cumpărat pînza lui Lautrec, *Dansul de la Moulin Rouge*. Zidler a atîrnat-o în hall, în dreapta, lîngă bar, față în față cu *Călăreața de la circul Fernando*.

Lautrec e seară de seară la masă în mijlocul prietenilor săi. Cînd vreun client de pripas intră la Moulin și dă cu ochii de acest « nea cutare mic și caraghios », care își piuie « cuvintele » și bea sec, înconjurat de atîta lume, își închipuie că e vorba de vreo atracție a localului, cam de același soi cu « petomanul », care în fiecare seară, de la opt la nouă, smulge hohotele de rîs ale mulțimii, modulînd din fund zgomote muzicale care imită, la cerere, baritonul, basul sau soprana.

Viața lui Lautrec a căpătat acum un ritm amețitor. De la Mirliton la un bar oarecare, de la Chat Noir la Moulin Rouge, de la un bordel la un circ sau o braserie, îi cară după el pe toți cei pe care îi întîlnește, silindu-i să-l urmeze, agățîndu-se de ei, și neîntorcîndu-se acasă decît cu mare părere de rău și din ce în ce mai tîrziu. Dacă ar putea, nu s-ar mai duce acasă niciodată, nu s-ar mai întoarce niciodată în singurătatea de care se teme atît.

Grupul de prieteni crește neîncetat. Sînt unii care îl distrează, pe care-i îngăduie, pe care-i reține de te și miri de ce, căzîndu-i cu tronc unul, pentru că are o scăfîrlie de o formă ciudată, altul pentru că, în tot Parisul, nu mai e nimeni care să se fălească cu jiletci mai frumoase. Mai sînt și tovarășii lui de plăceri, cei care nu se dau niciodată în lături să-l urmeze în nesfîrșitele lui raite prin oraș. Mai sînt și alții alături de care — la adăpostul cărora — se simte în siguranță.

Iată « banda lui Guibert », Numa Baragnon, a cărui poftă de căpcăun îl face să înghită o pulpă întreagă de miel, iată-l și pe Sescau, care se folosește de atelierul său de fotografiat ca să ademenească persoanele de sex frumos, Sescau, nostalgicul cîntăreț din banjo, a cărui slăbiciune îi pricinuiește atîtea temeri lui Lautrec, încît îi făgăduiește să-i îmbrace « noada în vată ». Bebelușul mare și blond e caricaturistul și gravorul în apă tare Henry Somm, un japonist înflăcărat, pictorul « muieruștilor », și pe deasupra, autorul faimosului cîntec de la Chat Noir:

Un escalier qui n'aurait pas de marches
Ne serait pas tout à fait un escalier...*

Vlăjganul ăsta cît toate zilele, bunul Maxime Dethomas, căruia Lautrec îi spune « *Gros marbre* », un uriaş paşnic, un bolnav de inimă care trăieşte mereu cu o notă mai jos decît gama normală, discret, mai mult decît discret, grijuliu ca nu cumva să fie băgat în seamă, atît de grijuliu să nu fie băgat în seamă încît pînă şi « negrul fracului său pare mai şters decît al celorlalţi »**, un pudic care, spre uimirea şi încîntarea lui Lautrec, rămîne absolut netulburat, chiar şi în locurile de plăcere cele mai provocătoare, care are oroare de « eu », vorbeşte în şoaptă, rîde înfundat, abia îşi schiţează gesturile, în timp ce la doi paşi de el, Lautrec, certîndu-se cu un necunoscut, trîmbiţează cu « vocea lui de aur »: « Stai puţin că te face el praf! »
Iată-l şi pe Charles Maurin, care obişnuieşte să bea romul cu sticla, un anarhist taciturn, răscolit de răbufniri surde de mînie, urînd la fel de tare şi cîinii, şi sergenţii de stradă. E un pictor «... care ştie cum să facă mîinile! » — exclamă Lautrec, şi care e foarte preocupat de toate problemele de tehnică, făcînd cercetări asupra lacurilor, materialelor şi vădind o curiozitate mereu trează pentru orice inovaţie (este pe cale să pună la punct un procedeu de pictură cu ajutorul vaporizatorului), un antisentimental, pasionat după exactitate ştiinţifică, care relatează cu o voce înceată, tărăgănată, cu inflexiuni telurice, fără a rosti un cuvînt mai ridicat decît celălalt, cu o grămadă de amănunte precise, observaţiile pe care le face în Jardin des plantes asupra obiceiurilor amoroase la maimuţe, sau care descrie, mereu cu acelaşi lux de amănunte, fără să-i pese cîtuşi de puţin de jena pe care o provoacă — cine ar fi crezut oare? — auditoriului său, observaţiile de aceeaşi natură pe care le face asupra propriei lui persoane, aducînd în sprijinul teoriei sale chiar şi fotografii. Uneori doar Lautrec gustă aceste povestiri.
Mai sînt şi toţi englezii ăştia care frecventează Moulin Rouge, poetul Arthur Symons, pictorul Charles Conder,

---

* O scară fără trepte, / N-ar prea fi scară...
** Thadée Natanson.

proaspăt descins de la Melbourne, care, de o veselie uneori cam echivocă, pare mereu pe jumătate adormit de băutură și își lucrează ca un somnambul acuarelele de un farmec ușor fad.
Lautrec îi adoră pe englezi, îi place rezerva lor, demnitatea cu care chefuiesc. De altfel, anglomania bîntuie în *society*.* Lumea se îmbracă la Poole, croitorul prințului de Walles. Nu se mai poartă jiletci, ci *waistcoats***. Cutare pălărier din bulevardul Haussmann dă ca adresă pe fundul pălăriilor lui: *Haussmann street*. Iar cronica vremii spune chiar că « anumite cartiere din Paris au devenit atît de englezești încît pot fi întîlniți acolo cerșetorii din Londra ».*** Turiștii britanici dau năvală în sala de la *Mouline Rouch'*, evoluînd în mijlocul unei « lumi declasate very select »,**** cu knickerbockerii și șepcile lor de golf.
Se mai află și Maurice Joyant, vechiul coleg de la liceul Fontanes, pe care Lautrec l-a regăsit. . .

Dintr-o familie de oameni cu tact, de o desăvîrșită distincție, Joyant a fost chemat în octombrie 1890 de către dl. Boussod, patronul galeriei Boussod și Valadon. « Custodele nostru, Théo Van Gogh, un fel de nebun ca și fratele său, pictorul, se află într-o casă de sănătate, i-a spus dl. Boussod. Îi vei lua locul și, în rest, fă ce te taie capul. » La două luni și jumătate după sinuciderea lui Vincent, Théo dă într-adevăr semnele unei grave tulburări mintale. Îndrumat mai întîi spre clinica doctorului Blanche, de la Passy, el a fost dus apoi în ținutul său natal și internat într-o casă de sănătate, la Utrecht *****. Dl. Boussod l-a ales pe Joyant ca succesor al lui Théo, în fruntea sucursalei din bulevardul Montmartre, nr. 19. « Théo Van Gogh, i-a spus el, a adunat niște lucruri îngrozitoare de pe la pictorii moderni, care necinstesc casa. Erau acolo cîteva pînze de Corot, Rousseau, Dau-

* Societate (în englezește în original). (*N. tr.*).
** Jiletcă (în englezește în original). (*N. tr.*).
*** Articolele din *La Vie Parisienne*, din 30 iulie 1892 și 9 iunie 1894, citate de J. Adhémar, în lucrarea *Lautrec, pictor-gravor*.
**** *Fin de Siècle*, 23 septembrie 1891.
***** Unde avea să și moară cîteva săptămîni mai tîrziu, în ianuarie 1891.

bigny, dar noi am luat înapoi acest stoc cu totul de prisos pentru îmbogățirea experienței dumneavoastră. Veți mai găsi și un număr de tablouri ale unui peisagist, Claude Monet, care a început cît de cît să se vîndă în America, dar prea pictează mult. Avem un contract ca să-i cumpărăm întreaga producție, iar el este pe cale să ne năpădească cu peisajele lui, mereu aceleași. În rest, niște orori; descurcați-vă cum puteți și nu ne mai întrebați nimic, altfel închidem dugheana! »
Destul de descumpănit de aceste vorbe, Joyant a făcut inventarul tablourilor pe care nefericitul său predecesor le înghesuise în cele două cămăruțe de la mezanin. În această colecție în care — în afară de Monet, « ororile » poartă semnătura lui Gauguin, Degas, Pissarro, Raffaëlli, Guillaumin, Daumier, Jongkind, Odilon Redon — el a descoperit și pînzele lui Lautrec, cumpărate de Théo la stăruința lui Vincent.
O dată sau de două ori, în cursul anilor trecuți, Joyant îl revăzuse întîmplător pe camaradul lui de odinioară. Cum pictorii expuși în galerie veneau unul după altul să se intereseze de pînzele lor, Joyant se gîndea că într-o bună zi își va face apariția în pragul dughenei și Lautrec. Ceea ce s-a și întîmplat. Începuturile noii custodii nu se petreceau sub cele mai bune auspicii. Nici un client, nici un ban; rarele persoane care intrau dădeau din cap, rostind pronosticuri pesimiste.
Ca de obicei, plin de viață, Lautrec s-a grăbit să-l îmbărbăteze pe Joyant. De vreme ce colegul său de la liceul Fontanes muncește « în breasla lui », nu se va mai despărți de el. Degas nici n-a catadicsit să se arate? « Nu te mai gîndi la asta, răspunde Lautrec, vor veni cu toții, aduși de curent. »
Într-adevăr, galeria n-a întîrziat să se afirme ca un mic centru al tinerei picturi. Gauguin, care se pregătește să plece la Tahiti, Émile Bernard, Sérusier, Schuffenecker, Charles Morice se întîlnesc cu toții aici.

Cînd, puțin după miezul nopții, Moulin Rouge își închide porțile, orchestra continuă să mai cînte o clipă. În sală nu mai rămîn decît adevărații obișnuiți ai casei. Dănțuitoarele se aștern atunci pe dansat pentru plăcerea lor și a celor cîtorva de-ai casei, născocind

paşii cei mai acrobatici, dezarticulîndu-se într-o dezlănțuire turbată în fața oglinzilor care proiectează pe ziduri, amplificate, improvizațiile lor năvalnice.

Lautrec vibrează. Dintr-o trăsătură de creion azvîrlită la iuțeală pe hîrtie, surprinde în zbor expresia concentrată și fugară a unei gambe, a unei căutături, mişcarea iute a picioarelor Nanei la Sauterelle,* care ciocănesc parchetul într-o cadență seacă și rapidă, arabescurile descrise de La Macarona, o fată durdulie ce-și « boțește » pașii cu o cutezătoare indecență, suflecîndu-și în fiecare clipă « pachetul de rufe » pentru a-și dezvălui pantalonașul din tulle negru cu bobițe, jocul pointelor, dansul vaporos al Gurii de Canal, această virtuoză delicată, puștoaică, drăgălașă, a cărei cuviință (« femeile care-și arată carnea mă dezgustă ») contrastează cu dansul carnal al Lacomei, obișnuita ei parteneră.

Ah! La Goulue! ce femeie și ce dansatoare! Ce uimitor « animal de lux și de plăcere », desfrînată și seducătoare, frenetică și lascivă!

Scos din fire, Lautrec trăiește fiecare din aceste dansuri nebune, care îi încordează sensibilitatea aproape pînă la înfricoșare. Urmărește evoluțiile Lacomei sau ale Mômei Fromage, în fața flegmaticului Valentin-le-Désossé, a lui Vif Argent sau a lui Pomme d'Amour **, și cele ale dansatoarei poreclită Rayon d'O, liană *** prelungă și mlădioasă, ispititoare și frumoasă, cu părul adunat într-un coc de miere, agitînd în serpentină pantoful de satin la capătul piciorului fin ce bate remolada. Urmărește cu răsuflarea tăiată goana lui Nini Patte en l'air****, fosta negustoreasă, căsătorită și mamă, pe care a apucat-o demonul dansului; lăsată pe trei sferturi pe spate, se învîrte în jurul cavalerului ei, azvîrlind la fiecare pas piciorul spre tavan, cu fața iluminată de un fel de extaz, o față de o paloare morbidă, cu niște ochi uriași și adumbriți; « moartea dansînd », a spus cineva despre ea.

Sau rămîne cu privirea ațintită asupra mișcărilor « de cavaler singuratec » al Janei Avril, rafinata Jane Avril,

---

* Lăcusta (*N. tr.*).
** și *** Argint viu; Mărul dragostei, Rază de aur (*N. tr.*).
**** Nini-Laba-n sus (*N. tr.*).

de o noblețe stranie, împodobită cu rochii și rufărie în culori căutate, intelectuală și prietenă a literaților, a lui Arsène Houssaye sau Barrès, care a poreclit-o « Micul șoc », tînără femeie firavă, de o frumusețe de «înger dezamăgit »,* cu obrazul trist, cu privirea melancolică adîncită de cearcăne largi și care dansează dăruită cu totul muzicii și ritmului, cu un zîmbet pierdut și nedeslușit pe buze, « visînd la lucruri drăguțe », azvîrlindu-și picioarele în dreapta și în stînga, aproape întotdeauna lateral, desenînd cu mult suflet pași exacți.

A shadow smiling
Back to a shadow in the night. . .**

murmură alături de Lautrec, poetul Arthur Symons. O umbră în noapte. Trebuie să plece. Orchestra nu mai cîntă. Picioarele dansatoarelor coboară ostenite. Refrenelor aprinse ale muzicii le urmează zgomotul de glasuri, de scaune mutate de colo, colo. . .
Trebuie să plece, trebuie să se întoarcă acasă, să înfrunte tăcerea și liniștea ca și pe monștrii săi. « Mergem să mai bem ceva? » Lautrec încearcă să convingă pe unul sau pe altul dintre prietenii săi, sau dacă se poate pe cît mai mulți. Apoi se înfundă în Montmartre, în căutarea localurilor deschise încă.
Să bea. Să bea. Îi e necontenit sete. Preferă băuturile bune, are mereu în buzunar o nucă de muscat cu care-și aromează vinul. Dar bea și ce-i cade la îndemînă, orice — o poșircă oarecare, ca și un coniac vechi, de soi. Băutura a devenit, pentru el, dintr-o plăcere o nevoie. Abia trezit din somn, începe să tragă la măsea. Vermut, rom, vin alb, vin roșu, șampanie, cocteiluri: se cinstește la orice oră.
Sprijinit pe ciotul lui de baston, mai face trei pași, se oprește, înalță capul spre nările tovarășului său (în tablourile sale are mare « grijă » de mîini, dar și de nări, pe care le cunoaște ca nimeni altul),*** se uită în

---

* Arthur Symons.
** În lb. engleză: O umbră ce zîmbește / Altei umbre în noapte . . .
*** Thadée Natanson a semnalat foarte judicios această caracteristică.

dreapta și în stînga, mai scapă cîte o vorbă de duh, uneori chiar mușcătoare, apoi pornește iar, cu pieptul aplecat, spre cea mai apropiată lumină — un port în noapte. « *Tek-nika* ascensiunii », spune el zeflemitor, cocoțîndu-se pe taburetele prea înalte ale barurilor.

În atelierul din strada Tourlaque, pînzele și cartoanele se adună grămadă.
Subiectele alese de Lautrec nu se schimbă de fel: prostituate, portrete de amici, scene de bal. . . Alde Dihau, Bourges, Sescau și mulți alții îi pozează pe rînd. În februarie 1891, realizează în grădinile lui moș Forest o compoziție intitulată *A la Mie** în care îi înfățișează pe Guibert și un model stînd la măsuța unei cafenele. Modelul este o fată frumoasă; Guibert un chefliu. Dar această scenă,** Lautrec o lucrează cu atîta asprime încît nu se citesc pe chipurile și în atitudinile personajelor decît îndobitocirea, viciul și degradarea.
Deformare plină de semnificații. Maniera lui Lautrec capătă pe zi ce trece tot mai multă vigoare, tot mai mult caracter și simplitate. Hipersensibilitatea artistului de 26 de ani se descarcă cu o violență și o acuitate care ating dintr-o dată esențialul, o acuitate tăioasă, cumplit de crudă, datorită adevărului ce-l cuprinde. Maniera sa de a spune este atît de intim legată, atît de împletită cu ceea ce are de spus, încît găsește expresiile cele mai potrivite, cele mai vehement despuiate de orice element de prisos spre a-și împărtăși viziunea despre lume. Fiecare trăsătură de creion sau de penel, oricît de sumară ar fi, îi poartă amprenta și nu poate fi decît a lui. Nu e cu putință nici o confuzie. Fiecare trăsătură surdă a străfundurilor ființei sale se înscrie pe pînză, pe carton sau pe hîrtie ca o pecete vie a destinului său. Van Gogh s-a pierdut în lumină și flăcări. El, Lautrec, va coborî mereu mai adînc pînă în abisurile sufletului omenesc, pînă în inima nopții.
Abătîndu-se din ce în ce mai des împreună cu prietenul său Guibert prin bordeluri, se deprinde să le picteze pe osîndite, le schițează în intimitate, ghemuite sub

* *In sănătatea iubitei (N. R).*
 ** Există un clișeu făcut de Sescau.

cearceafuri sau făcîndu-și toaleta. Se pătrunde de aceste locuri, de tăcerea lor vătuită, de atmosfera somnolentă, de chipul livid al pensionarelor, de iubirile care le unesc și care le ajută să-și uite meseria, pretențiile și apucăturile vicioase ale bărbaților.

Omul acesta ocolit de iubire, însetat de duioșie, le privește cu emoție cum se iubesc. « Nimeni nu poate fi mai îndrăgostit ca ele, spune el. Nu le-ați văzut niciodată cum se caută. Doar două păsărele ar putea să se ghemuiască mai tare una în penele alteia. . . »

Oh! dar sînt și femei care trec prin viața lui Lautrec. De pildă, această Panteră pe care Zidler i-a prezentat-o într-o noapte, la Moulin Rouge, o roșcovană cu pupilele verzi-albăstrui, de o frumusețe ingrată, neașteptată, misterioasă și învăluitoare. Această fată întreținută și-a ales un capriciu: iubiri fugare, la fel de focoase în senzualitatea lor pe cît de înșelătoare. . . « Adevărata viață » este în altă parte.

Gîndindu-se oare la ceea ce ar fi putut el să fie, s-a apucat Lautrec, în mai multe rînduri în ultimele săptămîni, să facă portretul unei persoane — care nu are nimic comun cu lumea obișnuitelor sale modele — al doamnei Honorine P. . .? Cum știe penelul său să devină dintr-odată delicat, spre a reda obrazul proaspăt, eleganța acestei *Femei înmănușate*, înduioșătoare solie a unui univers atît de deosebit!

Atît de deosebit și, astăzi, atît de îndepărtat! Într-o seară, la niște prieteni, Lautrec s-a lăsat în voia destăinuirilor, declarîndu-i unei tinere femei: « Stați o clipă — i-a spus, — o să trec să mă așez înapoia dumneavoastră. . . O să vă vorbesc la fel de bine. Voi fi la fel de aproape. . . Nu-i nevoie să vă văd. Vă știu pe dinafară. »

Apoi, astfel ascuns, a adăugat, fără să schimbe tonul: « Prefer să nu vă uitați la mine. »

Tînăra femeie abia își stăpînea lacrimile.

La începutul anului 1891, în ianuarie, Lautrec expune la cercul Volney *Balul de la Moulin de la Galette* (supus astfel pentru a treia oară aprecierii publicului), portretele lui Sescau și Henri Dihau, și un studiu de prostituată. În martie ia parte la cel de-al șaptelea

Salon al independenților (de astă dată a fost numit membru al comitetului de selecție împreună cu Seurat și Signac), expunînd mai multe lucrări, printre care *A la Mie* și *Cameră mobilată*, carton pe care poate fi văzută o prostituată lîngă patul ei, citind o scrisoare.

Încă de la expoziția cercului Volney, un critic îi reproșase culoarea: o paletă redusă la tonuri neutre. În martie Octave Mirbeau este și el de aceeași părere, recunoscînd însă valoarea operelor trimise: « În ciuda negrului cu care murdărește necuvenit figurile, scrie el în *l'Écho de Paris*, domnul de Toulouse-Lautrec vădește o reală forță spirituală și tragică în studiul fizionomiilor și în pătrunderea caracterelor. »

Lautrec va ști să se folosească de aceste observații și se va strădui să ajungă la armonii mai luminoase în tonalități, la nuanțe originale. Îl va călăuzi pe acest drum Whistler, al cărui tablou (*Portretul mamei artistului*), achiziționat recent de muzeul Luvru, îl va studia pe îndelete.

Dar iată că i se oferă lui Lautrec un prilej de o însemnătate de loc mai mică: Oller și Zidler îi cer să pregătească pentru stagiunea de toamnă un afiș publicitar pentru localul lor.

Pentru inaugurarea Moulin Rouge-ului, afișul de lansare îl semnase Jules Chéret. Pe acest tărîm, în care la acea vreme se vădea de multe ori un jalnic prost gust, Chéret, la cei 55 de ani ai săi, domina în chip de maestru necontestat. El excelează în pierroți și colombine, « apetisante chérete », pe care le pune să se zbenguie în fanțezii delicioase, irizate și nostime. « Viața e adesea atît de tristă — spune el, — că trebuie să o înfățișezi plăcută și voioasă. Pentru asta există creioane roz și albastru deschis. » În toate colecțiile de afișe, creațiile sale, care se bucură acum de o uimitoare popularitate, stau la loc de frunte. Și oamenii nu se dau în lături de la orice sacrificiu spre a-și cumpăra altele noi; sînt smulse de pe ziduri, sînt mituiți lipitorii de afișe. Pretutindeni aproape se deschid expoziții de afișe, unele chiar internaționale. Expozițiile lui Chéret (între care două s-au deschis la Paris, una după alta în 1889 și 1890) se bucură fiecare de un succes triumfal.

Cu afișul pentru Moulin Rouge, pe care unii îl consideră drept capodopera sa, Chéret s-a întrecut pe sine. Lautrec se va expune deci unei comparații de temut primind propunerea, dar ea îl umple de o mare bucurie. Pentru el, care caută cu atîta ardoare să cucerească publicul și nu scapă nici un prilej să figureze într-o expoziție (va expune și în acest an la Salonul artelor liberale), oferta i se pare neașteptată. Colaborarea la diferite gazete rămîne la drept vorbind destul de episodică. De altfel, s-a și certat cu Roques, directorul *Curierului Francez*. Pentru că, după ce nu i-a plătit desenele, Roques a mai avut și tupeul să le pună în vînzare pe cele nepublicate la palatul Drouot. La aceasta, Lautrec a răspuns trimițîndu-i lui Roques un portărel. În cele din urmă, treburile s-au aranjat, dar cei doi nu-și mai vorbesc.*

Ceea ce îl împiedică însă pe Lautrec să lucreze cu regularitate pentru gazete este felul lui de viață atît de tumultuos. Nu are nici timp și nici chef să se țină în pas cu actualitatea, să colaboreze susținut la campaniile de presă. De altfel, publicul gustă în ziare caricatura plină de duh și șfichi, foarte « pariziană » ca și pe cea pe jumătate pornografică, găzduită de multe publicații, în care se lăfăiesc nestînjenite, sugestive goliciuni. Lucruri care nu i se potrivesc de loc lui Lautrec. Umorul în înțelesul mediocru — așa cum e luat îndeobște — el nu-l pricepe: nu știe să scornească explicații hazoase la propriile-i desene; iar escapadele sale nocturne nu sînt decît aparent ceea ce chefliii numesc « distracție ». Lautrec trăiește pe cu totul alt plan.**

Datorită afișului, Lautrec va putea să înfrunte chiar și mulțimile de pe străzi. Artă minoră, artă « comercială »? Pentru un artist autentic care poate înnobila totul cu ajutorul prestigiului, talentului sau al geniului

---

* Vînzarea de la palatul Drouot a avut loc la 1 și 20 iunie. Desenele lui Lautrec n-au fost adjudecate decît cu cîțiva franci fiecare.

** Derutați de similitudinea de subiecte, unii dintre contemporanii săi s-au înșelat, dar nu toți. În fața *Dansului de la Moulin-Rouge*, un Gustave Coquiot, de pildă, se întreba dacă această pînză « nu va provoca mai tîrziu o spaimă asemănătoare aceleia iscată de *Răstignirea* lui Mathias Grünewald ». Lautrec, spunea el, pictează locurile de plăceri în « culori de hazna ».

său nu există muncă minoră. Daumier sau Manet nu s-au dat în lături să facă afişe publicitare. Lautrec admiră lucrările lui Chéret. A văzut anul acesta şi afişul unuia dintre artiştii mai tineri, al lui Bonnard, făcut pentru *France-Champagne*: şi a rămas atît de încîntat încît a ţinut să-l cunoască pe tînărul artist, asigurîndu-l pe dată de întreaga sa prietenie — deşi în ochii săi Bonnard are un mare, un foarte mare defect: refuză politicos, dar hotărît, orice invitaţie la băutură.

Lautrec se azvîrle cu toată puterea în noua sa îndeletnicire. Se gîndeşte ca pe afiş să figureze Lacoma ca personaj central şi o face dansînd, desprinsă de fundalul de spectatori. Îl va aşeza pe Valentin în faţa ei, pentru a răspunde la rotunjimile şi carnaţia de blondă a alsacienei, cu silueta cenuşie şi deşirată a partenerului ei. Oare *Moulin Rouge* nu înseamnă în primul rînd La Goulue? Sau Valentin? Mînat de gustul pentru individualităţi, Lautrec identifică spectacolul cu cei care-l creează, cu cei care, fiind expresia lui cea mai puternică, îl simbolizează, ei singuri, pe deplin.

Şi aşa le statorniceşte un rol şi o poziţie ce nu le erau încuviinţate cu uşurinţă la acea vreme cînd, cel mai adesea, actorul sau actriţa erau mai degrabă socotiţi cabotini decît *vedete*.

Arta afişului îi dezvăluie lui Lautrec resurse nebănuite. Înţelege pe dată că e născut cu simţul cerinţelor acestei arte, al monumentalităţii, al valorii decorative şi al caracterului direct şi izbitor pe care trebuie să-l aibă. Este croit pentru ea. În arta sa tot mai purificată, nu urmărea el oare dobîndirea celei mai mari eficacităţi cu ajutorul celor mai simple mijloace? Afişul, care-i dă prilejul să folosească la maximum tot ce a învăţat de la japonezi şi de la Degas, îi stimulează şi mai mult strădania ce o depune pentru o artă tot mai directă şi mai concisă în savanta ei selectivitate.

Făcînd progrese de la o schiţă la alta, studiind îndelung fiecare amănunt, cu ajutorul cărbunelui pus în valoare de culoare, Lautrec îşi lucrează afişul cu patimă şi migală.

Toate lucrările sale dau impresia de spontaneitate. Dar strădania contribuie şi ea nespus de mult. Oricît ar fi el de deprins să deseneze — oriunde i se întîmplă să se oprească, fie chiar şi în faţa tejghelei unui debit de

tutun, unde un prieten își cumpără havane, Lautrec desenează pe orice se nimerește să aibă la îndemînă, curbura unei cefe sau bolta unei frunți, unduirea unor plete, sinuozitatea unei bărbii. Nu se lasă niciodată în seama harului său. Neîncetatele exerciții îi îngăduie să aibă — cum o va și spune de altfel— « desenul în degete » și după aceea să improvizeze, de multe ori din memorie, cu o uimitoare strălucire. Asemenea încercări însă nu-l mulțumesc. Rareori improvizațiile sînt prin ele însele, definitiv statornicite. O anume trăsătură, ce pare a fi țîșnit din creionul sau penelul său, într-o clipă de inspirație, și care e de o grație atît de vaporoasă, părînd atît de simplă și ușoară, n-o izbutește de cele mai multe ori decît cu prețul unor căutări îndelungi și pline de răbdare. *
Îmbunătățind prin suprapuneri succesive primele sale încercări, din care elimină orice ornament de prisos, Lautrec se îndreaptă încet, încet, în afișul său, către o reprezentare riguroasă și foarte sintetică.
Tratează grupul spectatorilor, înfățișîndu-l printr-o nesfîrșită și compactă masă neagră, delimitată de un ingenios arabesc ce decupează cu strictețe meloanele bărbaților și pălăriile cu egrete ale femeilor. Pe acest fundal plasează capul Lacomei, aurul părului ei, corsajul roz, juponul alb. Concentrînd toată lumina asupra ei, o transformă într-o imagine a dansului însuși, figură caracteristică și esențială a cadrilului. În prim plan, prin fața lui Valentin, — surprins pe un ton cenușiu și parcă în penumbră, în obișnuita sa atitudine, cu pleoapele lăsate, trupul dezarticulat, brațele în mișcare, mîinile grele bătînd măsura — zboară rochia galbenă a unei dansatoare pe care nu o vedem.
De cum apare pe zidurile Parisului, către sfîrșitul lunii septembrie, afișul lui Lautrec stîrnește o uriașă senzație. Uimește prin vigoarea și prin nota de noutate, prin măiestria pe care o vădește și prin neîndoielnica sa forță de șoc. Entuziaștii se țin multă vreme după trăsurile-anunțuri care plimbă afișul pe străzi, și caută să descifreze semnătura. Lautrec și-a părăsit

* «Michel Georges-Michel a numărat patruzeci de probe pe calc, pentru studiul unghiului de depărtare a picioarelor unei dansatoare, sau pentru pasul unui cal de circ » — ne spune Michel Florisoone.

de trei ani pseudonimul Tréclau. Dar numele lui se citește anevoie. Să fie Hautrec, Lautrec? Peste noapte a ajuns cunoscut de toată capitala.
A început celebritatea sa — cel puțin ca autor de afișe.

Cam tot la vremea asta sosește la Paris, ca să-și continue studiile de medicină, Gabriel Tapié de Céleyran.
De acum înainte, Lautrec nu va mai putea fi întîlnit fără vărul său. Cei doi tineri au luat obiceiul să se vadă în fiecare seară. Şi împreună sînt de o amuzantă nepotrivire care lui Lautrec fără îndoială că nu-i displace! Prezența « doctorului » alături de el scoțînd şi mai mult la iveală propria-i micime, își aduce tributul la această exhibiție crudă și tutelară, la scoaterea în relief a propriei sale urîțenii, despre care nu încetează o clipă să amintească — sau, mai exact, s-o transfigureze — prin deghizare, grimasă, sau cu acele veșnice caricaturi pe care și le face singur. Cine i-a putut zări o dată pe pictor și pe studentul în medicină — un vlăjgan sfrijit și adus de umeri, mergînd cu capul plecat și cu un aer nepăsător înapoia piticului, pe care îl întrece cu aproape un bust — nu-i mai uită.
Tapié are pentru Lautrec o reală afecțiune, sporită de o milă pe care se ferește să o arate, dar care îl face să aibă în fața vărului său acea răbdare cu care un cîine ciobănesc îndură sîcîielile unui copilaș — o nesfîrșită și nezdruncinată răbdare. Felul lui pașnic, blîndețea, bunătatea sa se pleacă în fața tuturor slăbiciunilor. Face tot ce-i cere Lautrec și i se supune fără să crîcnească. Cu atît mai mult cu cît are încredere în talentul său, îl admiră sincer.
În dorința sa hotărîtă de a duce o viață ca toți oamenii, Lautrec nu vrea firește să creadă că, fără mila ce o au față de el, și fără admirația ce începe să-l aureoleze — lumea n-ar fi la fel de înțelegătoare și de tolerantă. « De toate avantajele ce i se oferă se folosește cum i se năzare. »* O trăsătură copilărească. Dar nu există oare în felul de a fi al lui Lautrec, în ciuda celor douăzeci și șapte de ani, ceva de copil: capriciile, nerăbdarea, izbucnirile bruște dar și pe loc curmate, care-l fac să

* Thadée Natanson.

dea din picioare cînd nu i se face îndată pe plac, încli-narea de a face haz de orice? Nu se joacă el oare chiar și cu viața: un joc tragic și, poate, ucigător? Nu întrece el, tot ca un copil, măsura? Mai mult decît Guibert, Tapié e calul său de bătaie.
E interzis să se vorbească despre politică — ideea fixă a « doctorului » și oroarea lui Lautrec. E interzis să se dezbată probleme artistice. « Lasă tu chestiile astea că nu-s de tine! » E interzis să întinzi mîna cuiva care nu e în grațiile lui Lautrec, sau a cărui mutră pur și simplu nu-i place. La tot pasul, Lautrec îi trage cîte un perdaf. « In-ca-pa-bil! » îi trîntește el, apăsînd pe fiecare silabă. Tapié tace, își pleacă fruntea plină de coșuri și nu se supără niciodată. Într-adevăr, s-ar spune că simte o adevărată plăcere să fie jignit în felul ăsta. Lautrec, bineînțeles, nici nu și-ar putea închipui viața fără « Tapirul de Ceylan ». Curînd, tovărășia « docto-rului » i-a devenit de neînlocuit.
Verișorul Gabriel nu locuiește în Montmartre, ci în apropiere de biserica Madeleine, într-un apartament cu tavanul foarte jos— « un apartament pentru un pește prăjit », cum spune Lautrec. Lucrează ca stagiar la spitalul Saint-Louis, pe lîngă un vestit chirurg, Péan. Tapié i-a vorbit vărului său în termeni elogioși despre șef. Lautrec, căruia — dacă ar fi fost un om ca toți oamenii —, i-ar fi plăcut să fie medic și chirurg, se vede cu o mulțime dintre colegii lui Bourges, unii dintre ei, ca și Bourges, stabiliți de curînd pe cont propriu, alții încă interni sau studenți. Îl atrage în-deosebi chirurgia. Prea de multe ori penelul sau creionul devin în mîna lui un scalpel, ca să nu se simtă atras de arta bisturiului. În adîncul sufletului, e un specialist în disecție. De aceea îl bate la cap fără încetare pe Tapié să-i obțină de la Péan permisiunea să asiste la operații.
Permisiunea îi este acordată cu destulă ușurință, pentru că ilustrul Péan, gloria chirurgiei franceze, căruia i s-a dus faima în lume, își are și el cabotinismul său. Face operații în fața unui grup compact de studenți, a unor medici veniți din cinci continente și a altor curioși, de parcă ar fi pe scenă, nu la spital.
Lautrec — care se duce acum în fiecare sîmbătă la spitalul Saint-Louis — e entuziasmat de Péan, un băr-

bat masiv, de o forță herculeană, care mînuiește bistu-riul cu o măiestrie de virtuoz.
Întocmai ca pe vremea cînd îl descoperea pe Bruant, Lautrec e atras acum de personalitatea puternică a acestui uriaș inspirat care, fecior de morar sărac din Beauce, a pornit de la coarnele plugului, pregătindu-se singur pentru bacalaureat, ca apoi să se lanseze în medicină, unde a izbutit să-și facă cea mai rapidă și mai de prestigiu carieră din vremea aceea. Astăzi, la șaizeci și unu de ani, e în culmea celebrității. Inven-tator al pensei hemostatice, el a făcut, cu un succes nedezmințit, operațiile cele mai îndrăznețe, primele ablații ale splinei, primele rezecții ale pilorului, pri-mele ovarectomii, și a deschis medicinei un vast cîmp de cercetare.
Lautrec nu se mai dezlipește de el.
Înainte ca Péan să sosească, pictorul se și află în pragul spitalului, pîndind venirea medicului în caleașca sa trasă de doi cai roibi mînați de un vizitiu și cu un valet strălucind de fireturi. Îl urmează pretutindeni.
În sălile de operație, instalat cît mai aproape, foarte atent, observă cum taie în carne cu o îndemînare de necrezut, fiind mereu teatral și făcînd glume pe seama a tot felul de lucruri. Îi privește nesățios mîinile — ah! mîinile! — mîinile lui Péan, iuți, ușoare, de o minunată precizie. Îl interesează totul la acest practician, îl pasio-nează sau îl înveselește: îl pasionează geniul niciodată dezmințit, care nu se dovedește nicicînd atît de îndrăz-neț creator ca atunci cînd e în încurcătură; vitalitatea copleșitoare; solemnitatea; gustul pentru pompos care fac să opereze în frac doar cu un prosop înnodat în jurul gîtului; îl pasionează flecăreala sa de salon care nu mai contenește nici chiar atunci cînd luptă din greu cu moartea deși, ca și Lautrec, nici lui nu-i e ușor să peroreze; satisfacția de sine însuși, pe deplin îndreptățită, fără îndoială, dar care prin felul ei osten-tativ nu e mai puțin ridicolă, rudă apropiată cu îngîmfarea, actorului Samary din *Domnișoara de la Seiglière*.
Cu totul insensibil la ceea ce pentru alții ar fi neplă-cut la o operație, Lautrec ia parte la aceasta ca la un spectacol. Face crochiuri după Péan, în tot felul de
 împrejurări, în acțiunile sale, ținînd discursuri, șter-

gîndu-se de sudoare, văzut din trei sferturi, din spate (acel spate de luptător de bîlci care îl impresionează atît de mult pe artist), « așezîndu-se » la îndeletnicirile lui de fiecare zi, compunîndu-și « meniul de operații », mînuind bisturiul în trupul unui pacient, spălîndu-se pe mîini... « Magnific!... Ce? Cum? » Vărul Tapié- « C. cel împodobit cu penele lui Péan » — l-a covîrșit într-adevăr pe Lautrec.

Zece, cincisprezece, douăzeci, treizeci de desene. Lautrec nu se mai oprește. Execută și două picturi: *O operație a lui Péan* și *Tracheotomia*. Nepăsarea pictorului în fața trupurilor sfîrtecate nu este sadism. Asemenea scene le tratează cu discreție, ocolind orice ar putea fi neplăcut prin redarea unor amănunte respingătoare. Nu se ferește să recunoască: adoră « să vadă cum se măcelărește ». Dar la fel cum îi plac numerele de circ, adică pentru îndemînarea lui Péan, pentru desăvîrșirea muncii lui. De altfel, precizia sălilor de operații ca și a instrumentelor chirurgicale îl încîntă la fel de mult ca și « o lucrare bine făcută » a chirurgului, care, — remarcă el plin de satisfacție, — e totuși ceva mai puțin abil decît Charles, maître d'hôtel de la Durand, de lîngă Madeleine, în a decupa o rață.

Cinism? Nu. Fără îndoială că Lautrec nu se înduioșează. Sensibilitatea lui se concentrează, înflorește în pasiunea pentru analiză, care găsește în rigurozitatea chirurgicală o atît de vădită corespondență, încît ar fi cu neputință să nu-i trezească entuziasmul. Cu sentimentalism nu se poate face chirurgie. Așa e Lautrec și în fața vieții. Nici nu încuviințează, dar nici nu dezaprobă. Ia act. Dincolo de orice morală, rămîne spectator. Trupurile nu-și dezvăluie niciodată mai bine tainele decît atunci cînd sînt bolnave; viața nu se dezvăluie nici ea mai bine decît atunci cînd e în dezalcătuire.

Balurile, casele de prostituție, iată amfiteatrele lui Lautrec.

La sfîrșitul acestui an 1891, atît de rodnic din toate punctele de vedere, Lautrec mai are o dată prilejul să-și expună lucrările.

Unul din acei zugravi care au mai mult pretenții decît talent, cum mișună atîția pe străzile capitalelor, un oarecare Paul Vogler a reușit să convingă pe un negustor de tablouri din strada Le Peletier, Le Barc de Boutteville, pînă acum specializat în arta veche, să-i părăsească pe maeștrii olandezi sau italieni și să se consacre tinerelor « speranțe » ale picturii franceze. « Se împlinesc douăzeci de ani de cînd mă lupt! » blestemă Vogler, în timp ce se servește din plin de punga de tutun a lui Le Barc.

Cumsecade de felul lui, Le Barc a început să coboare panta vieții. A cîștigat ceva parale; și-ar putea îngădui să se retragă din afaceri la proprietatea sa din Pierrefitte. Dar de ce să nu-i ajute pe tineri?

Descotorosindu-se de tablourile vechi pe care le mai avea, își spoiește dugheana și-i pune o nouă firmă: *Impresioniști și simboliști*, și-i invită să expună la el pe cîțiva artiști, dintre cei care i se par lui mai demni de luat în seamă. În stînga vitrinei, un panou mare va menționa numele pictorilor din ale căror lucrări va păstra în permanență cîteva.

Dibuit de Le Barc, Lautrec participă, alături de Bernard, Anquetin și alți cîțiva, ca de pildă Bonnard și Maurice Denis, la prima expoziție a galeriei care s-a ținut în decembrie.

Expoziția stîrnește un oarecare interes. *L'Echo de Paris* însărcinează chiar pe unul din redactorii săi să pună întrebări artiștilor grupului. Anquetin declară cu mîndră temeritate: « Nu există teorii, nu există școli. Există doar temperamente! Cum mă calific pe mine însumi? Mă calific drept Anquetin, pur și simplu. » Bernard îl primește pe gazetar în micul său atelier făcut din scînduri pe care și l-a amenajat la Asnières și unde pe pereți izbucnesc profesii de credință ca: « Arta este viziunea sublimului », alături de o listă, — purtînd pe frontispiciu « Gloria aparține geniului » — și conținînd numele artiștilor pe care el îi venerează. Bernard desfășoară larg teoriile sale estetice și tună și fulgeră împotriva celebrităților oficiale: « Cabanel, Carolus Duran, Cormon, etc., o retează el scurt, sînt toți niște cretini care n-au priceput niciodată nimic din arta maeștrilor pe care au vrut să-i

 continue... Cît despre Meissonier, primele sale

tablouri au fost nişte plăcinte bine făcute, iar ultimele zeama care se scurge de pe grătar. »

Lautrec, deşi se bucură acum de un început de izbîndă, pare totuşi şters pe lîngă îngîmfaţii săi camarazi. Nici nu se gîndeşte să se umfle în pene din pricina succesului său. « Stau în colţul meu » — se mărgineşte el să spună cu modestie. Oficialii? Nu are o părere despre ei. Meissonier? « Şi-a dat multă osteneală, judecă Lautrec, şi trebuie întotdeauna să-i stimezi puţin pe cei care-şi dau osteneala. » Asta-i tot.

Nu s-ar putea spune, într-adevăr, că Lautrec caută să stîrnească vîlvă în jurul său. Faima sa recentă reprezintă un fapt, totuşi; şi care pare chiar de prost gust în ochii alor săi. Pictorul dumneavoastră preferat? — a fost întrebată într-o zi contesa Adèle. « În orice caz nu fiul meu » — a răspuns ea.

Faptul că artistul, în ciuda interdicţiei care i-a fost adusă la cunoştinţă, înscrie numele familiei Lautrec pe lucrările sale, bineînţeles că nu-i face de loc plăcere contelui Alphonse. De ce oare să nu picteze fiul său cu predilecţie scene din viaţa militară, ca Neuville sau Detaille? Cine ar putea să-l convingă să-şi schimbe subiectele şi maniera? « Spre a păstra onoarea numelui, este de părere unul din unchi, ar fi mai bine să-şi aleagă modelele în altă parte decît în Montmartre. » Spre a păstra onoarea numelui! Lautrec pufneşte în rîs. De aici înainte nu-l va mai chema decît *Onoarea Numelui* pe acest unchi cu care, zice el, înţelege « să nu mai aibă decît relaţii de înmormîntare ».

Şi zeflemitor, pictorul se întoarce la dănţuitoarele şi prostituatele sale.

Se întoarce la amfiteatrele lui.*

---

* Din anul 1891 au rămas ceva mai mult de treizeci de picturi.

III. UN BUCHEȚEL DE VIOLETE

Voi, ceilalți oameni, nu puteți vorbi despre nimic, fără să luați imediat o hotărîre: e o nebunie, e un lucru de bun simț, e bine, e rău. De ce? Ați căutat vreodată pînă în miezul ei pricinile unei acțiuni? Cunoașteți cauzele care au produs-o și care o făceau de neînlăturat? Dacă le-ați fi cunoscut, nu v-ați fi pripit să judecați.

GOETHE

Manifestările publice ale lui Lautrec se țin lanț: în ianuarie 1892 expune la grupul XX; îndată după aceea figurează la cercul Volney și la Independenți. Presa de care se bucură e bună, uneori excelentă. Yvan Rambosson, în *La Plume* din 15 martie, scrie referitor la lucrările pe care le-a trimis la Volney, că acestea « capătă o foarte mare valoare între banalitățile din jur ». Lumea începe într-adevăr să-l înțeleagă și să-l guste pe Lautrec. Octave Maus vede în operele sale o « artă despuiată de orice convenție ca și de orice literatură. Prin cruditatea ei, ea sugerează o gîndire gravă »; este o artă plină « de amărăciune, patimă și nerușinare ».*

---

* Citat de Dortu, Grillaert și Adhémar în lucrarea: *Toulouse-Lautrec în Belgia.*

Lautrec pare că e peste tot în același timp. În mai se duce la Londra*. O lună mai tîrziu trece prin Toulouse ca să vegheze la tipărirea celui de-al doilea afiș, un panou alb-negru, de o violentă expresie, pe care i-l comandase Arthur Huc, directorul ziarului *La Dépêche*, pentru lansarea pe piață a unui nou roman-foileton.

Chiar dacă Lautrec ar fi stat tot timpul la Paris, producția sa n-ar fi fost mai bogată. Multiplică picturile inspirate de *Le Moulin Rouge*, pictează fără răgaz pînze sau cartoane în care apar mai ales La Goulue și Jane Avril.

Aceasta din urmă, atît de deosebită de celelalte dansatoare, îl interesează în cel mai înalt grad. Jane Avril — La Mélinite, cum i se mai spune — este fiica naturală a unui nobil italian și a unei foste demimondene din timpul celui de-al Doilea Imperiu. În copilărie a avut mult de suferit de pe urma brutalității mamei sale, a cărei fermecătoare înfățișare n-a izbutit să ascundă prea multă vreme, nici chiar amanților săi, felul ei de a fi certăreț, crud, morbid aproape, firea fără doar și poate dezechilibrată. Femeia aceasta decăzută îndura cu greu mizeria. Cînd deprimată și suferind de mania persecuției, cînd pradă unor delirante visuri de mărire, ea se răzbuna pe fiica ei, pe care o teroriza, amenințînd-o cu cele mai groaznice pedepse, dacă ar fi îndrăznit să se plîngă vecinilor sau să țipe. O trimitea chiar să cerșească și să cînte prin curțile oamenilor. Nemaiputînd să îndure, fata a încercat o primă fugă, care s-a terminat în clinica lui Charcot de la Salpêtrière: aici a fost îngrijită de o boală nervoasă. Apoi i-a fost înapoiată mamei, care după aceia a încercat s-o facă prostituată. La șaptesprezece ani tînăra fată a fugit pentru totdeauna, ducînd cu sine groaza de violență, « de josnicii de tot felul, de vulgaritate și grosolănie ». A avut mai mulți protectori, fără să se vîndă însă, ci punînd suflet în aceste legături. Și-a găsit refugiu în muzică și dans. A devenit apoi călăreață la Hipodromul din Avenue Alma, pe urmă casie-

* Probabil împreună cu Pissarro. Într-adevăr, într-o scrisoare a acestuia către fiul său Lucien, se poate citi: « Pleacă și Lautrec la Londra și s-ar putea să luăm același tren. » (17 mai 1892).

ră la Expoziția Universală din 1889, după care a intrat la Moulin Rouge, unde Zidler s-a grăbit să o primească cu multă prietenie.

Lautrec nutreşte şi el sentimente de prietenie pentru această femeie tînără, bolnăvicioasă, prea sensibilă, cu obrazul stigmatizat de suferință, cu ochi de culoarea peruzelei palide, rătăcită aici în trupa femeilor de la local care au poreclit-o « Jana-Nebuna ». Dar ea nu e din lumea lor, e îndrăgostită de tablouri şi de cărți, despre care vorbeşte cu mult gust; gingăşia şi rafinamentul, cultura — într-un cuvînt « spiritualitatea » ei — o fac să fie aparte de colegele de la Moulin, care, cum era și firesc, nu o pot suferi.

Pentru ea, dansul nu are nimic din acea dezlănțuire carnală, din acele porniri de instinct ce se mişcă în ritm, și care-i aduc Lacomei spurcata ei faimă. Pentru ea, dansul înseamnă spirit; e un limbaj. Lautrec este încîntat de figurile subtile pe care le descriu picioarele sale, de toaletele în nuanțe delicate și armonioase (Jane Avril este singura dansatoare de la Moulin care nu poartă lenjerie albă, ci mătase și muselină colorată), în care se împletesc — cu distincție —, negru, verde, violet, albastru deschis sau portocaliu.

Îi face neostenit, portret după portret, vrăjit de fizionomia ei atît de personală, pe care rezerva — să fie oare de mirare? — o face şi mai provocătoare, dăruindu-i un farmec « tulburător », pervers, — după unii — sau, cu o anume ciudățenie, cum spune Arthur Symons, un aer de « feciorelnică depravare ». Lautrec o pictează dansînd cu paşi solitari, ridicîndu-şi gamba într-o parte; o pictează ieşind de la Moulin Rouge, punîndu-şi mănușile sau înfofolită bine, cu mîinile în buzunar, într-o haină largă. Zăbovește de fiecare dată asupra figurii slăbuțe, gînditoare, de o melancolie puțin cam ciudată, la această femeie pe care unii dintre obişnuiții casei o iau drept morfinomană, alții drept « o englezoaică de familie bună, mai mult sau mai puțin detracată, căreia ai ei, ca să scape de ea, îi asigură o pensie »; Pascal ar fi, se pare, cartea ei de căpătîi.

Jane Avril răspunde din plin prieteniei ce i-o arată Lautrec. Cucerită de talentul artistului, se învoieşte cu plăcere să pozeze în atelierul acestuia, unde cîteodată joacă și rolul de stăpînă a casei; de multe ori iese cu

el să mănînce, la prînz sau seara, la faimosul restaurant al lui Moş Lathuile, din avenue Clichy; sau îl întîlneşte la Bruant.

I-ar fi fost oare pictorul la fel de credincios Janei Avril — în care deslușește mult mai mult decît o dansatoare, una din acele individualități puternice care îi plac atît — dacă ar mai simți aceeaşi atracție de odinioară pentru cadril? Pe cît se pare, dansurile acestea nu-i mai transmit acelaşi imbold creator. Şi într-adevăr, spectacolele de la Moulin Rouge, oricît de numeroase și de felurite ar fi, nu mai reprezintă decît arareori, sau aproape niciodată, vîltoarea dansului. Iar dacă mai pictează cadriluri, o face înainte ca orchestra să fi atacat primele măsuri, în timp ce dansatoarele și dansatorii ,nemişcați unii în fața celorlalți, par să se sfideze. Chiar în clipa de față pictează ce-i drept două valsatoare înlănțuite, dar mişcarea propriu-zisă a dansului i-a reținut cu mult mai puțin atenția decît personalitatea acestor femei ce oficiază pe altarul zeiței Sapho. « Uită-te la ele cum dansează, ochi în ochi. Chiar dacă-s închişi — de atîta plăcere! » — spune pictorul cu încîntare. Cînd i se întîmpla s-o picteze pe La Goulue, n-o mai reține în zborul înspumat al dantelelor, ci la brațul unui nătăfleț cu șepcuță, « între două piruete de vals », ori venind împreună cu sora ei în sala de bal și adulmecîndu-şi « prada » cu priviri neruşinate şi vicioase. De altfel, La Goulue începe să cam pună carne pe ea. Curînd grăsimea o să răpună mişcarea. Mîine va semăna cu sora ei, o fată greoaie, din cale-afară de mitocancă, care nu vine la Moulin decît dacă bănuie că ar fi niscai muşterii. Pe această Jeanne Weber nu o prea îndrăgeşte nimeni. Cum Zidler a cumpărat pînza în care Lautrec a pictat-o alături de La Goulue şi a atîrnat-o lîngă celălalte lucrări ce împodobesc hall-ul, domnişoarele din cadril se opresc în fața tabloului, hlizindu-se: « Ia te uită ce mai pocitanie! Ditai elefantul! Eu zic că a fost bun cu ea! » Pînă la urmă Zidler a trebuit să se dea bătut şi să ia tabloul de pe perete.

Da, fără îndoială, cu Lautrec se întîmplă o prefacere. Ceva în arta — ca şi în viața sa — e pe cale să se încheie. Pictează — de parcă ar vrea să tragă o învățătură din studiile făcute timp de trei ani la Moulin — o pînză

mare de 1,20 m pe 1,40 m, în care pune laolaltă, în jurul unei mese de pe promenadă, pe La Macarona, Guibert, Sescau și pe criticul Edouard Dujardin, fondatorul publicației *La Revue Wagnérienne*, personaj cu o statură frumoasă, purtînd monoclu, « păros, bărbos, botos »*; în fund trec Tapié, deșirat, și chiar Lautrec însuși, minuscul, în timp ce La Goulue se piaptănă, deșelată, în fața unei oglinzi; în prim-plan, retezată de marginea pînzei, se detașează o figură de femeie, scăldată într-o puternică lumină verzuie.
Din ce în ce mai dezbărate de orice încărcătură de prisos, compozițiile lui Lautrec — lucrările sale de afișist îi sînt de un neîndoielnic folos, dîndu-i prilej să adîncească mai mult elementele artei sale — ajung la o forță de exprimare neasemuită. Și capătă acea amploare, caracterul spontan și totodată deosebit de decorativ ce personifică afișul.

Din cînd în cînd, Lautrec se face nevăzut cîteva zile. Unde să fie oare? Prietenii sînt îngrijorați. Nu mai dau de el nici la Moulin Rouge, nici la Bruant și nici nicăieri în altă parte în Montmartre. Atelierul din strada Tourlaque rămîne pustiu iar Bourges nu știe nimic.
Curînd, misterul se destramă și cu toții află că Lautrec părăsește Montmartre, coborînd din Butte ca să se instaleze în împrejurimile gării Saint-Lazare sau ale Operei, în casele de prostituție de pe străzile Joubert și Amboise.
Aici pictează, aici mănîncă, aici doarme.
Lautrec nu este dintre cei care caută scandalul cu lumînarea, deși în disprețul ce-l arată față de părerea altora, intră și puțină fanfaronadă: excentricitatea în sensul originar al cuvîntului la el nu e decît cochetărie; afișează dorința de a nu se mira niciodată.
« Bordel! Și ce dacă-i bordel! — îl poți auzi exclamînd în fața celor care se indignează *T'est des maisons du bord de l'eau* — Case la marginea apei**. Doar ne trebuie apă, nu? *Tek-nika* curățirii de păcate. »

* Thadée Natanson.
 ** Joc de cuvinte intraductibil: (*Bord*-marginea).

Dacă scandalizează pe cineva — și mai ales pe ai săi, care sînt martorii înspăimîntați ai neîncetatei lui decăderi — o face în mare măsură fără să vrea. În această transformare a lui, nimic nu e pus la cale; el alunecă pe panta sa, se supune destinului. Ca și Van Gogh, nu are nici el de ales și, împins de pornirile virilității sale, se duce acolo unde e de ajuns să plătești ca să dobîndești. Respins, disprețuit, Lautrec iese în întîmpinarea femeilor respinse, disprețuite. Gauguin, marele sălbatic, a plecat în Tahiti (unde se și află acum), determinat de mai multe pricini, printre care și aceea că acolo te poți bucura, cît mai aproape de starea naturală, de o deplină libertate a simțurilor: împrejurimile gării Saint-Lazare și ale pieței Operei sînt pentru Lautrec la celălalt capăt de lume.

În acești ani, naturalismul a adus la modă femeile de stradă: Huysmans, în 1876, a publicat *Marthe, Povestea unei prostituate*; Edmond de Goncourt, *Fata Elisa*, în 1877; Zola, *Nana*, în 1880; Maupassant, *Casa Tellier*, în 1881. La drept vorbind, pictorii s-au dus cam întotdeauna să-și caute modelele în aceste medii, fie că era vorba de Carpaccio sau de Vermeer, de Frans Hals sau de Caravaggio. Fără a mai pomeni de Constantin Guys și de Félicien Rops, amintim doar că Degas a consacrat numeroase monotipuri scenelor din casele de toleranță.* Van Gogh a lucrat și el în casele rău famate; Émile Bernard de asemenea, ca și Raffaëlli. Japonezii, la rîndul lor — Utamaro, Haru Nobu, Hokusai, Shiunsho — au descris pe larg viața din Yoshiwara, ritualul ceremonios al « caselor verzi » din Yedo. Nemaisuferind de pe urma deformării impuse de veșminte, trupul fetelor înflorește sub ochiul pictorului, așa cum arată el în realitate — întocmai ca cel al tahitienelor. Deprinse să trăiască goale, aceste femei, spre deosebire de modelele profesioniste, nu pozează. « Modelul este întotdeauna împăiat, constată Lautrec; în vreme ce ele, ele trăiesc. Nu m-aș încumeta să le ofer o sută de centime pentru un pozat, și totuși, Dumnezeu știe cu cîtă prisosință o merită. Se întind pe

---

* Aproximativ șaptezeci de asemenea monotipuri au fost distruse, « dintr-un sentiment de pietate » (ca să reluăm expresia anumitor comentatori), de către fratele lui Degas, la moartea artistului.

canapea ca niște animale. . . Ce mai încoace-încolo, sînt atît de fără ifose!»

Fără ifose. De îndată ce se aventurează într-un mediu care nu e deprins cu fizicul său — și riscă acest lucru cît mai rar cu putință — Lautrec uimește, stîrnește înduioșare sau hohote de rîs. Tace, dar asta nu înseamnă că nu suferă. Și încă foarte tare. Într-o seară, la ieșirea dintr-o sală de spectacol, un mojic, făcînd cu ochiul celorlalți, a atras atenția grupului său asupra pictorului. Zîmbete. Prietenul care-l însoțea pe Lautrec a surprins atunci aprinzîndu-i-se în pupile o scăpărare de ură; apoi artistul s-a apropiat și ridicînd capul spre nasul individului, a articulat « un scurt citat din generalul Cambronne ».* « Ce pornire semnificativă » — a gîndit pe loc amicul.**

În « casele verzi », Lautrec nu are să se teamă de așa ceva. Deprinse cu cele mai năstrușnice fantezii, trăind de cealaltă parte a lumii, unde omul se despoaie de orice ipocrizie ca să se lase în voia celei mai desăvîrșite nerușinări a instinctelor, unde acestea se dezvăluie dintr-o dată, unde tot ce de obicei se ascunde cu mare grijă este aici mărturisit și scos la iveală, făpturile astea nu sînt cuprinse de nici un fel de mirare în fața pictorului. O mogîldeață de bărbat, cu o conformație monstruoasă, cu pofte nesățioase, ei bine! Și ce-i cu asta? O mogîldeață de bărbat, dar nu mai altfel decît destui alții și fără doar și poate mult mai puțin ciudat decît anumiți maniaci care, după ce ies din penumbra odăilor, o dată ajunși în stradă, își reiau tot aerul lor de oameni normali. Groparii din Hamlet au sondat, mai bine ca oricine altcineva, neantul omenesc.

Fetele astea nu se miră. Mai mult: stigmatizate, ele au înțelegere pentru cel stigmatizat. Ele nu știu sau puțin le pasă că acest om este urmașul conților de Toulouse, sau un artist la modă. Prea puțin le pasă de rangul social. Titluri, nume, nimic nu are trecere în

---

* Pierre de Cambronne, general francez, care a comandat la Waterloo una din ultimele poziții ale vechii gărzi. Somat să se predea, se spune că ar fi răspuns cu un singur cuvînt format din cinci litere (*merde*, în limba franceză e o înjurătură foarte obișnuită) cunoscut de atunci drept « vorba lui Cambronne ». (*N. tr.*).

** Această relatare i-o datorăm lui Francis ourdain.

aceste locuri de la marginea societății. Aici oamenii sînt goi. Suferința lui Lautrec și suferința lor se întîlnesc, se împletesc, făcînd loc să se țeasă între el și ele puțin din acea duioșie care le lipsește atît, și lui și lor. « Fetele au suflet; buna creștere vine din suflet. Asta-mi ajunge! » — spune Lautrec. El e « Domnul Henri », un seducător în stare să mîngîie timp de un ceas o mînă ce a fost lăsată într-a sa.

Femeile astea nu sînt deprinse cu atențiile. În felul lor de viață, ce se scurge ca într-o închisoare, unde totul e pus la punct pînă în cele mai mici amănunte, de o disciplină aproape cazonă, sculatul la orele zece, îngrijirea trupului, micul dejun la orele unsprezece, cină consistentă la orele cinci și jumătate (munca serioasă începe cam pe la orele opt), supeul la două dimineața — ele îndeplinesc rolul cel mai pasiv, cel mai umilitor ce i-a fost hărăzit vreodată unei ființe omenești. Nu sînt decît niște obiecte care-și așteaptă clientul. Obiecte pe care le alegi, de care te folosești, pentru care plătești chirie și pe care le dai înapoi după ce te-ai servit de ele. Obiecte. Vite. — Pentru Lautrec ele sînt iubite.

Fără îndoială că pictorul nu este naiv. Dragostea e altceva. . . Dragostea?. . . Există oare dragoste? Dacă i-ar fi trecut cuiva prin cap să-i pună această întrebare necuviincioasă, Lautrec ar fi retezat printr-o glumă cinică, o indiscreție atît de ucigătoare. Lîngă fete el se bucură măcar de o iluzie, de iluzia acestei afecțiuni după care tînjește, dar de care n-ar recunoaște în ruptul capului că are nevoie.

Și poate că e mai mult decît o iluzie. . .

Adoptat de sihăstrite, se plimbă în voie, izbind cu « bastonașul » în parchetul odăilor, îngînînd fals cine știe ce cuplet marțial, în clădirea din spatele storurilor dormitînde, cu ferestrele de la parter ferecate în lacăte, și pe deasupra și zăbrelite. Mănîncă împreună cu fetele de la bordel, prezidînd alături de Madame, stăpîna casei, masa la care fiecare își are locul ei dinainte stabilit după vechime și o anumită ierarhie. Îmbogățește meniurile cu fel de fel de delicatese, pateuri, vinuri fine. (Dar fetele nu au, ca el, știința băuturilor străvechi și cu buchet. « De nimic n-au habar. Să te tăvălești de rîs, nu alta! ») Își amintește de datele aniversărilor

lor și de micile lor sărbători și le aduce daruri. Face partide de cărți cu ele în timpul orelor libere — le-a învățat faraonul —,le ascultă spovedaniile, le ticluiește scrisorile, le consolează pe cele ce plîng, secîndu-le cu sărutări lacrimile care umezesc pleoapele lor obosite. Sînt triste, mereu triste, nu rîd decît la beție; dar Lautrec cunoaște niște cuvinte ce fac să răsară pe buzele lor un zîmbet, în ochi o străfulgerare de fericire copilărească. Știe ce le lipsește și lor, și ce îi lipsește și lui atît de mult, se întrece pe sine în a le oferi acest ceva și a-l reprimi la rîndul său de la ele: le redă o identitate omenească.

« Uimite dar înduioșate »*, prostituatele se dăruie mîngîierilor, dezmierdărilor lui, cucerite, emoționate de politețea, de delicatețea, de glasul lui, care pentru ele devine dulce, de atențiile și miile de drăgălășenii pe care le scornește pentru ele. Iluzie, da, poate; trebuie să plătești, el se supune regulii, dar totul se petrece ca și cînd ar fi într-o altă lume, o! Jeanne d'Armagnac, chip dispărut, imagine a inaccesibilului!

Lautrec s-a integrat în felul de viață al acestor femei. Pătrunzînd în intimitatea micilor lor taine, a micilor gelozii ce le despart și le stîrnesc una împotriva celeilalte uneori cu atîta furie încît patroana, « marchiza », trebuie să le cheme la ordine: « Ei bine, doamnele mele, unde vă treziți? », Lautrec trăiește din viața lor, îngăduit pretutindeni și clipă de clipă, fiind de față la toaleta și la primenirea lor, intrînd prin odăi, surprinzîndu-le în somnul de dimineață, atunci cînd, fără suliman, obrazurile se pot vedea în nuditatea lor lividă, observînd, cufundat într-un fotóliu, cu ochii întredeschiși, zvîrcolirea lor de fiice ale Lesbosului, bucurîndu-se de această intimitate, complăcîndu-se în această atmosferă îmbibată de *odore di femina*,** alintîndu-și prietenele, ghemuindu-se la căldura lor, înconjurîndu-și gîtul cu sînii lor « ca cel mai pufos dintre fulare »***, dezmierdat, primit, răsfățat, gungurind de plăcere.

« Bordel! Și ce dacă-i bordel! Nicăieri nu mă simt mai acasă. »

---

* Thadée Natanson.
** Parfumul de femeie (în lb. italiană în original. — *N. tr.*).
*** Thadée Natanson.

Cînd deznădejdea îi împovărează sufletul, își întoarce privirea către aceste decăzute, către aceste prostituate, care, ca și el, au « ceva de omorît în viață »* și care-l ascultă atente, drăgăstoase, mîngîietoare.
Lîngă ele și-a descoperit un cămin.
O familie.
Fornăie pe nas; și, dintr-o dată: « În sfîrșit, își bate el joc, am găsit niște fete pe măsura mea. »

Privind, desenînd, pictînd, Lautrec lucrează. Pictează mai ales, și în mai multe rînduri, perechi de prostituate înlănțuite în paturile lor.
Discret, căutînd să redea doar ceea ce este viabil, ceea ce este permanent, veșnic (cuvîntul acesta i-ar ațîța, desigur, verva) în animalul om, Lautrec se ferește și se va feri întotdeauna să pomenească meseria modelelor sale. Pictează numai femei; în operele sale, « clientul » nu apare niciodată.
Își execută cartoanele sau pînzele fără nici o concesie de orice fel ar fi ea, fără romantism, dar și fără vulgaritate ocolind tot ce e în doi peri, trivialul ca și falsa sensibilitate. În adîncul ființei sale se simte prea legat de această lume pentru a recurge, cum o face, de pildă, Constantin Guys, la anecdotă sau la ochiada complice. E prea lucid ca să învăluie realitatea.
Operează ca un chirurg, ca un clinician. Un clinician ce s-ar simți legat, prin ce are el mai profund, de tumorile pe care le studiază. Cu ochiul său de miop, explorează, analizează, notînd cu o mînă cinstită, necruțătoare, tot ce vede. «O rană interesantă», «o boală frumoasă»: expresii de medic pe care Lautrec ar putea să și le însușească. Redă cu încîntare veștejirea obrajilor, oprindu-se îndelung ca să descrie o piele ce a îndurat multe, niște pleoape grele, o privire stinsă, o fărîmă de tinerețe pe un obraz din cale-afară de sulemenit.
Dar Lautrec nu observă doar partea urîtă a lucrurilor; reține și prospețimea: dincolo de murdărie, deslușește nevinovăția. Cum spunea Berlioz în *Damnațiunea*, aceste prostituate reprezintă «animalismul în toată candoarea lui». Să fie ele oare atît de deosebite de celelalte femei?

Gustave Coquiot.

Lautrec e convins de contrariul; şi o spune, o repetă, vorbeşte de prietenele lui ca despre nişte « burgheze ale dragostei ».
Aşa încît lucrările sale nu au decît în al doilea rînd o valoare de document; ele nu constituie de loc nişte anale ale prostituţiei. În primul rînd, sînt opere de artă, dar, în felul lor, şi un soi de pledoarii. Lautrec se înverşunează să desprindă aceste fete de meseria lor pentru că înţelege să le picteze exact ca pe nişte femei oarecare, să picteze casele în care trăiesc, întocmai ca şi cînd ar picta nişte locuinţe obişnuite.
Societatea a făcut din fetele astea un fel de paria — ca şi din el. Lautrec se revoltă împotriva unui asemenea fel de a gîndi. Nu este atît de aspru, atît de veridic, atît de necruţător decît pentru a putea spune mai bine, cu mai multă hotărîre şi putere de convingere, că nimeni, în această lume, nu are dreptul să dea la o parte pe nimeni.

În vremea asta, patroana casei din strada Amboise, domnişoara Blanche d'Eg. . . — care are pretenţii că se pricepe la artă, posedă pînze de Henner, Boudin şi Guillaumin, şi chiar propriul portret executat de Trouillebert; casa ei, de altfel, este una dintre acelea în care artiştii vin să-şi sărbătorească succesele în serile de vernisaj — îi cere lui Lautrec să-i decoreze salonul cel mare.
Clădirea din strada Amboise este o casă veche din secolul al XVII-lea; ea păstrează frumoasele lambriuri ale epocii lui Ludovic al XV-lea. Lautrec se aşterne pe treabă. Ajutat de un pictor de clădiri şi de un elev al lui Puvis de Chavannes, el umple spaţiile dintre uşi şi ferestre cu şaisprezece panouri, de peste doi metri înălţime, unde, pe un fond galben deschis, execută în stil rococo flori, frunze, ghirlande şi şaisprezece medalioane ovale în care apar figurile « pensionarelor »: Carmen, o blondă « Pompadour », o evreică micuţă. . .
Lautrec nu şi-a părăsit însă lumea din afară. În timp ce lucrează la această decorare, elaborează şi un al treilea afiş. Îi fusese comandat de Jehan Sarrazin, un boem ciudat din Butte, care a deschis în strada Martirilor, la numărul 75, o nouă « bombă », *Divanul japonez*.

« Propagator al măslinelor la popoarele septentrionale » (așa se califică singur), Jehan Sarrazin a rătăcit multă vreme prin Montmartre, din caberete în braserii, cu un ciubăr la subsuoară, oferind amatorilor douăsprezece măsline învelite într-un poem de cinci bani. Apoi, fără să renunțe la ciubăr, și-a amenajat Divanul: o sală scundă, îngustă, mobilată și ornată într-o manieră mai mult sau mai puțin japoneză — japonezeriile sînt pretutindeni la modă, în pictură, în teatru, în literatură* — cu cîteva mese de biliard vopsite în albastru și roșu, cu un tavan aurit, cu scaune lăcuite în negru; serviciul este asigurat de femei îmbrăcate în kimonouri. « Poetul măslinelor » dă dovadă de fantezie în a scorni atracții. Cu un an în urmă, a dat lovitura angajînd o cîntăreață, Yvette Guilbert, care de atunci a contribuit din plin la prosperitatea întreprinderii sale. După un debut mai anevoios, Yvette Guilbert începe să se impună. Silueta sa destul de ciudată începe să fie cunoscută: o femeie prelungă, slabă, fără sîni, « un gît care nu se mai sfîrșește », brațe nemăsurate, înmănușate pînă la umeri, ochi rotunjiți de machiaj, un nas cîrn și lătăreț cît un ceaun, o gură mare de un roșu țipător, crestînd ca o rană albeața macabră a obrazului și, pe cap, un cozonac din păr roșu. Cu o « voce verde», cîntăreața îi zice de la orele zece la unsprezece la Divanul Japonez, în fața unui public format adeseori din artiști și literați, cîntece de un gust cam aspru, ca de pildă *Fecioarele*, care este foarte aplaudat în fiecare seară:

Ce sont les abricots pas mûrs,
Elles ont peu de charmes, mais ils sont durs.
Pour sûr!
Les Vierges!**

Cu o asemenea personalitate de netăgăduit, nu se putea ca Yvette Guilbert să nu-i atragă atenția lui Lautrec. În afișul pentru Divan, pictorul totuși aproape

---

* *Madame Chrysanthème*, unul din succesele lui Pierre Loti, datează din 1887.
** Sînt caise încă necoapte / Nu prea au farmec, dar sînt tari / Ce-i drept, e drept! / Fecioarele!

că o înlătură, mulțumindu-se să o schițeze într-un colț al compoziției sale, în timp ce locul de frunte îl lasă Janei Avril — o simplă spectatoare — și lui Édouard Dujardin.
Remarcabil de echilibrată înlăuntrul elementelor sale, această operă este o piesă magistrală. Nu se poate spune același lucru și despre cel de-al patrulea afiș al lui Lautrec, destinat publicității pentru romanul *Regina plăcerilor*, de un prieten de-al său, Victor Joze, și pentru care Bonnard a făcut copertile.
Bruant apelează și el la pictor să-i facă un afiș: a primit tocmai propunerea lui Ducarre, directorul de la Ambassadeurs, pe Champs-Elysées, care i-a oferit cinci mii de franci pe lună ca să se producă pe scena café-concert-ului său.
Vîltoarea care îl scoate pe Lautrec din Montmartre îi cuprinde pe toți. Montmartre a ajuns în culmea celebrității sale, dar această celebritate are drept urmare un soi de izbucnire. Peste tot sînt cerute vedetele care i-au asigurat colinei Butte faima. După « Ambass » Bruant va pleca într-un lung turneu în provincie și în Algeria. Oller, simțind pulsul, înființează chiar în acest an, pe Champs-Élysées, un fel de sucursală a Moulin Rouge-ului, *Le Jardin de Paris*. În fiecare noapte, după ce Moulin își închide porțile, el își conduce aici cu omnibuzul într-o defilare zornăitoare, cu cai la trap și șfichiuri de bici, dansatoarele și pe obișnuiții casei.
Ducarre, « un bătrînel cumsecade fără pic de carte », avînd « aerul unui mesean invitat la nunta unei familii sărace»*, nu e prea darnic cu talentul lui Lautrec. Discută prețul cerut de artist, îi dă bombănind o sumă care nu va acoperi nici măcar cheltuielile de tipar. Aceste samsarlîcuri îl irită pe pictor. « Am lucrat pe degeaba, îi scrie lui Bruant. Îmi pare rău că au fost pomenite bunele noastre relații, ca să fiu escrocat. Sper că data viitoare vom fi mai prudenți. »
Lautrec este însă, din păcate, departe de a fi terminat necazurile cu Ducarre. Acesta, văzînd proiectul de afiș, se face că-l acceptă, dar, în ascuns, comandă un alt afiș unui oarecare Lévy. Cînd Bruant află de matrapazlîc, se înfurie și declară pe loc că, dacă lucrarea prietenului

* Yvette Guilbert.

său nu va fi lipită pe ziduri, să nu se mai conteze pe el să cînte mai departe. Ducarre încearcă să-l îmbuneze pe « cîntărețul popular ». Afișul domnului Lévy i se pare atît de drăguț! « N-ai decît să-ți împodobești closetul cu el! » — i-o taie Bruant categoric. Ducarre cedează, iar afișul lui Lautrec acoperă curînd zidurile capitalei. Ceea ce la drept vorbind nu prea încîntă pe toată lumea. « Cine ne va scăpa oare de efigiile lui Aristide Bruant? — exclamă un redactor de la *La Vie Parisienne*. Nu mai poți face un pas fără să nu dai nas în nas cu el. Se spune că dl. Bruant este un artist . . . Cum poate atunci să consimtă să dubleze pe pereți becul Auer și tot soiul de reclame țipătoare? Ar trebui să sufere într-o asemenea vecinătate . . . Și de ce ar fi avut nevoie de astfel de mijloace vulgare de reclamă, ca negustorii de biciclete sau de mașini de cusut? » *

Nu mai încape îndoială că plouă cu comenzi. Lautrec, care fără răgaz produce cartoane și pînze, ** nici nu mai poate răsufla. Prin mijlocirea lui Joyant, casa Boussod și Valadon îi lasă în grijă pregătirea a două litografii în culori.

Subestimată multă vreme, slujind mai ales la ilustrarea gazetelor sau în scopuri pur comerciale, litografia, care totuși s-a bucurat de interesul celor mai buni artiști, nu-și recapătă decît foarte încet valoarea sa de mijloc de exprimare de sine stătător. Dar, cîțiva dintre prietenii lui Lautrec, ca de pildă Charles Maurin, Adolphe Albert sau sculptorul Carabin, se ocupă stăruitor de ea. Sfătuit de ei, pictorul se înhamă la această treabă, ațîțat și de ceea ce această artă îi aduce nou.

Truda lui (ca și pentru afișe, Lautrec face tot felul de schițe pe carton pentru aceste litografii) nu întîrzie să-și arate roadele și, în octombrie, casa Boussod și Valadon poate pune în vînzare — la prețul de douăzeci de franci — două admirabile planșe care sînt *La Goulue și sora ei*, și *Englezul la Moulin Rouge*.

Această izbîndă, care-l situează de la bun început pe Lautrec în primele rînduri ale înnoitorilor stampei, îl încurajează să stăruie; se pasionează pentru litografie

---

* Lautrec a executat, în același an, un al doilea afiș pentru Bruant, cu prilejul trecerii cîntărețului la *Eldorado*.

** În 1892 a pictat vreo 30 de bucăți.

după cum se pasionează pentru afiş. Aşa că se grăbeşte să accepte colaborarea cu editorul André Marty, care are de gînd să publice, începînd din martie 1893, o culegere periodică de planşe, intitulată *Stampa originală* *. Cele două litografii ale lui Lautrec au fost trase la Edward Ancourt, excelentul tipograf din strada Faubourg Saint-Denis, numărul 83. Aici, pictorul l-a îndrăgit pe dată pe unul dintre litografii lui Ancourt, moş Cotelle, care, stăpîn pe toate chiţibuşurile meseriei, l-a ajutat nespus. Ce mai figură şi moş Cotelle ăsta! Printre tipografi e vestit ca înfăţişare, mai ales din pricina bonetei ce-o poartă pe cap: un fel de calotă de feutru, soioasă de unsoarea cu care-şi unge, pasionat, pietrele **.
Încredinţîndu-i-se litografia pentru coperta *Stampei originale*, Lautrec îşi exprimă public recunoştinţa faţă de bătrînul meseriaş: îl desenează cu mînecile cămăşii suflecate, cu ochelarii pe nas, învîrtind roata presei de mînă, iar alături, Jane Avril — alt omagiu, adus de astă dată dansatoarei, prietenă a artelor — cercetează o probă.
Da, pentru Lautrec, Montmartre îşi pierde într-adevăr tot mai mult atracţia. Pictorul îşi poartă paşii pretutindeni prin Paris. Toamna îşi însoţeşte prietenii la Folies Bergère, unde o dansatoare americană, Loïe Fuller, stîrneşte entuziasmul mulţimii. Entuziasm? Puţin zis: americana face ravagii cu dansurile create de ea.
În sala cufundată într-un întuneric desăvîrşit, Loïe Fuller păşeşte pe scenă ca o apariţie aproape fantomatică, învăluită în rochii largi şi vaporoase din gaz sau muselină, fremătînd în mişcări unduitoare, în lumina schimbătoare, colorată a reflectoarelor. O evoluţie strălucitoare, aeriană, toată numai piruete, spirale, arabescuri. S-ar spune că e cînd o uriaşă floare de foc, cînd un fluture nesfîrşit, cu aripile bălţate.

---

* « Spre deosebire de cele precedente, spunea prospectul de lansare, culegerea nu va cuprinde un soi de gravură unică, şi nici gravuri într-o singură culoare. Vor fi reprezentate toate genurile, iar stampele policrome se vor împleti cu stampele sepia, roşu sau negru. » Printre artiştii care şi-au anunţat participarea, o dată cu Lautrec, figurau Anquetin, Émile Bernard, Bonnard, Carabin, Eugène Carrière, Chéret, Maurice Denis, Gauguin, Charles Maurin, Pissarro, Puvis de Chavannes, Raffaëlli, Rachou, Odilon Redon, Renoir, Vuillard, Whistler, Willette.
** « La drept vorbind nu continua decît o străveche tradiţie pe care toţi bunii tipografi o folosesc încă. » (Maurice Joyant).

Ca mulți alți artiști, Lautrec este cucerit — « genul Samotrace » *, zice el jubilînd — și se grăbește să execute cîteva cartoane după « nimfa fîntînilor luminoase ». Îi va închina și o litografie: o litografie în negru, dar pe care o va colora cu ajutorul unui tampon de vată, iar fiecare probă o va pudra cu aur **.
Ceva mai tîrziu, un alt spectacol din centrul Parisului îi atrage atenția lui Lautrec: *Baletul lui Papa Chrysanthème*, o fantezie japoneză jucată în noiembrie de *Le Nouveau Cirque*, din strada Saint-Honoré.
Înființat în 1886, de Oller, locul de întîlnire al lumii elegante, Le Nouveau Cirque este, după cum afirmă gravul *Jurnal al dezbaterilor*, « a opta minune a lumii ». Cu un an în urmă, acest circ îi inspirase lui Lautrec un carton de o puternică originalitate, *Femeia-clown cu cinci plastroane*. *Baletul lui Papa Chrisanthème* trezește din nou interesul pictorului.
La dorință, printr-un mecanism ingenios, arena noului circ se transformă în piscină. Iar pentru împrejurarea de față piscina a fost presărată cu nuferi și lotuși. Imitînd rochiile lui Loïe Fuller, dansatoarele, îmbrăcate în țesături transparente și călăuzite de Zîna Lacului, se desfășoară în jocuri de lumini spre a se așeza apoi în jurul lacului, înapoia trestiilor.
Acest balet îi inspiră lui Lautrec două picturi.

Nu e oare timpul ca pictorul să se gîndească la o mare expoziție?
Are douăzeci și opt de ani și o întreagă operă în urma lui — peste trei sute de picturi, afișe, litografii, ca să nu mai pomenim de nenumăratele desene — care ar umple de mîndrie sau vanitate pe mulți dintre confrații săi. Dar Lautrec e prea obsedat de arta — și de drama sa — ca să-i surîdă vreo glorie deșartă de pe seama lucrărilor sale. Nici prin cap nu-i trece așa ceva, și nu se consideră decît un amator, iar laudele le primește întotdeauna oarecum stînjenit.
Joyant e gata să-i pună la dispoziție galeria sa din bulevardul Montmartre. Cei doi ajung să se învoiască în

---

* Aluzie la statuia Victoriei din Samothrace. (*N. R.*).
** Această litografie a fost editată de Marty în 1893.

privința unei expoziții care să se țină la începutul anului 1893, în ianuarie-februarie. În același timp, de parcă ar avea nevoie de o tutelă, Lautrec îl roagă pe Charles Maurin să împartă cu el această cinste.
În localul lui Joyant, Lautrec expune peste treizeci de lucrări, îndeosebi tablourile sale de la Moulin de la Galette și de la Moulin Rouge, afișele și litografiile. Expoziția se bucură de o foarte bună primire. « De multă vreme n-am avut prilejul să întîlnim un artist atît de înzestrat ca dl. de Toulouse-Lautrec, scrie Roger Marx în *Le Rapide* *, iar autoritatea domniei sale ar putea fi rodul unei concordanțe a facultăților sale; vreau să spun, concordanța dintre pătrunderea sa de analist și ascuțimea mijloacelor de expresie. Prin observația sa crudă și neiertătoare, el se apropie de Huysmans, de Becque ca și de toți cei care aplică psihologiei exterioare, măștii, datele temperamentale lăuntrice ale făpturii. »
În majoritatea lor, criticii împărtășesc această părere. Gustave Geoffroy, pe care Lautrec îl cunoaște bine, de vreme ce amîndoi iau parte la restaurantul Drouant din piața Gaillon, la niște dineuri gastronomice **, scrie la rîndul său în *La Justice* ***, că pictorul « se dovedește a fi aproape un expert în a reda izbucnirea individului. . . » Cuvîntul are darul să-l distreze nespus pe Lautrec care, de aici înainte oricînd va avea prilejul va exclama: « Ah! viață! viață! Ah! izbucnirea unei orori savante dintr-un loc de desfătare! »
Dar *Le Temps*, nu prea obișnuit cu gluma, îl laudă astfel pe pictorul din Albi: « Toulouse-Lautrec, prietene, ești prea aspru cu specia noastră și prea cinic . . . Ridici osanale sărăcimii, scoțîndu-i la iveală plăgile. Grozav mai ești, prietene! » ****
Pictorul se poate socoti mulțumit.
O singură părere l-ar putea totuși neliniști cu adevărat: a lui Degas, căruia i-a trimis o « invitație directă ». Și într-o seară, încotoșmănit într-un macferlan, Degas sosește. Zăbovește în fața fiecărei lucrări; îngînă ceva,

---

* 13 februarie 1893.
** Aceste dineuri au loc vinerea. Aici se întîlnesc oameni ca Monet, Rodin, Raffaëlli, Carabin, Joyant, Clemenceau, Edmond de Goncourt . . .
*** 15 februarie 1893.
**** 4 februarie 1893.

dar nu scoate o singură silabă. Îngrijorat, Lautrec aşteaptă. Acum Degas a dat ocol întregii săli; se năpusteşte pe scara în spirală care duce la subsol. Cînd e aproape să dispară, de nu i se mai vede decît bustul, se opreşte şi se întoarce: « Uite, Lautrec, se vede că eşti din breaslă! » Lautrec se luminează *.

Acum ar avea desigur multe motive să se bucure. Faima îi creşte necontenit. Primit mereu bine, figurează în acelaşi timp şi la expoziţia grupului XX, de la Bruxelles, şi la o expoziţie de afişe de la muzeul din Ixelles, ca şi la cel de-al doilea Salon al asociaţiei pentru artă de la Anvers. Tineri artişti străini, ca de pildă belgianul Evenepoel, vin să-i ceară sfatul.

Cum era şi firesc, succesul are şi un revers. Raffaëlli i-a atras atenţia cu acreală că, ştii? procedeul ăsta cu tuşe uşoare trase pe carton a fost inventat de el, şi-i aparţine. Pe de altă parte, familia e din ce în ce mai mohorîtă din pricina notorietăţii lui. Şi, în sfîrşit, în ciuda obiceiului care domneşte în cercul Volney, unde fiecare este liber să expună ce vrea, i se refuză de astă dată o lucrare, un portret de femeie, pictat în grădinile

---

* Aşa povesteşte Joyant. Dar această expresie a lui Degas era mult mai puţin elogioasă decît îşi închipuiau Lautrec şi Joyant — şi după cum se crezuse după aceia. Pentru că de fapt dintre cei doi expozanţi din 1893, în ochii lui Degas marele artist nu era Lautrec, ci Charles Maurin. Un amator, Henry Laurent, mărturisindu-i lui Degas că ar vrea să cumpere nişte Lautrec, acesta l-a întrerupt: « Cumpără Maurin! Lautrec e foarte talentat, dar e un pictor de epocă; va fi Gavarni al timpului său. Pentru mine, doi pictori contează într-adevăr, Ingres şi Maurin. » Încrezîndu-se în judecata lui Degas, Henry Laurent a lăsat deoparte pînzele lui Lautrec şi şi-a făcut o colecţie din operele lui Maurin. În anii următori a mai cumpărat alte cîteva sute, bizuindu-se mereu pe încuviinţarea lui Degas care, ori de cîte ori îi făcea cîte o vizită, avea mai departe cea mai călduroasă admiraţie pentru tablourile lui Maurin. Arătînd *O femeie care rîde* şi *O femeie în corset*, el spune: « Ar putea fi puse alături de un Rembrandt, şi ar rezista. » De altfel Degas nu a fost întotdeauna prea drăgăstos cu Lautrec. Acest posac a avut pentru cel care era mai tînăr ca el numai cuvinte crude. Poate că era puţin gelos sau puţin nemulţumit, Lautrec împrumutînd mult de la el şi tratînd unele subiecte pe care el le considera pe semne doar ale lui. « Acest domn vrea să poarte un pantalon prea lung pentru el », a spus odată cu răutate Degas. În 1916 îi mărturisea, dezgustat, lui Sylvain Bonmariage, în legătură cu opera lui Lautrec: « Toate astea duhnesc de la o poştă a sifilis.» Părere cam comică pentru un artist, care a bătut şi el casele de toleranţă şi care, misogin de felul lui, s-a dovedit a fi în lucrările sale, infinit mai puţin « uman » decît Lautrec.

lui moș Forest — o « oroare ». Nu-l va mai vedea nimeni vreodată pe pictor la Volney. Furios, își trimite demisia și se duce să-și ia pînza pe care o transportă cu birja la Le Barc de Boutteville, care îi dă ideea să scrie într-un colțișor: « Refuzat la cercul Volney ». Ceea ce însă Lautrec nu consimte.

Apoi are de furcă chiar și cu poliția. La sfîrșitul anului 1892 se ține o nouă expoziție la Le Barc. Sînt expuse tablourile lui Lautrec, Bonnard, Vuillard, Maurice Denis și Gauguin. Şi cum Le Barc expune în vitrină un carton de-al lui Lautrec înfățișînd fete în pat, despre a căror identitate, judecînd după părul lor scurt, nu mai încape nici o îndoială *, comisarul de cartier îl somează pe negustor să scoată tabloul.

Neajunsurile astea nu-l supără, de fapt, prea tare pe Lautrec, iar succesul îl bucură acum și mai puțin. Pricină: Bourges se însoară și, bineînțeles, cei doi prieteni nu vor mai putea locui împreună.

Întîmplarea îl buimăcește pe pictor. Cît ar fi el de independent, tot are nevoie de un sprijin, de un refugiu în dezordinea zilelor sale, unde să regăsească o anumită ordine — și să-i spunem așa, un loc tihnit. Are nevoie de o stîncă să-și poată trage sufletul în noianul de furtuni din viața sa. Văzîndu-l atît de dezorientat, mama sa se mută la Paris, într-un apartament de pe strada Douai. Nădăjduiește, cine ştie? să-și redobîndească copilul, să-l smulgă din viața de desfrîu și abuz — prea mult alcool, prea multe prostituate și chiar prea multă muncă — în care se mistuie.

Dar deși afecțiunea mamei îi e la fel de scumpă ca odinioară, Lautrec cel din 1893 nu mai este făcut să respire aceeași călduță tihnă. Iar dacă mama și fiul se iubesc ca și în trecut, de înțeles nu se mai înțeleg. « Neînțelegeri », « nepotrivire de caracter », « ciocniri »: astfel de cuvinte le vin în minte prietenilor lui Lautrec **. Mama l-ar

---

* Părul scurt era pe vremea aceea « un semn neîndoielnic de moravuri reprobabile » (Francis Jourdain).

** Acestea sînt propriile cuvinte ale lui Joyant, care a intuit perfect simțămintele lui Lautrec din acea perioadă. « După moartea lui, scrie el, o tînără femeie încîntătoare și din lumea lui spunea: « M-aș fi ocupat eu de Lautrec; cred că l-aș fi salvat măritîndu-mă cu el . . . » De ce n-ați făcut-o atunci! exclamă Joyant. Nu era oare destul de celebru? »

vrea așa cum el nu va fi niciodată; iar el n-ar putea îndura nici o dojană, nici o povață: și mai mult ca ieri, îi cere azi mamei sale imposibilul.
Dojeni, povețe, lui Lautrec puțin îi pasă de ele. Succesul îi apare în culori atît de stinse pentru că nimic nu va putea ține loc de ceea ce nu i s-a dat de la început. Preoți, prieteni de-ai familiei, se amestecă și ei din cînd în cînd dojenindu-l. « Pot face orice, fonfăne el pe nas batjocoritor, pentru că mama găzduiește în vechiul nostru turn de la Boussagues * niște călugărițe care au principala menire să se roage pentru ispășirea sufletului meu, urcînd și coborînd în donjonul lor ca niște broaște într-un borcan! » Iar unui preot care stăruie, îi răspunde sarcastic, dar și mai amar: « Eh! părinte, nu-ți mai bate capul, eu îmi sap groapa cu propria-mi coadă ».
Lautrec și-a însemnat ziua liberă a fiecărei fete din stabilimentele prin care merge. Le primește la atelier, le cinstește cu bunătăți prin restaurante sau cu spectacole de circ. Nu-i așa că se poartă « cum se cuvine », ca niște doamne din lumea bună?
Una din prietenele sale preferate din strada Amboise se numește Mireille. Se sulemenește cam tare și își decolorează părul cu apă oxigenată pînă ce obține nuanța gălbenușului de ou. Într-o zi, vine la atelier cu un buchețel de violete de doi bani.
Și, stîngace, drăguță, dă să mi le ofere — îi povestește el lui Gauzi. Nu este deprins cu asemenea atenții: și e foarte mișcat.
« De unde să bănui astfel de sentimente delicate la o femeie de calitatea asta », mărturisește el.
Nu încape nici o îndoială, aceste fete sînt într-adevăr singurele care-i pot dărui puțină căldură. Lautrec a pus buchețelul de violete într-un pahar cu apă și îl arată oaspeților, emoționat ca un băiețandru de șaisprezece ani îndrăgostit pentru prima oară.
Lipsit de locuința lui Bourges, se duce din cînd în cînd, destul de des, să prînzească sau să cineze la mama lui, în apartamentul burghez, tăcut, strălucind de atîta curățenie și mirosind a levănțică, și unde perdelele din tul, neîntinate, dau și mai multă lumină. În rest . . . « O să-mi instalez cortul la bordel », spune Lautrec.

---

* Mică așezare feudală situată în Hérault.

PARTEA A TREIA

ELE

1893-1897

I. RUE DES MOULINS

« Sous la couverture, on ne sent plus la misère », nous disait magnifiquement une traînée de Marseille. (On y sent quelquefois une autre misère. Mais là n'est pas la question.) *

MONTHERLANT

Ah! viața! viața! . . .

Lautrec o îmbrățișează cu patimă. Activitate, frenezie neîncetată. O nebunie. O sfoară din cîlți cuprinsă de flacără. Și la orice ceas din zi sau din noapte, o ațîțare a sensibilității și a intelectului. O sete nestinsă de a vedea, de a se bucura, de a exista.

De cînd s-a despărțit de Bourges, nu se mai îngrijește de loc. Să fie oare boala aceea care, vicleană, trădătoare, îi stîrnește astfel pofta de viață?

Ce fel de viață cu sufletul la gură! Dar nu, Lautrec le face pe toate de parcă s-ar juca. Unde o mai fi găsind timpul să și lucreze? se întreabă tovarășii lui de plăceri. De unde își mai ia și timpul să se distreze? se întreabă cei ce sînt martori la înfrigurata sa muncă. Luîndu-și prietenii pe nepusă-masă, îl cară de pildă pe Joyant la Londra, sau pe Guibert la Bordeaux, unde cei doi înfrățiți, disprețuind hotelurile, poposesc de-a dreptul la o casă deochiată din strada Pessac. De acum înainte, acestea vor fi obișnuitele pensiuni ale lui Lautrec. La Paris, îl obligă pe Dethomas să locuiască cu el în strada d'Amboise sau în strada Joubert.

Și chiar dacă lucrează mai mult ca oricînd în aceste case — pictează domnișoarele în salon jucînd cărți sau stînd

* « Sub pătură, nu mai simți mizeria», ne spunea cu măreție o tîrîtură din Marsilia. (Uneori simți acolo o altă mizerie. Dar nu despre asta e vorba.)

în aşteptarea clienţilor, aşezate pe divan —, asta nu-l împiedică să viziteze şi alte locuri. Scos la pensie, Péan a înfiinţat din resurse proprii spitalul Internaţional; Lautrec se duce la el — fiind mereu interesat de persoana acestui chirurg care, atunci cînd « scotoceşte prin măruntaie », zice el, « parcă ar căuta mărunţiş prin buzunare ». Oricum Lautrec are întotdeauna cîte un spectacol original să le propună prietenilor săi. « Mergem s-o vedem . . . — Pe cine? — Nici o vorbă! » şopteşte el maliţios, cu degetul pe buzele lui cărnoase. Şi toţi îl urmează.

Se ţin după el din stradă în stradă, iar în cîte un răstimp se întoarce către ei, cu un deget în aer, murmurînd: « Mister! » — şi pufneşte în rîs. În spatele său, roşi de curiozitate, urcă toţi de grabă cele cinci etaje ale unei vechi clădiri din strada Douai. Pictorul se opreşte gîfîind. « E mai vestită decît preşedintele Republicii! » — îi asigură el, bătînd la uşa mansardei.

Uşa se învîrte în ţîţîni. O femeie fără vîrstă, cu mutra buhăită, îi lasă pe vizitatori să pătrundă într-o încăpere dezgustătoare. Dar cine să fie sărmana asta căreia Lautrec îi aduce bomboane, nenorocita asta care, ca să-şi ţină zilele, cîntă din ghitară şi-şi pune maimuţa să ţopăie pe terasele cafenelelor din piaţa Pigalle? Este La Glu. * Şi cine este La Glu? Eh da, o cheamă Victorine Meurent şi e fostul model care, cu treizeci de ani în urmă, îi pozase lui Manet pentru *Olympia*.

Lautrec îşi mai conduce prietenii pe la contele de Lantourne de Saint-Germain, figură balzaciană, un bătrîn nobil, colecţionar de pendule din secolul al XVIII-lea, care, spre a le lăsa să fie admirate, le scoate cu grijă din învelişul de vată în care le ţine, apoi le pune la loc la fel de grijuliu.

Lautrec cotcodăceşte de plăcere.

O curiozitate aprinsă, nesăţioasă. Încîntare. Dorinţă. Lui Lautrec totul îi aprinde, îi stîrneşte dorinţa. Cîntă cît îl ţine gura cu vocea lui falsă:

J'aime les divertissements
Et les soupers au champagne . . . **

---

* Clei. Aici în sens de crampon, scai. (*N. tr.*)

 ** Îmi plac distracţiile / Şi supeurile cu şampanie . . .

Şi cu toată băutura lui peste măsură — se zice că alcoolul omoară pofta de mîncare! — lăcomia lui e la fel de nimicitoare ca şi în trecut. Cu toate astea, abuzînd de mîncăruri alese, fine, simte nevoia unei bucătării din ce în ce mai complicate şi mai rafinate, ca să-şi poată îmboldi cerul gurii cam blazat. Cunoaşte toate locurile unde se mănîncă bine la Paris, împreună cu specialităţile lor, şi îi face o plăcere nebună să treacă el în faţa maşinii de gătit; îşi face timp să scornească reţete, se delectează comandînd menu-uri, potrivind — şi încă cu cît gust! — vinurile cu felurile de mîncare. Gătitul ca şi pictura este o artă; iar Lautrec le arată aceeaşi grijă.

Nu fără bătaie de joc, uneori. După ce a asistat, la Circul Nou, la o partidă de box între un negru şi un cangur, îi trece prin cap să-şi invite prietenii să mănînce carne de cangur: adică o oaie de Ouessant, pe care o ornamentează cu o coadă de vacă, avînd grijă să-i pună şi un fel de buzunar în care plasează un şoarece. În schimb, ca să-şi împiedice prietenii să bea apă, pune în carafe peştişori roşii.

Lautrec jubilează... Dar cînd mai găseşte timp să şi doarmă?

La capătul nopţilor sale, tîrziu, tîrziu de tot, cînd slujbaşii orelor mici ale nopţii încep să se strecoare pe străzile pustii, Lautrec, după ce a mai dat pe gît un ultim pahar, se hotărăşte să se caţăre într-o birjă. De multe ori moţăie. Iar cînd ajunge acasă, birjarul îşi închipuie că ar face bine să-l trezească. Şi e vai de el! Smuls din somn, Lautrec, cuprins de furie, îl pofteşte « să-şi vadă de-ale lui » şi se înfundă iarăşi în birjă, unde adoarme la loc. Trăsura staţionează; din cînd în cînd, calul loveşte cu copita în caldarîm; ceasurile bisericilor bat sferturile şi jumătăţile de oră; se ivesc zorile. Lautrec mai sforăie puţin, îşi aruncă apoi o privire spre faţadele clădirilor. Să se ducă acasă? Aş. Hai, dă-i drumul, Cocotte! Am dormit destul! Şi îi azvîrle vajnicului vizitiu adresa tipografiei Ancourt.

S-au obişnuit toţi să-l vadă pe artist apărînd la primele licăriri cenuşii ale dimineţii. De multe ori e aici înainte să se deschidă tipografia. După ce a dat pe gît un « păhărel din ăl alb » sau o duşcă de drojdie bătrînă, sau pe amîndouă la un loc, la cafeneaua din colţ, intră în atelier,

salută în stînga și în dreapta, aruncă o glumă și, suflecîndu-și mînecile ținutei sale de seară, se cocoață pe un taburet, își șterge sticlele pince-nez-ului și, cu pălăria pe ceafă, se pleacă peste una din pietrele sale litografice. Începe o nouă lucrare ori retușează o piatră, gata să intre la tipar, adaugă *crachi*-uri cu o perie de dinți, pe care o are întotdeauna în buzunar. Cucerit cu totul de arta litografiei și întrezărind de la bun început toate posibilitățile și legile ei, Lautrec se dedică acestei arte cu pasiune, cu gîndul și cu dragoste, urmărindu-și fiecare lucrare în toate fazele, dînd o mînă de ajutor muncitorilor, alegînd hîrtia, cernelurile, supraveghind probele, tirajele, cu mare grijă și pretențios, știind prea bine ce vrea, rupînd probele care nu-i plac, semnînd și numerotînd pe celelalte, și, cînd s-a sfîrșit de tras, ștergînd desenul de pe piatră.

În lunile din urmă ale anului ce s-a scurs, Lautrec s-a împrietenit cu un artist, Henri-Gabriel Ibels, mare amator de litografii și el, nelipsit nici el de la café-concerte. Sînt parcă făcuți să se înțeleagă. Pe Lautrec îl încîntă toate vorbele de batjocură ale lui Ibels, miile de șiretlicuri la care recurge ca să facă rost de ceva bani. Și tot căznindu-se, lui Ibels i-a venit ideea să încerce, și a izbutit de altfel, să-l convingă pe editorul de muzică, Georges Ondet, să-și ilustreze cîntecele cu ajutorul unor artiști adevărați și nu cu desenatori de reclame comerciale. Ondet, care locuiește în clădirea lui Ancourt, nu editează doar lucrările lui Théodore Botrel și Xanroff, ci și pe ale lui Désiré Dihau. Recomandat lui Ondet de către Ibels, Lautrec e cum nu se poate mai fericit să dea frîu liber pasiunii sale pentru litografie, punîndu-și totodată îndemînarea în slujba lui Dihau. Acesta scrisese muzica pentru *Poveștile de demult* ale lui Jean Goudezki. Lautrec, pe care îl încîntă naivitatea acestor romanțe, ca și « partea lor scîrnavă », se distrează grozav făcînd copertile pentru unele din ele: *Gura ta, Noapte albă, Pentru tine!* . . . O sută de probe sînt trase înainte și vîndute de către editorul de stampe Kleinmann.

Și așa, Lautrec nu lasă să-i scape nici o ocazie. Face lucrare după lucrare. Independenții dau un banchet, el se grăbește să litografieze menu-ul, creionînd o modistă din cartierul Montmartre în timp ce-și aranjează pălăriile în prăvălie: e vorba de Renée Vert, care curînd (în

septembrie al aceluiași an 1893) se va mărita cu Adolphe Albert și pentru care Lautrec, ca să se distreze, desenează uneori modele de pălării. *
Fără îndoială menu-ul acesta e o mică dovadă de recunoștință: secretar al Pictorilor-Gravori, scumpul său Dodo — după cum obișnuiește să-i spună cu afecțiune Lautrec lui Adolphe Albert — s-a făcut luntre și punte ca pictorul să fie invitat, în aprilie, la cea de a cincea expoziție a grupului. Lautrec a expus aici douăsprezece din lucrările sale de grafică. Cifră apreciabilă! Și încă nu e nimic. Elaborînd șapte ilustrații pentru un articol al lui Geffroy, care va apărea în iulie, despre *Plăcerea la Paris: Restaurantele și Café-concertele de pe Champs-Elysés*, Lautrec se ocupă de un album pe care *L'Estampe originale* îl va scoate tot în iulie: o culegere *Café-concertele*, grupînd, prefațate de către Georges Montorgueil, douăzeci și două de litografii în negru. Lautrec și Ibels și-au împărțit munca.
Ca să o ducă la bun sfîrșit, Lautrec, însoțit de Ibels, se duce la Petit-Casino, la Scala, în bulevardul Strasbourg sau la Ambassadeurs, bătute toate de un public din cale-afară de gălăgios, numai și numai ca « să bîrfească ». După ce a lucrat la atelier sau la bordel la vreo pînză (el susține că lucrul la un portret îl odihnește, și dacă e s-o luăm așa, înseamnă că se odihnește foarte mult, pentru că pictează portret după portret, cel al vărului său Louis Pascal înfățișat ca un dandy, apoi cel al unui oarecare domn Boileau stînd la masa unei cafenele, al directorului unei case de publicitate, domnul Delaporte, pe care îl pictează stînd nepăsător la Jardin-de-Paris, face portretul lui Ibels și pe al unei doamne din lumea bună, doamna de Gortzikoff), o pornește spre café-concerturi, observînd totul, făcînd crochiuri ale

---

* Renée Vert a fost adesea confundată cu o altă modistă, domnișoara Le Margouin, cu care Lautrec a întreținut mai tîrziu relații. Văduvă după primul soț, Renée Vert a avut cu acesta un fiu, doctorul Louis Chouquet, pe care am avut norocul să-l întîlnesc. Datorită lui — a avut bunăvoința să-mi împărtășească amintirile și să-mi pună la dispoziție hîrtii de familie și documente — am putut să restabilesc cu exactitate multe amănunte. Prietenia lui Lautrec cu Renée Vert dăinuia de mult. În 1888, modista apare cu Adolphe Albert, La Goulue, Claudon și alții într-o ilustrație a lui Lautrec pentru *Paris illustré* (10 martie): *Bal mascat* și în încercarea pictată pe pînză pe care artistul a schițat-o în prealabil.

dansatoarelor, comicilor, cîntăreților, o desenează pe Paula Brebion, care îi zice și ea cam peltic și schimonosindu-se niște cîntece cazone, pe Edmée Lescot, care se travestește în seviliană ca să interpreteze o habaneră, apoi în englezoaică ca să cînte un *Lingaling* sau în ciobăniță de la munte ca să-i tragă o tiroleză; o desenează pe doamna Abdala, ale cărei strîmbături sînt specialitatea casei și care, de speriat de slabă și de pocită, cîntă uitîndu-se cruciș, scoțînd limba, strîmbîndu-și gura; pe grasul Caudieux, cel cu « pîntece greu cu gîndul doar la el » (« ăsta măcar a molfăit și nu-ți mai caută gîlceavă, cînd îți faci digestia », zice Montorgueil), care stîrnește entuziasmul mulțimilor de la Petit-Casino cu marele său succes:

Une, deux, trois, zut!
Une, deux, trois, zut!
Et tintintin,
Vive le Quartier latin! . . . *

Cu ochii plini de imagini, cu buzunarele doldora de crochiuri, Lautrec rătăcește pe uliți, mergînd din vitrină luminată în vitrină luminată, din porto în gin-vermut (« Astea se beau într-o cinzeacă, jumate gin, jumate vermut. Și nici o grijă, că nu se urcă la cap! Vermutul taie efectul ginului », zice Lautrec), din coniac în absint (« Încă un pahar? — Nu vezi că-s beat? — Nu, răspunde Lautrec, pentru că am început și eu să fiu »), de la ultima vitrină luminată, la prima birjă, în care adoarme sforăind, cu buzele băloase, trăgînd un pui de somn de vreun ceas, două, după care smulgîndu-se din visuri, să poruncească birjarului să-l ducă la atelierul Ancourt, iar cînd ajunge acolo, înzdrăvenit de un păhărel, două, or de vreo cumplită « otravă », să fie proaspăt și bine dispus, să facă să-i răsune « cîrligul său de ghete », să rîdă, să glumească, după care să-și ceară pietrele și, dintr-o trăsătură și cu o neînchipuită siguranță a mîinii și a ochiului, să-i schițeze chipul Edméei Lescot, al lui Caudieux, al doamnei Abdala, al Paulei Brebion, al fiecăruia dintre cei și cele pe care le-a ales ca model

* Unu, doi, trei, zît !/ Unu, doi, trei, zît! / Zît și tintintin, / Vivat Cartierul latin! . . .

al celor unsprezece planşe din ciclul *Café-Concert*. De bună seamă, nu-i uită el nici pe Jeane Avril sau pe Bruant. Îl înfăţişează chiar şi pe Ducarre, directorul de la « Ambass », şi-o arată cît se poate de asemănătoare şi pe Yvette Guilbert, pe care cu un an în urmă, cînd a făcut afişul pentru Divanul Japonez, n-o prea luase în seamă, dar care acum îl atrage din ce în ce mai mult . . . Dezlănţuirea asta spre litografii nu-l îndepărtează însă nici de la afişe, şi nici de la cartoanele sau pînzele sale. Dimpotrivă, foloseşte orice pretext ca să poată face altele noi. Se adresează dansatoarelor şi cîntăreţelor. Din păcate, trebuie să îndure de multe ori mitocăniile acestor artiste, care nu se găsesc din cale-afară de măgulite de portretele lui.

Trăsese nădejde că Loïe Fuller îi va comanda un afiş; numai că ea îi preferă pe mediocrii fabricanţi de placarde. Dezamăgit, Lautrec nu se mai duce s-o vadă la Folies Bergère. De altfel, îi plac mai mult « spectacole ceva mai . . . (şi cînd spune asta, mutra pe care o face ţine loc de cuvinte, Lautrec schiţînd cu un gest al ambelor braţe o temelie zdravăn împlîntată în pămînt, o matahală), el preferă ceva mai puţin . . . (şi, cu mîna imită zborul lin al unui vis de bună seamă prea trecător*). « Genul Samotrace » **, ce mai încoace şi-ncolo! Pe cît se pare Edmée Lescot i-a refuzat şi ea propunerile.

Doar Jane Avril îi arată toată încrederea. În iunie va debuta la *Jardin de Paris* şi i-a încredinţat afişul.

Le Jardin de Paris a devenit repede unul din locurile cele mai căutate din capitală, zicîndu-i-se « La cheful de pomină ». Oller îşi răsfaţă clienţii cu atracţii dintre cele mai felurite: a pus laolaltă cu café-concert, un ring de dans, un manej de circ, un tir, un bar, tobogane, barăci cu dansatoare din buric şi ghicitoare în cărţi. Cadrilul face ravagii la Moulin Rouge. Şi într-o noapte La Goulue, azvîrlindu-şi piciorul pînă la mutrele clienţilor, nu s-a sfiit să-i zboare de pe cap pălăria prinţului de Wales: « Ei, de Wales, dai o şampanie? » Pe sub frunzişuri « luminate a giorno », într-o « atmosferă de petrecere

---

* Francis Jourdain.

** Aluzie la Victoria din Samothrace, statuie înaripată (305 î.e.n.) (*N. R.*).

galantă », se plimbă trufașe « cele mai frumoase fete din Paris, escortate de cei ce le întrețin » *.
Lautrec ticluiește pentru Jane Avril un afiș în desăvîrșită armonie cu acest local de mare lux. S-ar spune că niciodată pictorul nu a atins o asemenea dezinvoltură. S-ar putea oare închipui o mai strălucitoare japonezărie, ca acest afiș în care dansatoarea cu chip visător poate fi văzută ridicîndu-și « maldărul de lenjerie » și gamba încorsetată în negru, iar în prim plan, un uriaș arcuș de contrabas, atît de fantastic zămislit de parcă ar fi aievea! Ah! viața! viața! fornăie Lautrec, cu o sclipire de batjocură în ochii lui frumoși.

Pictorul, care nu scapă nici unul din balurile costumate de la *Courrier français* (cu doi ani în urmă, la unul din ultimele, la « balul mistic », s-a deghizat în copil de cor: sutană roșie, stihar alb, calotă de cardinal, un cap de lup în mînă în chip de sfiștoc), s-a numărat, de bună seamă, printre cele două sau trei mii de persoane invitate la balul Celor patru arte, din februarie.
Acest bal al elevilor de la Școala de bele-arte e la mare preț prin noutatea lui. Primul, cel din 1892, se ținuse fără complicații. Cel de-al doilea, din anul ăsta, organizat de Jules Roques la Moulin Rouge, a trecut în ochii pretinșilor virtuoși cam decoltat, pentru că bomba serii o constituise un lung cortegiu alcătuit din femei pe jumătate goale, modele de atelier, care în mijlocul unui vacarm de tobe mari și mici, erau purtate pe niște litiere, în coșuri de flori sau pe scuturi, zeițe ale Olimpului, sclave supuse, fiice ale epocii de bronz sau prințese ale Orientului, ca această Cleopatră de pildă, regina parăzii, ce purta în loc de orice veșmînt o centură de țechini.
Cinci zile mai tîrziu, senatorul Bérenger, președintele Ligii pentru combaterea libertinajului pe stradă, depunea o plîngere. Și s-a hotărît deschiderea unei acțiuni judiciare. După întocmirea dosarului, în luna iunie a început procesul.
Lautrec asistă și el la desfășurare. Și dă cu ochii de La Goulue într-un rol destul de neașteptat. În vreme ce un

* Jean Lorrain, citat de Romi.

comisar de poliție avea ironia să declare că a fost martorul unor întîmplări cu mult mai deocheate, petrecute la balul Operei, La Goulue, în schimb, se transformă în Sfînta Nevinovăție și nu se sfiește să spună că a fost scandalizată la culme de toată expoziția asta de cărnuri ce-i profana Moulin Rouge-ul. Lautrec nu va uita această depoziție plină de haz; mai tîrziu, îi va inspira o litografie: *La Goulue în fața tribunalului.*

Cu tot hazul făcut în jurul acestui proces, la 30 iunie acuzații sînt condamnați la o sută de franci amendă cu suspendare. Procesul aduce mai mult a farsă. Din păcate, sfîrșește prost. La 1 iulie, elevii de la bele-arte se încolonează ca să meargă să-l huiduiască pe Bérenger. Brigăzile centrale ale poliției îi atacă. În învălmășeală, un consumator pașnic este omorît pe terasa cafenelei Harcourt, din piața Sorbonnei. Manifestația ia proporții și se preface în răzmeriță. Cartierul Latin se umple de baricade. În graba mare, guvernul cheamă regimentele din provincie. Abia la 6 iulie se statornicește iarăși liniștea. Și de ce toate violențele astea? Climatul epocii le explică, de bună seamă, într-o măsură. Anarhia dezlănțuie teroarea. În 1892, la Paris, prin case, restaurante, cazărmi, la sediul social al companiei de mine din Carmaux, ai cărei muncitori sînt de multă vreme în grevă, au explodat mai multe bombe. Ravachol a fost ghilotinat. În ziarele lor, anarhiștii atacă cu și mai multă furie regimul. Aceiași anarhiști îl ridică în slăvi pe Lautrec, luîndu-l aproape drept unul de-ai lor. «Lautrec ăsta zic și eu că are tupeu, mii de draci, scrie *Le père Peinard* *: la el nici desenul, nici culoarea nu fac nazuri. Alb, negru, roșu în pete mari și în forme simplificate, asta-i marca lui. Nici că mai există un altul care să se priceapă ca el să prindă mutrele capitaliștilor ramoliți, așezați pe la mese, cu tîrfele cu păr vopsit alături, lingîndu-i pe bot ca să se umfle-n pene. Pe *La Goulue, Regina plăcerilor, Divanul japonez* și în două rînduri pe un cîrciumar cu numele Bruant, asta-i cam tot ce a încropit Lautrec în materie de afiș — dar ce lucru grozav, plin de nerușinare, de voință și de șiretenie și prin care le arde una peste fleancă libidinoșilor care n-ar vrea să ciugulească decît carne fragedă! »

---

* 30 aprilie 1893.

Lautrec, care nu poate suferi discuțiile despre politică (e totuși monarhist și e de părere că monarhia e un mijloc de « a reduce puterea pe care funcționarii o au asupra vieții de fiecare zi a cetățenilor »), trăiește printre artiști și intelectuali, dintre care mulți nu-și ascund de loc aplecarea către teoriile anarhiste. Teoriile astea fac și ele parte dintr-o anume mentalitate a vremii; mințile evoluate le apără; snobii fac caz de ele. Or, tocmai acum, Lautrec leagă prețioase prietenii într-un cerc de oameni de litere cu păreri cutezătoare, adesea mai mult sau mai puțin anarhiste: cercul de la *Revue blanche*, înființat cu doi ani în urmă de către frații Natanson, în strada Martirilor.

Pe dată Lautrec se și simte aici la largul său. Polonezi de origină, frații Natanson, Alexandre și Thadée, și-au impus numele în fața întregului Paris al literelor și teatrului. De o aleasă prestanță, risipind ideile ca și banii, îndreptîndu-se instinctiv către cei ce vin cu ceva nou, dibuind, cu un simț aproape desăvîrșit, tot ceea ce se ivea mai caracteristic în acest sfîrșit de veac, ei îl susțin pe Mallarmé, pe Ibsen și pe acei tineri pictori Bonnard, Vuillard, Roussel, Maurice Denis, Vallotton, care-și spun Nabis *; în februarie, *La Revue blanche* publică un articol plin de laude la adresa expoziției lui Lautrec de la Boussod și Valadon.

Thadée, mai ales, are o personalitate ce s-a impus. Un bărbat zdravăn, înalt, foarte priceput în ale mîncării și lacom, capabil să consume cît zece, ar merita — pentru gustul ce-l are pentru lux, pentru generozitatea și felul său cheltuitor de a fi, ce se potriveau atît de bine cu

* *Les Nabis* — în ebraică *nabis* înseamnă « Profeți » — grup din care făceau parte Sérusier, Bonnard, Ibels, Ranson, Maurice Denis, Vuillard, Roussel, Verkade, Vallotton și sculptorii Lacombe și Maillol. Au avut cîteva expoziții la localul revistei « La Revue blanche », frecventată de Toulouse-Lautrec, de care s-au apropiat. Doctrina lor se rezuma la teoria a două deformări, după teoreticianul grupului, Maurice Denis: deformarea obiectivă, care se sprijinea pe o concepție pur estetică și decorativă, pe principii tehnice de colorare și compoziție, și pe deformarea subiectivă, care se baza pe senzația personală a artistului. Au suferit numeroase influențe: ale lui Gauguin, Cézanne, Degas, Puvis de Chavannes, Odilon Redon, ale picturii populare și stampelor japoneze. Japonezilor le datorează arabescurile de care e legat acel stil floral, care va fi celebru în Europa în jurul anilor 1900, cunoscut sub denumirea de *Art nouveau, Jugendstil, Modern Style*. (*N. R.*)

zburdălnicia și entuziasmul său — să fie poreclit Magnificul. Om de afaceri activ, el este totodată și un estet priceput, slujit de o inteligență ascuțită, care, la drept vorbind, se cam lasă pradă visării și utopiilor. E un subtil, dar și un impulsiv, profund, dar și ușuratic. Iar dacă se pot vedea la el unele manifestări copilărești, deslușești în ele și ceva ce aduce a geniu: atîta doar că e un geniu ce nu cunoaște opreliști și care ades rătăcește prin nori; la uriașul ăsta cu o imaginație clocotitoare, intuiția atîrnă mai greu decît rațiunea. S-a însurat cu o fată foarte tînără: (în ziua nunții ea avea cincisprezece ani și trei luni), de o încîntătoare frumusețe, cuceritoare, și care făcea parte, într-un fel, din visurile lui. Această Misia, care avea printre străbunii ei un prinț rus și un talentat muzician belgian, dă dovadă de o fantezie deloc mai prejos decît a lui Lautrec (care o și iubește în taină). Pianistă de virtuozitate, ea nu trăiește decît într-o lume ireală și nu cunoaște altă lege decît propriu-i capriciu. Pentru căsătorie a cheltuit dintr-o dată, numai pentru rufărie — « un trusou de zînă » — cei trei sute de mii de franci-aur ai zestrei sale *.

Adoptat fără zăbavă și răsfățat de cei din familia Natanson ca și de prietenii lor, Lautrec care, bineînțeles, va colabora la *Revue blanche* (îi cere de îndată Misiei să-i pozeze pentru coperta unui cîntec al lui Dihau, *Înțelepciune*), se va împrieteni cu cîțiva scriitori din redacție, mai ales cu unul de fel de prin părțile Franc-Comptois-ului, căruia accentul îi trădează sorgintea rustică, Tristan Bernard; tăinuindu-și sensibilitatea sub masca unui surîs răutăcios, de o sceptică tandrețe și cu un umor blajin, Tristan Bernard se dă în vînt după o mîncare bună și un vin de soi, fluturîndu-și agale, pentru plăcerea « unei vorbe de duh » sau a unei mîncări alese, barba sa mare și neagră, o barbă de « mag asirian »; tot aici îl cunoaște și pe Romain Coolus.

Ca și Thadée Natanson, Coolus — cu barbișonul lui de mușchetar, cu fruntea mare și ochii negri, catifelați — are cu patru ani mai mult decît Lautrec. Nu-i om să-și

---

* Această sumă considerabilă echivalează cu peste cincizeci de milioane de franci în banii noștri (1958 — *N. tr.*). În *Memoriile* ei, Misia a dat ea însăși aceste precizări. Suma a fost vărsată casei Watrugant, din Bruxelles.

apere mai mult ca el independența. Dar Lautrec îl vră-jește. Lingușitor și pretențios, un despot plin de atenții și dezmierdări, Lautrec a făcut repede din el creatura sa supusă. Îi dă numele de Colette. Și Colette trebuie să-l urmeze pretutindeni, chiar și prin casele de toleranță. De vreme ce el poate picta aici, nu vede de ce Colette n-ar putea și el să scrie în același loc. « Ne simțim bine aici », recunoaște el. Și argumentează: « E singurul loc unde oamenii mai știu cum trebuie lustruiți pantofii ». Îi recomandă prietenele: « Asta-i Paulette. Nostimă, ce zici? . . . Ne iubim . . . Stai! Sînii! Să știi că nici nu i-am atins . . . Și ce ai de zis de umerii ăștia? Dar tai (stai), ce dracu'! Să știi că ne iubim. Nu rîde . . . Ne iubim . . . Iar coapsele astea nu-i așa că-s ale unei micuțe împărătese? Trebuie s-o iubești . . . Trebuie . . . nu-i așa? » De acum înainte Coolus își va avea la domnișoarele astea masa lui de lucru, așa cum Lautrec își are șevaletul lui.

Coolus e nebun după teatru. Îi pare rău că Lautrec nu merge și el mai des, convins că artistul ar putea găsi aici o mulțime de subiecte interesante pentru creionul sau penelul său. Destul de îndărătnic la început, Lautrec se lasă pînă la urmă convins. De altfel, peste vară puține café-concerturi rămîn deschise. În septembrie, o dată cu reluarea *Femeilor savante*, pictorul se instalează într-un fotoliu la Comedia Franceză.

Și nu se va plictisi prea curînd de sălile de teatru. Întocmai ca și balurile, circurile (l-a pictat de curînd pe clovnul Boum-Boum, cu purcelușul său), café-concerturile, teatrele îl cuceresc definitiv. Dar și aici ca pretutindeni pe unde trece, el caută spectacolul nu numai pe scenă. Comedia Franceză i se pare o mină nesecată. Nu se mai satură să guste atmosfera puțin prăfuită, prețuiește ținuta demnă a ușierilor cu bonețică, dicțiunea exagerat de accentuată a societarelor, aerul de reculegere al străvechilor abonați, ca și culoarea roșu-închis a fotoliilor. Se așterne pe dată să litografieze cîteva scene, cîțiva actori, pe Leloir și pe Moreno în *Femeile savante*, pe Bartet și Mounet-Sully în *Antigona*. Nimic nu-l mai oprește acum să meargă dintr-o sală de spectacol în alta, de la Comedia Franceză la Variétés, de la Teatrul Liber la Renaissance. Punînd la punct în același timp trei afișe: unul pentru Caudieux, altul pentru Bruant (*Aristide Bruant în cabaretul său*), un

al treilea ca să anunțe apariția unui foileton, *La picioarele eșafodului*, care va apare în *Le Matin*, el realizează, după subiecte de teatru, litografie după litografie.
În noiembrie se învoiește să ilustreze programul piesei *Un faliment* de Bjoernstjerne Bjoernson, la Teatrul Liber al lui Antoine. În același timp, Georges Darien, autorul lucrărilor *Jos cu inimile* și *Biribi*, scoate cu ajutorul lui Ibels și avînd colaborarea lui Anquetin, a lui Vuillard și a lui Willette, un săptămînal ilustrat, *L'Escarmouche*. Lautrec îi propune o serie de litografii despre spectacolele la ordinea zilei. Vor apare douăsprezece, înainte ca acest atît de nesigur periodic să dispară, în ianuarie. Într-una din aceste litografii, Lautrec, revenind la Moulin Rouge, își așază plin de ironie tatăl în fața unei mese, adăugînd drept legendă: « Ăsta-i bărbat, nu glumă! » — « Tata n-a chefuit niciodată, decît cu cafea cu lapte », comentează el cu obrăznicie.
Luînd de la Goya acel « Am văzut asta » din *Dezastrele războiului*, Lautrec l-a plasat în chip de epigraf al litografiilor sale de la *L'Escarmouche*.
Strigătul lui Goya era un strigăt de groază. Strigătul lui Lautrec va fi oare unul de triumf?
«. . . Viața e totuși aproape minunată », exclama odinioară « amicul » Vincent, din adîncul mizeriei și al neliniștilor sale, în beția creației sale nestăvilite *.

La Bruxelles, Octave Maus a dizolvat Societatea celor XX, ca s-o înlocuiască cu o altă grupare și mai eliberată de legăturile cu trecutul și mai îndrăzneață: Estetica liberă.
Prima expoziție are loc la începutul anului 1894. Maus invită la vernisaj mai mulți artiști și scriitori francezi. Lautrec, care a trimis anul ăsta doar afișe și litografii,

---

* Opera lui Lautrec cuprinde, în acest an 1893, cam cincizeci de picturi (dintre care nu mai puțin de douăzeci închinate caselor de toleranță), aproape patruzeci de litografii și patru afișe. Din litografiile pentru *L'Escarmouche*, se pot cita: *Domnișoara Lender și Brasseur la Variétés*, *Domnișoara Lender și Baronul*, *Repetiția generală la Folies Bergère* (Emilienne d'Alençon și Mariquita), *Sarah Bernhardt în « Fedra »*, *La Moulin Rouge: Uniunea franco-rusă* (revistă de sfîrșit de an), *Antoine în « Neliniștea »*, *Doamna Caron în « Faust »*. Acestea trei din urmă au apărut în ianuarie 1894.

este, cum era şi firesc, printre cei ce fac această călătorie. Foloseşte prilejul ca să le arate prietenilor ce-l însoţesc tablourile care îi plac lui mai mult la Musée Royal, toate pînzele acelea de Van Eyck şi Cranach, Frans Hals, Memling şi Quentin Metsys. Tiran ca de obicei, le cere celorlalţi să nu vadă decît ceea ce vrea el să fie văzut şi abia la sfîrşitul unei lungi vizite, în timpul căreia s-a stat nespus de mult în faţa *Uciderii pruncilor*, al lui Breughel, sau în faţa vreunui *Adam şi Eva* din veacul al XV-lea, încuviinţează răbdătoarelor sale victime o favoare: « Şi acum, domnilor, înainte de plecare, dacă doriţi, puteţi arunca o privire, dar în treacăt, şi fără să zăboviţi prea mult, şi asupra lui Jordaens ». În ochii lui, doar cîteva tablouri au valoare, dar o valoare nepreţuită. E în stare să stea un ceas încheiat, « cu bărbia sprijinită de muchia simezei »*, în faţa portretului doctorului Johann Schoner al lui Cranach, fără ca această contemplare să-l obosească. « E ceva măreţ! exclamă el. La fel de frumos ca un panou de trăsură! »

Oraşul vechi, împrejurimile catedralei Sainte-Gudule, ulicioarele romantice le iubeşte cu aceeaşi patimă şi face nesfîrşite plimbări în landou, înainte să se ducă să încerce specialităţile cutărui sau cutărui restaurant cu faimă, *La pulpa de miel*, sau *Steaua*, ori să facă o vizită unui explorator ros de cine ştie ce boală misterioasă pe un pat de spital, cu faţa galbenă, galbenă, — ah! ce galben extraordinar!

Vieţii acesteia, acestui calvar, i-a smuls totuşi cît a putut de mult. « Viaţa e frumoasă! » spune el mereu. Dacă unii dintre cei din preajmă, cum e Tapié, ori Joyant, sau Gauzi, sau atît de rafinatul Thadée Natanson, nu se lasă duşi de nas şi ştiu să ghicească cît regret sau amărăciune se ascund sub neastîmpărul, nebuniile sau rîsul nepotolit al lui Lautrec, cîţi alţii însă nu se lasă amăgiţi de verva lui îndrăcită. Ce om fericit ar putea arăta mai fericit ca el? Răspîndeşte în juru-i lipsa de griji şi veselie. Tovarăş mai bun nici că ţi-ai putea dori! Nu numai că i se iartă totul, i se îndură gesturile necugetate şi toate scornelile, dar sînt chiar căutate; de cum ai prilejul să te afli în preajma lui,

* Francis Jourdain.

nu te mai poți lipsi de el; rîzi de rîsul lui, te molipsești de foamea și de setea lui.
Dacă îl vezi în vreo ospătărie din Bruxelles, minunîndu-se de pofta de mîncare a unei prea corpolente doamne belgiene, care singură la o masă, cu o colecție de pahare dinainte, face prăpăd prin farfuriile cu morun și becațe cu șampanie, ori dacă îl vezi luîndu-se la harță cu vameșii la graniță, ca să-l lase să ia cu el « un transport de Skydam sau de bere belgiană »*, sau dacă îl auzi spunînd, ieșind dintr-o ceată de parizieni: « În simfonia de mirosuri omenești, parfumul acrișor de buric face cît un trianglu într-o orchestră — și eu mă pricep ceva! », dacă îl vezi, nimicit de privirile celor din jur, punîndu-se « în poziția de ciuf », precum păsările momite de nai: cu ghearele scoase, sau îl zărești cărînd cu furie bastoane în capul unui gazetar care, în glumă, și-a îngăduit, luîndu-l pe după umeri, să-l ridice în aer, dacă îl auzi povestindu-și ultima descoperire: « Știți ce-am descoperit în strada Lepic? Nemaiauzit! Pe peretele unei vespasiene, un nenorocit a scris chinuit cuvintele astea: *Nevasta mă insultă, mă sgîrie* (cu s), *mă înseală* (tot cu s) și apoi, curgător, fără nici o greșeală: *cu cît mă face să sufăr mai mult, cu atît o iubesc mai tare*. Nu-i așa că-i frumos? Nu-i așa că-i nostim?... », dacă îl vezi atît de vioi, spontan, fantast, cu mintea mereu la pîndă, cu ochiul mereu gata să vadă, cu riposta vie, plin de viață, vibrînd în toate sensurile, neobosit și firesc, nu ți-ai putea închipui că în frenezia sa poate fi altceva decît bucurie de viață.
Nu ți-ai putea închipui că această exaltare este și beția de a-și înfrunta destinul — că acest dans frenetic e un balet al morții în care dansatoarele cadrilurilor, stelele de la café-concert, actorii, clovnii și prostituatele, toți bărbații și toate femeile, ale căror trăsături le iscodește cu ardoare, cu o violență fără îndurare și pe care pare că le ia cu sine în hora lui drăcească, nu sînt decît niște figuranți.
Într-o seară, Natansonii l-au poftit, împreună cu niște prieteni, la un dineu, urmat de o raită prin « bombe ». În seara aceea, contrar obiceiului, Lautrec nu vorbea

* Joyant.

de loc și nu bea. Thadée Natanson îl scruta pe posac, întrebîndu-se ce tristețe pornită din adîncurile sufletului l-ar putea apăsa atît. În noaptea aceea de iarnă, cu iz de primăvară, familia Natanson și prietenii lor s-au purtat din cîrciumă în cîrciumă, fără să izbutească să descrețească fruntea pictorului, « îngrozitor de melancolic ». A venit totuși și timpul să se despartă. Se iveau zorile, zori înțepătoare. Lautrec, jucîndu-se cu bastonul, se bălăbănea pe marginea trotuarului, șovăind încotro s-o pornească, ca și cînd într-adevăr n-ar fi știut unde să-și poarte pașii. Necăjit, neliniștit, Thadée Natanson dorea în sinea lui ca pictorul să se ducă la o casă de toleranță și lîngă femeile acelea, să uite de chinul ce-l apăsa. Atunci, o femeie din grupul lor a stăruit ca Lautrec să vină, a doua zi, să ia masa la ea, unde — îi dădea ea asigurări — îl va aștepta o surpriză, și n-a vrut să plece de acolo pînă nu i-a smuls făgăduiala că va veni.

« Ce vreți? a explicat ea mai tîrziu familiei Natanson, l-am văzut atît de trist, atît de îngrozitor de trist, că mi-a fost frică să-l las acolo singur... Am simțit că trebuie să-i ofer cu orice preț un motiv ca să reziste pînă a doua zi la prînz. »

Case de toleranță, tihnite refugii! Brațe materne, brațe de iubite unde te poți vindeca de chinul de a trăi!

Dar chiar și acolo, Lautrec cunoaște dezamăgiri. Mireille, fata din strada Amboise, care-i adusese într-o zi un buchețel de violete, n-a vrut să-l asculte: înșelată de domnii ce se îndeletnicesc cu negoțul de carne vie, ea crede că într-adevăr, după doi sau trei ani de ședere în Argentina, se va îmbogăți; așa că se îmbarcă pentru Buenos Aires. « Nici una din cele care pleacă așa nu se mai întoarce », spune Lautrec posomorît. Deodată, nu vrea să mai calce prin strada Amboise. Cum s-a deschis de curînd o casă nouă și foarte luxoasă, în strada Moulin la numărul 24*, în apropierea Bibliotecii naționale, se stabilește acolo.

Casa asta care, deschisă de curînd, cunoaște o faimă internațională, oferă obișnuiților ei toate comodi-

* Astăzi numărul 6. Mobilierul acestei case a fost vîndut la licitație publică la 30 octombrie 1946, « ca urmare a încetării negoțului ».

tățile, cele mai rafinate, ca și cele mai excentrice. Chiar și femeile, mai ales străinele bogate, nu se sfiesc să viziteze saloanele și odăile somptuos amenajate. Paturi sculptate, cu spătare împletite în trestie, paturi cu baldachin, paturi în stil gotic, în stil Ludovic al XIII-lea, Ludovic al XV-lea sau Ludovic al XVI-lea se înșiră în mijlocul unor camere din cale-afară de impodobite, încărcate cu bibelouri, statuete, cariatide, sfeșnice cizelate, pereți tapisați cu mătase, cu tapete, lambriuri sau oglinzi. Unul din aceste paturi, patul de lemn de mahon al Païvei, pe tăblia căruia este sculptată o femeie prelungă, goală, este așezat într-o odaie al cărui tavan e alcătuit dintr-o oglindă uriașă, ce-și alătură reflexele jocului nesfîrșit de imagini ce-l reiau oglinzile de pe lături. Un pat în stilul celui de al Doilea Imperiu, în formă de melc marin, tronează deasupra unui parchet sculptat ce imită unduirea mării. De vreme ce există o cameră ducală, există cu siguranță și una chineză. Cît despre salonul cel mare, de inspirație maură, el amintește, așa străpuns de uși boltite și bogat ornamentate cum este, interiorul unei moschei.

Lautrec se obișnuiește curînd în acest stabiliment. Doamna Baron și fiica sa Paulette, domnișoara Popo pe care o dă drept sora sa, Marcelle, Rolande, domnișoara Pois-Vert, care și-a luat numele de la stampele lui Utamaro (pînă și aici arta japoneză e la modă), Lucie Bellenger, Elsa Vieneza — o austriacă delicată cu tenul ca laptele — vor fi de aici înainte modelele artistului și alinarea lui.

Copil răsfățat al acestor doamne, el tronează în casă așa cum tronase și în strada Amboise. Oriunde s-ar afla, la masă, în salon, prin camere, pretutindeni se simte ca acasă. Îndărătul obloanelor lăsate, Lautrec devine domnul Henri, Pictorul, sau Cafetiera — prințul unei adunări de femei. « Le face pe lacome să mănînce și mai mult, pe bețive să bea și mai zdravăn, pe cele vesele să rîdă și mai cu poftă. » De fiecare dată cînd vine aici, are brațele încărcate de uriașe buchete, cu care cele ce le primesc, cuprinse de o fericire copilărească, se grăbesc să-și împodobească odăile. Îi face plăcere bucuria lor, la fel de mult sau poate mai mult decît îi plac grija, atențiile pe care acest roi de femei

i le arată. Din punct de vedere sexual femeile astea îl răsfață, fac mai mult decît să-i potolească nesațul; îi arată duioșie, « o trufanda ce nu poate fi cumpărată ». « Duminica, spune el, femeile mă joacă la zaruri ». În ceasurile libere, le pune pianul mecanic, ca să danseze între ele: îmbrăcate în vălurile lor vaporoase, nu sînt ele oare la fel de frumoase ca și Grațiile din *Primăvara* lui Botticelli?

Cu o lăcomie senzuală mereu vie, Lautrec se hrănește din nuditate. Pentru el, dragostea e simplitate. Dacă există un om fără complexe, acela e « Micul Priap »*. Odată luată hotărîrea de a nu se mai mira de nimic, se laudă, afișează un aer de om fără nici o prejudecată, neaflînd satisfacție mai mare decît să ajungă prin dezmăț să le facă să roșească pe aceste semi-amante, iar, pe de altă parte, să le antreneze, prin manevre complicate, să calce regulamentul ce le oprește să facă altceva « decît se cade ».

Dar în ciuda acestor lăudăroșenii, Lautrec, fără să pară, se minunează totuși de foarte multe lucruri. E mai mult un candid decît un priceput. Da! un candid: în desfrîu, păstrează totuși o anumită puritate; e dintre ființele acelea pe care nimic nu le întinează — și descoperă nu fără o veselie în care se exprimă, de fapt, un soi de răzbunare, pînă unde poate merge depravarea omului. Totul îl interesează în dragoste, pe acest tărîm pe care nu a vînat decît ca braconier. Totul! Parfumul dragostei îl amețește. Îi umple viața. Perversitățile îl captivează, îi stîrnesc entuziasmul. Ce imaginație! Cîtă monstruozitate! Cine poate deci judeca, osîndi ori proscrie, doar după simpla aparență a unui trup hidos?

Cu încîntare sau cu gravitate, mînuiește biciul, gîrbaciul, uneltele de supliciu din camera de tortură, unde se înalță o cruce și un stîlp al infamiei. Casă desăvîrșită, cea mai deocheată casă din strada Moulins, ea oferă amatorilor fete travestite în mirese, în călugărițe, în doici, fără să piardă din vedere nelipsita negresă. Cutare domn bine — povestește Lautrec, vorbind peltic și jubilînd — vine în fiecare săptămînă » să încerce

---

* *Priap* — zeul grădinilor, al viilor și al procreației, Fiul lui Dionisos și al Afroditei, reprezintă virilitatea. (*N. R.*).

pălării pentru păpuşi.» Una din pensionare ţine loc de vînzătoare: « Această mică pălărie — spune ea, umflînd panglicile minuscule, — această mică pălărie vă vine de minune, doamnă! »; şi cochetei « îi curg balele de plăcere ».* Un altul . . . Coborîrile în infern sînt, pentru Lautrec, izbăviri. Rîde, şi cîntă în gura mare :

Je suis le fils de Coralie,
De Coralie et compagnie . . .**

Lautrec face portretele prietenelor lui, ale Marcellei, Rolandei, Gabriellei, Tatuatei, douăzeci de scene din viaţa intimă a acestei lumi peste care lumea a aruncat un văl.

Gesturi eterne! Femeia care îşi potriveşte jartiera, să fie oare o ducesă, ori vreo pensionară de lupanar? Iar cele două femei ce se îmbrăţişează fac parte din înalta societate, sau din cealaltă? Orice e cu putinţă. Şi capul şi pajura. Înapoia uşilor zăvorîte, casa verde renaşte într-o tihnă burgheză, la un fel de viaţă « cvasi familială ».*** Vergile şi cravaşele din sala de tortură sînt rînduite la locul lor; rochia de călugăriţă sau de fetiţă cu fusta scurtă, de asemenea; omul de la spălatul rufelor, cu obrazul lui plin de bube supurînde, îi predă portăresei balotul de rufe; femeile fredonează romanţe sentimentale sau scriu « iubitului ».

Viaţa asta, potolită şi monotonă, o descrie Lautrec. Cîteodată mai alunecă spre vreo pantă scrîşnitoare.

Nimerind într-o casă de ultima teapă, pictează un tablou îngrozitor, *Domnul, Doamna şi căţelul lor,* o lucrare necruţătoare, în care perechea de patroni, cu figuri de broaşte holbate, pare întruchiparea bestialităţii însăşi. Sau le pictează pe fete, cu cămăşile suflecate, stînd la coadă pentru vizita medicală.

Altă dată pictează o scenă cam în doi peri (*În susul scării de pe strada Moulins: Urcă cineva!*), ori pur şi simplu scene stigmatizate de dezmăţ.**** Dar în mare

---

* Povestită de Thadée Natanson.

** Sînt fiul Coraliei / Coraliei şi al companiei . . .

*** Joyant.

**** Există într-adevăr cîteva lucrări de-ale lui Lautrec, destul de puţine în realitate — aflîndu-se mai ales prin colecţii particulare — care ar putea fi cam greu expuse.

parte nu se poate ști care dintre medii i-a furnizat modelele lui Lautrec.

Pe femeile astea le observă în somn, cercetîndu-le chipul cînd trist, cînd luminat de cine știe ce vis din îndepărtata și pierduta lor copilărie. Voi fete ce arătați încă adolescente, ori voi femei gata ofilite, cu pleoapele și gura vinete și cărnurile lăsate, cu cîtă dragoste vă privește Lautrec! Nu-i sînteți voi oare surori, și la urma urmei, « cine-și poate alege viața »?

Folosind tonuri calde și blînde, violaceu, roz-pal, roșu-stins, Lautrec a început să lucreze la o mare compoziție în care va pune laolaltă tot ce a văzut : pictează salonul din strada Moulins, cu divanul său cît toate zilele, le pictează pe femeile care așteaptă . . . În încăperea asta în care țîșnesc niște coloane canelate, ai zice că femeile aflate parcă în cine știe ce palat din basme, au încremenit sub puterea vreunui vrăjitor, în pofida scurgerii vremii.

Îndrăzneala lui Lautrec n-are margini. Nici prin cap nu i-a trecut vreodată să facă un mister din aceea că bate locurile astea. Ba acum o arată chiar fățiș. Dacă-i cere cineva adresa, o dă pe cea din strada Moulins. E lesne de găsit : casa e « numerotată vizibil ». La o serată de gală, de la Operă, nu s-a sfiit să apară în lojă împreună cu Marie-Victoire Denis, patroana stabilimentului, și cu vreo două din « fetele » ei.

Sub înrîurirea alcoolului, pe care-l dă pe gît în cantități din ce în ce mai mari, nervozitatea lui crește. Deseori e aspru, agresiv. Unui domn din lumea bună, a cărui căsnicie, și din vina lui și a nevestei, nu prea era o pildă, dar care îi reproșa indignat: « Cum de poți călca prin asemenea locuri? », Lautrec îi răspunde în gura mare și cu o neobrăzare tăioasă, în plină cafenea : « Mă rog, dumitale îți place să ai cloaca-n casă! » Iar într-o altă zi, invitat fiind la o recepție în strada Faisanderie, cînd gazda l-a întrebat dacă nu-i pare rău că a venit și dacă-i place, a răspuns, tot cît îl ținea gura, uitîndu-se la doamnele atît de decoltate, cu umerii goi și pieptul sclipind de podoabe : « Bineînțeles că-mi place, și încă dumnezeiește, dragul meu! Parc-aș fi la bordel! »

Hohotele de rîs ale lui Lautrec izbucnesc batjocoritoare.

 Vestitul negustor de tablouri, Durand-Ruel, pune la

cale o expoziție a litografiilor sale.* Lautrec îi dă întîlnire la atelier — în strada Moulins. Cu cîtă bucurie diabolică, și copilărească totodată, se gîndește el la spaima lui Durand-Ruel, cînd îl va primi în mijlocul acelor femei, de parcă l-ar primi printre tablourile sale de familie, în sălile de ceremonie de la Bosc sau Malromé! Și cu cîtă bucurie, mai mare încă, a aflat că vizitiul negustorului, jignit în demnitatea sa, s-a încăpățînat să nu oprească în fața casei cu numărul 24, scris cu litere mari, și că n-a consimțit să-și oprească armăsarii decît departe de casa blestemată, sub firma respectabilă a unui notar.

Zdrobit de concurența Moulin Rouge-ului, Elysée Montmartre și-a închis porțile. Rodolphe Salis și-a vîndut Chat Noir-ul, ce-i drept cu gîndul că-l va răscumpăra. În schimb, Bruant care a făcut avere și s-a însurat nu de mult cu o cîntăreață de la Opera Comică, Mathilde Tarquini d'Or, nu se mai gîndește decît să se retragă în ținutul său de baștină, la Courtenay, al cărui castel l-a cumpărat : ordinea stabilită are ceva bun în ea; « să mori proprietar » e cea mai frumoasă soartă. *La Revue blanche* și-a părăsit și ea localul din strada Martirilor, ca să coboare în strada Laffitte, la numărul 1. În sfîrșit, Joseph Oller, înființînd un nou music-hall, *Olympia*, îl instalează pe bulevardul Capucines. Montmartre, atît de îndrăgit de Lautrec, e în agonie.
Așa că și atunci cînd Lautrec face litografii pentru Kleinmann, înfățișînd cîteva scene de la Moulin Rouge, el se interesează mai departe și în special de spectacolele din centrul Parisului, schițînd-o pe Marcelle Lender în *Madame Satan*, pe Réjane și Galipaux în *Madame Sans-Gêne*, pe Lugné-Poe și Berthe Bady în *Mai presus de puterea omului* și în *Chinul*, pe Brandès și Le Bargy în *Cabotinii*, pe Brandès și Leloir în aceeași piesă. Aceasta din urmă face parte din repertoriul Comediei Franceze și-i inspiră lui Lautrec o pînză foarte mare: un portret în picioare al vărului său Tapié, pășind cu mersul său nepăsător pe unul din culoarele teatrului.

---

* Expoziția a avut loc între 5 și 12 mai.

În aprilie, Teatrul Liber reprezintă *Misionarul* de Marcel Luguet. Lautrec face pentru programul de sală al acestei piese una din litografiile sale cele mai frumoase, *Loja cu mascaronul poleit*,* în care, alături de o femeie ce privește spre scenă cu binoclul, apare Charles Conder. Face de asemenea o litografie pentru meniul unui dineu dat de Adrien Hébrard, directorul ziarului *Le Temps*, și compune noi afișe: *Bruant la Mirliton*, *Sescau fotograf Artizanul modern*, o reclamă pentru obiecte de artă de serie pe care editorul publicației *l'Estampe originale*, André Marty, le lansează pe piață, un afiș, *Confetti*, pentru o manufactură londoneză specializată în acest articol; *Babilonul Germaniei*, afiș de librărie destinat publicității ultimului roman al lui Victor Joze și care cunoaște un succes răsunător.
Lautrec descoperă în același timp noi stele, pe cîntăreața scoțiană Cissy Loftus, pe dansatoarea engleză Ida Heath și mai ales pe Polaire, o foarte nostimă și micuță algeriană. Îi face acestei cîntărețe, despre care *La Vie parisienne* scrie « cîntă cu picioarele, recită cu brațele și accentuează cu tot restul », cîteva portrete de o mare pătrundere. « Polaire, stai cuminte puțin! o dojenește Willy. Parc-ai fi o floare care vrea pipi! »
Întîi de toate, și mai ales, Lautrec e nebun după Yvette Guilbert. În martie, continuînd seria ilustrațiilor sale la cîntece, face o litografie pentru coperta la *Éros Vanné* a lui Maurice Donnay** pe care această « Sarah Bernhardt de mahala » o interpretează la Scala:

Elles ne sont pas prolifiques,
Mes unions, évidemment.
J'assiste aux amours saphiques
Des femmes qui n'ont point d'amants. . .***

Yvette Guilbert l-a cucerit cu totul pe Lautrec, nu o mai părăsește. Și așa cum i se întîmplă de fiecare dată cînd se îndrăgostește de cîte un model, studiază la nesfîrșit trăsăturile, atitudinile, comportarea acestei femei cu

* *Mascaron* — mască sculptată, cu caracter grotesc, folosită ca motiv decorativ pentru chei, guri de fîntîni etc. (*N. R.*).
** Maurice Donnay, dramaturg francez (1859—1945).
*** Nu sînt prolifice, / Legăturile mele, e clar. / Asist la iubirile safice / Ale femeilor fără amanți . . .

« profil de lebădă fără căpătîi », « care cîntă de nuntă pe melodie de prohod ». Toate ființele pe care le desenează, le pictează sau cărora le face litografia au ceva înrudit: le face să intre în universul lui. Cu Yvette Guilbert nu întîmpină nici o greutate. Cîntăreața asta e « genul » lui!

Cu cărbunele, cu pensula, cu creionul litografic, se înverșunează să-și descopere personajul, să se pătrundă de el, îi scotocește trupul, fața, slăbiciunile, scobitura claviculelor, subsuorile, brațele lungi, gîtul lung — într-un desen de Steinlen* o grăsană îi spune bărbatului ei: « Poate așa-ți plac ție femeile, satirule! » —, sprîncene trase în sus, « cocul roșcat », bărbia năstrușnică, nasul ce se înalță de parc-ar adulmeca ploaia. Brutală cercetare. Creația aduce de multe ori a siluire. Devine o luare în proprietate.

În ochii lui Lautrec, Yvette Guilbert dobîndește la café-concert locul pe care îl avusese pentru el La Goulue în balurile din Montmartre. Ea e însuși « Caf'-conc'»-ul ** așa cum La Goulue era cadrilul. Lautrec vrea să-i facă un afiș; îl și schițează în cărbune, pe o hîrtie groasă, gălbuie, înfrumusețat cu cîteva pete de culoare, și i-l trimite. Cîntăreața, care știe să tragă foloase de pe urma fizicului ei ingrat, nu cochetează decît în felul ei special. Talentul lui Lautrec mai mult o cucerește decît îi displace. Forța ce zace în pitic și care transmite mîinii sale un soi de senzație aspră, atît de pătrunzătoare, o tulbură. Acela care a făcut schița asta, nu poate fi, într-adevăr, un om de rînd. S-ar cam lăsa ispitită; și de ce nu? Dar cei din jurul ei se împotrivesc. Cîntăreața n-o să se lase pocită cu atîta cruzime! Refuză propunerea lui Lautrec, pe motiv că afișul său pentru iarna următoare a și fost comandat și e pe terminate. « E doar o amînare, îi scrie ea. Dar, pentru numele lui Dumnezeu, nu mă face chiar atît de urîtă!... O mulțime de oameni care au venit pe la mine au scos strigăte sălbatice cînd au văzut schița colorată... Nu toată lumea vede aspectul artistic... la naiba! »

---

* Theophile Alexandre Steinlen (1859—1923) — pictor de gen, acuarelist, litograf, desenator și sculptor. Colaborează în calitate de desenator la numeroase publicații umoristice. E pictorul faubourg-ului și al străzilor din Montmartre, (*N. R.*).

** Café-concert (*N. R.*).

Lautrec nu se dă bătut. Se gîndește să publice un album de litografii dedicat în întregime cîntăreței și prefațat de Gustave Geffroy. Într-o dimineață, însoțit de Maurice Donnay, se duce la tînăra femeie, în avenue de Villiers. Pentru prima oară, Yvette Guilbert își întîlnește pictorul*, « un măscărici », exclamă servitorul năuc, dînd fuga să-i vestească neașteptata vizită. Cîntăreața rămîne și ea încremenită.

I-a pierit glasul în fața « acestui cap brun, cît toate zilele de mare, cu fața foarte colorată și năpădită de o barbă neagră, cu pielea grasă, uleioasă, cu un nas bun să garnisească două mutre, nu una, și cu o gură! o gură ce brăzdează figura de la un obraz la celălalt, cu mucoasele buzelor nemaipomenite, violet-roz la culoare, turtite și fără vlagă, tivind acest hău înspăimîntător și obscen! În sfîrșit, îmi opresc privirea în ochii lui Lautrec. Ah! ce frumoși, ce mari și ce larg deschiși, plini de căldură, uimitori de atîta strălucire, atît de luminoși! Mă opresc la ei cînd, deodată, Lautrec care își dă seama, scoate lornionul. Își cunoaște unica măreție și mi-o oferă cu multă generozitate. Gestul pe care îl face mă lasă să-i văd atunci mînuța caraghioasă de pitic, mîna sa pătrată, agățată de niște brațe mici, ceva rar întîlnit, niște brațe de marionetă. Maurice Donnay spune: „ Iată. . . Ți i-am adus la masă pe Lautrec, care vrea să-ți facă niște schițe" ».

Yvette nu va uita niciodată acest prînz, bărbia lui Lautrec la numai douăzeci de centimetri de fața de masă, mîncărurile care se pierd în hăul gurii sale, « iar fiecare mișcare de mestecat arăta manevra umedă și băloasă a uriașelor mucoase — buzele sale. Cînd s-a adus peștele cu sos remoulade, a fost un plescăit de nedescris. »

Dar, ca de obicei, simplitatea, farmecul lui Lautrec se impun pe dată. Cei ce-l iubesc pe Lautrec, spune pe bună dreptate Thadée Natanson, « trebuie să facă un efort ca să-l vadă așa cum le apare el celorlalți ».

Întrevederea a fost urmată de multe altele, de nenumărate ședințe de lucru. Lautrec își aduce în avenue de Villiers tot materialul și o desenează la nesfîrșit pe cîntăreață. Într-o zi, privind cîteva crochiuri, Yvette, puțin cam

* Yvette Guilbert, în Memoriile sale *(Cîntecul vieții mele)* situează această întîlnire în 1895. Greșeala este vădită.

supărată, protestează: « Ești geniul deformării, zău așa! ».
Atunci, mușcătoare, vocea pictorului, jignit la culme, răsună ca o lovitură de bici: « Da!. . . exact! »
Întîlnirile lor sînt furtunoase. Niște schimburi de focuri de armă, s-ar spune. S-ar mai spune că lui Lautrec îi place s-o scoată din fire, s-o șocheze pe cîntăreață. « Ah! dragostea! dragostea! strigă el în gura mare, poți s-o cînți pe toate tonurile. Yvette, doar să ai grijă să-ți ascunzi nasul, draga mea. . . Oh! ascunde-ți nasul!. . . Dacă ai cînta *Dorința*, ne-am mai putea înțelege, și ne-am putea distra de minune pe seama varietății pornirilor ei. . . Dar dragostea, sărmana mea Yvette!. . . Dragostea! *Așa ceva nu există!* »
Vorbele-i scrîșnesc printre dinți. « Și cu inima, Lautrec? Cu inima ce faci? — Inima? Ce are de-a face inima cu dragostea?! » Rîde în hohote, își amintește poate de vorba acelui străbun al lui adresată contesei de Trémoille: « Inima! Cum poate o fată deșteaptă să amestece « amorul » cu c. . .? Dar, micuța mea Yvette, bărbații îndrăgiți de fetele frumoase n-au decît viciu în ochi, viciu pe buze, viciu în mîini. . . viciul pîntecului. . . » Se înfierbîntă, urlă aproape, cu fața lui urîtă, scuturată toată « de un rîs infernal și dureros »: « Cît despre femei!. . . Fac niște mutre! » Deschide un album, desenează crochiuri: « Uite aici iubăreți și iubărețe. . . » Rînjește; « Eh, ce-ai de zis de mutrele ăstora, de toți Romeo și Julietele astea! » Și rîde.
Și rîde. « Ah rîsul ăsta al lui: rîsul lui! » Rîde chiar și atunci cînd Yvette îi spune că el se ascunde prin bordeluri de teama creditorilor, de bună seama. Aș, de unde! trăiește acolo din « plăcere » și numai din plăcere; alt motiv nu există! Îi place să vadă « cum pulsează prostituția ». Nu bănuie nimeni frumusețea ce există sub urîțenie, pretutindeni și întotdeauna; el însă o vede și o caută. E prietenul lor, lui i se spovedesc « aceste biete făpturi, slujbașe ale amorului »; el le știe « durerea din suflet ». Sînt frumoase. Ar fi demne de penelul unui Benozzo Gozzoli.* Sînt frumoase.

---

* *Benozzo Gozzoli* (1420—1497) — pictor florentin, discipol al lui Fra Angelico. Frescele sale din *Campo Santo* din Pisa (distruse în ultimul război) se caracterizează prin tonuri strălucitoare, vesele, o adevărată sărbătoare a culorii. (*N. R.*)

Mişcat adînc, rîsul începe să-i tremure; năpustindu-se iarăşi asupra hîrtiei, Lautrec o zgîrie cu trăsături nervoase.

Albumul *Yvette Guilbert* apare la André Marty spre sfîrşitul lunii august. Cuprinde şaisprezece planşe. Prima reacţie a cîntăreţei este binevoitoare. « Sînt mulţumită! mulţumită! şi te rog să mă crezi că-ţi datorez toată recunoştinţa ». Dar aşa cum s-au petrecut lucrurile şi cu proiectul de afiş, cei de prin preajma ei îi mai potolesc entuziasmul. Ba, mama ei merge pînă acolo încît o sfătuieşte să-l dea în judecată « pentru defăimare ». Scriitorul Jean Lorrain, un desfrînat sulemenit şi parfumat, cu degetele încărcate de inele, care la începuturile ei a ajutat-o şi nu-l poate suferi pe Lautrec, o ameninţă că rupe legătura cu ea pentru că « s-a lăsat desenată de un fitecine care, zice el, te-a făcut ca pe un rahat de gîscă » (planşele erau tipărite pe verde). Yvette Guilbert semnează, totuşi, cele o sută de exemplare ale ediţiei. Curînd, articolele din ziare, pline de laude la adresa acestui volum (cel din *La Justice* e semnat de Clemenceau) o împacă definitiv cu portretistul ei caustic. Îl invită să vină cu Geffroy la proprietatea ei de la Vaux de lîngă Meulan. Cei trei fac o partidă de canotaj pe Sena şi în vreme ce bărbaţii vîslesc cu jobenul pe cap, Yvette stă la cîrmă. « Am avut şi eu parte să fiu remorcat de o stea », avea să spună Lautrec vorbind despre această zi. La puţină vreme după asta, Arsène Alexandre înfiinţează *Le Rire* şi Lautrec publică un nou desen al Yvettei Guilbert (cîntînd *Linger Longer Loo*). « Cîntăreaţa, menţionează ziarul, era în ajunul plecării ei la Londra. Ştiind însă că Toulouse-Lautrec urma să-i facă un desen pentru *Le Rire*, nu numai că a fost de acord, dar a ţinut neapărat să-i consacre o şedinţă de lucru şi a cîntat doar pentru el graţioasa melodie »*.

---

* J. Adhémar dă acest amănunt: « O probă în negru, tirajul de lux al planşei, a fost oferită ca premiu de către gazetă, la 16 februarie 1895, cîştigătorului unui concurs de cuvinte încrucişate, d. lui Guibaud, care, pe cît se pare, nu s-a dus s-o ridice. În afara litografiilor, afişelor, desenelor, în 1894 mai pot fi numărate peste 45 de picturi de Lautrec (dintre care peste 30 inspirate de casele de toleranţă).

II. CĂLĂTOAREA DE LA 54

Il y a une heure bête
Où il faut dormir.
Il y a aussi la fête
Où il faut jouir *.
CHARLES CROS

În lunile ce s-au scurs bombele anarhiștilor au explodat fără încetare. Atentatele și între ele cel al lui Vaillant în plin Palais-Bourbon s-au ținut lanț. A fost ghilotinat Vaillant; anarhiștii au răspuns punînd bombe la hotel Terminus, în strada Saint-Martin , la biserica Madeleine, la restaurantul Foyot, restaurantul senatorilor. A fost ghilotinat Henry; l-a răzbunat Caserio și pe el și pe Vaillant și pe Ravachol, asasinîndu-l la Lyon pe președintele Carnot vinovat că refuzase să-i grațieze.
Parisul cunoaște acum teroarea bombelor. Poliția e necruțătoare. Într-o zi o depeșă a contelui Alphonse către portarul de la cité du Retiro « Salvează-l pe marele duce » a fost de ajuns să dea alarma și să mobilizeze forțele polițienești. Mult zgomot pentru nimic de astă dată, pentru că nu era vorba de fel de vreun aristocrat rus amenințat — ci doar de o pasăre răpitoare pe care contele Alphonse o uitase în apartamentul său din Paris în graba plecării la Albi.

---

* Este o oră proastă / Cînd trebuie să dormi / E și-una de sărbătoare / De care trebuie să te bucuri.

O mulțime de suspecți au fost însă înhățați și interogați. În primăvară, douăzeci și patru dintre ei între care mulți intelectuali, amestecați, fără ca nimeni să știe de ce, printre tîlhari, au fost învinovățiți că sînt căpeteniile « asociației răufăcătorilor ». Printre acuzați se afla și un funcționar al Ministerului de război cunoscut în lumea literară și artistică pentru că întemeiase cîndva *La Revue indépendente* și publicase o broșură despre impresioniști: Félix Fénéon.

Thadée Natanson, avocat în baroul Parisului, s-a angajat să-l apere. După proces la 12 august Fénéon a fost pus în libertate. Și cum fusese dat afară de la minister, familia Natanson l-a primit la *Revue blanche*, unde a devenit secretar de redacție.

Bărbatul ăsta, cam ciudat — cu trei ani mai în vîrstă decît pictorul care are acum treizeci de ani — i-a trezit curiozitatea lui Lautrec de cum l-a văzut. De fel din Turin, are o morgă de englez. Înalt, cu fața rasă, osoasă, alungită de un smoc de păr, o bărbiță ondulată și firavă, purtînd pe cap o pălăriuță bizară în formă de clopot, el se îmbracă puțin cam excentric. Poartă o pelerină de stofă în carouri mari, mănuși roșii. Vorbește tărăgănat, folosind fraze bine cîntărite, adesea de o prețiozitate neobișnuită: « Cum găsiți că vă merge cu sănătatea? Satisfăcător? Ceva lichioruri și un loc luminos, cu oameni ce stau la o parolă nu v-ar displace, desigur. Dacă tovărășia noastră nu vă incomodează, eu v-o ofer » — și, din cînd în cînd, strecoară și neologisme, cuvinte rar folosite, dar atît de îndrăgite de poeții simboliști, ca acele *graphides acutangles* sau *talares smaragdines*.

La proces, răspunsurile pe care i le dăduse președintelui tribunalului au stîrnit senzație. Fără o umbră de tulburare pe chip, răspundea la întrebări fără să schițeze un gest, cu o politețe ce părea că ar vrea să-și ceară iertare pentru faptul că simpla și banala relatare a adevărului ar putea să pară o neobrăzare *.

---

* « În biroul dvs. au fost găsite materiale explozive; de unde proveneau? — Tatăl meu le adunase de pe stradă. — Cum vă explicați că se găsesc explozive pe stradă? — Judecătorul de instrucție m-a întrebat de ce nu le-am aruncat pe fereastră în loc să le duc la minister. Vedeți deci că se pot găsi explozive și pe stradă. — Tatăl dvs. n-ar fi păstrat aceste obiecte. El era funcționar la Banca Franței și nu vedem ce ar fi putut face cu ele. — Nici eu nu cred, într-adevăr, că i-ar fi

Plin de grija de a trece cît mai nebăgat în seamă, de o discreție vecină cu mania (« Nu-mi plac decît lucrările indirecte », spune el), căutînd să stea în umbră, preferînd să dea un sfat ori o încurajare decît să scrie sau să se manifeste (rarele articole apărute în *La Revue blanche* le va semna F.F.), Fénéon, care se ocupă de o sumedenie de probleme, de literatură, de teatru ca și de pictură, vădește față de această din urmă artă o pricepere gîndită adînc și o uimitoare pătrundere. Pe Lautrec îl mișcă nu numai prin pitorescul său, ci și prin înțelegerea ce o are față de arta lui.
În ianuarie 1895, teatrul Oeuvre avea să pună în scenă piesa lui Victor Barrucand, *Căruța din lut ars*. Lautrec face, împreună cu Valtat, decorurile*. Face și programul de sală în care-l înfățișează pe Fénéon cocoțat pe spinarea unui elefant. Îi dă criticului un aer de Buda, cu care de altfel îi plăcea să-l asemuiască. Nu-i nici pe departe cea mai bună litografie a sa. De aici se trage poate, cine știe? recomandarea pe care i-a făcut-o Fénéon să se ocupe mai puțin de litografie și mai mult de pictură. Dar Fénéon se înșeală dacă-și închipuie că Lautrec o să se ia după ce spun alții, oricine ar fi ei.
Către sfîrșitul anului 1894, pictorul e în bune legături cu un alt scriitor de la *Revue blanche:* într-o zi de noiembrie se duce să-i facă o vizită lui Jules Renard, autorul lui *Poil de Carotte*** . Cum să nu se înțeleagă oare acești bărbați? Amîndoi —au aceeași vîrstă — ascund cu grijă o sensibilitate jignită. Privirea scrutătoare, privirea iscoditoare a lui Renard « ce pare că-ți despoaie sufletul »*** , privirea unei făpturi veșnic la pîndă, lovită de moarte de cea mai mică deziluzie, neascunzîndu-și sieși nimic și plăcîndu-i, dimpotrivă, să-ntoarcă pe toate fețele chiar și cele mai mici lezări ale orgoliului, ca ele

---

putut sluji la ceva, ca și fiului său de altfel, care era funcționar la ministerul de război . . . — Ați spus că detonantele nu erau materiale explozive. Or, domnul Giraud a făcut unele experiențe care au stabilit că sînt primejdioase. — Înseamnă că m-am înșelat. — Știți că mercurul servește la confecționarea unui exploziv primejdios, fulminatul de mercur? — Servește însă și la fabricarea de barometre. »

* « Cum programul de sală anunță un decor de Toulouse-Lautrec, va scrie Jean Lorrain, prefer să ies din sală ».

** Carte apărută în traducere românească sub titlul de « Morcoveață » (*N. R.*).

*** Jean-Jacques Bernard.

să-i svîcnească și mai dureros. Lucid, acid, își notează în *Jurnal* gîndurile și reacțiile cu o pană zgîrcită, fără un cuvînt de prisos.
« Un fierar măruntel cu ochelari, a scris el despre Lautrec în urma primei lor întîlniri. La început te impresionează neplăcut din pricina micimii, pe urmă însă e plin de viață, foarte drăguț și are un mormăit care-i desparte frazele și-i ridică buzele, așa cum ridică vîntul sulurile puse pe la uși. »
Asupra lui Renard, ca și asupra Yvettei Guilbert, a lui Fénéon ca și asupra tuturor de altfel, farmecul lui Lautrec face pe loc minuni. « Cu cît îl vezi mai mult, constată după un răstimp Renard, cu atît crește mai mult. Și pînă la urmă, e peste înălțimea obișnuită ».
La drept vorbind, asemănările dintre Lautrec și Renard sînt mai mult exterioare decît profunde. Renard suferă din pricină că nu e destul de admirat, pentru că nu obține tiraje mari. Neliniștile lui, mediocre necazuri de literat, n-au nimic comun cu drama lui Lautrec. Altceva însă îl apropie pe scriitor de pictor: dragostea pentru animale. Renard a pornit tocmai să-și aștearnă într-o carte aflată în lucru, *Povestiri naturale*, observațiile lui asupra lumii animalelor. Lautrec ar vrea s-o ilustreze, ceea ce-i și propune lui Renard.
Ca și prietenul său Maurin, Lautrec se duce adesea la Grădina Zoologică. Nu se mai satură privind la zbenguiala pelicanilor, a maimuțelor — « caraghioase și lubrice » — a papagalilor și pinguinilor. « Se leagănă ca mine! spune el despre pinguini. Minunat! Ce? Cum? »
Dar planul cu *Povestirile naturale* dormitează deocamdată.
Lautrec e din ce în ce mai des printre oamenii de litere. Către sfîrșitul după-amiezii, însoțit de Tapié, merge pe la cafenelele de prin vecinătatea Operei sau a bisericii Madeleine, la *Cosmopolitan* din strada Scribe, la *Weber*, sau la *Irish and American Bar* de pe strada Regală.
Pe atunci *Weber* era un local în care mulți scriitori, gazetari, pictori, muzicieni, exploratori luaseră obiceiul să se întîlnească la un aperitiv. Lui Lautrec îi place nespus spectacolul sălii, al acestei mulțimi de oameni, de o faimă mai mult sau mai puțin răsunătoare, îngrămădiți în jurul unor măsuțe pătrate, de culoarea mahonului, printre care se strecoară cu agilitate și plin de
 atenție maître Charles.

Polaire, care zîmbeşte căsnit « de parcă ar bea zeamă de lămîie verde »*, îl întîlneşte aici pe poetul Moréas, mustăcios şi monoclat. Tot aici îşi fumează ţigările lui mici, aduse din Orient, Debussy şi explodează, bubuind ca rostogolirea tunetului peste toată larma conversaţiilor, rîsul lui Forain. Iată-l şi pe Adrien Hébrard, pe Willy, pe Georges Feydeau, şi cîţi alţii încă! Pe Jean de Tinan şi Caran d'Ache, Paul Souday şi Léon Daudet.

La masa lui Lautrec se aşază Joyant, Ibels, Maxime Dethomas, Paul Leclercq, un alt obişnuit de la *Revue blanche*. Lautrec bea un porto, desenează, mănîncă şvaiţer la capac, joacă pocher, între felurile de mîncare (unul din privilegiile sale, căci jocurile de cărţi, ca şi pipa, sînt interzise la *Weber*) şi, cu un deget în aer, lansează cîte o părere categorică. « Sînteţi plin de spirit, domnule de Toulouse-Lautrec », i-a spus o dată cineva. « Domnule, i-a răspuns Lautrec, cu ochii scăpărînd, de secole în familia mea nu se face nimic. Dacă n-aş avea spirit, aş fi ultimul dobitoc. »

Dar la Weber prea sînt mulţi snobi — prea mulţi care nu-l frecventează decît ca să se afişeze (« şi ca să se scrie despre el după aceea », spune pictorul sarcastic) — şi Lautrec se simte mult mai bine la *Irish and American Bar*, care s-a deschis chiar alături. Şi-l trece sub protecţia sa statornicindu-i legile. Iar dacă, din întîmplare, intră vreun client pe care nu-l cunoaşte, îi cere lui Achille patronul, ca inoportunul să fie « cu bună ştiinţă prost servit, ca să-i piară pofta o dată pentru totdeauna să mai calce pe aici »**.

Totul aici îl încîntă pe Lautrec: intimitatea sălii înguste, unde clienţii se strîng de-a lungul zidului, în faţa unicului şir de mese; barul englezesc, de cealaltă parte, cu cilindrul din mahon care-l mărgineşte, lucitor, lustruit.

— « Admirabil! Cum?... E la fel de frumos ca un Rembrandt! » — în spatele căruia Ralph, o corcitură născută dintr-un chinez şi o piele roşie, prepară *nights-cups*, *rainbow-cups*, o nesfîrşită varietate de cocteiluri; clientela obişnuită, compusă din englezi, oameni de la hipodrom, antrenori, grăjdari, jochei, în marea lor

* Colette.
** Paul Leclercq.

majoritate de origine anglo-saxonă, cărora li se alătură vizitii de case mari (printre care trupeșul Tom al d-lui Rotschild), care așteaptă ca stăpînii lor să termine dineul în restaurantele de lux ale cartierului; și, în sfîrșit, Achille, namila de Achille, un elvețian ca și Salis, și tot ca și el plăcîndu-i să folosească fraze pompoase, care-l cadorisește pe Lautrec cu cîte un « Domnule viconte marchiz » servindu-i *mint-julep* și *welsh-rabbits** (cuvînt pe care cu accentul lui *vaudois*** îl pronunță *raë bit*).
Aici, în barul acesta, pictorul respiră cu voluptate mirosul de cai pe care profesioniștii hipodromurilor îl aduc cu ei și care se alătură unui parfum, nostalgic, cel al Angliei. La Achille se vorbește englezește la fel de mult ca și franțuzește. « Bețivi tăcuți » sorb aici băuturi multi-colore. Ne aflăm oare la Epsom ori la Newmarket? Dînd pe gît pahar după pahar de gin și whiski, punciuri sau cocteiluri, Lautrec plătește rînduri-rînduri de băuturi pentru toată lumea. Cînd își fac apariția Footit și Chocolat, cei doi clovni de la Noul-Circ, pe dată le face loc lîngă el.
Neosteniți parcă după numărul de pantomimă pe care tocmai l-au terminat, Footit și Chocolat cîntă și dansează adesea « în strunele unui banjo și ale unei mandoline ciupite de o englezoaică și de fiul ei, un metis, făcut cu un mulatru din Texas »***. Chocolat e un negru din Bilbao. În arenă împopoțonat cu un costum roșu, face pe neîndemînatecul, încasează palme răsunătoare și reușește să dezlănțuie un torent de voioșie prin această unică declarație: « Chocolat, sînt eu! » Descotorosit de rolul său, prostovanul, odată ajuns la Achille, își dezvăluie finețea și mlădierea; cu scăfîrlia acoperită de o caschetă în carouri, își azvîrle în sus picioarele, țopăie, se scălîmbăie, îngînînd: « Fii milostivă, o iubita mea necunoscută. . . » Lautrec îi desenează fără încetare pe acești doi saltimbanci. Va publica în *Le Rire* multe din aceste desene, și chiar va trage litografii.

---

* Sirop de mentă; iepuri à la Welsh (în lb. engleză în original. — *N. tr.*).
** Vaudois, membri ai unei secte creștine, apărute în Alpi prin secolul XII și care în 1532 au trecut la calvinism. Aproape exterminați de Francisc, mai subsistă astăzi, vorbind franțuzește, în văile zise « Vaudoises » din Piemont (*N. tr.*).
*** Joyant.

În acest început al anului 1895, el aduce la *Irish and American Bar* două cliente noi: pe dansatoarea engleză May Milton, prietena nedespărțită a Janei Avril, și pe cîntăreața irlandeză May Belfort. Pe aceasta din urmă, o văzuse într-o seară la Decadenți, în strada Fontaine intrînd în scenă cu o pisicuță în brațe. Îmbrăcată într-o rochie lungă și dreaptă, dintr-o singură culoare, așa cum cere moda lansată de englezoaica Kate Greenaway*, cu un val de dantele la capătul mînecilor scurte, pe cap cu o scufiță prinsă sub bărbie cu o panglicuță, părea un copilaș. Cu un glas dulce și copilăros, puțin șovăielnic și peltic, a început să cînte o baladă legănîndu-și pisicuța:

I've got a little cat,
I'm very fond of that. . .**

« A-ncăput pe mîinile mele », zice Lautrec.
Fata asta bolnăvicioasă « cu pleoapele de culoarea rozului chinezesc », vădește gusturi bizare. Cu nici un chip să nu te-ncrezi în aerul ei feciorelnic și în înfățișarea ei « angelică ». Nu simte atracție decît pentru ceea ce e scîrnav și respingător. Animalele ei preferate sînt broaș-tele rîioase, crabii, șerpii și scorpionii.
Farmecul ei nedeslușit îl înrîurește pe Lautrec. Pictorul se arată plin de atenții față de acest fals bebeluș vicios — pentru « orchideea », cum îi spune el (Joyant, în schimb, îi zice «broasca»). Într-o zi în atelierul său, o îm-brățișează: ea fuge, îngrozită; albigenzul mirosea a usturoi. Și dacă May Belfort nu-i devine amantă, oricum e gata să-i îndure toate fanteziile lui de artist. Lautrec îi face cinci portrete; publică apoi cîteva litografii, iar cînd cîntăreața debutează la Petit Casino, îi semnează afișul — o minunăție roșie care « pe zidurile Parisului creează o pată luminoasă și triumfătoare »***. Acestui afiș îi dă replica un altul pe care Lautrec îl face pentru May Milton; o pată albastră.
Încă o femeie îi slujește de model lui Lautrec pentru un al treilea afiș, comandat de către *La Revue blanche:*

* Pictoriță și ilustratoare de carte (1846—1901).
** Am primit o pisicuță / Și mi-e tare, tare dragă (În lb. engleză în original. *N. tr.*).
*** Joyant.

« strălucitoarea şi suava » Misia — pe care artistul o pictează în bolero de blană, cu manşon, voaletă şi o pălărie largă împodobită cu pene negre.
Cît e de frumoasă această Misia Natanson! Dar mîna pictorului zgîrie chipul ăsta încîntător. « Lautrec, de ce le faci întotdeauna pe femei atît de urîte? » l-a întrebat Misia. « Pentru că aşa sînt », i-a răspuns pictorul.
Răspuns tăios, cum ţîşnesc tot mai des de pe buzele lui. Chefurile ca şi sfîrşeala nervoasă, preţul nopţilor lui nedormite, viaţa risipită nebuneşte, lipsa de somn sau măcar a unei simple destinderi îi încearcă mult sensibilitatea, îi agravează unele din apucături şi ciudăţenii, caracterul său de neînchipuit, felul plin de arţag. Pare mulţumit, rîde, şi deodată pac! se întunecă şi, cuprins de-o bruscă exasperare, îl înţeapă cînd pe unul, cînd pe altul, se încrîncenează. Dacă îi strînge cuiva mîna, mai mai să-i frîngă oasele. Şi scapă vorbe grele. Prietenii se grăbesc să le dea uitării, dar alţii, cum ar fi actriţa Réjane, despre care a spus (e drept că-i miroase gura): « Femeia asta e ca tunelul Schilingothard » — îi poartă o pică pe care nimic nu o va putea şerge. Apoi, vîntul se schimbă şi buna dispoziţie a lui Lautrec învinge. Înduioşat, se gîndeşte la cutare sau cutare din cunoştinţele lui, la Forain să zicem: « L-aş vrea la a-nanghie... tă-i trimit ceva bani... mai ales să nu fie nimic... prea ti-ar bate joc de mine ».
Chiar şi exprimarea din zi în zi mai sacadată îi trădează iritarea.
Vorbeşte tot mai eliptic şi tot mai mult amestecă expresii pe care doar cunoscătorii le pricep: ceilalţi, nu-i aşa? nu sînt demni de « porumbel cu măsline »;* cu atît

* Porumbeii cu măsline erau una din mîncărurile preferate ale lui Lautrec, care desăvîrşise o reţetă luată de la un cofetar din strada Bourgogne, şi pe care nu o oferea decît musafirilor aleşi pe sprînceană. Iată, ca o curiozitate, această reţetă a pictorului (Maurice Joyant a menţionat-o împreună cu alte cîteva în cartea sa de gastronomie, *Bucătăria d-lui Momo, celibatar*): « Se iau cîţiva pui de porumbei, se curăţă de măruntaie şi se umplu cu carne tocată de vacă sau de viţel, cîrnaţi, peste care se presară piper aromat, nucşoară şi trufe tăiate, Se leagă bine, apoi se prăjesc repede într-o tigaie cu coadă. După care se pune într-o cratiţă unt, slănină, ceapă, se face un rîntaş uşor cu făină; se adaugă sare, piper, mirodenii, se pun porumbeii, se moaie totul într-o supă bună. Se lasă să fiarbă înăbuşit în cratiţa acoperită,
 cam un ceas. În ultimele 20 de minute se adaugă măsline verzi fără

mai rău pentru cei ce cîrtesc, pentru toți « hau-hau » (Lautrec imită lătratul furios al unui cățel), « pe polițai nu trebuie să-i tratezi cu dulceață ».
Bineînțeles, bea mult, mult prea mult. Și după cum remarcă Thadée Natanson, firele din mustața lui nu apucă să se usuce. Totuși, arareori e beat, în înțelesul strict al cuvîntului. Dar neîncetatele lui beții l-au intoxicat, și cîteodată e deajuns să adulmece mirosul unui cocteil ca să se și simtă transportat în « feeria vrăjită a alcoolului ».* E îmbibat de alcool, și cînd îl cauți e amețit.
Într-o zi — într-o singură zi totuși — Lautrec avea să nu bea, sau să bea foarte puțin. Era în februarie. Alexandre Natanson dă o mare serată în vila sa din avenue du Bois de Boulogne, numărul 60, cu prilejul inaugurării somptuoaselor decorații interioare ale lui Vuillard, zece panouri pictate cu fixativ. Lautrec se oferă să organizeze el recepția. Litografiază o invitație în limba engleză în care sînt făgăduite, cu litere de-o șchioapă, « *American and other drinks* »** . După care cere să fie golite de mobilă mai multe camere, înșiruie fotolii și taburete, aranjează un bar, înlocuiește tablourile de pe pereți cu afișe de lichioruri și aperitive.
Să fie oare o farsă ceea ce pune la cale Lautrec? Nu chiar, ci o distracție, o zeflemea pentru care își dă frîu liber imaginația sa.
De cum intră, invitații familiei Natanson — și vor fi peste trei sute — se arată destul de uimiți văzîndu-l pe pictor ținînd loc de barman. Pentru această împrejurare, el s-a ras în vîrful capului, și-a tăiat barba, păstrîndu-și doar două mici smocuri. Sub o jachetă scurtă din pînză albă, și-a strecurat o jiletcă făcută din postavul înstelat al unui steag american. Ca ajutor l-a ales, dintre toți prietenii, pe Maxime Dethomas, și nu l-a ales pentru că s-ar pricepe în arta preparării cocteilurilor, ci pentru înălțimea sa de uriaș: el și « Gros n'arbre » alcătuiesc

---

sîmburi și bine desărate, apoi un pahar de vin. Se lasă totul să scadă și să se prăjească bine la foc mic. Se pun porumbeii pe o tavă înconjurată de măsline și se stropesc cu sosul strecurat, care trebuie să fie uleios. »
* Thadée Natanson.
** « Băuturi americane și de alte soiuri » (în lb. engleză în original *N. tr.*)

un cuplu caraghios. Strivit de statura ajutorului său, Lautrec sub deghizarea lui, cu obrajii fără păr, e de o hidoşenie caraghioasă. Pe faţa-i spînă, buzele par şi mai umflate ca de obicei — un apendice monstruos şi sîngerînd.

Trebăluind toată noaptea la tejgheaua lui, încărcată de pahare, sticle, blocuri de gheaţă, lămîi, farfurii cu sandvişuri, alune prăjite şi cartofi pai, Lautrec scutură mereu shaker-ul, inventînd reţete după reţete într-o dezlănţuire diabolică a imaginaţiei, căutînd amestecurile cele mai violente, cele mai potrivite să dea gata pe loc aleasa adunare. Gîndurile îi sînt lesne de citit: vrea să îmbete această floare delicată a literelor şi artei, să-i facă pe respectabili să-şi piardă respectabilitatea, să nimicească demnităţile, să smulgă măştile.

Şi izbuteşte de minune. Tăcut, ocupat, nu-şi îngăduie o clipă de răgaz — mai tîrziu se va lăuda că în acea noapte a servit peste două mii de pahare, — el combină, dozează explozivele, urmăreşte efectul băuturilor sale, pîndind clipa în care cutare sau cutare domn foarte măsurat în importanţa sa se va prăvăli într-o animalitate împleticită, cînd un singur *drink* asasin va fi de ajuns ca să-l termine cu totul.

Nu scapă mai nimeni de ravagiile cocteilurilor cu ghimber, ale acelor « poftiţi-la-amor » şi ale « stridiilor din prerie » pregătite de barmanul Lautrec care, pentru a aţîţa setea victimelor sale, pune să ardă, pe o tavă de argint, sardele cu rachiu de ienupăr şi porto.

Cîţiva neprevăzători au şi început să sforăie şi sînt transportaţi pe paturile şi divanele din celelalte camere, prevăzute, din fericire, de « organizator ». Un chefliu foarte sigur de forţa sa nu se sfieşte să-i arunce o provocare atleticului Alphonse Allais, care cît ai clipi îl lasă lat pe parchet. Bălăbănindu-se pe picioare, Fénéon îl urmăreşte cu un pahar în mînă pe Stéphane Mallarmé care, refuzînd să « golească neliniştitoarea cupă »*, fuge prin toate odăile. Capul pleşuv al lui Vuillard o cîrmeşte acum spre roşu. Ciupind strunele banjoului, Sescau cîntă nostalgic:

---

* Francis Jourdain. Împreună cu Thadée Natanson este cel mai bun martor al serii. « Veselia tuturor era autentică, scrie el. Nu sînt totuşi foarte sigur că, reîntorcîndu-mă acasă în zori cu « Gros n'arbre », nu mi-am înăbuşit o undă de tristeţe. Poate că ezitam să calific acest soi de orgie . . . Lautrec nu avea asemenea melancolice îndoieli. »

« Un mic țipar, o frumoasă dimineață de vară... Lugné-Poe se ridică și, izbindu-se de pereți, se prăbușește într-un sfîrșit pe un pat, bombănind cu un glas din străfunduri: « Și-acum, la treabă! »
Înapoia barului său, plin de încîntare dar mut — « *Don't speak to the man at the wheel* »* — Lautrec agită neobosit shaker-urile, contemplînd cu ochi scăpărători de veselie acest cîmp al masacrului.
Invitații cad ca popicele. Bonnard moțăie, se trezește; bărbatul ăsta atît de sobru bombăne ca-n vis — un vis de pictor — « Vreau unul roz ». Cererea e pe loc împlinită. Bonnard se clatină, mai face cîțiva pași, se poticnește, se înfundă într-un coridor și se-așterne cît e de lung pe mozaicul cabinetului de toaletă, cu trupul scuturat de un tremur și clănțănind din dinți...
Ah! seara asta de la Natanson n-o va uita nimeni!
Pretutindeni aproape se-ngrămădesc siluete. Unul sforăie. Altul sughiță. Al treilea se luptă cu pereții. De prin camere răzbește o duhoare de vizuină.
În zori, depunînd șervetul său de barman, Lautrec părăsește avenue du Bois și dispare radios, în dimineața înghețată. Iată o noapte bine folosită!

Ah! je comprends que l'on jalouse
En barman ton profil grec,
Extraordinaire Toulouse-
Lautrec!**

În atelierul din strada Tourlaque, Lautrec, slujindu-se de schițe, cerîndu-le prietenelor sale, prostituatele, să-i pozeze, își termină marele tablou al salonului din strada Moulins.
Din punct de vedere artistic, acest tablou e un epilog. Așa cum i se întîmplă ori de cîte ori cercetează îndelung o temă — a pictat peste cincizeci de tablouri inspirate din lumea lupanarelor — înmănunchează aici princi-

---

* « Nu țineți de vorbă omul de la cîrmă » (în lb. engleză în original — *N. tr.*).
** Ah! înțeleg că-s invidioși / Că ești un barman cu profilul grec, / Extraordinar Toulouse- / Lautrec! (Vers pe care Romain Coolus l-a adresat pictorului a doua zi după reuniune).

palele elemente plastice ce i le-au inspirat casele de toleranță.

În această operă monumentală sînt înfățișate șase femei. Una dintre ele, înveșmîntată într-un postav lung de culoare roșu închis, are o expresie halucinantă. Ochii verzi, cocul roșu ce se desface în mici șuvițe pe frunte și pe tîmple, pomeții de un alb-rozaliu, parcă bîntuiți de friguri, gura violacee crispată de cine știe ce deznădejde fără de leac — ce cumplită resemnare! Un chip tragic, macabru aproape, cel mai captivant poate din cîte le-a făcut vreodată barmanul de la recepția Natansonilor.

Opera este dublă: tabloul pe pînză a fost precedat de un studiu în pastel de aceleași dimensiuni*. Ceea ce vădește interesul pe care Lautrec îl acordă muncii sale. De fapt el nu va mai folosi decît arareori penelurile pentru a exprima scene de acest gen: în pictură a spus esențialul din ce avea de spus despre aceste claustrate.

În lucrările sale de pictură propriu-zise, se remarcă de altfel o anumită lîncezire în comparație cu acele luni de o excepțională fecunditate care s-au scurs. Dacă Lautrec a dat peste cincizeci de picturi în 1893 și patruzeci și cinci în 1894, în 1895 nu va mai picta decît treizeci și cinci. Lucrează totuși cu aceeași intensitate. Ilustrează noi melodii ale lui Dihau, povestiri de Coolus, un menu pentru Sescau (unde se înscriu între « miel la tav » și « vegetables » ** « pateu de ficat de gîscă Fuller »), litografiază coperta unei piese de Tristan Bernard, *Picioarele nichelate*, sau cea a unui album de închidere a *Stampei originale*, unde apare o dată în plus portretul Misiei Natanson.

Dexteritatea i-a devenit uimitoare. Are acum o asemenea practică a litografiei încît, disprețuind orice fel de calc sau creionare preliminară, își așterne desenul de-a dreptul pe piatră. Pregătește pentru luna mai o serie de 13 litografii, portrete de actori și de actrițe — o serie, trebuie să recunoaștem, mai puțin fericită decît precedentele încercări de acest gen și unde a deformat atît de violent trăsăturile modelelor sale, încît în marea lor majoritate n-am ști să le determinăm identitatea. Să fi vrut oare

* Pînza măsoară 1 m 115 × 1 m 325; iar pastelul 1 m 11 × 1 m 32.

** Legume (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

Lau rec să indice « un soi de înrudire monstruoasă între toți acești actori »* sau trebuie să credem că talentul său a suferit de pe urma unei slăbiciuni trecătoare?

Oricum ar fi, e greu de presupus că artistul și-a pierdut respirația. Dimpotrivă, îl vedem căutînd alte moduri de exprimare, ca de pildă vitraliul sau ceramica. În atelierele faianțarului Muller, la Ivry, asistă la fabricarea unei tăvi pentru o măsuță de ceai pe care vrea să i-o dăruiască drept surpriză Yvettei Guilbert; sub portretul cîntăreței — rece și ironic — a lăsat să apară părerea pe care Yvette o exprimase despre desenul ce avea să slujească de model: « Vai, dar ce oroare ai făcut, micule monstru ce ești! »

Toate aceste treburi, de bună seamă, îi iau tot timpul lui Lautrec. Dacă s-ar ocupa mai puțin de litografii, ar putea face în schimb mai multă pictură. De aici și sfatul lui Fénéon. Dar asta nu lămurește încă totul.

Nu încape îndoială că « micul monstru » lucrează cu aceeași rîvnă și cu aceeași convingere. Dar și aici alcoolul își face simțită vătămătoarea lui înrîurire. Clipă de clipă, într-adevăr, Lautrec sim e nevoia să bea. Și clipă de clipă, nestăvilita-i sete îl împinge să-și părăsească pensulele; și timpul fuge. Alcoolul îi zdruncină nu numai echilibrul nervos, dar îi răpește ceasuri și ceasuri întregi. Zăbovitul prin baruri e plătit în capodopere ce nu se vor mai ivi.

La Natansoni, Lautrec schițează un *Colț de masă* cu Vuillard, Misia, Valloton și Thadée. Lui Polaire îi face un portret după care trage apoi și un desen în culori pe care-l publică în *Le Rire*. Dar noua și marea sa pasiune ca pictor va fi de aici înainte Marcelle Lender.

Marcelle Lender, a cărei grație, distincție și ale cărei toalete « de o bogăție și de un gust ales** » devin ținta laudelor cronicarilor mondeni, îi stîrnise pînă acum lui Lautrec curiozitatea în mai multe rînduri; în cîteva litografii a și înfățișat-o în diverse atitudini de scenă. Din februarie, joacă la Variétés într-o operetă *Chilpéric*, a cărei acțiune se petrece pe vremea Merovingienilor, una din acele operete bufe, foarte la modă de cînd

* Jacques Lassaigne.
***Le Rire*, 16 februarie 1895.

cu Offenbach, și al căror spirit batjocoritor Lautrec îl prețuiește mult. Marcelle Lender, care interpretează rolul reginei Galswinthe, dansează cu o încîntătoare eleganță în acest spectacol un fandango și un bolero. Lautrec se înflăcărează pe dată. Și îl cară după el la teatru pe Coolus de nu mai puțin de douăzeci de ori în șir, ocupînd mereu același fotoliu din rîndul întîi, pe stînga. Desenează fără preget pe un carnet de schițe. Și cum Romain Coolus, plictisit din cale afară să tot audă seară de seară aceleași veșnice riturnele:

Il est dix heures: c'est l'instant,
C'est l'heure où Chilpéric se lève.
Espérons qu'il a fait un rêve
Qui le rend heureux et content.*

îl întreabă pe Lautrec « de ce ține cu tot dinadinsul să-l îndoape atît de regulat cu acel lirism fără mister », pictorul îi răspunde că nu merge la spectacol decît ca să-i vadă dosul Marcellei Lender. « Uite-te bine la el, îi spune, pentru că rareori o să mai vezi ceva atît de colosal. Dosul Marcellei e somptuos. »
Lender dansînd, *Lender văzută din spate*, *Lender văzută din față*, *Lender salutînd*, *Marcelle Lender — bust*: Lautrec face litografie după litografie. Cum revista germană *Pan* îi comandă o asemenea litografie, Lautrec se încumetă să execute — lucrare fără îndoială prea complexă în extraordinara ei virtuozitate — o *Marcelle Lender* în opt culori. Și totuși aceasta nu trebuie privită decît ca o muncă pregătitoare: pe șevaletul din atelier, Lautrec are în lucru o mare pînză de 1,45 m pe 1,50 m, în care impresiile lui de la teatru vor căpăta, la rîndu-le, o încheiere: *Marcelle Lender în « Chilpéric » dansînd boleroul*.
După spectacol actrița are obiceiul să supeze la café-ul Viel, pe unul din marile bulevarde. Într-o seară,** îl vede pe Lautrec făcîndu-și apariția însoțit de Jules Renard și de Alfred Edwards, proprietarul gazetei *Le Matin*. Pictorul se așază în fața modelului său. Și o descumpănește pe actriță prin felul cum se poartă. Dacă ar ține

* E ora zece: e momentul, / E ora cînd se trezește Chilpéric. / Să sperăm că a avut un vis / Care-l face fericit și mulțumit.

 **Amintirile Marcellei Lender, transmise de Sylvain Bonmariage.

morțiș să fie cît mai antipatic, nu s-ar purta altfel. Nici un compliment; e chiar ostil. Teatrul? Circul și café-concertele sînt cu mult mai distractive. Iar cînd chelnerul îl întreabă ce să-i aducă, Lautrec îi răspunde: « O scrumbie afumată ». Nu există scrumbii afumate la Viel? Prea bine! Atunci să i se aducă șuncă și un borcan cu castraveți murați. « Și ceva lichid, te rog, hai galop! E sete mare. » Înfulecă într-una la castraveți și dă pe gît o sticlă de Bourgogne, ridicînd tot timpul paharul la gură cu un gest caracteristic de bețiv și golindu-l pe nerăsuflate. Lautrec glumește, spune răutăți. Nu desenează, dar o măsoară pe Lender, și încă cu o privire atît de stăruitoare încît actrița se simte stînjenită. Ia parte astfel la trei supeuri. *Lender în ținută de stradă*, *Lender așezată*. . . Lautrec se învîrte în jurul actriței care, intrigată, nu înțelege pricina acestei asiduități; nu bagă de seamă că ceea ce îl interesează la ea pe Lautrec « este jgheabul ». Într-o zi pictorul îi trimite un buchet de trandafiri albi și o roagă să-i fixeze o întîlnire. Ia masa la ea, apoi se duce să o întîlnească în cabina ei. Dar nu scoate o vorbă despre pînza la care lucrează. La fiecare spectacol e în sală, în fotoliul său din rîndul întîi; își adulmecă prada cu o căutătură necruțătoare.

Cîteva săptămîni mai tîrziu, tabloul, rod al unei munci minuțioase, este gata.

Poate că o clipă Lautrec s-a gîndit să i-l dăruiască actriței. Din păcate, Marcelle Lender, asemenea celor mai multe dintre femei — o Jane Avril sau o Polaire rămîn în această privință excepții — nu pare să prețuiască prea mult arta sa fără înflorituri galante.* Lautrec oferă pînza lui Paul Leclercq care, de altfel, nu se-nvoiește să-i răpească pictorului această lucrare magistrală — una din culmile operei sale.

Dacă Coolus i-a trezit lui Lautrec interesul pentru lumea teatrului, Tristan Bernard i-a dezvăluit în schimb pictorului lumea ciclismului.

---

* « Ce om îngrozitor! » a exclamat ea o dată în fața unor prieteni care lăudau talentul lui Lautrec. Apoi, căutînd s-o dreagă: « Ține la mine . . . dar, cît despre portret, vi-l cedez cu plăcere. » (Reprodus de Albert Flament în *Le Bal du Pré Catalan*).

Redactor-șef la *Journal des Vélocipédistes* și director sportiv al celor două velodromuri pariziene, velodromul Buffalo de la poarta Neuilly și velodromul Senei de la Levallois-Perret, Tristan Bernard este în clipa de față una din personalitățile cele mai marcante din cercurile sportive.

Ca urmare a inventării cauciucului pneumatic de către Dunlop, cu puțin înainte de 1890, ciclismul a căpătat o uimitoare răspîndire. Toate clasele sociale, fără alegere, au prins gustul bicicletei. Chiar și în Bois de Boulogne eleganți velocipediști ca de pildă prințul de Sagan sau generalul de Galliffet (în ținută) pedalează printre trăsuri și landouri. Femeile sînt și ele la fel de grăbite să practice « simpaticul sport ». Înlocuind fusta cu pantalonii de zuav, *cyclewomen*-ele*, « cel de-al treilea sex » cum le spun gazetele — pornesc să brăzdeze cartierele mărginașe și drumurile de țară. În ziare, la anunțuri, poți întîlni: « Doamnă ciclistă, 45 de ani, dorește căsătorie cu domn posedînd bicicletă. »** Jurnalele publică cu regularitate cronici despre « mica regină »; dar ele nu sînt de ajuns pentru « ciclomane », din pasiunea cărora își trag existența periodice de specialitate, cum e cel al lui Tristan Bernard.

Îndată după sfîrșitul celui de al doilea Imperiu se organizează primele alergări cicliste; ele se bucură de o extraordinară primire. *Clubmenii* și femeile nostime umplu tribunele velodromurilor, unde manifestările se desfășoară în zarva orchestrelor zgomotoase.

În pantaloni bufanți, cu o gambetă pe scăfîrlie, Tristan Bernard prezidează reuniunile. N-a trebuit să se ostenească prea mult ca să-i trezească și lui Lautrec interesul. Ceea ce-l cucerește mai cu seamă pe pictor la acest umorist este « aspectul lui sportiv », știința sa despre atleți și turf și faptul că poate de pildă să citeze fără nici o greșeală, fără o scăpare, pe tot parcursul ei, genealogia oricărui cal pur-sînge, de curse sau de obstacole, « cu siguranța — spune Paul Leclercq — unui profesor de istorie care ar cita genealogia dinastiei Capet ».

---

* Parisul va număra în curînd atît de multe, încît prefectul poliției va interzice femeilor portul pantalonilor de ciclist pe străzile capitalei.

 ** Citat de J. Adhémar.

Tristan Bernard îl introduce pe Lautrec în societatea marilor campioni, a antrenorilor, a reprezentanților mărcilor de biciclete intrate în competiție. Aproape în fiecare duminică pictorul e printre oficiali, pe terenuri, pe marginea pistelor, și cel mai ades, în careul alergătorilor.

Rezultatul diverselor probe îl cam lasă rece. Ceea ce îl stîrnește pe el e să se afle în apropierea unor animale umane bine făcute, să le urmărească în suprema lor încordare sau, dimpotrivă, în repausul lor, cînd intră pe mîna celor ce-i îngrijesc.

Urmat de Tapié, se preumblă de colo pînă colo fără să scape un singur amănunt al spectacolului. Din cînd în cînd, se oprește și arată cu ochiul cîte un vlăjgan bine legat — « E mișto! » Și apoi, gata oricînd să ia seama la tot ce e picant sau caraghios la o ființă, adaugă: « Parcă-i un calcan cu amîndoi ochii pe aceeași parte a feței ».

În fața alergătorilor îl cuprinde un entuziasm aidoma aceluia ce-l face să freamăte la cutezanțele unei dansatoare sau ale unui acrobat. Ca și aceștia, alergătorii sînt însăși mișcarea, forța fizică, agilitatea trupului, adică tot ceea ce Lautrec nu poate trăi decît privind și desenînd. Pentru el nu există ceva mai ademenitor ca imaginea unei superbe brute în suprema încordare a musculaturii ei. « Asta nu-i frumos? »

Asta fiind lunganul și uscățivul Zimmerman, învingătorul la cursa de 2000 m, americanul înaripat, care cînd umblă, parcă e împiedicat, dar cînd încalecă pe bicicletă ai zice că arde pista sub roțile ei; *asta* mai este și Jimmy Michaël, micul gal cu fruntea încăpățînată, cu înfățișarea morocănoasă de șoricar, ce pedalează neostenit cu patruzeci de kilometri pe oră mestecînd o scobitoare.

Inspirat de cele două vedete ale pistei, Lautrec nu întîrzie să tragă cîteva litografii. Îl desenează pe Zimmerman împreună cu bicicleta lui, iar pe Michaël alături de constructorul Simpson.

Pictorul se împrietenește îndeosebi cu alergătorii și cu personalul « grajdului » Simpson, cu reprezentantul în Franța al acestei mărci engleze, Louis Bouglé, un bărbat rasat, de o aleasă cultură, iubind în egală măsură arta ca și ciclismul, îmbrăcat întotdeauna după ultima modă

londoneză — « un englez din Orléans », cotcodăcește Lautrec — precum și antrenorul Warburton, zis Choppy. Lautrec nu mai contenește cu laudele la adresa lui Choppy. Nu-l mai are în cap decît pe Choppy. Tuturor prietenilor le recomandă serviciile acestui antrenor. Și în scurt timp toți sînt încîntați. Căci sportul, ce? cum? e tot ce poate fi mai nimerit pentru sănătate! Păcat că nu poate el fi exemplu; dar aveți răbdare! Într-o pornire de prozelitism, Lautrec își cumpără un aparat de ramat în casă și, cu gîndul numai la ideile sale igienice (bineînțeles că nici nu-i trece prin cap să bea mai puțin sau să se culce mai devreme), ramează în atelier minute în șir, ceasuri întregi, după ce a avut grijă să-și pună o beretă turtită de marinar și să îmbrace o cămașă de flanelă de culoare roșu aprins *.
Multlăudatul antrenament — nu calcă om în atelierul său fără să fie pus să încerce, sub privirea expertă a lui Lautrec, aparatul de vîslit — nu ține, cum era și de așteptat, decît o vreme, și curînd mecanismul ajunge un lucru de prisos, printre altele, în harababura din atelier.

Greoaie, aproape obeză, La Goulue a plecat de la *Moulin Rouge*. Un avort (a născut înainte de vreme un copil mort) i-a grăbit soarta.
Dintre dansatoarele de ieri n-au mai rămas decît Grille d'Égout. Rayon d'Or s-a măritat cu un american, un căutător de aur din Alaska. La Macarona, suferind de măruntaie, a trebuit să fie operată de Péan. Nini Patte en l'air s-a retras ca să înființeze în strada Frochot, sub numele respectabil (bineînțeles uzurpat) de d-na Monnier, văduvă, o școală de dans, de unde își iau zborul noi și noi « dansatoare excentrice », Cigarette, La Tourterelle, Églantine**. . . Cît despre Valentin-le-Désossé nu mai e decît un cabotin îmbătrînit, care își plimbă nostalgiile la *Moulin Rouge*. Jane Avril

---

* « Un vecin care nu pricepea de unde vine zgomotul acesta neobișnuit și regulat, povestește Paul Leclercq, mărturisea unor oameni din cartier că Toulouse-Lautrec a luat obiceiul să-și plămădească singur coca și să-și coacă pîine. »

** Turturica și Trandafirul sălbatic. (*N. tr.*).

spune despre el că aduce a « don Quijote uzat ». Mai dansează, dar mai mult trăncănește: « Eu, ca un cunoscător ce sînt și ca un bun burghez ce mă aflu, vin la bal joia și duminica. Sînt rentier și proprietar și mă plimb în faeton. Căutați să aduceți vorba în cartierul Școlii Militare despre Valentin-le-Désossé: „Nu cunosc! — o să vă răspundă portăreasa și vizitiul meu. Pe dl. Renaudin, fost negușător de vinuri din strada Coquillière, casier al fratelui său și notar suburban, îl cunoaștem, cum de nu! Își închiriază casa la ofițeri, și cînd trece prin Bois cu faetonul le răspunde la salut. . ." Fetele de la Moulin? — s-a zis cu ele! Poate că cea mai bună e Cha-U-Kao; da' nu-mi ajunge nici pînă la glezne. O singură dansatoare a existat: La Goulue. . . »

La Goulue a cîștigat mulți bani. În plin triumf, Oller îi plătea, conform contractului, pînă la 3750 de franci pe săptămînă.* Și alsaciana n-a făcut praf chiar toți banii. De cînd a renunțat la cadriluri, și-a luat o baracă de bîlci și împreună cu cinci sau șase figurante iese la public într-un costum zornăitor, care aduce cumva a oriental, și face un dans al buricului, căruia ea îi spune eufemistic « dansul almeei** » (dar ale cărui tîlcuri, constată un cronicar, sînt « exprimate limpede »). S-a gîndit că un decor i-ar face publicitate. Și-a amintit de Lautrec, iar la începutul lunii aprilie îi cere ajutorul.

6 aprilie, 1895

Dragul meu Prieten,
*Luni 8 aprilie trec pe la tine pe la două după-amiază. Baraca mea va fi la Trône***; cum intri pe stînga; am un loc foarte bun și aș fi tare încîntată dacă ți-ai face timp să-mi pictezi ceva; ai să-mi spui de unde să cumpăr pînzele și în aceeași zi ți le și aduc.*

LA GOULUE

Lautrec a fost întotdeauna atras să facă decoruri de mari proporții. Dar cum să-și îndeplinească dorința?

---

* Aproximativ 650.000 franci (1958).
** Almee — dansatoare și cîntăreață în Orient — (*N. tr.*).
*** Bîlciul de la Trône, din Place de la Nation (fosta Place du Trône).

De bună seamă, prea curînd nu i se vor încredința zidurile unui edificiu public. Cîndva a împodobit cu picturi hanul Ancelin din Villiers-sur-Morin și, mai de curînd, salonul din strada Amboise. O baracă de bîlci? Și de ce nu? De altfel va fi fericit să și-o poată îndatora pe La Goulue, pe femeia asta atît de intim legată de viața sa de artist, pe care a pictat-o și a desenat-o de atîtea ori!

Din bîlciul de la Trône, La Goulue se va muta la Neuilly unde, la 16 iunie, urma să se inaugureze, cît e strada de lungă, sărbătoarea anuală — « sărbătoarea de la Neuneu » — foarte căutată de *society*, care astfel își face iluzia că se amestecă cu lumea de rînd. De la așa ceva *nu se poate* lipsi. « Cele mai frumoase pisicuțe » și « cei mai distinși cheflii » vin să cocheteze aici, să tragă cu pușca în purcelușii rozalii și să mănînce « nemaiîntîlnitele dulciuri de 18 centime kilu' »,* care li se par la fel de gustoase de parcă ar fi ieșit din cofetăria cea mai la modă. Lautrec îi făgăduiește Lacomei că-i va aduce la timp decorul: două pînze mari, pătrate, de aproximativ trei metri pe trei, în care o va înfățișa — într-una din ele — pe La Goulue cea de pe vremuri, de la *Moulin Rouge*, dansînd în fața lui Valentin-cel-fără-de-oase, iar în cealaltă, așa cum este acum, în chip de almee, ridicînd piciorul în fața unor gură-cască, între care pot fi lesne deslușiți, în afara autorului, Tapié, Guibert, Sescau, Jane Avril și Fénéon. Artistul se așterne pe treabă. Curînd, totuși, trebuie să-și întrerupă munca: Joyant pleacă la Londra spre a se întîlni cu Whistler; Lautrec îl însoțește.

Rareori îi scapă un prilej să se ducă să respire puțin aer englezesc. În aceste scurte călătorii pe care le întreprinde peste Canalul Mînecii, totul îi face plăcere, traversarea pe vasele cu zbaturi — și mulțumirea îi e cu atît mai adîncă cu cît marea e mai furtunoasă, — ca și bucuriile obișnuite și lucrurile neașteptate ale șederii propriu-zise: spectacolul străzii; vizitele la National Gallery și la British Museum; chefliii triști de prin *pubs*** (care, minune! îi taie pofta să mai bea);

---

* *Fin de siècle*, 23 iunie 1895 și 25 iunie 1896.

** Cîrciumi (în lb. engleză în original. — *N. tr.*).

maldărele de peşte de la Sweetings, la Cheapside; *porter house steak*-ul* de la Criterion sau de la Horse Shoe pe care îl « mănînci ca pe-o prăjitură »,** subsolurile magazinului Liberty unde, « în lumina electrică, *young girls*, tinere vînzătoare, îţi expun feeria de stofe şi postavuri ce au făcut faima acestei case »*** şi aranjamentele decorative ale *home*-ului**** lui Whistler, faimoasa « odaie a Păunului », toată numai albastru şi aur, pe care la fiecare trecere prin Londra e încîntat s-o revadă.

La Londra, Lautrec se simte ca acasă. Prietenul său Charles Conder — plecat anul trecut din Paris — locuieşte aici. Şi cît de mult rătăcesc împreună pe străzile oraşului! Lautrec ţine într-una să vadă tot (în afară de « curiozităţile » trecute cu acte în regulă în cataloage şi pe care el nu le poate suferi).

Conder face parte dintr-un grup de pictori şi de scriitori, ce roiesc în jurul lui Oscar Wilde. Tragic an va fi acest 1895 şi pentru ei şi pentru poetul pe care îl admiră! Învinuit de către marchizul de Queensberry, tatăl « prietenului» său, lordul Alfred Douglas, de anume apucături împotriva naturii, Wilde e arestat la 5 aprilie. La 26, procesul său începe în faţa Curţii cu juraţi de la Old Bailey. Într-o seară, Conder îl duce pe Lautrec la scriitor.

Pictorul îl priveşte cu « un soi de spaimă »***** pe acest bărbat, care pînă ieri încă stătuse în fruntea lumii literelor, şi care azvîrlit acum printre răufăcători, va fi mîine izgonit din ţara sa, dar care, înfoiat ca un păun şi sfidînd străvechiul puritanism britanic, îşi dă încă aere de superioritate, neîndoindu-se o clipă de triumful său final. Wilde nu se învoieşte să-i pozeze lui Lautrec. Atîta pagubă! Lautrec nu va scăpa prilejul să-şi însemne trăsăturile acestui model excepţional. Nutreşte oare vreo simpatie pentru Wilde? Tratamentul la care este supus poetul îi trezeşte indignarea; mai mult chiar: îl pune la pămînt. Simpatia sa e totuşi destul de învăluită. Dacă există un om mai opus lui Lautrec, acela

* File de muşchi à la Porter (în lb. engleză în original — *N. tr.*).
** şi *** Joyant.
**** Căminului (în lb. engleză în original — *N. tr.*).
***** Joiant.

nu poate fi altul decît Oscar Wilde, poetul acesta des-pre care Whistler spune că e « un artist cum nu tre-buie să fii », acest estet de o eleganță căutată, cu ges-turi studiate, care întreține o conversație plină de paradoxuri, sclifoseli și afectări teatrale (« Sînt trist pentru că jumătate de omenire nu crede în Dumne-zeu, iar cealaltă jumătate nu crede în mine »).
Wilde îl copleșește pe Lautrec cu trupul său masiv, dar acest trup e făcut din cărnuri flasce. Wilde refuză să-i pozeze. Atîta pagubă! Lautrec își umple memoria cu acest chip arogant și efeminat, cu maxilarele grele, cu o gură de bătrînă curtezană. Nici nu are nevoie ca Wilde să-i pozeze. Impresionat puternic de neaștep-tatul personaj ce-l are în față, Lautrec nu va uita nimic, nici obrajii căzuți, nici pielea gălbejită, nici părul blond, cînepiu, lipit de țeastă, nici ochii mici și dis-prețuitori, adînciți în grăsimea nesănătoasă a pleoa-pelor și a pungilor care par tumefiate.
De cum se înapoiază la Paris (în cercurile artistice și literare de aici afacerea Wilde stîrnește o emoție consi-derabilă)* Lautrec publică — în *La Revue blanche* din 15 mai — un desen în peniță al poetului în timp ce-și pledează cauza în fața judecătorilor. Apoi, pe un carton, schițează în linii repezi un portret de o suges-tivitate agresivă și de o teribilă simplitate: cîteva tră-sături, cîteva pete de culoare și omul acesta, Wilde, se ivește în jalnicul său adevăr. În sfîrșit, reluînd deco-rarea barăcii Lacomei, Lautrec îl înfățișează și pe Wilde printre cei ce privesc dansul almeei.
Lautrec termină degrabă acest decor. Cînd sărbătoarea din Neuilly începe, La Goulue se poate foi în voie pe panorama ei, în fața panourilor pictorului, care sînt foarte remarcate pe dată.
« Panourile astea două au un succes nebun! » exclamă cronicarul de la *Fin du Siècle*, care le califică drept « miniaturi extraordinare ». « Sînt, comentează *La Vie parisienne*, niște enorme glume ale lui Toulouse-Lau-trec, un pictor de un neînchipuit excentricism, care s-a distrat să facă artă accesibilă, să picteze pleava și

* «Wilde este pedepsit pentru că-și închipuia că trăiește în Italia pe vremea Renașterii, sau în Grecia în timpul luiSocrate, » scrie Henri de Regnier în *La Revue blanche*.

desfrîul; e dezlănțuirea excentrică pusă în frescă, e o uriașă desalcătuire a unui bal public simbolic! Culorile sînt țipătoare, desenul e de necrezut, dar e într-adevăr amuzant; ciudată ironie din partea artistului care l-a pictat în primul plan pe Oscar Wilde! Oh! ce bine că mai întîlnești pe cîte unul care-și bate joc de public! »
Acest decor, acest omagiu adus de pictor dansatoarei, este la drept vorbind un fel de rămas-bun.
La Goulue și Lautrec au făcut parte o clipă — strălucitoare și trecătoare — din viața vestitului Montmartre, a cărui glorie mai dăinuie doar prin faima cucerită pe vremea cadrilurilor dezlănțuite, a cîntecelor lui Bruant și a reclamelor sforăitoare ale lui Salis*. Clipa aceea s-a dus. « Sînt ghinionist! exclamă un domn elegant în fața barăcii alsacienei. Se pare că ieri s-a putut vedea o bucățică din coapsa ei! »
Bicisnic ecou al « Mai sus, La Goulue! Mai sus! » care înfrigura odinioară *Le Moulin Rouge*.

Moulin Rouge, Moulin Rouge,
Pour qui mouds-tu, Moulin Rouge?
Pour la mort ou pour l'amour?**

Pe estrada ei de bîlci, La Goulue își dansează pașii « mauri ». Cam în aceste zile, cu zece ani în urmă, își făcea debutul în Montmartre. Cu un gest familiar, pictorul salută cu « bastonașul » în aer, de parcă ar prezenta arma.
El și ea au mai fost o dată împreună.
Ultima dată.
Se despart, cufundîndu-se fiecare în propria-i soartă. Nu se vor mai revedea niciodată. ***

---

* Cînd Salis a murit, în 1897, *Le Chat Noir* își închisese de mai multe luni în mod definitiv porțile.
** Moară Roșie, Moară Roșie / Pentru cine macini ,Moară Roșie? / Pentru moarte sau amor?
*** La Goulue a decăzut din ce în ce. După « cîteva reveniri obosite la Jardin de Paris », din almee ea devine luptătoare, apoi îmblînzitoare, (era pe zi ce trecea mai monstruoasă: « grasă — scria Jean Lorrain — de pleznea maioul pe ea »); a cumpărat două pantere, patru lei bătrîni și sfîrșiți, o hienă, un urs melancolic. Aceste animale, deși prost hrănite, i-au înghițit și ce-i mai rămăsese din economii. Una din fiare, cu ocazia unei sărbători la Rouen, a smuls brațul unui copil. Cînd ultimul animal a pierit sau a fost vîndut, La Goulue s-a

Lautrec nu zăbovește la Paris. Nu mai are astîmpăr. Abia s-a inaugurat « sărbătoarea de la Neuneu » că o și șterge pe coasta Mînecii. Simte nevoia să se « întremeze ».

Arborîndu-și bereta turtită, o bluză de căpitan de marină comercială cu nasturi poleiți, șontîcîie prin portul Granville sau pe străzile din Dinard, ocrotit de batjocură de spatele lat al lui Dethomas, care îl însoțește credincios. Sau se duce să se scalde. Pe plajă, cu pieptul strîns într-un tricou marinăresc, ia tot felul de atitudini comice avantajoase, « marțiale » — « fac pe leul » — spune el, și îl roagă pe Maurice Guibert să-l fotografieze așa. O nouă caricatură. Uneori, în atelierul său din strada Tourlaque, scoate din talmeș-balmeșul de obiecte o mască, pe care și-o pune pe față: « Crezi că e *detul* (destul) de bine, îmi vine *detul* de bine. . . Nu mă urîțește. . . mă'chimbă! » Sărmane Lautrec!

În vara asta trebuie să se ducă în sud-vest, dar fericit să trăiască în preajma mării, se hotărăște ca în loc să

---

prăbușit fără scăpare. Curînd, ajunsă într-o sărăcie lucie, se va întoarce în Montmartre, ca să vîndă aici, biată cerșetoare în zdrențe, flori, bomboane, portocale pe la ușile localurilor de noapte și la Moulin Rouge. Căzuse și în darul beției. « Sînt o fată bună, gemea ea; viața a fost rea, nu eu! » În 1914, lui Joyant i-a venit ideea s-o invite la o mare retrospectivă Lautrec, pe care o organiza și în care trebuiau să figureze și panourile din baraca de la Neuilly. Își închipuia că ea ar putea să-i facă reclamă. « Dar — scrie el — în fața unei namile de femei, o făptură amorfă, un adevărat pachiderm, abia mai aducîndu-și aminte de pictor, căruia îi spunea Toudouze, confundîndu-l cu cel care făcea portrete atît de drăguțe, a trebuit să renunț la planurile mele. Sînt în viață pelerinaje pe care nu trebuie să le mai faci după douăzeci de ani. » În 1915, un incendiu a distrus în parte *Le Moulin Rouge*. La Goulue se oprea cîteodată pe sub palisade și cerceta ruinele vechiului templu al gloriei sale. După război, și-a mai făcut apariția pe la bîlciuri. Pierre Lazareff spune că, prin 1925, a văzut-o într-o baracă împodobită cu un anunț cît toate zilele: *Aici celebra La Goulue de la Balul de la Moulin Rouge*. « Un ins care făcea reclamă încerca să atragă curioșii povestind frînturi din trecutul dansatoarei . . . Era jalnic. Cortina dădea la iveală o femeie grasă, cu falsele-i străluciri apuse, cu cărnurile din cale-afară de revărsate, cu zîmbetul hidos . . . Femeia asta, pe care curiozitatea noastră nici măcar n-o stînjenea din viciul ei, bea vin roșu direct dintr-o sticlă de un litru și plescăia de plăcere, fără a întoarce capul, așezată într-un colț al estradei, pe o ladă de lemn. După ce a terminat de băut, și-a șters buzele cu dosul mîinii și a scuipat pe jos pufnind de rîs . . .

 Unii încercau s-o stîrnească la vorbă: « Erau vremuri bune, ce spui,

traverseze Franța cu trenul, să se îmbarce mai degrabă la Hâvre, pe unul din vasele companiei Worms, afectat cursei spre Dakar și s-o pornească de-a lungul coastei pînă la Bordeaux. Guibert îl va însoți.

Lautrec se îmbarcă pe bordul vasului *Chili*. Pasagerii sînt puțini la număr, cîțiva doar. De la bun început, pictorul și-a vîrît în cap să conducă el operațiile. Înaintea plecării, și-a cumpărat o ladă cu vinuri fine, cu porto, și untdelemn de măsline. Călătoria s-a transformat într-o croazieră gastronomică. Instalat la bucătărie ca la el acasă, cerînd ca vasul să se oprească în porturile de pescari bretoni ca să se poată aproviziona cu crustacee și pește, Lautrec își îndoapă echipajul cu mese somptuoase, cu buride bordeleze și homari gătiți după rețeta americană. Tăind homarii mărunt, tocînd apoi usturoi și ierburi fine, legînd sosuri, asezonînd, piperînd, turnînd sos de roșii, parfumîndu-și mîncărurile cu coniac sau vin alb, se agită ca un apucat.

---

bădătie?! Îți mai aduci aminte?» Ea repeta cu vocea hîrîită, punctînd cu rînjete fiecare frază: «Dacă îmi aduc aminte, ce vorbă-i aia! Ce de-a «ménesse» și de-a «iup și iup», era al naibii de caraghios! Cu neputință să scoți altceva de la ea; încercam, dar în zadar.» La Goulue a slujit apoi cîtăva vreme ca bonă într-un lupanar, înainte să sfîrșească, jumătate peticăreasă, jumătate cerșetoare, la Saint-Ouen, pe zonă. Trăia aici, într-o colibă pe roate, mizerabilă, cu un cîine numit Rigolo, singura și ultima ei consolare. Din viața-i trecută nu mai păstrase ca unică amintire decît o bucată de dantelă, vestigiu al unuia din înnebunitoarele ei jupoane, cu care «garnisise un briz-briz negru de atîta praf». Bolnavă, a fost transportată, în ianuarie 1929, la spitalul Lariboisière, unde a și murit în 1930, pe cît se pare în vîrstă de 60 de ani. Înainte de a se stinge, ceruse să i se aducă un preot: «Părinte, oare bunul Dumnezeu mă va ierta? Eu sînt La Goulue.» În același an, panourile pe care Lautrec le executase pentru ea intrau la Luxemburg.

Își au și ele povestea lor. Către 1900, la Goulue, împinsă de nevoie, le cedase unui colecționar, doctorul Viau. Cu prilejul licitației Viau în 1907, ele au fost adjudecate contra sumei de 5.200 de franci. Au trecut apoi din colecție în colecție, au plecat în Scandinavia, s-au reîntors la Paris. În 1926 ele aparțineau unui negustor care, crezînd că va putea găsi mai lesne amatori pentru pînze de un format mai mic, nu s-a dat în lături să decupeze decorația lui Lautrec în opt bucăți mari și alte cîteva mai mici. Criticii de artă s-au revoltat împotriva acestui vandalism și pînă la urmă, opera, reconstituită, a fost cumpărată, în 1929, cu 400.000 de franci de către administrația Artelor frumoase. Transferată la Luvru în 1947, ea se află acum într-una din sălile muzeului Jeu de Paume din Paris.

Voiajul i se pare prea scurt. Ajuns la Bordeaux, Lautrec dă deodată cu ochii de o călătoare, pe care pînă atunci, furat de ocupațiile sale culinare, n-o băgase în seamă. O descoperă cu încîntare.

Femeia asta e toată numai grație. Cu o pălăriuță lăsată cochet pe frunte, ea privește în depărtare, întinsă pe un șezlong, cu ochii pierduți într-o visare nedeslușită. Ce apariție! Cît farmec! Părul blond scapă de sub canotieră într-un coc bogat și mătăsos, care se lasă greu pe ceafă. Profilul ei fin se detașează în lumina cernută de pînza unui catarg. Cine să fie oare această strălucitoare făptură?

Călătoarea de la 54 este soția unui funcționar din colonii, care se duce la soțul ei în Senegal.

Lautrec nu se îndoiește că nu are nici un fel de sorți de izbîndă — nici măcar unul — ca frumoasa călătoare să-i cedeze vreodată. Dar nu-i nimic. O va urma în călătoria ei, se va lăsa pradă încîntătoarei himere de a crede că e cu putință ceea ce e cu neputință. Se va purta *ca și cînd*. . . Va fi un vis frumos.

Oricît de obișnuit cu pornirile capricioase ale lui Lautrec, Guibert nu crede o clipă în realitatea unor astfel de planuri. Nu crede pînă în clipa cînd *Chili* ridică ancora și se depărtează de Bordeaux. Iată-i în drum spre Lisabona. Și pentru prima oară în viață, Guibert protestează, bombăne, hotărît să pună capăt, cît mai curînd, acestei escapade neașteptate în Portugalia! De data asta, Lautrec a sărit peste cal.

Dar Guibert nu are decît să bombăne cît o vrea! Nepăsător la toate reproșurile, piticul, pe punte, o desenează pe călătoarea de la 54.

Cu mîna ușoară, desenează acest chip de vis, această imagine a « plăcerii de a trăi ».

La Lisabona, Lautrec îi preamărește în zadar lui Guibert plăcerile vînătorii de elefanți, în zadar îi dă asigurări că « negresele de paisprezece ani sînt iubite încîntătoare și că riscul de a fi mîncat de antropofagi este un stimulent indispensabil farmecului unei expediții »*, Guibert rămîne neclintit și nu se lasă cu una

---

* Schaub-Koch.

cu două: nu are de loc chef să se ducă la Dakar, şi nici nu se va duce. Perfect, fără doar şi poate, la Lisabona vor coborî. Rămîne însă lucru hotărît, ca, odată ajuns în Senegal, comandantul vasului să expedieze în numele lor o depeşă la Paris, ca să anunţe că au sosit cu bine pe pămîntul Africii.

De la Lisabona, Lautrec şi Guibert pornesc spre Madrid. Pictorul vizitează muzeul Prado, se minunează în faţa lui Velázquez şi Goya. Dar după vis, trebuie să se bălăcească iar în mocirlă, să redevină ceea ce este. *Caballero! Caballero!* Pictorul rătăceşte pe uliţele prostituţiei, pe calle del Gato sau pe calle de las Infantas, străjuite de case spoite cu var, de-un alb sclipitor în soarele de iulie. Braţe se întind de sub storurile roşiatice, galbene sau portocalii. Apar capete ciufulite cu părul negru, împodobit cu flori roşii ca sîngele. *Caballero! Caballero!* Pe pereţii saloanelor sînt fixate efigiile toreadorilor... Apoi, dintr-o dată, Lautrec se plictiseşte şi-şi iese din fire. Uliţele acestea sînt prea păduchioase. Aici prea se vînează clienţii: chiar şi poliţiştii fac pe proxeneţii. Jegul, plecăciunile interesate, venalitatea dată prea pe faţă a acestei prostituţii îl scîrbesc pe pictor. Fuge din Madrid, cuprins de o lehamite greu de biruit faţă de aceste Carmen pomădate, faţă de pompoanele şi garoafele din cocurile lor. După ce merge pînă la Toledo unde *Înmormîntarea contelui de Orgaz* a lui El Greco îi rezervă o ultimă bucurie, urcă împreună cu Guibert în trenul de Bordeaux.*

La Bordeaux, în strada Pessac, regăseşte cu o plăcere de loc ascunsă lupanarele franţuzeşti. Schiţează aici în peniţă capete de femei şi se distrează creionînd cîteva desene fără perdea, ţinta batjocurii fiind Guibert. Vara aceasta agitată, Lautrec o va termina la Taussat şi la Malromé. Desenează şi chiar pictează puţin; dar mai ales se odihneşte.

La Malromé, în vara ajunsă pe sfîrşite, lungit pe un fotoliu mare din lemn de palmier, Lautrec visează cu ochii deschişi.

---

* În general, (după Joyant), această călătorie la Lisabona şi la Madrid se situează în 1896. Or, călătoarea de la 54, pe de o parte, i-a inspirat lui Lautrec un afiş care a fost expus în februarie 1896, la Libre Esthétique din Bruxelles. Pe de altă parte, există un desen de Lautrec datînd din august 1895: *In trenul Madrid-Bordeaux.*

Aerul este blînd, seara e liniştită. Fete din strada Pessac sau din strada Moulins, prostituate din Madrid, refrene ale pianelor mecanice sau zgomot al castagnetelor — oh! iubire, oh! « adevărata viaţă », oh! călătoare de la 54!

Toate aceste femei rîvnite şi niciodată avute. Această iubire din care nu a cunoscut decît simulacrul. Pieptul lui care îl apasă ori de cîte ori o femeie, înduioşată, îl îndepărtează încetişor cu vorbe bine meşteşugite, care îl rănesc mai mult decît asprimea. Şi fericirea care îl năpădeşte cînd un prieten o dobîndeşte pe cea pe care o dorise el, iar ea îl respinsese: e ca şi cînd ar împărtăşi această dragoste şi i-ar sorbi roua.

Lungit în fotoliul său mare din lemn de palmier de India, Lautrec, cu pleoapele pe jumătate lăsate, visează cu ochii deschişi.

Călăreţi se înapoiază de la plimbare; caii necheează pe peluze.

Petit-Bijou! — Acest dezgust nesfîrşit!

Duşcă după duşcă, Lautrec soarbe absinturi, îşi înghite otrava.

E aproape beat. Ochii i se împăienjenesc.

A cules din iarbă un brotac; îl vîră în gură, îl face să se zbată între buzele sale.

III. ARDEREA PE RUG

Surmenons-nous, surmenons-nous
pour vivre vite et mourir plus tôt.*

JULES RENARD: *Journal*.

Într-un chilot de baie și nimic mai mult; ducînd în spinare un coș cu un cormoran în el, iar, deasupra, bălăbănindu-se, o colivie adăpostind un mare duce înspăimîntat, astfel și-a făcut apariția, spre încremenirea scandalizată a fratelui său Charles, contele Alphonse, într-o zi a anului 1894, coborînd dintr-un vagon de marfă în gara Albi. Era nespus de cald, iar contelui Alphonse nu-i trecuse prin cap în timpul călătoriei nimic mai bun decît să se descotorosească de haine — erau prea strîmte, a lămurit el — și să le arunce pe fereastră.

După această memorabilă descindere, trăiește acum la Albi împreună cu păsările sale, în turnul conacului din Bosc. Călugărul, așa i se spune, e bucuria orașului cu excentricitățile sale. Cu cămașa în vînt, cu o pălărie veche pe cap și cu espadrile în picioare, pescuiește cu ajutorul cormoranului în rîul Tarn. Cum nu poate suferi podurile, s-a legat să nu mai pună piciorul pe ele vreodată, așa că rîurile le trece înot sau, dacă e prea frig, prin vaduri pe care trebuie să le caute cîteodată pînă departe.

---

* Să ne istovim, să ne istovim ca să trăim repede și să murim mai degrabă.

Cu fratele său nu are relații decît de la distanță. Mîncarea, a sa și a păsărilor sale, i se aduce într-un coșuleț cocoțat pînă la fereastră cu un scripete. Și dacă vrea să-i dea de veste ceva lui Charles, se slujește de poștă.

Dragă prietene,
Tatăl și mama noastră au avut o zi proastă cînd ți-au ales pronumele. Ar fi trebuit să prevadă că anumitor persoane le va veni greu să-ți spună mon cher Charles *pentru că împreună cele două cuvinte sună urît.*
Dar nu-ți scriu ca să căinez stîngăcia părinților noștri, — hotărît lucru, nu — ci ca să-ți spun că dacă pot înțelege că vizitiul tău ia o biată mîrțoagă drept cal, găsesc de neîngăduit să ia un șobolan drept șoarece. Ii poruncisem să-mi facă rost de niște șoareci pentru marele meu duce și el îmi trimite șobolani. Marele meu duce nu e de fel din Thuringia, unde cei din spița lui mănîncă orice. El a văzut lumina zilei, sau mai bine zis a nopții, în Périgord, ținut în care și animale și oameni sînt obișnuiți cu o hrană aleasă. Așa că binevoiește, roguste, și lasă-i poruncă lui Léon al tău ca de aici înainte să-mi pună șoareci în coșuleț.* **
Al tău frate iubitor A.

Ciudățeniile « iubitorului frate » nu-i prea sînt pe plac lui Charles. Cu toate acestea, și mai vrednică de dojană i se pare pictura nepotului său. Mîzgălelile acestuia jignesc morala și religia.
Într-o anume duminică a anului 1895, după ce a adunat în curtea conacului din Bosc cîteva persoane care să poată depune mărturie despre ceea ce avea de gînd să facă, a ars cu solemnitate, pe-un foc de curpeni, opt din pînzele infirmului. « Gunoaiele astea n-o să-mi mai necinstească de aici înainte casa », a declarat el. S-ar zice că Lautrec privește cu o adîncă înțelepciune această ardere pe rug. Îl distrează mai ales că unchiul Charles a găsit de cuviință să-și aducă martori. « Un cîrnățar și un împletitor de scaune » ***, spune el.

---

* Șoimul de vînătoare al contelui Alphonse. (*N. R.*)
** Citat de Franz Toussaint: *Sentiments distingués* (Sentimente alese).
*** Mary Tapié de Céleyran (*Notre Oncle Lautrec*) neagă că acele pînze ar fi fost arse. « Unele prostii sînt prea gogonate ca să mai merite cinstea de a fi combătute, iar Lautrec își bătea joc de proști.»

Nepăsare față de propria-i operă? Sau poate rîsul, felul glumeț nu-i slujesc, ca de atîtea alte ori, decît să-și ascundă mai bine tristețea? Sau poate, la fel de bine, că o anumită lîncezeală se strecoară în el. La drept vorbind, pictura nu a înlocuit nimic. La ce bun? « Tot n-o să-mi dea înapoi picioarele »; « pictăm pentru că n-avem altceva mai bun de făcut . . . » Asemenea gînduri răvășite sînt dezmințite o clipă mai apoi de o activitate înfrigurată, de nestăvilita nevoie de a nota tot ce ochiul înregistrează — și bucuria care se naște din potolirea acestei nevoi. Dar melancolia care le provoacă nu este mai puțin adevărată, mai puțin prezentă deși înăbușită, asemenea murmurului îndepărtat al unei ape subterane pe care îl auzim din cînd în cînd. Pictura nu a înlocuit nimic. Ce-i înlocuise ea oare lui Van Gogh? Operele sînt niște excrescențe cît toate zilele de mari, care se dezvoltă pe anumite ființe, trăiesc din ceea ce iau de la ele — dar nu le dau în schimb nimic, cel mult orgoliul de a le fi hrănit. La ce bun? Sfîrșeală doar . . .

Ce însemnătate mai pot avea cîteva pînze arse la Albi? Ce însemnătate au zeflemelele d-lor Detaille, Gérome și Vibert? Aceștia alcătuiau juriul concursului de afișe organizat în septembrie de către galeria Boussod și Valadon. Era nevoie de un panou pentru lansarea în America a *Istoriei lui Napoleon I* a profesorului Sloane. Proiectul lui Lautrec a fost respins. Pictorul i-a arătat atunci macheta sa unui specialist în studii napoleoniene, Frédéric Masson. Ce reacție! Violetul este « un stigmat al decadenței », iar toți aceia care se încumetă, ca Lautrec, să-l folosească sînt niște « anarhiști buni de pus la zid »*. Dar ce însemnătate au toate acestea? Drama lui Lautrec se consumă în cu totul altă parte.

În ce mă privește, mă mărginesc să relatez întîmplarea așa cum a fost ea reținută, în amănunt, de Franz Toussaint (*op. cit.*). El era fiul colonelului Toussaint care, împreună cu dl. de Laportalière și Charles de Montazet, ar fi făcut parte dintre martori. Franz Toussaint mai citează și alte nume: presimțind ceva, mulți se pare că au dat înapoi, ca de pildă Julien de Lagonde, directorul publicației *Le Nouvelliste*, ca și Gustave de Lapanouse. Cît despre fraza lui Lautrec, ea a fost menționată de Paul Leclercq, care, în amintirile sale (*Autour de Toulouse-Lautrec*), pomenește și despre această poveste. Lautrec însuși, spune el, i-a istorisit-o și a comentat-o în felul în care am arătat și eu.

* Comunicat de Joyant.

Se năpustește cu violență asupra lucrului său, se lasă în voia plăcerilor, a amețelii care-l cuprind. Nu este el omul care să se hrănească la nesfîrșit cu dezamăgiri. Trebuie să rîzi. « Trebuie . . . ce trebuie? » *Weber*. Strada Moulins, Atelierul. *Irish and American Bar*. Birja care-l așteaptă. Lautrec care doarme. Baruri și lupanare. Cocteiluri și prostituate. Hora nebunească continuă, din ce în ce mai iute. În timpul iernii, pictorul sfîrșește o pînză de format destul de mare: *Tristan Bernard la velodromul Buffalo*, care pentru perioada ciclism « echivalează întrucîtva cu ceea ce însemna pentru « perioada teatru » tabloul *Marcelle Lender dansînd boleroul*. De aici înainte experiențele lui Lautrec se precipită. Cîteva luni, cîteva săptămîni de incubație sînt de-ajuns.

S-ar spune că sînt experiențe foarte scurte, spasmodice parcă. Lautrec se duce cînd într-un loc, cînd în altul; litografiază scene de la Folies Bergère, de la Palais de Glace, Lender în *Fiul lui Aretin*, amintiri din Londra, cîntăreața Anna Held, dublul program al *Salomeii* de Wilde și al lui *Rafael* de Coolus, pe care teatrul *De l'Oeuvre* îl va juca în februarie, un afiș care anunță un foileton, *Le Tocsin*, ce apare în *La Dépêche de Toulouse*. Pentru Salonul celor o sută, din aprilie următor, realizează un alt afiș în care evocă, în culori de o elegantă finețe, pe călătoarea de la 54. Apoi se întoarce iar la prostituate. Se gîndește o clipă, la sugestia lui Joyant, să ilustreze *Prostituata Elisa* a lui Edmond de Goncourt și schițează chiar cîteva acuarele și desene pe marginile unuia din exemplarele cărții. Dar pînă la urmă preferă să dedice femeilor din lupanare un album așa cum îl duce pe el capul.

Acest album se va compune din zece planșe, adunate sub titlul foarte simplu de *La Fille* (Tîrfa). Curînd, însă, Lautrec născocește un titlu mai bun, dintr-un singur cuvînt, unul singur, în care este rezumată maniera sa specială de a înțelege lumea prostituției: *Elles*. În vocabularul epocii, cuvîntul « ele » desemnează de fapt « toate femeile în general », fără deosebire. Alegînd acest titlu, Lautrec dorește deci să marcheze cît mai limpede cu putință că între tîrfe și celelalte femei, el

unul refuză să vadă vreo deosebire — că această deosebire nici nu există*.

În această suită de litografii, o va înfățișa pe Cha-U-Kao, singura femeie de la Moulin Rouge al cărei talent de dansatoare este lăudat de Valentin-cel-fără-de-oase. Clovn la Noul-Circ, ea se produce şi în localul lui Oller. Lautrec a mai desenat-o o dată valsînd, drăgăstos înlănțuită cu o altă femeie**. În lunile acestea, el face după ea nenumărate studii, portretizînd-o în costumul de circ, cu pantaloni bufanți strînși la genunchi, cu gulerul larg, cu moțul mare alb şi ascuțit, împodobit cu panglici galbene.

Interesul lui Lautrec pentru Cha-U-Kao este legat de gustul său din ce în ce mai pronunțat care-l împinge spre lesbiene. « Domnul Henri » nu este doar obişnuitul din strada Moulins; el a devenit musafirul nelipsit al unui bar din strada Bréda***, nu prea departe de place Pigalle, *La Souris,* unde vin să se întîlnească un cîrd de femei pe care apucăturile lor comune le fac să fie izolate, apropiate, şi care aici « trăiesc în familie»****. La tejghea tronează patroana, D-na Palmyre, o persoană trupeşă şi largă la inimă, deşi posacă la mutră, care are ceva comun cu micul ei buldog, pe nume Bouboule. E un fenomen acest Chéri-Bouboule! El unul urăşte spița muierească şi înfiorător de gelos pe stăpîna lui, le cam apucă de pulpe pe cliente sau le stropeşte cu multă conştiinciozitate.

Uneori se mai rătăcește şi cîte un bărbat prin acest bar special; nu prea zăbovesc însă, cam descumpăniți de « domnişorii » cu obrajii prea netezi « îmbrăcați cu vestoane strict bărbăteşti şi cu guler tare »*****. Cît despre Lautrec, el se simte de minune aici. Femeia şi

---

*Jean Adhémar, care a subliniat caracterul titlului lui Lautrec, semnalează că viziunea pictorului era împărtăşită şi de unii dintre prietenii săi. El citează din *Mémoires d'un Jeune Homme rangé* (Memoriile unui tînăr cuminte) a lui Tristan Bernard, această frază semnificativă: « Întins pe un divan din rips, Daniel privea cum se plimbă prin cameră o persoană destul de corpolentă care, dacă n-ai lua în seamă marea simplitate a îmbrăcăminții, ar fi putut trece drept o sîrguincioasă servitoare, atît de multă siguranță şi promptitudine manifesta în a mînui vasele şi gălețile cu apă ».

***Cele două dansatoare valsînd.*

***Astăzi strada Henri-Monnier.

**** şi ***** Leclercq.

dragostea își vor exercita întotdeauna vrăjile asupra lui, oriunde le-ar afla și orice chip ar împrumuta ele. Asemenea acelor fluturi de noapte care străbat distanțe uriașe ademeniți de parfumul unei femele, tot astfel aleargă și el de îndată ce mirosul de femeie și de dragoste îi gîdilă nările.

E înnebunit de atmosfera dospită de la barul *La Souris* — « La Touris », pronunță el — și se învîrte cu ușurința și firescul cu care se mișcă el pretutindeni printre aceste femei, unele bărbătoase și voinice, purtînd cravată și părul tuns scurt, altele moleșite, cu o feminitate exagerată, înveșmîntate în culori țipătoare.

Perechi care se alintă. Menajuri care se ceartă. Altele, gungurind, care se împacă. Unele joacă cărți; altele zaruri. Toate sporovăiesc. Toate fumează; unele chiar havane groase. Scrumierele sînt pline cu mucuri de țigări orientale, vopsite de ruj de buze. Cu pupilele dilatate, cu o seringă de Pravaz în poșetă, o detracată se ridică să se ducă la toaletă. În aburul de alcool, de miros de mosc, chihlimbar și paciuli, se împletesc duhorile morfinei și eterului. Colo, într-un colț, o bătrînă cu cărnurile fleșcăite și gălbejite, drese cu farduri, mîngîie drăgăstoasă și persuasivă, cu mîini și buze hrăpărețe, o tînără, o mititică cu predestinarea pe mutră, pe care o curiozitate perversă o aduce aici și care « își poartă viciul ca pe o floare la pălărie »*.

« Găsește-mi, spune Lautrec, o femeie mai nebună decît poate fi una după o altă femeie ». Dorința aprinde jar în ochii bătrînei. Lautrec se simte în elementul său. Privește și desenează. Măgulite de atenția lui, clientele de la *La Souris* se lasă cu plăcere desenate. Îi cer părerea, îl pun să le soluționeze neînțelegerile. Ele l-au admis, l-au primit; Lautrec a devenit unul de-ai casei. Între ele și el există prea multe și subtile afinități ca lucrurile să nu fie astfel.

Se pare însă că mersul la localul *La Souris* nu-i este de ajuns lui Lautrec. Cîteodată, își pune în cap să « organizeze spectacole lascive . . . ședințe saphice »**. Și atunci ia o lesbiană de la *La Souris* poreclită Le Cra-

* Warnod.

** Schaub-Koch.

paud* şi o duce într-o casă de toleranţă din strada Miromesnil. O aruncă în braţele altor femei şi, ca un simplu « spectator pasionat »** le contemplă zvîrcolirile.

În vreme ce Lautrec se distrează cu aceste fantezii ciudate (de altfel se plictiseşte repede şi de ele), Joyant pregăteşte pentru ianuarie 1896 o nouă şi mare expoziţie a lucrărilor sale.
De doi ani, Joyant s-a întovărăşit cu un specialist în cromotipogravură în negru şi în culori, care lucrează şi el pentru Boussod şi Valadon. Se numeşte Michel Manzi. Amîndoi pregătesc, într-o mică clădire din secolul al XVIII-lea din strada Forest, numărul 9, umbrită de salcîmi, aflată în proprietatea galeriei, această expoziţie a lui Lautrec.
Ea va grupa o mare varietate de lucrări, picturi, afişe şi litografii. Vor lipsi totuşi, cel puţin pentru grosul vizitatorilor, lucrările inspirate de casele de toleranţă; vrînd să evite un scandal de prisos, discuţii « în legătură cu subiectele şi temele sale »***, Lautrec nu consimte ca aceste tablouri să fie înfăţişate publicului obişnuit. Cere ca ele să fie agăţate separat, în două cămăruţe de la primul etaj, « tapetate în catifea zmeurie şi verde şi împodobite cu mobile galbene»****; apoi, ascunde cheia celor două săli: nu-i va lăsa să urce decît pe cîţiva privilegiaţi, singurii pe care-i consideră demni de « porumbeii cu măsline ».
Cum e şi firesc, acest mister atrage o grămadă de curioşi în strada Forest. Dar Lautrec, de neclintit, îşi menţine interdicţia. « Nu e nimic de vînzare », le spune el negustorilor care răsar, ademeniţi.
La urma urmelor, are toată dreptatea să se poarte astfel pentru că expoziţia lui, oricît de ciuntită ar fi de piesele cele mai îndrăzneţe*****, tot face vîlvă. Cinism, obscenitate: iată cuvintele ce se aud mereu. Şi se aud atît de

* Broasca rîioasă (*N. tr.*).
** Schaub-Koch.
*** şi **** Joyant.
***** Majoritatea se găsesc astăzi la muzeul Albi, unde nu mai provoacă uimirea nimănui.

mult încît Gustave Geffroy găsește nimerit să intervină și să publice în *Le Journal* o lungă cronică în care îl apără cu credință pe pictorul pe care-l admiră. « Cei care se vor transporta pînă în strada Forest, scrie el, nu vor regreta drumul făcut, dacă le place cumva observația directă, amploarea desenului, armonia luminii pe o cromatică surdă și bogată. » Răspunzînd acuzațiilor formulate, el nu se teme să invoce chiar și lucrările pe care Lautrec le-a ținut deoparte. Cinism? Obscenitate? « Îmi este cu neputință, declară el, să rețin o astfel de impresie. Numai grija de adevăr este aici suverană și este cu mult mai puternică decît toate curiozitățile și toate interpretările celor care privesc. Fără năluciri și fără coșmaruri, prin simpla condamnare a minciunii și prin voința de a spune tot adevărul, Lautrec a creat opere cumplite, a proiectat lumina cea mai crudă asupra unuia din infernurile viciului și mizeriei, adăpostite sub civilizația noastră de vitrină. Niciodată biata viclenie, prostia pasivă, inconștiența animalică și, ceea ce este încă mai trist, posibilitatea pentru atîtea și atîtea femei cu chipul naiv de a avea o viață fericită, potrivită regulilor, simplă, niciodată toate aceste lucruri nu au fost exprimate cu atîta limpezime, cu o liniște atît de aprigă . . . »

Expoziția din strada Forest demonstrează cu strălucire importanța și calitatea muncii lui Lautrec. Pînzele și cartoanele sale încep să fie foarte căutate. Și ca o dovadă evidentă a succesului său, au început să circule falsurile (cu un an înainte pictorul s-a văzut obligat să ceară confiscarea unor imitații). Cum ar putea oare, de acum înainte, un mare colecționar cum este bancherul Isaac de Camondo, de pildă, să nu posede măcar un Lautrec? Se codește. În sfîrșit, se hotărăște să cumpere cu cinci sute de franci unul din portretele dansatoarei Cha-U-Kao.*
Isaac de Camondo, amator mai mult din ostentație decît din convingere, organizează primiri la el acasă, în strada Gluck, în fiecare duminică. Aici face onorurile nenumă-

* Acest portret a fost expus la Luvru în 1914, o dată cu donația Camondo. Amintim ca o comparație, că la vînzarea lui moș Tanguy, în iunie 1894, un Van Gogh fusese adjudecat cu 30 de franci și că la faimoasa expoziție Cézanne, ținută la Vollard cu cîteva săptămîni înaintea celei a lui Lautrec, la sfîrșitul anului 1895, pînzele pictorului din Aix erau vîndute între 10 și 700 de franci una.

ratelor obiecte de artă pe care le-a adunat, a colecțiilor sale de stampe japoneze şi de picturi, a pînzelor de Manet, Monet, Degas. Lautrec se duce şi el într-o duminică la locuința bancherului. Care nu-i este însă uluirea cînd, pentru a admira două pînze regeşti de Manet, este îndreptat spre un cabinet de toaletă. « Porcul! » exclamă Lautrec.
Pe mozaic zac nişte ciorapi de damă. Pictorul se apleacă, îi ridică, îi face ghem, îi duce la nas, adulmecîndu-le miresmele cu voluptate, şi ținîndu-și ochii închişi.
« Porcul! Îşi spală hoitul în fața *Lolei* şi a lui *Fifre* . . . »*

Chiar la sfîrşitul lui ianuarie, Lautrec părăsește din nou Parisul. Împreună cu Guibert — care la una din ultimele manifestări ale Independenților a expus o pînză făcută de mîna lui (cînd n-are ce face pictează), prezentîndu-se drept un « elev al lui Dumnezeu și al lui Toulouse-Lautrec» — se duce iarăși la Hâvre ca să se îmbarce pe vasul *Chili*. De astă dată, călătorii nu merg mai departe de Bordeaux.
Lautrec petrece cîtăva vreme la Arcachon, apoi pleacă degrabă la Bruxelles împreună cu Joyant ca să asiste la vernisajul Salonului Liberei Estetici.
Anul acesta Lautrec a trimis spre a fi expuse doar patru afişe, dintre cele ce înfățișează figuri de femei: May Milton, May Belfort, Misia și Călătoarea de la 54. Lucrările sale sînt prea puțin băgate în seamă.
Pe cînd se afla în Belgia, Henry Van de Velde, înflăcărat apărător al « artei noi », îl pofteşte la masă în casa sa de curînd amenajată la periferia bruxelleză, Uccle. Această casă — *Bluemenwaaf* a fost gîndită în cele mai mici amănunte cu o mare grijă pentru aspectul decorativ — cu o grijă pentru armonia cromatică împinsă uneori pînă la manie. Aici nimeni şi nimic nu scapă. Părul blond al doamnei Van de Velde se îmbină cu rochia ei de culoarea fragilor putrede. Sacrificînd bucatele în favoarea potrivirii culorilor complementare, sînt servite la masă mîncăruri ce par mai degrabă a fi

* Povestită de Thadée Natanson. Portretul lui Cha-U-Kao a fost și el, după spusele lui Joyant, surghiunit într-un cabinet de toaletă.

menite să încînte ochiul decît cerul gurii, gălbenuşuri de ou în farfurii violete, fasole roşie în farfurii verzi. Lautrec pleacă de la familia Van de Velde entuziasmat. « Nemaiauzit, ce! » îi spune el lui Joyant; apoi adaugă: « Dar de fapt, doar camera de baie, cabinetele de toaletă şi odaia copiilor zugrăvite în lac alb sînt într-adevăr reuşite »*.

Reîntors la Paris, Lautrec se apucă totuşi să facă unele rînduieli după gustul « artei noi » în casa din strada Tourlaque. De altfel, această artă este destul de legată de propriile sale căutări artistice, cu punerile în pagină, cu ritmul, cu elementele curbilinii ale operelor sale. E drept că japonezii i-au influențat pe teoreticienii « artei noi » tot atît cît şi pe el.

Postavuri de la Liberty, mobile din lemn de palmier de India, măsuțe verzi pentru grădină reîmprospătează aspectul atelierului său. În acest decor schiţează cîteva *Modele odihnindu-se*. Cu totul neaşteptat, pictorul obrazurilor le arată pe aceste femei numai din spate, stînd pe parchet sau întinse pe o sofa. Opere desăvîrşite, grave şi nuanțate, pline de gingăşie şi de melancolie. S-ar spune că sînt nişte cînturi de toamnă tîrzie.

Operele lui Lautrec cel de treizeci şi unu de ani sînt desăvîrşite; desăvîrşite dar din ce în ce mai puțin numeroase. Cantitativ, producţia lui Lautrec se supune unei curbe constant coborîtoare. În 1896 artistul nu a realizat mai mult de două duzini de picturi: cu trei ani în urmă, realizase de două ori pe atît. Nelucrînd niciodată în stare de beţie, el lucrează pe apucate, fiindcă este din ce în ce mai des copleşit de băutură. Ah! degeaba toată lăudăroşenia! « Ce? În primul rînd, dacă aş fi beat nu şi-ar da nimeni seama . . . Dar dacă aş fi beat, v-aş spune . . . şi voi n-ați înțelege, cum? » Din păcate înțeleg cu toții prea bine.

Să-l dojenească, să-l înfrîneze? Prietenii fac tot ce pot, mîhniți din pricina acestei beţii aproape necurmată. Dar cum să-i ții predici? Vorba cea mai neînsemnată, sfatul cel mai ocolit şi mai prietenos îl scot din fire.

* După cum au arătat înaintea mea M.-G. Dortu, Madeleine Grillaert şi Jean Adhémar în lucrarea lor *Toulouse-Lautrec în Belgia*, această vizită la familia Van de Velde trebuie situată nu în 1894, cum menționase Joyant, ci în 1896: *Bluemenwaf* nu a fost terminată decît în acest an.

Îi trebuie atît, oh! atît de puțin acum ca să se dezlănțuie. Mai are oare nevoie de vreun pretext? Un pretext! Nu se poate ști, nu se știe niciodată primirea pe care o va face ființelor și lucrurilor acest « suflet plămădit din trăsnet și din soare ».

Într-o duminică de martie, Joyant îl duce pe Lautrec la Camondo ca să-l întîlnească acolo pe fostul rege al Serbiei, Milan, care dorea să cumpere un tablou. Chiar de la intrare, urgia pare că amenință. Dintr-un brusc capriciu, Lautrec îi dă la o parte pe valeții din vestiar și pătrunde în saloanele bancherului cu melonul pe cap, cu un fular boțit în jurul gîtului. Ce muscă l-o fi înțepat? Abia ajuns în fața maiestății detronate, se și pornește. Este limpede că vrea să se distreze pe socoteala ex-monar-hului. Ceea ce și face, dar cu ce scrîșnită asprime! Cum Milan îl întreabă dacă descinde din conții de Toulouse care s-au bucurat de faimă în timpul primelor cruciade, Lautrec îi răspunde cu obrăznicie: « Puțintel, domnule. Au luat Ierusalimul în 1100 și Constantinopolul mai pe urmă », apoi, el care nu și-a făcut niciodată o glorie din vechimea familiei sale, îl apostrofează pe suveranul decăzut: « Dumneavoastră, la urma urmelor, nu sînteți decît un Obrenovici! » Milan se grăbește să schimbe vorba. « Fiul meu, regele Alexandru, începe el, se ocupă foarte mult de artă, adoră pictura . . . — Care pictură? taie scurt Lautrec. Grozav trebuie să mai arate! »

Speriat de întorsătura ce o lua discuția și rugat stăruitor de Camondo să evite un scandal, Joyant izbutește cu greu să curme conversația și să-l scoată pe Lautrec « devenit dintr-o dată de neîmblînzit » și care, ajuns în stradă, a început să repete cu încăpățînare: « Takovo! Obrenovici! Karageorgevici! În fond nu sînt decît niște crescători de porci! Toți ăștia sînt niște oameni care mai alaltăieri nici nu purtau încă pantaloni, ci fustanelă! »*

---

* Relatat de Joyant. « Puțină vreme după această întîmplare, spune Joyant, regele Milan, la o expoziție a operelor lui Lautrec, a devenit cumpărătorul, la un preț încă nemaivăzut pînă atunci, al unuia din tablourile sale, *Femeia-Clovn* care, după zilele de masacru și de jaf din Belgrad, cînd regele Alexandru și regina Serbiei și-au pierdut viața, a sfîrșit prin a reveni într-o colecție celebră din Elveția ». E vorba de unul din portretele femeii-clovn Cha-U-Kao (colecția Oscar Reinhart, Winterthur).

Nesocotințe. Schimbări de dispoziție. Sensibilitate nestatornică, violență și reacții neașteptate.

Cu nervii încordați la culme, pictorul duce mai departe o existență trepidantă. În aceeași lună martie, îi cășunează pe lumea judiciară. Două procese răsunătoare se desfășoară în această perioadă, cel al financiarului Arton, acuzat de a-și fi asumat sarcina să împartă parlamentarilor un milion și jumătate de franci-aur ca să înăbușe scandalul canalului Panama, și cel al cîtorva personaje care l-au copleșit cu atenții prea zeloase pe Max Lebaudy, « Mica Zaharniță », moștenitorul unei averi fabuloase.

Puțin îi pasă lui Lautrec de aspectul moral sau politic al acestor procese. El nu vede în ele decît aspectul uman — și dacă se poate spune așa, cel teatral. Sălile de judecată sînt în ochii lui niște scene de teatru. Ca și acestea, ele îi oferă un spectacol și prilejul să deslușească alte chipuri omenești: cel al domnișoarei Marsy, de pildă, prietena lui Lebaudy, « Surioara celor bogați », sau cel al lui Arton, domnul care se poartă cu atîta dezinvoltură în fața judecătorilor, și pe care Lautrec îl privește aproape cu un sentiment vecin cu admirația, ca pe « un soi de artist, un vlăjgan care și-a pus în serviciul ticăloșiei sale toate facultățile de inventator de care dispunea . . . toată șiretenia de care era capabil »*.

Dar investigarea lumii judiciare nu e un tir cu bătaie lungă. Cîteva crochiuri, patru litografii, și acest mediu nu-l mai interesează pe Lautrec.

Continuă să se ducă la teatru, mai ales la Operă, dar teatrul și actorii în primul rînd sînt și ei pe cale să piardă în ochii lui din atracția pe care o exercitau odinioară. Zdrobit de oboseală, picînd de somn, adoarme adeseori în fotoliu. Într-o seară, capul i se lasă pe umărul vecinului; acesta îl scutură. Lautrec se trezește, apoi murmură drăguț ca să se scuze: « Viața de castel! » Ceea ce-l reține acum la teatru este aproape numai ceea ce se petrece, nu pe scenă, ci în sală sau în culise. Îi pictează pe mașiniștii de la Operă, litografiază o lojă în timpul unei reprezentații cu *Faust*. La balul Operei, folosește prilejul ca să-l picteze pe Dethomas, făcîndu-i un portret frumos care satisface perfect dorința lui: « Voi înfățișa

* Francis Jourdain.

nemişcarea ta într-un loc de plăcere », îi spusese el prietenului său.

Continuă să se ducă pe velodromuri, dar pînza în care l-a aşezat pe Tristan Bernard pe pista de la Buffalo pare să rămînă marea lucrare din opera sa de inspiraţie sportivă. Campionii ciclişti nu-i mai sugerează decît cîteva desene. Bouglé îi va da totuşi prilejul în aceste zile să-şi concretizeze observaţiile. Bouglé — e cunoscut în comerţ sub pseudonimul de rezonanţă engleză, Spoke — îi comandă un afiş pentru turneul Simpson. Ca să realizeze acest proiect, Lautrec, gata acum oricînd să plece pe mare, se îmbarcă cu « Englezul din Orléans » cu destinaţia Londra, unde alergători de frunte îşi vor disputa cîteva competiţii de prestigiu. La înapoiere îi supune afişul. Bouglé însă, vai! este nevoit să refuze: Lautrec, desenîndu-l pe Michaël pe bicicletă, nu a pus pedalele la locul cuvenit. Pictorul trebuie să facă în grabă alt afiş*.

Pe lîngă munca sa litografică propriu-zisă, Lautrec consacră încă, în mod cert, mult timp afişelor. Compune unul pentru revista americană *The Chap Book***, unde evocă *Irish and American Bar*, un altul pentru *La Vache enragée****, publicaţie ilustrată pe care o lansează Willette, un altul în care apare Tapié şi Misia, comandat de o fabrică americană de cerneală (*Le concert*). În sfîrşit, Jane Avril, fiind angajată împreună cu alte trei dansatoare, Églantine, Cléopâtre şi Gazelle, la *Palace-Theatre* din Londra, Lautrec le face şi lor un afiş (*Trupa Domnişoarei Églantine*).

Dar nu cumva afişul a început şi el să-l obosească pe Lautrec? Thadée Natanson este convins de acest lucru din ziua în care Lautrec, dînd cu ochii de o probă nereuşită, pe care erau imprimate doar două pete roşii şi una mai mică, roz, a exclamat că e magnifică — ce? cum? — şi i-a cerut lui Thadée să încadreze într-o ramă acest petec de hîrtie pătată.

Thadée se învoieşte. Splendid! Ce mai încolo-încoace! Cu adevărat « splendid » ar fi însă ca Lautrec să bea mai puţin. Natansonii au cumpărat la Villeneuve-sur-

---

* Încercarea refuzată *Stafeta Simpson* se intitulează *Ciclistul Michaël*.
** Ediţie populară (în lb. engleză în original — *N. tr.*).
*** *Vaca turbată* (*N. tr.*)

Yonne o plăcută casă de ţară, fost popas poştal, unde în zilele frumoase toată echipa de la *Revue blanche* vine să se odihnească. Lautrec, cum e şi firesc, e şi el invitat. Către primăvară se şi duce.
Familia Natanson se străduieşte să tragă foloase de pe urma acestei vacanţe ca să-l împiedice pe pictor să mai bea. Este ţinut deoparte de orice tentaţie: în casă nu există nici un strop de alcool; la masă se serveşte numai vin. Ei bine, cine ar fi crezut? Lautrec se supune cu plăcere acestui tratament. Se destinde. Bucuros că trăieşte, înoată în Yonne, vîsleşte. Jefuind podurile fostei poşte, scoate la iveală costume vechi, vechi pălării cu ajutorul cărora, înveselit şi plin de neastîmpăr, se travesteşte. Zburdă pe pajişti. Cu « bastonaşul » înălţat în aer, urmăreşte zborul albinelor şi al viespilor, imitîndu-le, cu buzele umflate, zumzetul sau scoţînd strigătul vînătorului ce-şi întărîtă haita: « Şo pe el! Şo pe el! » Împreună cu Cipa Godebski, fratele vitreg al Misiei, plănuieşte în glumă să redacteze o lucrare de aforisme, intitulată *Celibatarul*, în care nu se va scrie decît o singură frază, fiind şi asta prea mult: « Doar la ţară tînjeşti cu adevărat după burlăcie ». Şi pictează. Pictează un portret inspirat de Cipa. Va fi destul de uşor deci — se gîndesc de bună seamă Natansonii — să-l vindeci pe Lautrec de patima sa nefericită pentru băutură.
Numai că în fundul grădinii există o portiţă. Iar Lautrec, din cînd în cînd, se strecoară pe acolo pe furiş ca să se ducă în grabă la un han din apropiere.

Albumul *Ele* apare la sfîrşitul lui aprilie.
Litografiile lui Lautrec n-au stîrnit pînă acum cine ştie cît lăcomia amatorilor. Aşa se face că artistul nu le imprimă niciodată în număr mare, cel mult zece, douăzeci şi cinci, treizeci de exemplare, uneori cincizeci, rareori mai multe. Kleinmann, care în ultimii trei ani le publică destul de des, are curaj. Editorul albumului *Ele*, Gustave Pellet, nu se lasă nici el mai prejos: vînzarea cărţii nu va fi de astă dată înlesnită de faima unei Yvette Guilbert, a actorilor sau a cîntăreţilor de café-concert. *Ele* va trebui să se apere singur, şi asta în ciuda subiectului: aşa cum a fost conceput şi tratat, albumul nu poate să pară decît cu mult mai puţin ademenitor decît

toate acele nimicuri muiereşti aruncate în mod obişnuit pe piaţă, acele *Treziri şi Culcări ale parizienelor*, fabricate de negustori abili.

Lui Gustave Pellet îi plac artele. Fecior dintr-o familie ruinată — mama lui inventase corsetul de cauciuc — acest savoyard cîrtitor, pe care confraţii îl porecliseră « Turtă-dulce » din pricina tenului său galben, s-a stabilit ca anticar la vîrsta de treizeci de ani, pe cheiul Senei, ca să-şi vîndă colecţia de cărţi rare pe care şi-o adunase în tinereţe. S-a lansat apoi ca editor: un fost grajd de pe cheiul Voltaire, la numărul 9, îi ţine loc de prăvălie. Prietenul său Maurin îl sfătuise probabil să publice lucrări de Lautrec.

La Salonul celor o sută, care se deschide în acest moment în strada Bonaparte, la numărul 31, şi pentru care Lautrec, aducîndu-şi aminte de călătoarea de la 54, face afişul, pictorul şi editorul său expun seria de planşe. Imprimat pe hîrtie filigranată cu iniţialele lor, albumul a fost tras în o sută de exemplare numerotate, pe care Lautrec le-a semnat, iar Pellet le-a parafat şi ştampilat.

Operaţie zadarnică: în ciuda articolelor elogioase şi a unui val de curiozitate stîrnit în jurul său — răsfoind albumul, Maurice Barrès a rostit această vorbă de duh: « Lautrec ar trebui să fie subvenţionat de familiile cumsecade ca să inspire tinerilor groaza de împreunările nepermise » —, amatorii nu se înghesuie. Puţin mai tîrziu, în iunie, Ambroise Vollard, negustorul lui Cézanne, va expune şi el albumul tot fără rezultat. Insuccesul de care se loveşte *Ele* va fi atît de stăruitor, încît pînă la urmă Pellet se va hotărî să vîndă planşele separat, atunci cînd vreun client se va lăsa convins*.

Iulie. Lautrec se află la Toussat, în bazinul Arcachonului. A închiriat aici o vilă şi de dimineaţa pînă seara se « întremează »: are şi de ce.

Cînd nu este aproape gol de tot, poartă un pulover albastru şi un pantalon din stofă roşie, pe care-l suflecă

* Portretul femeii-clovn Cha-U-Kao va figura printre rarele litografii din această serie ce vor atrage amatori. Chiar şi astăzi, aceasta este una din operele lui Lautrec cel mai des reproduse.

pînă la genunchi. Vîslește, îi întovărășește pe pescari în larg sau se instalează pe bordul yachtului vreunuia din cunoscuții săi. Stînd la cîrmă în costum marinăresc, dînd porunci echipajului cum să manevreze pînzele, el navighează « cu nările în vînt », fără să se plictisească, zile întregi.

Cu cîtă tragere de inimă ar pleca într-o croazieră mai lungă, — în Japonia de pildă, la care a visat atît. Dar cine ar primi să facă această călătorie cu el? Guibert nu a vrut să meargă nici măcar pînă la Dakar. Japonia! Și Van Gogh ținea să se ducă în țara lui Hokusai și a lui Utamaro: în țara soarelui! Și iată că soarele l-a străfulgerat pe drumul spre Arles...

La Toussat, Lautrec stîrnește aproape aceeași uimire înspăimîntată ca și contele Alphonse la Albi. Clătinînd din cap, oamenii cumsecade urmăresc cu o privire dezaprobatoare pe piticul care se plimbă de-a lungul plajei șontîc-șontîc, ținînd în lesă pe cormoranul său Tom, care îl urmează cu același mers legănat. Lautrec pescuiește împreună cu Tom în bazinul Arcachonului. Îl ia cu el pretutindeni; în cafenele îi dă să bea absint. « L-a prins gustul », spune Lautrec.

Dacă nu e pe malul apei sau în larg, pictorul vînează printre dune călugărițe, pe care le expediază apoi perechi perechi lui Carne Crudă (cum îl numește pe sculptorul Carabin): « Păstrează-le bine, îi recomandă el. O să aranjăm la Paris niște lupte cu animalele astea; o să fie un triumf! »

Seara, deghizat în muezin, se cocoață la cea mai înaltă fereastră a locuinței și își cheamă credincioșii la rugăciune: prietenii cu care-și împarte refugiul — pe Guibert și ceilalți.

Guibert îl însoțește pe Lautrec la Bordeaux atunci cînd pictorul dorește, cum spune el, « să se oțelească în sînul familiei » — cu alte cuvinte: să regăsească fetele din strada Pessac. Expedițiile la Bordeaux nu se mărginesc doar la lupanare. Se trage la măsea din bar în bar. Într-o seară, la capătul unui astfel de tur al cabaretelor, Lautrec și cîțiva dintre prietenii săi nimeresc la *Café de Bordeaux*, în Piața Comediei. E ora închiderii. Minunat prilej pentru golitul rămășițelor din sticle. Hai, să se adune resturile de coniac, de rom, de absint, de vermut,
 de chartreuse, de toate spirtoasele și alcoolurile întîlnite

în cale, orice, şi hop! să se amestece elixirurile. Lautrec pune chiar el mîna pe *shaker* ca să agite mixtura pe care o deșartă în pahare mari. Încă o faimoasă rețetă de cocteil! Pe dată pictorul o şi botează « cutremur ». Ce? Cum? Nu-i magnific? « Mărturisesc, va recunoaște unul din beneficiarii acestei băuturi inedite*, că după o seară în care şi aşa se băuse destul, ne puteam duce liniştiţi la culcare după o astfel de împărtăşanie ».

Lautrec se fereşte cu grijă la Taussat să pună mîna pe pensule. Dulce şi nețărmurită trîndăvie. Cu toate acestea, dorind « să-şi închidă vila şi să se izoleze de vecini », se aşază din nou la şevalet ca să schițeze un fel de decor pe care-l înalță în jurul locuinței sale. Ce subiect o fi tratat oare în această împrejmuire de un gen cu totul nou**? Fără îndoială că — vrînd, cine ştie? să sfideze poate curiozitățile prea indiscrete — s-a lăsat în voia unei fantezii destul de necuviincioase. Oricum, aceste pînze sînt, după părerea lui, « de mare efect în aer liber ». Este foarte mulțumit de ele.

Cetățenii din Taussat sînt însă mai puțin satisfăcuți. Vecinii lui Lautrec îşi acoperă privirea. Jignit, proprietarul său se plînge autorităților: « chiriaşul meu din Chalet de la Plage, la numărul 207, a pus pe pîrtia de trecere ce slujeşte locatarilor din vilele din față o despărțitură făcută din pînză groasă mîzgălită cu fel de fel de desene pe care nu vreau să le calific . . . Nu e de loc îngăduit fiecărui locatar să facă pe terenul său orice îi trăsneşte prin cap . . . mai cu seamă cînd această pînză este plină de imagini absolut necuviincioase, de care părinții cinstiți şi bine crescuți trebuie să-şi ferească copiii . . . »

Aceste răfuieli*** îl impresionează desigur prea puțin pe Lautrec. În schimb, ce amărăciune îl cuprinde cînd, fie din greşeală, fie din răutate, îi este ucis cormoranul. Tom se plimba la soare în fața vilei. Un vînător l-a luat la ochi . . . Tom nu se va mai ospăta din absinturile de la Taussat.

Lautrec rămîne cam trei luni în Bordelais. La Paris ajunge abia în toamnă. Puțină vreme înainte de a pleca,

---

* Achille Astre.
** Aceste picturi au dispărut.
*** Nu se ştie cum s-a terminat această afacere.

conducînd yachtul unui prieten, a cîştigat o cursă la regatele din Arcachon.

Lautrec îşi reia viaţa de iarnă, existenţa sa obişnuită. Beţii, fete şi muncă.
A luat fiinţă o mare mişcare, o « Ligă pentru moralizarea maselor » cu ajutorul afişelor « frumoase şi neprihănite ». S-a terminat cu afişele « decoltate »! Dimpotrivă, afişe care să dea exemplu: sfînta Genevieva veghind asupra nevinovăţiei fetiţelor. Lautrec îşi bate joc de aceste planuri, la realizarea cărora unii au naivitatea să creadă că va colabora şi el. Se aşteaptă oare din partea lui « afişe morale » ca acelea pe care le propune *Le Rire*, ce, împreună cu alte publicaţii, îşi bate joc de această campanie, ilustrînd, de pildă, cu ajutorul unui afiş următorul sfat părintesc: « Tineri, nu veniţi seara prea tîrziu acasă »?
Zeflemitor, Lautrec asistă la unele întruniri ale Ligii, apoi, sarcastic, îi invită pe « călugării propovăduitori » la un mare dineu, unde nu lipseşte nimic, nici mîncăruri din cale-afară de abundente, nici alcooluri în cantităţi uriaşe, nici flori, nici femei, iar cînd aceşti « ţîrcovnici laici », aceşti « profeţi cu pene la pălărie » care vor « să pună arta la îndemîna birjarilor » sînt beţi de-a binelea, şi s-au ghiftuit din toate mîncărurile, cînd încep, care mai de care, să se clatine şi să vorbească anapoda, îi dă afară, jubilînd, cuprins de o bucurie aproape « sadică »*. Ah! viaţă! viaţă!
El, unul, se întoarce în strada Moulins sau la *La Touris*. Ce ştie ţiganu' ce-i şofranu'!
Muncă, fete şi beţii. Adeseori, după ce a chefuit o bună parte din noapte, e beat turtă, iar Dethomas sau Coolus, care nu-l mai părăsesc, trebuie să-l ducă acasă. Singur n-ar fi în stare să ajungă.
Consumul nestăvilit de alcooluri s-ar părea că nu-i alterează vitalitatea. Îi răpeşte doar din timp, talentul însă nu i-l atacă. În clipele lui cele mai bune, Lautrec e acelaşi din totdeauna, scăpărător de duh şi plin de bună dispoziţie, gata la fel de fel de şotii încîntătoare. Într-o noapte, la *Weber*, ascultîndu-i cu mare atenţie

---

 * Calificativul îi aparţine lui Joyant.

pe doi obişnuiți de-ai casei ce se pretindeau foarte iuți de picior, a exclamat: « Să facem proba! » și a organizat pe Champs-Elysées o cursă de viteză între cei doi, de la Obeliscul Concordiei pînă la Arcul de Triumf. « Scoțînd țipete de pasăre » *, el îi întovărășește pe cei doi alergători improvizați într-o birjă descoperită, împreună cu Tapié și cu alți cîțiva curioși.

Dar în clipele sale cele mai rele, devine de nesuportat. Roşu de mînie, își scutură furios bastonașul, bîlbîind insulte. Nu e de loc plăcut la vedere acest Quasimodo dezlănțuit! Dar prietenii preferă să-i îndure astfel de ieșiri decît să-l vadă, cum se întîmplă prea des, prăbușit, zdrobit de oboseală și de beție, pe cîte o banchetă de cafenea, sforăind, cu bale la gură, hidos. Așa dă cu ochii de el Francisc Jourdain într-o seară la *La Souris*, în mijlocul femeilor îmbrăcate bărbătește. Jalnic spectacol! « Prelingîndu-se pe șnurul de la pince-nez, saliva urmează firul subțire înainte de a cădea picătură cu picătură pe jiletcă! »

A doua zi însă, de cum se ivesc zorile, Lautrec e pe picioare. În timp ce prietenii săi mai dorm, el se va și afla la muncă, fie la Stern, noul tipograf al litografiilor sale, aplecat deasupra unei pietre, fie în strada Moulins, privind vreo prostituată care doarme și creionîndu-i trăsăturile cu o mînă înaripată.

O dată treaba sfîrșită, Lautrec se va duce la Joyant să-l ia prin surprindere dis-de-dimineață, și radios, îi va prezenta opera: « Un desen de maestru, domnule, făcut cînd mijeau zorile! »

În decembrie, artistul litografiază mai multe liste de mîncăruri dintre care una, *Le Menu du Crocodile*, amintește o scurtă vizită făcută la castelele de pe Loara, de Ziua Morților, de către Lautrec, împreună cu Joyant, Tapié, Guibert și alți doi sau trei amici.

Au mers pe rînd la Blois, Amboise și Chambord. În timpul acestei excursii, Lautrec s-a cocoțat cu Joyant în vîrful unuia din turnurile castelului din Amboise. În fața întinsei și liniștitei priveliști a văii Loarei și a bronzului lichid al fluviului curgînd sub cerul mohorît,

---

* Leclercq.

Joyant a săvîrşit « imprudenţa » să-i spună lui Lautrec că « în pictură peisajul contează totuşi şi el », că un Monet s-ar simţi ispitit de aceste griuri vătuite, de aceste nuanţe de galben, de aceste tonuri blînde sinilii. Pe loc toată vechea pizmă a lui Lautrec împotriva naturii — a naturii care l-a « trădat » — s-a prăvălit în ocări împotriva pictorilor care o slujesc. « Doar chipul există, numai el! » a răspuns Lautrec exasperat. Peisajul? Nu trebuie să fie decît, cel mult, un accesoriu. Peisagiştii puri? Nişte brute! Corot, Millet, Manet, Renoir, Whistler nu sînt mari decît prin portretele lor. « Ce lucruri ar mai fi dat Monet dacă nu renunţa la portret! »

În litografia sa *Crocodilul*, Lautrec se foloseşte în felul său de povestea evadării Mariei de Medicis, închisă la Blois de către fiul ei Ludovic al XIII-lea: Guibert, în cămaşă de noapte şi ţinînd o lumînare, o răpeşte pe regină care e goală, sub ochii lui Tapié în chip de « monstru de Hokusai », sub ochii lui Joyant cu chip de crocodil şi ai lui Lautrec înfăţişat ca desenator cu chip de broască.

Artistul lucrează şi alte litografii. Şi dacă Dethomas, « credincios tovarăş al lui Lautrec în escapadele prin lupanare »*, s-a trezit, în iunie trecut, pus într-o ciudată postură într-una din lucrările pe care prietenul său a intitulat-o *Dezmăţ*, Tapié, în schimb, are cinstea, sub penelul lui Lautrec, să întruchipeze o figură de curînd apărută pe străzi şi pe drumuri, o fiinţă bizară, cu caschetă şi ochelari, care, îmbrăcată într-o haină din piele de capră, conduce o maşinărie infernală şi detunătoare: un automobilist. Stoicul Tapié! Oare nu l-a silit tiranicul său văr « să-şi facă o redingotă dintr-un postav de biliard »?**

Preocupat mereu de studiul lojilor de teatru, Lautrec îi dă, în ianuarie 1897, lui Pellet, « îndrăzneţul editor », cum îi spune el, una din cele mai bune litografii în culori pe care le-a făcut vreodată, *Loja cea mare*, care a precedat o pictură. Două femei şi un bărbat urmăresc o piesă de teatru. Bărbatul, cu joben, cu trupul gîrbovit, cu obrazul buhăit şi fără strălucire, un apatic, este Tom, vizitiul lui Rothschild; cele două femei, una provenind

* Claude Roger-Marx.

** Thadée Natanson.

pesemne din strada Moulins, iar cealaltă, foarte demnă, este M-me Brazier — sau cum îi spun intimii: M-me Armande.

M-me Armande a cumpărat de curînd în strada Pigalle, la numărul 75, o braserie, *Le Hanneton*, care sub oblăduirea ei îi face concurență directă lui *La Souris*. « Masa de onoare de la Souris, pfui! jumătate bărbați », enunță disprețuitor Marcelle, zisă și Papa, mamă a șase copii care, fugind de maternitate, și-a părăsit bărbatul pentru iubiri mai puțin prolifice.

M-me Armande e chioară. Fostă curtezană, care a terminat în sfîrșit cu negustoria de bărbați, tronează la casă, țeapănă și puțin cam amărîtă; cînd clientele intră în local, se duc s-o îmbrățișeze, să primească din partea-i, înainte să se așeze, sărutul de bun-venit. Lautrec este unul din rarii reprezentanți ai sexului dușman care frecventează *Le Hanneton*. Armande Chioara, pe care el a pricopsit-o cu porecla de La Gambetta în amintirea tribunului cu ochiul crăpat, îi arată pictorului o atenție dintre cele mai drăgăstoase și materne. El o pictează în chip de Junonă; și o mai pictează și în toată « hidoasa ei goliciune »*.

Dar orice s-ar spune, *La Touris* rămîne slăbiciunea lui. Primăvara își transportă acolo penații. « Ascultă . . . Să le vezi cum fac dragoste . . . ce? *Tek-nikă* a duioșiei. . . » După cum spune Thadée Natanson, s-ar putea ca aceste femei să aibă în ochii lui atîta farmec pentru că « se iubesc așa cum bărbații nu știu să le iubească » — cum el nu a fost iubit niciodată. Hai să bem, viața e frumoasă! Rîsetele lui Lautrec izbucnesc printre sughițurile beției. Mușcă în pietrele litografice, cu trăsături acide, își brăzdează pînzele și cartoanele. Descrie, în litografia *Snobism*, o scenă la Larue, faimosul restaurant de lux din piața Madeleine. În alta, inspirîndu-se dintr-un scandal la ordinea zilei, înfățișează iubirea adulteră a prințesei de Caraman-Chimay cu un țigan, punîndu-i alături pe cei doi amanți, ea « delicioasă pasăre, minune a vieții aristocratice », iar el firav, « măsliniu, aproape negru, înspăimîntătorul, tristul Rigo, care seamănă cu vizitiul de circ al Theodorei »**. *Idilă princiară:* acesta

---

* Schaub-Koch.

** Louis Thomas.

este titlul lucrării în culori editate de Pellet. « În dragoste, spune Lautrec în zeflemea, e ca și la sărbătoarea din Neuilly ... cel mai tîmp poate cîștiga ... Mai încercați-vă norocul ... Voi, năpăstuiților, vă zic vouă, vine ceasul cînd se pot atinge și înălțimile ... Năpăstuiților, încercați-vă norocul. »

Lautrec pictează și cîteva portrete. Acest gen îl ispitește iarăși. Dar operele sale sînt adeseori foarte departe de a fi pe placul modelelor. Portretul gravorului Henri Nocq (« un nume pe dos », zice Lautrec, rînjind) este considerat de principalul interesat de « o rea-credință totală ». Cît despre cel al d-lui de Lauradour, Joyant vede în el mai ales portretul unui joben, a unei bărbi și al unei pipe de iarbă de mare. E drept că Lautrec nu l-a ales pe dl. Lauradour decît pentru pricini destul de speciale: pentru că are o splendidă barbă roșie, pentru că știe, ca nimeni altul, să-și poarte țilindrul — și că la o întîlnire care i-a făcut infirmului o plăcere nebună s-a dovedit a fi « mai spurcat la gură decît Bruant ». Într-o după amiază nimerindu-se și dl. de Lauradour pe podul Caulaincourt, s-au întîlnit cu Bruant, și castelanul de la Courtenay l-a întrebat pe pictor arătînd spre domnul cu joben, cine este « acest cap de pipă binecuvîntat cu apă de Javel ». Cîntărețul popular n-a trăit degeaba: nimeni în cariera lui nu-i trăsese pînă atunci un perdaf atît de bine ticluit și cu atîta risipă de epitete răsunătoare. Lautrec tropăia de bucurie în fața priveliștii frumosului bărbos vărsînd asupra unui Bruant uluit un potop de înjurături ca o țață.

Între timp, producția lui Lautrec scade mereu. În acest an 1897, lucrările de pictură nu vor trece de cincisprezece; iar litografiile sînt și ele tot mai puțin numeroase. Artistul, a cărui sensibilitate pare să fie din ce în ce mai tocită de alcoolul care-i macină pînă și pofta de creație, stă acum îndelungi răstimpuri aproape fără să lucreze sau fără să lucreze de loc. Din cînd în cînd, prietenii îi semnalează subiecte, niște « Lautrec în carne și oase », o cochetă cu plisc de pasăre, sau « limba unui comesean mîncău și chel, care roade pînă la sidef scoica fiecărei stridii înghițite ».* Lautrec aruncă o privire, apoi, cu

---

 * Thadée Natanson.

o oarecare melancolie în glas, spune: « Prea frumos! Nu mai e nimic de făcut! »
Ca să-l smulgă de sub stăpînirea băuturii, prietenii îi caută distracţii, încearcă să-l scoată din mediul său, să-l îndepărteze de Paris, de casele de prostituţie şi de baruri. Joyant îl duce la Crotoy, în golful fluviului Somme, şi acolo, « închis pe vapor şi pus la regim cu porţia, în timpul orelor petrecute în larg, măcar nu mai bea ».* La rîndul său, Dethomas îi propune o călătorie în Olanda. Ar putea închiria un vas şi circula în voie printre canale. Lautrec se învoieşte.
La început, totul merge bine. Cei doi prieteni se duc la Haarlem să admire pînzele lui Frans Hals; e cea mai frumoasă amintire pe care Lautrec o păstrează din călătoria în Ţările de Jos. Vrea să vadă şi faimosul şi atît de pitorescul tîrg al untului, din Middelbourg, în insula Walcheren. Ajunşi prea tîrziu, vor fi nevoiţi să mai poposească aproape o săptămînă. Nu-i nimic, spune Lautrec, să aşteptăm! Care nu este surpriza lui Gros-n'arbre însă cînd, în sfîrşit, în ziua tîrgului coboară în cabina pictorului să-l deştepte. Ce? Tîrgul untului! Ah! Nici nu poate fi vorba să se scoale! Partea distractivă a întîmplării e că muriseră de plictiseală timp de opt zile în această capitală de provincie. « Tîrgul untului, vax! Şi acum, s-o ştergem! Ridicaţi pînzele! »**.
Curînd Dethomas şi Lautrec le vor ridica cu totul. Pictorul s-a *săturat* de această călătorie! Este plictisit la culme de curiozitatea pisăloagă a acestor ţărani olandezi. Nu poate face nici douăzeci de paşi în linişte. Într-o zi, tot pe insula Walcheren, pe cînd se plimba cu Dethomas, iată că nişte copii se iau după ei, glumind şi rîzînd. Grupul se măreşte clipă de clipă. Clocotind de furie, Lautrec îi cere lui Dethomas « să le ardă cîteva ». Ceea ce Gros-n'arbre se fereşte cu grijă să facă: încearcă mai degrabă să-l potolească pe pictor, care e tot mai furios. De altfel, incidentul nu întîrzie să se lămurească: zărindu-i pe cei doi francezi, copiii şi-au închipuit că sînt vedetele unui circ aflat în trecere pe acolo şi care tocmai anunţase un număr în care un uriaş se distrează

---

* Joyant.
**Francis Jourdain.

cu un pitic « aruncîndu-l în aer ca pe un balon și prinzîndu-l din zbor, atîrnat de un picior ».
Explicația nu este de loc menită să-l mulțumească pe Lautrec. Să nu mai audă de Olanda! Nu poate suferi această țară. La drum spre Paris!

Unde e oare acel Lautrec de altădată, întotdeauna perfect stăpîn pe sine, ascunzîndu-și nefericirea sub un rîs poznaș? Se mai arată, desigur, și chiar destul de des, ca printre eclipse, dar e tot mai greu de dibuit.
Iritări, ieșiri din fire, fapte nesăbuite. Gesturi excentrice care aduc cu cele ale tatălui său. O agitație care nu mai trădează un prisos de vitalitate: ci dimpotrivă, un echilibru destrămat. Un somn greoi. Oriunde s-ar afla, și la orice vreme, Lautrec adoarme. Pentru zece minute sau pentru două ceasuri. Furii, violențe. Și deodată, drăgălășenii, șotii — aceleași drăgălășenii, aceleași șotii de altădată.
Alcoolul îl macină pe pictor, îi roade forțele vitale. Alcoolul — și fără îndoială și acel morb pe care i l-a transmis Roza Roșcovana și pe care, de patru ani, l-a neglijat cu desăvîrșire. Magnifica strălucire a ochilor săi se adumbrește. S-a buhăit. Poftă de mîncare nu prea mai are.
Cei din jurul artistului sînt îngrijorați. Dar ce-i de făcut? Pe zi ce trece Lautrec e tot mai încăpățînat. E din ce în ce mai greu să te-nțelegi cu el. Bourges — care în acest an își publică lucrarea *Igiena bolnavului de sifilis* — recomandă lungi croaziere pe mare; ele ar fi — crede medicul — « un tratament sedativ, tonic și regenerator ». De ce nu s-ar gîndi din nou la călătoria în Japonia? Și în vreme ce toată lumea face tot felul de presupuneri, Lautrec închiriază, în mai, un atelier la primul etaj al unei vilișoare, într-un mic cartier împodobit cu grădinițe, pe Avenue Frochot, care dă foarte aproape de strada Douai, unde își are locuința contesa Adèle. Lautrec să fi fost acela care a pornit să caute și a descoperit acest atelier, sau a fost cu dibăcie îndemnat să stea prin apropierea mamei sale? Contesa Adèle — care are acum cincizeci și șase de ani și este, spune Paul Leclercq « o bătrînă doamnă cu mîini frumoase care se duce în fiecare zi la biserică » — va putea mai lesne să

se îngrijească de fiul ei, şi de va fi nevoie, să vegheze asupra sănătăţii lui.

Dar dacă Lautrec se apropie de strada Douai şi de « biata sfînta femeie, mama », el se apropie în acelaşi timp şi de strada Bréda şi de *La Souris*, de strada Pigalle şi de *Hanneton*, aşa încît adevăratul motiv al mutării sale poate fi găsit şi aici.

De îndată ce şi-a mobilat şi decorat atelierul — după gustul « artei noi » * — expediază invitaţii prietenilor şi cunoştinţelor să vină la inaugurarea noii case. Pe cartonul invitaţiei se înfăţişează pe sine în chip de îmblînzitor, cu pinteni la picioare şi cu cravaşa în mînă, în faţa unei vaci cu ugerul umflat: « Henri de Toulouse-Lautrec va fi măgulit foarte dacă aţi binevoi să acceptaţi o ceaşcă de lapte, sîmbătă, 15 mai în jurul orei trei şi jumătate după-amiază ».

Invitaţie ironică. Pe masa *modern style*** a atelierului, împodobită cu albăstriţe şi margarete, se află la loc de cinste tot soiul de produse lactate şi brînzeturi, alături de pîine neagră, cireşe şi fragi, dar Lautrec a mai angajat şi un barman care pregăteşte cocteiluri zdravene, *maidenblush* şi *corpse revivers****.

Două amănunte. Pe de o parte, pe invitaţia sa Lautrec şi-a greşit adresa: el a menţionat numărul 5, cînd în realitate atelierul se află în strada Frochot la numărul 15. Ciudată scăpare!

Pe de altă parte, mutîndu-se din casa de pe strada Tourlaque a lăsat fără să se sinchisească, « la discreţia portarului », zeci şi zeci de tablouri — mai exact optzeci şi şapte****. Ciudată nepăsare! Cineva şi-a arătat uimirea. « N-are nici o importanţă! » a răspuns pictorul.

---

* Vezi nota de la pag. 223.

** *Idem*.

*** Cocteiluri sortite literalmente «să le facă pe domnişoare să roşească» şi « să învie morţii ». *Invitaţia la o ceaşcă de lapte* a fost adesea datată 1900. Un articol apărut în *La vie parisienne* din 22 mai 1897, pe care Jean Adhémar l-a semnalat cel dintîi, şi care nu numai că relatează reuniunea dar descrie întîmplător şi litografia, ne îngăduie să corectăm fără nici un echivoc această greşeală.

**** Aceste tablouri au avut o soartă jalnică. Portarul a dat vreo treizeci din ele locatarului care s-a mutat în locul lui Lautrec, doctorului Billard. Pe celelalte le-a împărţit proprietarilor de cabarete din vecinătate pentru cîteva pahare de vin.

Pictura nu a înlocuit nimic. Cînd s-a azvîrlit în ingrata trudă a artei, Lautrec crezuse că prin muncă avea să ajungă poate un mare artist, ceea ce îi va transfigura viața, căci credea el, avea să afle în artă o răzbunare împotriva vitregiei soartei. Dar știm noi oare vreodată cînd ajungem mari artiști? Noi nu ne putem privi cu ochii celor din jur. Și apoi, ce legătură are cu fericirea faptul de a fi un mare artist?

Într-o vineri seara, pe cînd Lautrec, Anquetin și alți cîțiva vechi camarazi din atelierul lui Cormon se îndreptau spre *Șobolanul-Mort* ca să cineze, se întîlnesc cu Degas pe strada Douai. « Ah! ce bine îmi pare că te văd! exclamă Degas adresîndu-se lui Lautrec. Tocmai vin de la Durand-Ruel. Mi-a arătat lucrările dumitale. Sînt într-adevăr foarte bune. Au forță și mai ales caracter, mai ales caracter! » afirma el posomorît, lovind caldarîmul cu piciorul. « Te felicit. Sînt încîntat că le-am văzut. E magnific! Muncește! Ai un talent nemaipomenit . . . » Apoi, mizantropul, tăind scurt discuția, s-a făcut nevăzut. Grupul și-a continuat plimbarea în tăcere. Lautrec, încă zăpăcit de neașteptatele laude, atît de rare în gura lui Degas, era emoționat pînă la lacrimi. După vreo sută de metri s-a întors spre Anquetin spunîndu-i: « Crezi că e adevărat ce mi-a spus? » Atunci Anquetin, întotdeauna convins de propriul său geniu, i-a aruncat cu superioritate: « Fii serios, n-ai văzut că te lua peste picior! » Indignat de acest răspuns, unul din camarazi l-a dojenit pe Anquetin, dar vorbele lui răută-

---

Dintre tablourile ajunse în posesia medicului, femeia de serviciu a acestuia a început prin a folosi ramele; a făcut focul cu ele. Apoi a folosit pînzele în loc de cîrpe de spălat. După aceea, cînd peste douăzeci din ele fuseseră astfel distruse, s-a gîndit că din cele ce rămăseseră ar putea să astupe găurile din casa ei din Savoia. Ceea ce a și făcut.

Pînă la urmă, n-a supraviețuit decît o pînză. Doctorul Billard o păstrase din nu se știe ce pricină. În 1914, povestind toate acestea unui gazetar de la *Eclair*, avea să mărturisească că s-a descotorosit și de această pînză: « Unul din pacienții mei, a explicat el, m-a convins să i-o dau în schimbul unei zmîngăleli pe care o păstrez și astăzi, ca să-mi aducă aminte că nu mi-am meritat norocul de vreme ce fusesem și orb și surd ». Și a adăugat cu melancolie: « Singurul meu Lautrec, supraviețuitorul celor optzeci și șapte de tablouri, schimbat pentru o zmîngăleală ce nu valora nici patruzeci de bani, a fost scos apoi în vînzare cu prețul de peste opt mii de franci ».

cioase îl zdruncinaseră pe Lautrec: privea acum foarte sceptic prețuirea lui Degas*.
Pictura poate ea oare înlocui ceva? Într-adevăr, nu, căci nu te apuci de pictură decît dacă nu ai altceva mai bun. Lautrec își pusese în artă toată pasiunea lui pentru viață, toată înflăcărata lui dorință de a-și găsi salvarea. Dar la ce bun? Vrăjile se destramă. Cuvintele magice nu mai au nici un efect. La ce bun aceste opere și toată truda?
Inaugurîndu-și noua casă, Lautrec se apucă să-i facă un portret lui Paul Leclercq. « Muncă de apropiere! » spune el, făcînd cu ochiul, despre orice, despre încercarea de a cuceri o femeie ca și despre punerea în lucru a unei pînze. Muncile de apropiere țin însă acum o veșnicie. Leclercq va trebui să vină patru sau cinci săptămîni la rînd, și să stea nemișcat într-un fotoliu de răchită din atelier. Cu o pălărie din fetru verde lăsată pe ochi « ca să concentreze lumina și să nu aibă umbre »** Lautrec se așază în fața șevaletului, își scrutează modelul, aplică trei sau patru tușe pe carton, cîntă un cuplet, deocheat, apoi își lasă pensula și se ridică: « Gata, am lucrat destul! . . . Prea e frumos afară! »
Și pornind împreună cu Leclercq, își începe turul cafenelelor***.
Nu s-a sfîrșit oare o dată pentru totdeauna vremea experiențelor mănoase? De pe urma șederilor îndelungate la *La Souris*, Lautrec nu mai face decît vreo cîteva litografii, între care o listă de mîncăruri pe care o împodobește cu efigia buldogului D-nei Palmyre.
Capul acestui cîine l-a încîntat la fel de mult pe Lautrec cel de treizeci și doi de ani, așa cum l-ar fi încîntat pe Lautrec adolescentul. N-avea oare să se spună de altfel că artistul se întorcea asupră-și ca și spre trecutul său? Reia tema caselor de toleranță, face o litografie de o gingășie poate încă neatinsă pînă atunci, a Elsei Vieneza, pensionară din strada Moulins. Se gîndește și la Moulin Rouge, unde de multe luni de zile a încetat cu desăvîrșire să mai calce, și trage o litografie după unul din tablourile sale mai vechi.

* Relatat de Jeanès.
** Leclercq.
*** « Mi-aduc bine aminte, scrie Paul Leclercq, că n-am pozat mai mult de două sau trei ceasuri cu totul. »

La drept vorbind, nostalgiile şi amintirile îl poartă dincolo de Moulin Rouge, spre Bosc, spre minunile copilăriei şi tinereţii sale. Ca pe vremea cînd avea cincisprezece ani, încep să-l obsedeze trăsurile şi caii. Şi cum Vollard i-a comandat o litografie în culori pentru unul din *Albumele Pictorilor-Gravori**, Lautrec întorcîndu-se la subiectele sale de început, desenează o *Caretă englezească*, operă uimitoare datorită mişcării ce o degajă. Litografiază de asemeni un *Atelaj în tandem*.
« O să fac nişte cai frumoşi, nostimi », îi spusese el odinioară tatălui său. « Da, o să-i zmîngăleşti! » îi răspunsese contele Alphonse.
Pictura nu înlocuieşte nimic. La ce bun o viaţă irosită? În această perioadă Lautrec schiţează cîteva nuduri de roşcovane, stînd în patru labe pe un pat, sau în picioare în faţa unei oglinzi. Opere întunecate, aspre, penibile aproape. Aceste trupuri de femei cu « cărnurile marmorate cu roşu şi verde» ** răspîndesc parcă o duhoare de hazna!

Lautrec îşi petrece o parte din vara anului 1897 la Villeneuve-sur-Yonne, la familia Natanson. Aici o pictează pe Misia în două rînduri, mai întîi în cămaşă de noapte, apoi cîntînd la pian. De zeci de ori pe zi îi cere Misiei să cînte acelaşi lucru, *Ruinele Atenei* de Beethoven. « Ah! *Ruinele* astea frumoase! Mai cîntă *Ruinele*, Misia! »
Tînăra femeie şi pictorul se duc adesea să stea puţin întinşi în grădină. Se lasă amîndoi în voia unui joc care-i încîntă! Misia se lungeşte pe iarbă, cu spatele sprijinit de un copac; citeşte sau se preface că citeşte, în timp ce Lautrec înarmat cu un penel îi gîdilă talpa piciorului

---

* Din *Amintirile* lui Vollard: « Într-o seară pe cînd mă întorceam acasă, femeia de serviciu îmi spune: „Mai adineauri a trecut pe aici un domn mărunţel şi cam curios. I-am spus că dl. Vollard nu este acasă. Şi pe cînd l-am întrebat cine este, a luat o bucată de cărbune care zăcea pe aici şi a făcut pe dosul acestei pînze întoarse spre perete un omuleţ; pe urmă a plecat". Bonnard lucra pe vremea aceea la decorarea sufrageriei mele şi pe spatele unuia din studiile sale Lautrec îmi lăsase propria-i siluetă în chip de carte de vizită ».
** J. Lassaigne.

unde descoperă, dă el asigurări, « peisaje imaginare ». Iar acest joc ține ceasuri în șir.
Cîte femei nici n-or fi bănuit ce mult le-a iubit Lautrec!

Într-o dimineață, la Villeneuve, Natansonii tresar. Din odaia lui Lautrec răsună focuri de armă.
Se reped, înnebuniți.
Ghemuit pe pat, Lautrec trage într-un păianjen care tocmai își țesea pînza într-un colț al camerei.

PARTEA A PATRA

CÎINELE CU LORNION

1897 — 1901

I. MADRID-LES-BAINS

Ne m'attends pas ce soir,
car la nuit sera noire et blanche*.
GÉRARD DE NERVAL: *Dernière lettre*

Prietenii lui Lautrec trag iar nădejde.

Într-un bar de pe strada Volney, un general american povestește cui vrea să-l asculte, cu o înflăcărare de neofit, cum a izbutit el să se lecuiască de intoxicația alcoolică. S-a supus de bună voie unui tratament într-un sanatoriu și el, care înainte bea cît era ziulica de lungă doar whisky, se mulțumește acum să soarbă *lemonsquash*.** « Splendid, nu? » Lautrec se minunează de atîta voință. Trece adesea pe la acest bar din strada Volney ca să-l admire pe american. Să fie el oare pe cale să se lase convins de acest exemplu? Toți înclină că da. Ba chiar Lautrec ajunge pînă acolo încît se arată gata să petreacă un timp într-un sanatoriu. Suprimînd cocteilurile, nu mai bea decît porto.

Bucuria e însă pripită: curînd Lautrec se așterne să bea mai vîrtos. Să fie oare vreo întîmplare pricina acestei bruște schimbări de atitudine? Se poate, ba e chiar probabil să fie așa. Nu în această perioadă s-a îndrăgostit el oare de una din micile lui verișoare, de Aline, o tînără care tocmai ieșise de pe băncile pensionului? I s-a părut că fata n-ar fi nepăsătoare la sentimentele lui.

---

* Nu mă aștepta în seara asta/ căci noaptea va fi neagră și albă.
** Limonadă (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

Tatăl fetei a opus însă un veto categoric oricăror planuri. *

Lautrec s-a pornit din nou să bea cu furie. Așa cum constată Joyant, s-ar spune că se năpustește spre propria-i pieire. Ședințele sale de lucru devin tot mai scurte. Într-o scrisoare trimisă la începutul anului 1898 unui tînăr artist, un văr îndepărtat, Robert de Montcabrier, pe care îl călăuzește cu sfaturile sale, îi vorbește cu o pornire nemărturisită parcă despre « păcătoasa meserie de pictor ». Pictează, desenează, litografiază și mai puțin decît în anul trecut. ** În ianuarie, ațîțat de Maurin, experimentează tehnica procedeului de gravură în apă tare, dar după cîteva încercări, nouă cu toate, *** și nici foarte reușite de altfel, executate pe zincuri cumpărate la primul marchitan ieșit în cale, procedeul acesta nu-l mai interesează. Gauzi, pe care în ultima vreme l-a cam pierdut din vedere, intră într-o bună zi în atelierul său. « Am avut impresia, spune Gauzi, că mă aflu într-o magazie de păstrat pînze. Totul era în ordine, pînzele erau așezate cuminte cu fața la perete, nici un tablou nu se afla în lucru pe șevalet; parcă eram într-un deșert. »

În rarele clipe cînd lucrează, Lautrec continuă să retrăiască rămășițele trecutului său și să reia vechile teme. Cu patru ani în urmă, publicase un album despre Yvette Guilbert; acum compune un al doilea (care nu va cuprinde decît opt litografii) pentru o editură engleză: Yvette Guilbert a ajuns o celebritate internațională a cîntecului. Cu opt ani în urmă, făcuse portretul domnișoarei Dihau așezată la pian; acum o pictează pe această fată bătrînă puțin cam greoaie, într-o atitudine asemănătoare, dînd o lecție de canto.

În sfîrșit, în vreme ce curînd urmează să iasă de sub tipar o lucrare a lui Clemenceau, *La poalele muntelui Sinai*, — a executat pentru această carte cîteva desene pitorești de evrei ruși sau polonezi, pe care i-a studiat

---

* Confidențele Alinei Séré de Rivière, culese de Francis Rico.

** Joyant catalogheză doar patrusprezece picturi pe anul 1898.

*** Printre acestea, portretele lui Maurin, Tristan Bernard, Francis Jourdain, Henry Somm . . . Despre gravura în aquaforte care-l înfățișează pe Maurin, Lautrec îi spunea lui Francis Jourdain, dîndu-i o dedicație pe o probă: « Ce este cu adevărat reușit în acest portret e că seamănă cu William Morris ».

în cartierul Tournelle, — Lautrec își satisface dorința pe care o avusese altădată de a ilustra *Histoires naturelles* ale lui Jules Renard: va îmbogăți textul cu douăzeci și două de planșe și șase vignete, în care apar animalele cele mai diferite, de la cocoş la uliu, de la curcă şi şoarece la măgar și la bou, de la taur la melc. Aceasta va fi principala lui muncă în acest an 1898. Nostalgica, vechea, străvechea lui patimă pentru animale îl cuprinde şi înflorește în el mai mult ca oricînd.*

Lautrec s-a împrietenit cu unul din vecinii săi, Edmond Calmèse, care ține o dugheană de închiriat cai și trăsuri în strada Fontaine-Saint-Georges la numărul 10. Petrece ceasuri întregi în grajdurile și șoproanele acestuia, adulmecînd, ca odinioară la Bosc, mirosul de paie și de fîn, cercetînd cu aceeaşi pasiune hamurile, zăbalele, șeile, hățurile și dîrlogii. « Cînd te gîndești că literații se încumetă să vorbească despre sport! » spune el. Într-o zi, cineva mai curios l-a întrebat dacă nu regretă nimic din ce ar fi putut să fie viața lui; « Calul », a răspuns el scurt.

Lautrec caută modele pentru *Histoires naturelles*. Din Isle-Adam cere să i se trimită într-o cutie de pălării o broască rîioasă care va rămîne musafirul său pînă cînd animalul va scăpa într-o zi pe avenue Frochot. Ca să-și completeze documentarea, se duce zilnic la Grădina zoologică din Bois de Boulogne: aici desenează un berbec, luînd ca model o capră sălbatică din Himalaia.

Ca să se ducă la Bois, Lautrec închiriază de la Calmèse o trăsurică cu două roți la care e înhămat « un căluț mărunțel cu privirea ascuțită și gras ca un cîrnat », pe nume Philibert, pe care-l răsfață din cale-afară. Cu trăsurica asta dă de multe ori ocol prin Champs-Elysées ca să meargă să-l ia de acasă pe Paul Leclercq. Cei doi prieteni pornesc împreună să dea binețe animalelor preferate ale pictorului, mai ales furnicarului și tatu-ului, favoriții săi, care, atît unul cît și celălalt, par să-i prețuiască nespus vizitele. De cum îl zăresc, își

* Scoase în o sută de exemplare, *Histoires naturelles* vor apare în 1899. Nu se vor bucura de fapt de nici un succes, iar volumul va fi ulterior scos la solduri de către editor. Astăzi este unul din cele mai căutate volume ilustrate moderne. Un exemplar a fost adjudecat la preţul de 660.000 de franci la palatul Drouot, în mai 1953.

manifestă bucuria, tremurînd de nerăbdare şi ţopăind. Lautrec se aşază pe un scăunel pliant în faţa cuştilor lor şi la fiecare întîlnire are loc « un înduioşător schimb de drăgălăşenii afectuoase între ei ».*
Plimbările în Grădina zoologică nu se mărginesc din păcate la acest contact asiduu cu animalele: trăsurica se opreşte în faţa tuturor cafenelelor din Bois. Beţia a devenit starea firească a lui Lautrec.
Acum beţiile sale sînt cumplite. De multe ori îşi pierde orice demnitate. Invitat la cină, i se întîmplă să împroaşte cu epigrame pe cîte un comesean necunoscut care nu-i place sau să copleşească cu stăruinţe stînjenitoare pe cîte o femeie « care-i place prea mult»**. Într-o seară, pe cînd se află la nişte prieteni, pierzîndu-şi orice control, se încăpăţînează să-i atragă atenţia servitoarei, iar cînd o vede apărînd cu cîte o tavă, urlă tot felul de obscenităţi. Deodată, zărind o pată pe şorţul ei, o apostrofează: « Care va să zică, îi ai negri? » Şi repetă acelaşi lucru cu o încăpăţînare de beţiv, iar pînă la urmă apucă şorţul, i-l smulge, şi o înşfacă pe slujnică, ce începe să ţipe. Stăpînul casei este nevoit să intervină. Clătinîndu-se pe picioare, Lautrec se duce în bibliotecă şi se prăbuşeşte într-un fotoliu . . .***
Spre ce prăpastie alunecă pictorul, spre adîncurile cărei decăderi? se întreabă neliniştiţi prietenii săi. El însă rîde, rîde. Viaţa e frumoasă! Minunată! Ce? cum? Splendidă!
Pe scena de la Folies Bergère apare în vremea asta un mim uimitor, un pitic englez, Little Tich. Deghizat în Castiliană sau în doamnă de la Curtea Angliei, făptura asta se agită frenetic; se dezarticulează, freamătă « genial de atîta urîţenie şi mlădiere pînă-i troznesc oasele, stîrpitură ce te înspăimîntă cu zvîrcolirile-i suple ».****
Ca întregul Paris, Lautrec se duce să-l vadă pe împieliţatul dezlănţuit care te dispune. Se duce să vadă acel « simulacru al propriilor sale nenorociri ».
« Zîmbindu-i, spune Natanson, parcă şi-ar zîmbi sieşi într-o oglindă ».

---

* Thadée Natanson.
** Thadée Natanson.
*** Povestită de Thadée Natanson. Pe cît se pare scena s-a petrecut chiar la el acasă.
**** Jean Lorrain.

O dată sau de două ori, aflînd că fiul său bea, contele Alphonse a spus: « Să se ducă să trăiască în Anglia; în societatea aceea va fi mai puțin remarcat ». Părere destul de caraghioasă pentru că tocmai la Londra, și prietenii o știu bine, Lautrec nu bea mult sau nu bea deloc. Din această pricină chiar, o călătorie la Londra ar fi tocmai nimerită. Dacă n-ar fi decît vremelnic, și o astfel de schimbare l-ar scoate pe Lautrec din apucăturile sale. Cu acest gînd, contesa Adèle și Joyant, care își bat capul ce să mai născocească ca să-l scoată din ale lui pe Lautrec, au aranjat o expoziție a operelor sale în capitala Angliei, la galeria Goupil din Regent Street, o sucursală a firmei Boussod și Valadon. Ca să-i ocupe tot timpul, i se va lăsa pictorului în grijă organizarea la fața locului a expoziției; Joyant ar urma să sosească doar în ajunul vernisajului.

Propunerea nu-i displace lui Lautrec. Purcede de îndată la alegerea tablourilor. Înainte de a le expedia în Marea Britanie, invită vreo douăzeci din cunoștințele sale ca să le examineze în atelierul său. « Așa trebuie să-ți arăți lucrările — spune el — și numai acelora pe care ar putea să-i intereseze ». Prietenii săi au băgat de seamă desigur că pe invitația litografiată — pe care se afla un cățel făcînd sluj în fața unei fetițe — Lautrec a comis o nouă greșeală: scriindu-și adresa indică numărul 14. Prevăzut cu micul său sac de călătorie din pînză kaki, lung și umflat ca un cîrnat, făcut parcă pe măsura lui — sacul a devenit repede « legendar » — Lautrec pleacă la Londra. Nu trece prea mult și se plictisește de moarte aici. Într-adevăr se stăpînește să bea, cu atît mai mult cu cît într-o seară, în fața hotelului său din Charing-Cross, a fost martorul bătăii pe care un bețiv a încasat-o de la niște polițiști. Scos afară din hotel, un bețiv cu joben a căutat gîlceavă unor ușieri. Un fluierat; cei doi *bobbies**, apucîndu-l pe gentleman, l-au ridicat de vreo trei sau patru ori în sus și apoi l-au lăsat să cadă pe spate: a rămas în nesimțire; abia atunci l-au luat de acolo leșinat. Energic tratament; Lautrec e înmărmurit.

În așteptarea lui Joyant, rătăcește ca un biet suflet chinuit. Pentru prima oară în viața lui a rămas doar cu sine, fără prieteni, fără apărare, și își simte slăbiciunea cu

---

* Polițai. (în lb. engleză în original —*N. R.*).

atît mai puternic. Melancolia îi mînă pașii în fiecare zi pe peronul gării la vremea sosirii trenurilor de pe continent: pîndește dacă nu cumva din întîmplare coboară vreo figură cunoscută.

În sfîrșit, iată-l pe Joyant.

Expoziția se deschide luni, 2 mai. Nu încape nici o îndoială: Joyant nu s-ar fi hotărît cu atîta sînge rece să deschidă această expoziție dacă ea n-ar fi slujit în primul rînd ca pretext să-l îndepărteze pe Lautrec de la funestele sale ispite. Expoziția se anunță într-adevăr ca o aventură destul de riscată: critica și publicul englez nu sînt de loc pregătiți să înțeleagă și să guste opera unui Lautrec. Societatea victoriană s-a ținut în general departe de mișcarea picturală franceză din ultimele decenii; își arată prețuirea pentru dulcegăriile prerafaeliților; Royal Academy își ține doar pentru ea întregul prestigiu. De obicei, galeria Goupil vinde pînze de Corot, de Théodore Rousseau sau tablouri de mici maeștri olandezi, ca de pildă Mauve sau frații Maris*. Într-un astfel de climat, ce impresie puteau să producă cele șaptezeci și opt de lucrări ale lui Lautrec expuse în galerie?

Mai mult decît atît, Lautrec nu este de fapt cunoscut în Anglia, deși luase parte, doi ani la rînd, în 1895 și 1896, la expozițiile de afișe de la Royal Aquarium. Sau, dacă este cunoscut, lucru și mai supărător, e doar ca pictor « al locurilor rău famate ». Cînd debarcă în Franța, cea mai mare parte din insulari n-au nimic mai grabnic de făcut decît să se ducă la *Mouline Rouch'*, la Jardin de Paris, în toate locurile unde se distrează, unde triumfă lumea femeilor ușoare; aici, *respectability* poruncește. Ipocrizia englezească nu se va sfii să judece drept *shocking* operele artistului. Iar Lautrec mai suferă și de pe urma faptului că l-a pictat și litografiat pe Oscar Wilde, pe acest individ cu onoarea spulberată și al cărui nume nici nu mai este pomenit.

În ciuda acestor elemente potrivnice, membrii familiei regale, în fruntea căreia se afla prințul de Wales, au făgăduit că vor inaugura expoziția. « Ei, de Wales, plătești șampanie? » Moștenitorul tronului Angliei își

---

* Știa oare Lautrec că în urmă cu douăzeci de ani « amicul » său Vincent lucrase ca funcționar la Galeria Goupil din Londra? Vindea aici aceleași pînze. (Vezi *Viața lui Van Gogh*.)

va aduce aminte desigur de multe în fața imaginilor de la Moulin Rouge, în fața Lacomei sau a Janei Avril. Ah! Parisul! Cum suita regală întîrzie, Lautrec se înfundă în scobitura unei sofale moi, unde ațipește pe dată. Cînd se trezește, află că prințul de Wales a și trecut și a stăruit ca pictorul să nu fie deranjat din siesta sa... « Drăguț tip! » comentează simplu Lautrec, și adoarme la loc.

Adăugîndu-se la toate astea și reputația scandaloasă a pictorului, o mare mulțime aleargă la Goupil. Lumea nu e atît de curioasă să vadă îndeaproape evocările destrăbălării pariziene pe cît este de gata să se arate jignită. Ca să liniștească publicul, să potolească pudoarea înspăimîntată, conducătorii galeriei trebuie să corecteze efectul produs de pînzele lui Lautrec, atîrnînd alături de ele pașnicele tablouri ale peisagiștilor din 1830. Presa, bineînțeles, îl face praf pe Lautrec: subiectele sale « nu pot fi într-adevăr recomandate unor *old ladies* »*; « el nu are decît o idee în cap, vulgaritatea »; pe scurt, opera sa, « de o urîțenie revoltătoare », este « de-a dreptul monstruoasă »**. La închiderea expoziției, publicația *Lady Pictorial* scoate un oftat de mulțumire: « E o ușurare, slavă Domnului; au fost atîrnate iar pe pereți pînzele lui Corot, Daubigny, Mauve, Maris, Swan, care ne farmecă în loc să ne mîhnească ». Altă dată, o asemenea primire l-ar fi întristat fără îndoială pe pictor. « N-are nici o importanță! » spune el.

Nu are decît un singur gînd, să se întoarcă în Franța. Înainte să se înapoieze la Paris, se oprește un timp pe coasta normandă, la Dethomas, care fără îndoială țintește să amîne cît poate reîntoarcerea în avenue Frochot. Dethomas face un desen în cărbune înfățișîndu-l pe pictor pe plaja de la Granville. La rîndul său, Lautrec execută la Arromanches un portret al lui Bouglé. Începe și un al doilea, dar nu-l sfîrșește.

În zadar născocesc prietenii lui Lautrec excursii, ieșiri, distracții. Trebuie să-și mărturisească neputința de a-l salva.

---

* Doamnelor bătrîne (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

** Aceste citate de articole sînt extrase (în ordine) din *Art Journal*, din *Daily Chronicle*, din *Lady Pictorial* și din *Star*.

Că Lautrec este conştient de răul pe care şi-l face, este fără doar şi poate. Îngrozitor este însă că totul se petrece ca şi cînd el ar fi dinainte împăcat cu acest rău, ca şi cînd în perfectă cunoştinţă de cauză ar fi gata « să-şi naufragieze viaţa »*. Alcoolul şi abuzurile senzuale, oboseala adunată în decursul anilor îi împovărează, în mod evident, voinţa. Dar el nici n-are chef să-şi manifeste această voinţă. Nimic nu-l reţine de pe panta pe care a apucat-o, nimic nu-l îmboldeşte să reziste ispitelor.

Ros de otrăvuri, Lautrec merge din ce în ce mai greu, mai mult se tîrăşte. Vorbind tot mai ciopîrţit, e din ce în ce mai peltic, molfăieşte cuvinte de multe ori rămase de neînţeles. Pupilele i se tulbură, devin mate; ochelarii au ajuns să strălucească mai tare decît irisul, bagă de seamă Natanson.

Se încearcă totuşi să i se pună stavilă abuzurilor. Ingrată misiune. Nu numai că prietenii se lovesc de reaua lui voinţă, de protestele sale violente, de mîniile sale încăpăţînate, dar adeseori Lautrec fuge de ei. O şterge pentru o noapte sau pentru mai multe zile, făcîndu-se nevăzut nu se ştie unde în Paris, printre fel de fel de necunoscuţi. Are de furcă şi cu poliţia; din cînd în cînd agenţii îl cară acasă, fie docil, fie împotrivindu-se. Uneori are cîte un ochi învineţit sau nasul însîngerat. Într-o zi s-a întors în avenue Frochot avînd chiar o claviculă ruptă: a explicat că s-a « rostogolit de pe o scară de la etajul patru, tîrziu, noaptea »**. Unde să fi fost oare?

Os claviculă: aceste două cuvinte în gura lui înseamnă de aici înainte « un loc unde e mai bine să nu te duci »***. Dar *os claviculă* sînt o grămadă, iar accidentul — în sine fără urmări — nu-l vindecă pe Lautrec.

Vine vara, anotimpul în care din fericire se întremează. După ce a fost la Malromé — cu intenţia să facă portretul unui copilaş al unei verişoare, dar spre indignarea mamei acesteia, a cerut « să-i fie copt mai întîi micul craniu la soare », — Lautrec poposeşte în septembrie la Villeneuve-sur-Yonne, la familia Natanson.

Ca de obicei, această vilegiatură are asupra lui un efect minunat. Se odihneşte, se distrează, şi îşi distrează gazdele

---

* Gerstle Mack.

** şi *** Joyant.

şi pe oaspeţii lor. Niciodată nu s-a rîs atît în casa Natanson ca într-o după-amiază foarte furtunoasă cînd a fost zărit ţîşnind dintre frunzişuri, în bătaia ploii şi a vîntului, un Lautrec care mergea cu paşi măsuraţi, îmbrăcat într-o ţinută considerată de el « specific cinegetică »: un impermeabil din pînză cerată galben-lămîie, completat cu o pălărie de aceeaşi culoare.
Instalat la bucătărie, Lautrec potriveşte mîncărurile aşa cum ştie el. În pantaloni galbeni şi cămaşă roşie, cu un fular înnodat în jurul gîtului, combină mîncăruri şi meniuri. În vreme ce găteşte, Vuillard, care stă şi el la Villeneuve în aceeaşi perioadă, îl pictează punînd o oală pe foc.
Întors la Paris, ca să mulţumească familiei Natanson pentru găzduire, Lautrec le oferă, lor şi încă cîtorva amici, un ospăţ pe care şi cei mai puţin lacomi îl vor califica, lingîndu-se pe buze, drept « regal ». La sfîrşitul mesei stropită cu băuturile cele mai rare, Lautrec se ridică: « Urmaţi-mă », şi îi duce la familia Dihau, foarte mirată de această venire neaşteptată, împinge toată adunarea spre *Muzicanţii în orchestră*, pînza lui Degas care i-a încîntat atît tinereţea: « Iată şi desertul! » spune el. Lautrec nu a iubit mai puţin pictura decît femeile. Cînd vorbeşte despre pictură, constată Vuillard, glasul său devine grav.

Această masă minunată, această vizită entuziastă la Degas-ul familiei Dihau sînt ca un ultim zîmbet. A venit iarna, iar starea sănătăţii artistului se înrăutăţeşte brusc.
Urmat de o căţea, Pamela, « albastră ca un ursuleţ », Lautrec umblă de colo pînă colo. Îi este teamă.
Bănuitor, priveşte în jur. Toţi îi vor răul, încearcă să-l vatăme. « Munca de apropiere, ce? cum? ».
Fără doar şi poate că banii care îi sînt destinaţi s-au împuţinat. Oricum, n-are niciodată de ajuns. Într-o zi, însoţit de o femeie, coboară în strada Laffitte, la Durand-Ruel. Şi cum vrea bani, întinde pălăria: « Pentru doamna cu care mi-am petrecut noaptea». Iar pentru că Durand-Ruel refuză să-i dea, Lautrec se postează în faţa galeriei ca să cerşească, slobozind tot felul de insulte la adresa negustorului şi aţîţînd gloata de gură-cască.

Parcă ar fi un roi de muște care zboară și nu încetează să-l hărțuiască. Pentru numele lui Dumnezeu, ce vor de la el? Ce naiba vor de la el aceste muște blestemate? Lautrec explodează, apoi se liniștește, izbucnește în rîs — un rîs, spune Natanson, plin de tristețe, care « nu seamănă cu rîsul de altădată, așa cum nu seamănă cu prietenii morți, acei prieteni care ne apar în vise ». Lautrec se teme.

Doarme cu « cîrligul pentru ghete »: numai așa se va putea apăra dacă va fi atacat. Dar dușmanii lui sînt nenumărați. Pînă și microbii s-au coalizat împotrivă-i. Atelierul îi e bîntuit de ei. Microbi! Pretutindeni, numai microbi! Ce? Cum? Trebuie să vezi cum mișună gîngăniile astea afurisite. Răbdare! Lautrec cumpără gaz și-și stropește podeaua.

Cu discreție, a fost tocmit un paznic care să-l supravegheze. De vreme ce nu se pleacă în Japonia, se vorbește de o vacanță în Italia. Pentru moment, acest paznic va face să fie ocolite scandalurile prea mari. Măcar de ar reuși să-l facă pe Lautrec să bea mai puțin! Oricum, îl va feri de tovărășiile întîmplătoare.

Lautrec l-a încuviințat pe lîngă el pe acest paznic fără nici o greutate: îl prezintă cunoștințelor ca pe comisarul de poliție din cartierul său. Dar bineînțeles, noaptea, împreună cu Pamela, pornesc să facă razii prin vecinătate.

Plicticos e că acest comisar de poliție nu rezistă de loc la băutură. Dar absolut de loc! După fiecare raită Lautrec e nevoit să-l lase beat mort în vreun bar.

La începutul anului 1899, Jane Avril, credincioasă pictorului căruia îi datorează, spunea ea, celebritatea, îi comandă un nou afiș. Lautrec execută o compoziție neîndemînatecă, chinuită, de o imaginație aproape perversă, în care pune o cobră să înlănțuie trupul aplecat al dansatoarei. Afișul nu va fi folosit.

Cam în aceeași perioadă, în februarie, Lautrec litografiază scene absurde, delirante, în care desenează, printre alte personaje, un cîine cu un lornion la ochi, cu o pipă în fund, cu pinteni la labe și cu testiculele din cale-afară de mari.

Coșmaruri. Halucinații. Lautrec se străduiește să îmblînzească un elefant din carton. Se luptă. Se istovește luptînd cu dușmanii. O haită de foxterieri latră pe

urmele lui. Şi mai e şi animalul acela, cît toate zilele, care se caţără, animalul fără cap care încearcă să-l încolţească în pat şi să-l zdrobească. Lautrec, îngrozit, cu trupul scăldat în sudoare, se ghemuieşte sub cerceafuri. « Iată ce ne aşteaptă! » prezisese odinioară pictorul în urma aventurii cu Roza Roşcovana, într-o zi pe cînd privea împreună cu Gauzi o reproducere după *Nebunul* de André Gill. S-au scurs de atunci zece ani. Astăzi, Lautrec iese în pantaloni roşii, cu o umbrelă albastră în mînă şi ţinînd sub braţ un cîine din faianţă. Alcoolul şi-a desăvîrşit opera. Alcoolul şi boala Venerei. Alcoolul şi disperarea. Lunga sinucidere s-a săvîrşit.

Cu cincizeci de ani în urmă, un nepot al faimosului Pinel, medicul care a făcut atît bine nebunilor, înfiinţa la Neuilly, bulevardul Madrid, la nr. 16, un azil de alienaţi într-o fostă reşedinţă din secolul al XVIII-lea, castelul Saint-James.
Condusă astăzi de către doctorul Semelaigne, această instituţie de prima mînă nu primeşte decît un număr restrîns de bolnavi — cel mult cincizeci şi cinci: douăzeci şi cinci de bărbaţi şi treizeci de femei, făcînd parte din familiile mai înstărite. Costul pensiunii se ridică pînă la cinci sau şase sute de franci pe lună*.
Castelul Saint-James se ridică în mijlocul unui parc de şase hectare înconjurat de arbori centenari, înveselit de ronduri de flori, de tonele, de fîntîni şi de grote, de statui de Pajou sau de Lemoine; gîndul te duce, cînd îl vezi, la Fragonard, la Watteau, la îmbarcarea pentru Cytera. Amenajările din interior nu sînt cu nimic mai prejos de frumuseţile exteriorului. Nimic nu a fost precupeţit pentru a atenua melancolia inerentă actualei destinaţii a acestor locuri odinioară menite plăcerilor. A fost respectată eleganţa, luxul de bun gust, au fost păstrate lambriurile, parchetele frumoase, oglinzile uvrajate, împletind rafinamentele trecutului cu binefacerile igienei moderne. Apartamentele bolnavilor se bucură de tot confortul dorit. Unele au chiar cîte trei camere, o sală de baie, o grădină aparte.

---

* Aproximativ 100.000 de franci (1958). Azilul Saint-James nu mai există. A dispărut în 1921.

În acest loc a fost adus Lautrec într-o dimineață de la sfîrșitul lunii februarie.
De cîtăva vreme, proiectele de călătorie fuseseră părăsite definitiv, devenite de prisos din pricina dezechilibrului din ce în ce mai evident al artistului. Tot mai des se punea problema unei eventuale internări, a unei cure forțate de odihnă și dezintoxicare. Bourges, în calitatea lui de medic, găsea inevitabil mai de vreme sau mai tîrziu acest lucru. Dar o asemenea măsură îi înspăimînta pe toți; nici contesa Adèle și nici Tapié nu reușeau să se împace cu această soluție; iar Joyant era îngrozit. Cît despre contele Alphonse, care fusese avertizat, el se abținea, nevoind să ia nici o hotărîre. Nu se va opune pînă la urmă dacă se va lua această decizie, dar înțelegea să rămînă « alb »; în ceea ce-l privește, găsea « revoltător... acest atentat la libertatea de a bea a poporului francez, ca și a popoarelor vecine ».
Se purtau discuții. Totul se tărăgăna, pînă cînd o criză puternică de delirium tremens l-a doborît pe Lautrec în strada Moulins. Trimiterea lui într-o casă de sănătate nu mai putea fi ocolită. În dimineața următoare, cîțiva medici și infirmieri puneau mîna pe pictor în ușa atelierului, îl imobilizau într-o trăsură și îl duceau la Neuilly.
De atunci, Lautrec urmează un tratament.
După cîteva zile de dietă și de apă curată, iese din tenebre. Unde se află? Își inventariază odaia, camera asta mică cu tapete grele, luminată de o fereastră zăbrelită și cu gemulețe mici pătrate. Și căminul este înconjurat de zăbrele. Pe masă se află o lampă cu ulei. Odaia dă într-o altă cameră, unde se află un bărbat de vreo cincizeci de ani, cu mustață, părul tuns scurt, pomeții ieșiți, fruntea cam scofîlcită, arcadele sprîncenelor proeminente.
Cu mintea încețoșată, Lautrec, pe care în răstimpuri îl orbește furia sau îl deprimă neliniștile, se zvîrcolește în celula sa. Ce se întîmplă? Nu-și aduce aminte de nimic. A slăbit. Sub perii bărbii, obrajii s-au adîncit. Mîinile îi tremură.
Îi este sete.
Cu limba își umezește buzele; sînt subțiate, golite de sînge. Unde se află? Mai întîi se enervează, apoi se prăbușește iar. Gîndurile nu mai prind cheag. Îl năpădește o teamă nedeslușită. Țipă. Se zbate. Omul de alături se apropie,

caută să-l liniştească. Lautrec îl priveşte. Se uită apoi pe fereastra zăbrelită îndărătul căreia pogoară amurgul acestei zile de martie...
Îndurerată, contesa Adèle îşi priveşte fiul.
Încetul cu încetul, pictorul pare să-şi revină, să iasă din starea de coşmar. E ca un orb care dibuie. Încet-încet, norii se destramă, se face lumină. Dar camera asta e o celulă de nebun! Este internat. Acest om care-i vorbeşte cu blîndeţe, e un paznic! Lautrec pătrunde uşor în lumea realităţii — o realitate mai îngrozitoare decît fantasmele plăsmuite de friguri.
Şoc.
Biciuite, reacţiile intelectuale ale artistului devin mai repezi, deşi încă destul de prost legate între ele. Continuă uneori să-l răscolească mîniile, vociferează, dar încearcă să se stăpînească: în curînd este socotit destul de docil ca să i se îngăduie plimbări în parc sub supravegherea paznicului. Lautrec cercetează arborii, statuile, ruinele unui templu al zeului Amor, resturile unui canal îngust care duce la Sena; graţii ale veacului al XVIII-lea, drăgălăşenii, petreceri galante. Aruncă o privire spre ceilalţi bolnavi.
Pe măsură ce-şi recapătă luciditatea şi îşi dă seama mai limpede de situaţia în care se află, simte mai crîncen chinul de a fi ţinut prizonier. Se înăbuşă. Dar tace, nu se plînge. Din instinct, presimte că trebuie să folosească viclenia. Măcar dacă ar putea bea. Îi este sete. Sete! Pe masa de toaletă se află o sticlă de apă de Botot*; o dă pe gît cu lăcomie.
Starea lui Lautrec se îmbunătăţeşte, şi încă mult mai repede decît s-ar fi crezut. Începînd din 12 martie, contesa Adèle îi poate scrie lui Joyant « Citeşte şi se distrează puţin desenînd ». În sanatoriul doctorului Semelaigne sînt încurajate, atîta vreme cît nu prezintă nici un pericol, cele mai mici capricii ale bolnavilor. Pensionarii săi înfrumuseţează sau devastează după bunul lor plac grădinile ce le-au fost puse la dispoziţie; o femeie creşte într-un colţ al parcului cîţiva iepuri; alţi bolnavi, ca şi Lautrec, pictează sau desenează: nu e numai el în situaţia asta.

* Apă de dinţi pe bază de alcool aromatizat cu anason, cuişoare, scorţişoară şi esenţă de mentă.

În apropierea bucătăriilor, a cules o pană de becață, (becață care, bagă el de seamă, nu a figurat în menu) și și-a modelat un penel japonez. Cu puțină sepia, execută o marină. Apoi schițează portretele tovarășilor săi de închisoare. În minte i se înfiripă un plan. Desenînd, arătînd că este același artist talentat, va dovedi că n-au nici un drept — dar nici unul! — să-l țină claustrat printre acești nebuni. El, ființa liberă, să fie azvîrlit între aceste ziduri! — un temnicer îl urmează pas cu pas. Toată făptura lui se răzvrătește. Se gîndește la cartea despre șoimărit pe care i-o dăruise tatăl său acum douăzeci și trei de ani cu o dedicație în care gentilomul ridica în slăvi viața în aer liber, la lumina zilei, libertatea. « Tată, scrie Lautrec, ai acum prilejul să arăți că ești un om cinstit. Sînt închis, or, tot ce este ținut în captivitate, moare ».

Numai de n-ar fi pus alături, fie-vă milă, de toți acei care-l înconjoară. Vecinii lui sînt « dezgustători ». El nu e din aceeași tagmă cu ei. Cine-ar putea îndrăzni să-l compare cu domnul acela bătrîn și maniac care fură pălării, le ascunde în fundul parcului, « își face nevoile în ele » și apoi își potrivește deasupra bretelele? Lautrec nu suferă numai din pricina pierderii libertății, ci și pentru că este umilit.

E pornit împotriva celora care l-au internat. Memoria continuă să-i fie încețoșată; amintirile cele mai puțin confuze țin de trecutul îndepărtat. Dar ghicește, reconstituie împrejurările care l-au adus aici, tună și fulgeră împotriva lui Tapié și Bourges; ei sînt de vină. E pornit, dar se sperie. Îl macină teama că ar putea fi reținut la nesfîrșit în acest azil — ca această nebună, internată în sanatoriu de patruzeci și șapte de ani. Porțile unui ospiciu pentru oameni bogați, o dată ce s-au închis, se gîndește Lautrec, cine poate ști cînd se vor mai deschide? Bolnavii bogați sînt clienți prea buni a căror vindecare nu te hotărăști s-o constați decît cu părere de rău. Ce fel de recurs pot face aceștia împotriva « complicităților familiale și medicale, de bună credință sau interesate »? Nu va fi oare « zăvorît aici » pentru totdeauna?

Lautrec desenează cu înfrigurare. Dacă amnezia nu i s-a spulberat cu totul, în schimb degetele păstrează intactă amintirea formelor. Se mișcă parcă singure muș-

cînd hîrtia. Face desene pripite, care-i trădează agitația. Dar și-a luat avînt.
Pe la mijlocul lunii martie, medicii încuviințează să primească vizite. Lautrec îl cheamă de îndată pe Joyant și-l roagă să-i facă rost neîntîrziat de « pietre zgrunțuroase și de o cutie de acuarele cu sepia, pensule, creioane pentru litografii, tuș de bună calitate și hîrtie. Vino repede și trimite-l pe Albert ca ștafetă ».
Joyant sosește în goană cu neliniștea în suflet. Scrisoarea lui Lautrec, plăcută, spontană, l-a liniștit fără îndoială în ce privește starea bolnavului. Dar această internare, oricît de necesară ar fi fost, oricît de justificată ar fi părut, continuă să-l neliniștească și să-l nedumerească. Există vreun temei ca « un artist de o asemenea sensibilitate » să fie tratat ca un bolnav oarecare? Și lui îi este teamă, ca și lui Lautrec, ca șederea de pe Avenue Madrid să nu se eternizeze. « Nebunia bogaților, se gîndește el, comportă prea multe riscuri ». O emoție de nedescris îl cuprinde atunci cînd după ce a străbătut sălile de onoare, se îndreaptă « prin niște uși scunde, scări și coridoare strîmte », străpunse de ferestruici înguste, spre odaia infirmului.
Lautrec își primește prietenul ca pe un « eliberator ». Joyant reprezintă în ochii lui contactul reînnodat cu lumea dinafară, o gură de aer proaspăt.
Este liniștit, judecă cu limpezime. Îi arată lui Joyant primele sale crochiuri, pana de becață. « După ce am să fac un număr de desene, n-or să mă mai poată ține aici! Vreau să plec, n-au dreptul să mă închidă. »
Cei doi prieteni se plimbă prin parc. Lautrec îl duce pe Joyant să admire vestigiile vechei « nebunii », o, ironie! Paznicul se îndepărtează. Pictorul se întoarce spre Joyant și își înalță privirea spre el.
« Ajutor! » îi spune.

Cîteva persoane se mirau firește că nu-l mai întîlneau pe Lautrec. Cei care se pretindeau mai bine informați dădeau ca sigură știrea că se află într-un ospiciu, la doctorul Blanche. Toți își închipuiau că este o glumă, o farsă pusă la cale chiar de Lautrec.
Cu toate acestea, la 18 martie, *L'Écho de Paris* confirmă știrea, nu însă fără a încurca datele și a îndulci unele

fapte: Lautrec a fost lovit în ajun de o « indispoziție » într-un « local din vecinătatea Operei » și a fost nevoie să fie transportat într-un sanatoriu. În fața acestei informații prudente, reluată în zilele următoare de toată presa, un cuvînt le trece deodată tuturor prin minte: nebunie. Și pe loc prinde temei.

Apucăturile sale independente, vorbirea pe șleau, cuvintele de duh, i-au iscat lui Lautrec fără ca el să dorească, fără ca măcar să știe, multe dușmănii. Se grăbesc toți să-l zdrobească. Lautrec — un « nedisciplinat » un « om lipsit de orice măsură » — e un om sfîrșit; din balamuc nu mai iese el viu. De altfel e nebun nu de ieri și nici de alaltăieri, ci de cînd s-a născut. « Era firesc să sfîrșească așa, scrie un oarecare Alexandre Hepp în *Le Journal* din 20 martie. Toulouse-Lautrec avea în el chemarea casei de nebuni. L-au închis ieri și de aici înainte nebunia va semna pe față tablourile, desenele și afișele acelea în care ea sălășluia și pînă acum, dar anonimă. . . Înrîurirea fizicului său a avut și ea firește o greutate, și de sute și sute de ori, în chipul cel mai ciudat, trupul artistului pare a fi acționat direct, cu amărăciune, omenește asupra personalității sale, de parcă n-ar fi avut un suflet care să se elibereze. . . În fața talentului său, nimeni nu avea talent, în fața sufletului său, nimeni nu avea suflet. Lumea nu era alcătuită decît din cretini, din mizerabili, din tîrîturi; locul tuturor bărbaților era, după el, la Sainte Anne*, la Mazas** sau în acvarium; pentru femei era și mai simplu — la pășune. . .»

La 28 martie, un cronicar de la *L'Écho de Paris*, Lepelletier, vorbește despre Lautrec cu și mai multă nerușinare, o nerușinare cu atît mai izbitoare cu cît pare mai bine informat și dă dovadă de o cunoaștere psihologică nu tocmai primară.

Printr-o ciudățenie de caracter care părea un fel de pedeapsă morală, ca o repercusiune a mîniei divine asupra celei de a șaptea generații, acest sărman băiat, atît de prost alcătuit, atît de stîngaci, de disgrațios, era un feminist înflăcărat. Se dădea în vînt după dragoste. Părea să ispășească, prin goana lui neîmplinită, dezmățul prea fericit al acelor conți

---

* Azil de alienați la Paris —*N. R.*).

** Închisoare la Paris. Dărîmată în 1898 —*N. R.*).

de Toulouse și să răscumpere prin înfrîngerile sale continue frecventele lor victorii galante. Era chinuit de dorința de a fi iubit, de a inspira pasiune. A fost un Don Juan cocoșat, urmărind idealul printre cele mai vulgare realități. Ar fi putut fără îndoială arăta și el lista celor « mille tre » *iubiri, dar aceste o mie și trei nume de femei figurau în același timp și pe registrele pe care le tria dl. Will, la prefectura de poliție. Dezmățul banal, caravanele de comis-voiajori pe care le organiza cu plăcere Toulouse-Lautrec și în care îi atrăgea pe tovarășii săi, au contribuit desigur, alături de iritarea pe care i-o pricinuia sentimentul propriei dizgrații fizice și a decăderii morale, la alunecarea sa spre celula ospiciului.*

Acum, în acest paradis ciudat al degenerării umane, în această Valhalla bizară a casei de nebuni, care nu-i înspăimîntă decît pe nenorociții care mai sînt încă chinuiți de rațiune, el gustă din plinătatea fericirii posibile. Se bucură fără stavilă de ceea ce-și închipuie el că este puterea sa, frumusețea, talentul său, pictează nesfîrșite fresce, execută cu o măiestrie amețitoare pînze nedefinite; în același timp îmbrățișează trupuri admirabile, îl înconjoară forme mlădioase și armonioase, iar voluptăți mereu renăscînde îi inundă ființa gata oricînd să guste senzații veșnic noi. Grație acestei fericite rătăciri, el plutește departe de hidoșeniile și tristețile lumii, spre insulele fermecate peste care domnește. Nu mai vinde artă, nu mai cumpără iubire: este cucernic.

Aceste articole, această dezvăluire a cazului Lautrec, în ciuda deformărilor și a erorilor, îi consternează pe prietenii pictorului.

În vreme ce artistul, încrîncenat să-și demonstreze sănătatea spiritului său, integritatea talentului, trudește fără răgaz ca să-și afirme din nou măiestria, aceste articole nu sînt ele oare menite să-i zădărnicească strădania, să confirme că ar fi fost o greșeală să nu fie internat, că locul lui este într-un azil și nicăieri în altă parte? Desigur că ici și colo s-au făcut auzite glasuri care s-au ridicat în favoarea lui Lautrec. *La Presse* a cerut explicații în privința măsurilor luate față de pictor: este cu putință ca « artistul original », « maestrul afișului », «litograful minunat » să fie cu adevărat nebun? Se zvonește că a fost internat « în urma sfatului unei persoane din preajma sa, pentru că se deda, se spune, la cheltuieli exagerate ».

Care este adevărul? Să se dea lămuriri, justificări, « trebuie să se dea un răspuns cît mai grabnic, spune *La Presse*, spre a nu da temei în continuare unor bănuieli îngrozitoare ».

Dar acest articol, jignitor pentru contesa Adèle, se pierde în noianul vocilor ostile, al lătrăturilor javrelor. Joyant ar dori să dea o mare lovitură. Se gîndeşte la *Le Figaro*, la criticul acestei gazete care nu este altul decît Arsène Alexandre. Se întîlneşte cu el şi fără greutate îl convinge să-l însoţească la Saint-James. Va fi de ajuns ca Alexandre să spună ce a văzut ca să se pună capăt revărsării de venin, şi să-i spulbere urmările.

Lautrec se simte şi mai bine de cînd i s-a dat voie să se plimbe împreună cu paznicul prin împrejurimile castelului. Îl primeşte pe Alexandre şi pe Joyant cu mult haz. « Aţi venit să-mi luaţi un interviu? » îi întîmpină el de la intrare: articolul din *Le Figaro* va cîntări greu, o ştie el prea bine, la viitoarea lui eliberare. E foarte bine dispus, glumeşte. Zărind pe masa salonului de primire, unde i-a găsit pe Alexandre şi Joyant, nişte sticluţe cu lichior, face pe măscăriciul: « Chinină, n-o să-ţi dăm! » Face onorurile parcului, ale serelor, ale umbrarelor de viţă, culege violete, îşi expune proiectele artistice.

A doua zi, la 30 martie, Arsène Alexandre, sub titlul *O vindecare*, publică o zguduitoare relatare a vizitei sale: « M-am liniştit şi îi liniştesc şi pe alţii, scrie el. . . Am văzut un nebun plin de înţelepciune, un alcoolic care nu mai bea, un om pierdut care nu a arătat niciodată atît de bine. . . Există o vitalitate atît de puternică la acest aşa-zis osîndit, o asemenea rezervă de forţe la această pretinsă stîrpitură, încît chiar cei care l-au văzut căutîndu-şi pieirea sînt stupefiaţi să-l regăsească atît de reîmprospătat.» Articolul lui Alexandre afişează, fără îndoială, în euforia lui, puţin cam prea multă încredere; fiecare îşi slăveşte sfîntul. Oricum, scopul este atins: articolul curmă bîrfelile răuvoitorilor. Dar are o altă urmare: douăzeci şi patru de ore mai tîrziu, se întruneşte un consult al medicilor de la castelul Saint-James, unde Lautrec începe să fie considerat mai degrabă un bolnav cam incomod. Timp de un ceas, doi psihiatri, doctorii Dupré şi Séglos, îl sondează cu fel de fel de întrebări. Ei constată în raportul lor că în timpul discuţiei Lautrec « nu a manifestat în nici un moment semne de nelinişte emoţională,

de enervare, sau de depresiune intelectuală. Mai mult, continuă ei, un examen foarte atent nu ne-a permis să discernem nici una din concepțiile delirante speciale, relatate în raportul nostru precedent. » După ce au conchis că e vorba de o ameliorare evidentă, au terminat declarînd:

Nu încape îndoială că această ameliorare, de dată recentă, nu poate fi menținută și nu poate dura decît dacă convalescentul este ținut în aceleași condiții de igienă fizică și mintală. În consecință, recomandăm ținerea d-lui Henri de Toulouse-Lautrec în sanatoriul unde și-a recăpătat sănătatea, timp de încă vreo cîteva săptămîni.
Data exactă și ieșirea din sanatoriu nu vor putea fi fixate decît după o nouă examinare și conform aprecierii medicului curent, doctorul Semelaigne. Aceste măsuri sînt cu atît mai ușor de executat cu cît convalescentul nu este deloc refractar la o prelungire a șederii pe care o suportă de altfel foarte bine, ținînd seama că doctorul Semelaigne a autorizat, în ultima vreme, ieșiri de probă care să pregătească ieșirea definitivă.

Această ultimă apreciere corespunde adevărului: Lautrec, acum că lucrurile au luat o întorsătură mai favorabilă, se simte ușurat. « Captivitatea » sa va lua sfîrșit în curînd. Se înarmează cu răbdare. S-a înseninat.

Prietenii vin acum unul după altul în avenue Madrid: Gros-n'arbre, Viande Crue, Adolphe Albert, Thadée Natanson... Se înregistrează și cîteva absențe, dar Lautrec se preface că nu le bagă în seamă.
Dacă n-ar fi slăbiciunea, pielea argiloasă, obrajii scofîlciți, privirea plumburie (Arsène Alexandre a exagerat mult impresia de sănătate lăsată de pictor), Lautrec ar aduce nu arareori cu omul de viață de odinioară. Rîde. Glumește, poreclește azilul « Madrid-les-Bains » sau « Saint-James-Plage ». Bătîndu-și joc de propriu-i alcoolism: « Unde mai pui, exclamă el, că nici unui prieten nu i-a trecut prin gînd să-mi aducă puțin alcool într-o sticluță de buzunar măcar! » O simplă glumă? da, pentru că în cursul plimbărilor pe care le face cu temnicerul său nu încearcă de loc să bea; are chiar cu totul

alte intenții: răutăcios, îl îndeamnă pe « îngerul său păzitor » să-și dea el în petec încercînd — și este încîntat cînd izbutește — să-l aducă cherchelit în avenue Madrid. La fel de răutăcios își descrie tovarășii de azil, ideile lor fixe și, explicînd actele destul de neroade ale cutărui sau cutărui pensionar, exclamă jubilînd ca altădată: « Cum? Nu-i frumos?. . . Ce? Splendid! În afară de asta, rămîne un om încîntător, distins. Și nu-i de loc prost. Bineînțeles, nițel cam sărit, ce vrei? »

Alteori, totuși, năduful ce-l răscolește pe dinăuntru iese la iveală, dezvăluind preocupările lui adevărate, dureroase. Rîsul îi îngheață. Plin de amărăciune, îi descrie pe cei cu care-și împarte captivitatea: « Au manii — scrîșnește el — pe care în veci nu le-ai putea ierta celor care i-au închis aici. » Se înfierbîntă, bombănind împotriva medicilor psihiatri: « Încă unii care-și închipuie că bolile și bolnavii au fost anume inventați pentru ei! » Cu arțag, se gîndește la Bourges și la Tapié. Se va răzbuna! Cu un glas pe care ura îl face să tremure, mormăie, stîlcind cuvintele: « Am să-i smulg favoriții. . . și am să mă șterg cu ei. . . Da, am să mă șterg cu ei!. . . »

În fața cuștilor din Grădina zoologică, unde se duce adeseori cu paznicul său, Lautrec se oprește îndelung, cu sufletul plin de o compătimitoare prietenie pentru aceste animale, pentru furnicarul și tatu-ul său, pentru soarta lor de a nu cunoaște niciodată libertatea.

Împins de dorința de a fugi cît mai degrabă din închisoare, muncește fără răgaz. În celula-i devenită atelier îngrămădește desene, acuarele, picturi, litografii. A făcut și portretul temnicerului său, un portret în tonuri portocalii și cenușiu-albăstrui, din care răzbate tristețea. Cu ajutorul creioanelor colorate, desenează capul unui bătrîn internat, un chip de o mare blîndețe, aureolat de o omenie îndurerată și resemnată: fără îndoială că o compasiune dintre cele mai puternice e la obîrșia acestei opere de o patetică intensitate.

Dar spectacolele pe care i le oferă acum viața îl interesează pe Lautrec mult mai puțin decît fantomele trecutului. Acestea sînt pretutindeni, prezente în jurul lui, trăgîndu-l îndărăt, amintindu-i ceea ce a fost, făcîndu-l să uite ceea ce e. Folosind mai ales creioane colorate, dar slujindu-se în același timp și de plumb sau de tuș, de pastel ori de sanguină, Lautrec, aplecat

asupra hîrtiei, desenează acele scene de circ de atîtea ori văzute în zilele îndepărtate, cînd Princeteau îl ducea la Fernando.

Cu o strădanie supraomenească, dezgroapă din adîncurile memoriei amintirea acestor scene pînă în cele mai neînsemnate amănunte, reconstituind cu o precizie uluitoare exercițiile clovnilor, dresorilor, dansatoarelor pe sîrmă, acrobaților, călărețelor de înaltă școală. Şi această minune nu o săvîrşeşte o dată, de două ori, de zece ori: execută una după alta treizeci şi nouă de lucrări.*

În aceste lucrări — cu o singură excepție — Lautrec detaşează personajele pe un fundal de bănci goale. Clovni, cai, dresori de maimuțe par să se mişte în afara timpului, în afara vieții, asemenea chipurilor ce apar în visurile noastre şi care se agită molcom, învăluite în tăcere. Trecut; absență; o viață moartă. Amănuntul « băncilor goale », fără îndoială involuntar, cu siguranță involuntar în repetarea lui, sfîrşeşte prin a produce un sentiment de nelinişte de neînvins. Cînd Lautrec i-a întins desenele de circ lui Thadée Natanson, acesta a început să vorbească, să vorbească, fără întrerupere, de teamă ca pictorul să nu bage de seamă cît de tare îi apasă inima aceste imagini ale unei lumi stinse. « Îl vom revedea oare vreodată pe Lautrec cel de odinioară? » se întreabă Natanson.** Melancolică întrebare! Ar fi exagerat să se caute în aceste desene cea mai mică urmă de delir. Dar unde să fie oare acea aeriană şi ascuțită libertate de odinioară? Ce importanță au cîteva greşeli de proporții, anumite stîngăcii! Neplăcut, nelinişítitor este că aceste desene miros a ulei. N-au nimic aerian. Le lipseşte scînteia magică. Le lipseşte geniul, sau dacă îl au cumva, atunci reflectă celălalt aspect, acea beznă a geniului, acea parte întunecoasă şi clocotitoare, din care țîşnesc marile opere; creațiile

---

* Dintre aceste desene (*Circul*), douăzeci şi două au fost publicate în album de Manzi-Joyant, în 1905. Celelalte şaptesprezece au apărut în 1931 în ediția *Librairie de France*. În 1952 *Editions du Livre* le-a reprodus pe toate.

** Pentru a explica această persistență a temei băncilor goale, a fost lansată ipoteza că Lautrec s-ar fi dus să asiste împreună cu paznicul său la repetițiile circului Molier din strada Benouville, nu departe de castelul Saint-James. Ipoteză fără nici o bază: nici o reprezentație nu a fost dată la Paris de către acest circ în cursul anului 1899, timp în care animatorul acestuia se afla în călătorie în străinătate.

geniale sînt dansuri deasupra prăpastiei. În aceste desene există ceva prea scontat, prea elaborat; dar şi ceva crispat, expresia unei ameţeli tragice.

Lautrec cel de după criză nu mai este acelaşi cu cel dinainte de criză. Zdruncinat de săptămînile pe care le-a trăit, de cumplita încercare a ospiciului, se va regăsi el oare?

Şi Misia a venit să-l vadă. Pentru Lautrec ea e « Rîndunica », « Porumbiţa lui cu ramura de măslin », vestitoarea libertăţii după care tînjeşte. Nu şi-a plătit oare destul de scump această libertate cu desenele, cu acele cincizeci de lucrări realizate de cînd şi-a recăpătat luciditatea? O imploră acum neîncetat pe mama sa să intervină pe lîngă medici. Neputincioasă în faţa fiului, contesa Adèle, care poate că se învinuieşte cumva că i-a pricinuit atîta suferinţă, sfîrşeşte prin a ceda.

La cererea ei, doctorii Dupré, Séglos şi Semelaigne se întrunesc din nou la 17 mai. Deşi mai constată la pictor « un uşor tremur » şi oarecari « tulburări ale memoriei », încuviinţează ieşirea lui din castelul Saint-James. Totuşi, adaugă ei, « din pricina amneziei, a caracterului schimbător, a inconsistenţei voinţei, este absolut necesar să i se asigure d-lui Henri de Toulouse-Lautrec, în viaţa lui de afară, condiţiile materiale şi morale ale unei supravegheri continue, menită să-l împiedice să recadă în obiceiurile sale toxice, pricinuindu-i-se astfel o recădere mai gravă decît primele accidente ».

Două sau trei zile mai tîrziu, Lautrec părăseşte ospiciul.

II. CORNACUL ȘI BASTONUL

Vai, sărmane Yorick! ... L-am cunoscut, Horațio! Era un băiețandru hîtru și plin de neastîmpăr.
SHAKESPEARE: *Hamlet*

«Cornacul meu, un om de lume scăpătat...» le șoptește Lautrec la ureche prietenilor săi după ce-l prezintă pe «Messieu Viaud», tovarășul în grija căruia contesa Adèle a găsit cu cale să-l lase spre a-l feri de vechile apucături.

Rudă îndepărtată a pictorului, Paul Viaud, un bordelez binevoitor și plin de tact, este, din mii de motive și pentru calități de tot felul, nimerit pentru rolul delicat ce va trebui să-și asume. Pe de o parte, festele pe care i le-a jucat soarta l-au pus în situația de a accepta o astfel de slujbă. Cum nu are nici legături de familie și nici interese de afaceri, va putea să i se dedice fără preget lui Lautrec. S-ar putea, pe de altă parte, să nu vadă în această misiune decît o mană cerească. Îl iubește pe Lautrec, îl înțelege, iar delicatețea lui, discreția, buna lui dispoziție mereu egală, vor ști să-i facă tutela neobservată, să-l facă pe artist să uite că e supravegheat. Și, în sfîrșit, virtutea capitală, este obligat la o mare sobrietate: debilitatea stomacului său îi interzice consumul oricărui alcool.

Cînd i s-a impus această prezență, Lautrec nu s-a împotrivit. Păstrează în suflet groaza clipelor petrecute la trecerea sa prin avenue Madrid. S-a cuibărit în el teama

surdă, dar stăruitoare, că într-o bună zi, mai tîrziu, ar putea să cunoască iarăşi acea dispariție a propriului său eu. De astă dată, cu creionul în mînă, a scăpat de cețurile nebuniei. Cum va fi însă data viitoare? În zilele astea cînd poate gusta, plin de bună dispoziție, libertatea redobîndită, nu simte decît dorința de a se restabili cît mai grabnic cu putință. Iar dacă Viaud se străduieşte să-i păstreze iluzia independenței, el unul se prinde în joc și primeşte convenția. Ba e dispus să îndure cu docilitate mai mult decît tutela lui Viaud. Chiar de-ar fi singur, din proprie inițiativă, s-ar abține de la băutură: să fie sănătos, bine dispus, să aibă mintea limpede și sprintenă, memoria promptă și precisă — alt țel în viață nu are acum. Deocamdată, mai presus de orice este instinctul său vital.

Pictorul zăboveşte prea puțin la Paris. După un dineu la familia Dihau, unde are nesfîrşita bucurie să se găsească lîngă Degas (« Ai reuşit să-mi redai fiul », i-a declarat a doua zi contesa Adèle domnişoarei Dihau) şi o seară petrecută în atelierul din avenue Frochot, care i-a reunit — puțin cam « stingheriți » — pe prietenii lui cei mai dragi, Lautrec pleacă împreună cu « cornacul » său la Le Crotoy.

Aerul Mînecii, plimbările cu barca cu pînze, pescuitul îl întremează. La începutul lui iulie, se duce la Le Havre, ca să se îmbarce ca de obicei pentru Bordeaux.

Anul trecut intrase de vreo două sau trei ori într-una din acele « bombe », *Le Star**, călcate mai cu seamă de mateloții englezi care se revarsă pe străzile din preajma portului. Se întoarce acum aici nu ca să bea, dar ca să se mai scalde în atmosfera pitorească, tipic britanică, şi mai degrabă nostalgică, a acestor localuri. În fundul sălii *Star*-ului, drapată într-o stofă purpurie presărată de lire aurite, se înalță o estradă pe care cîntărețele se produc cu repertoriul lor. Docheri şi prostituate se amestecă printre marinarii ce alcătuiesc grosul clientelei. Cîteodată, în fumul pipelor, în mirosul tabacului gălbui, al aburului de gin și whisky, un cor îi zice vreun vechi cîntec englezesc.

---

* *Le Star* era situat în strada Général-Faidherbe. Şi-a închis porțile în 1940.

Lautrec se aşterne fără preget pe desenat. Are tot timpul să ajungă şi la Arcachon! Cucerit de *maid** care serveşte clientela la bar, Miss Dolly — o mutrişoară nostimă, o grămadă de gropiţe şi de bucle blonde — îi cere lui Joyant să i se trimită neîntîrziat material pentru lucru: vrea s-o picteze pe tînăra englezoaică; vrea să-şi pună din nou la încercare forţele creatoare. Dar mai e oare acelaşi Lautrec? În ciuda *Circului*, în ciuda frazei: « Mi-am cumpărat libertatea cu desene », pe care, ţanţoş, o repetă într-una, nu pare să fie în sinea lui chiar atît de sigur de el.

De cum primeşte pachetul de la Joyant, pictează o sanguină, apoi un portret în ulei al lui Miss Dolly. Lucrarea asta o execută pe un panou de tei, suport pe care-l foloseşte doar de vreo doi sau trei ani şi numai întîmplător pentru portretele sale: înainte de criză, putea fi deseori surprins în atelier muncindu-se să răzuiască cu cuţitaşele sau să netezească cu ajutorul unor bucăţi de piele — « minunat, ce? » — plăci din lemn.

O pictează pe Miss Dolly într-o bluză de un albastru închis, pe care contrastează un guleraş roz. Lucrare frumoasă, dar care poartă pecetea zbuciumului său. Englezoaica e toată numai prospeţime. Obrazul ei vesel i-a apărut pesemne lui Lautrec ca fiind însuşi chipul speranţei. Numai că pictorul a brăzdat chipul ăsta de cute adîncite cu ajutorul reflexelor, a umbrelor verzui, stigmatizînd cu semnele ofilirii această tinereţe lipsită de griji. Orice nădejde e umbrită de amărăciune.

Cînd îi trimite lucrările lui Joyant, Lautrec îşi roagă prietenul să atragă atenţia « Administraţiei »,. Într-adevăr, la ieşirea din azil nu numai că a fost dat pe mîna unui paznic, dar şi existenţa sa financiară i-a fost reglementată, ca să i se organizeze puţin treburile şi « să fie stăvilit de la cheltuieli ».** De aici înainte, administratorul bunurilor familiale va depune regulat o pensie fixă, un cont deschis, la un avocat. Un al doilea cont, la acelaşi avocat, va însuma veniturile provenite din vînzările operate de Joyant sau de alţii

* Fată (în lb. engleză în original — *N. tr.*).
** Joyant.

în favoarea artistului,* — contul acesta fiind absolut secret « pentru ca administratorul sau familia să nu fie tentați să devină mai puțin generoși și să mai ciupească din pensia lunară ».** Controlul acestei « administrații » îl va avea Joyant și îi va sluji cumva de « tutore » lui Lautrec. « Sper ca tutorele meu să fie mulțumit de copilul adoptat », îi scrie pictorul după ce i-a trimis portretul fetei de la bar. Lautrec e de-a dreptul încîntat de acest portret. Se lasă în voia plăcerii de a trăi.

Instalat la *Hôtel de l'Amirauté*, pictorul nu se grăbește să părăsească Le Havre. L-a întîlnit aici pe Lucien Guitry și pe Marthe Brandès. Împreună cu ei se duce la Granville, se întoarce la *Star*, de unde își ia subiectele pentru două sau trei litografii. A reînnodat aproape în întregime — cu excepția alcoolului — firul cu existența lui de odinioară.

În a doua jumătate a lunii iulie se hotărăște, în sfîrșit, să se îmbarce pentru Bordeaux. De cum sosește în Sud-Est, se stabilește la Taussat, în vila Bagatelle, proprietatea uneia din bunele lui cunoștințe din localitate, dl. Fabre.

Niciodată șederile lui Lautrec la Taussat n-au fost prea fecunde, iar cea din anul acesta chiar de loc. Scînteia creatoare care l-a înflăcărat pe artist la Havre s-a stins curînd și dintr-odată. La drept vorbind, în timpul verii n-a pictat nimic. Acum are la dispoziție o veche balenieră ce aparține vamei și în fiecare zi o pornește în larg cu un matelot numit Zakarie. Așa încît toate ceasurile le petrece trăgînd la rame, pescuind sau înotînd — ceea ce, de altfel, îi face foarte bine și îi întărește sănătatea. Cînd se înapoiază în toamnă la Paris, pare a fi în perfectă stare, fizic și moral. Așa să fie oare? Lautrec s-a transformat. Cei mai sensibili dintre prietenii lui, Joyant mai ales, simt asta.

* Valoarea operelor artistului era ridicată. La 29 aprilie, unul din tablourile sale (*Tînără femeie șezînd*) fusese vîndut la licitație publică și costase 1.400 de franci (cam 250.000 franci 1958). Tablouri de Lautrec se mai aflau și la diferiți negustori, de pildă, la galeria Bernheim. Trebuie să adăugăm totuși că adesea pînzele lui Lautrec mai erau ținute și în pivniță, mai mult sau mai puțin rătăcite printre alte lucrări. « E excelent, le mai murează nițel! » spunea pictorul.

 ** Joyant.

« În mecanismul ăsta uman » e ceva, ce anume n-ar putea preciza — dar există ceva ce « s-a rupt ». Curiozitatea lui Lautrec s-a stins. Nimic sau aproape nimic nu-l mai interesează. Rîde, glumește. Dar nu mai sînt rîsul și nici verva de odinioară. S-ar zice că se căznește să semene cu sine însuși.

Se duce în fiecare zi la Bois în trăsurica cu două roți a lui Calmèse, la care e înhămat Philibert. Lipsit de curiozitate pentru noile spectacole ce se perindă prin fața ochilor, dacă ar vrea să le vadă, se complace mai mult decît înainte în a se reîntoarce la vechile pasiuni. Cele mai multe dintre lucrările sale din această iarnă 1899—1900 — pentru că a reluat paleta și creionul litografic — au ca subiecte caii, jocheii, amazoanele. În afară de patronul trăsurilor și de micul ponei, pictorul litografiază diferite scene din lumea hipică și a curselor: *Jocheul sau Caii de curse*, *Le Paddock*, *Jochei ducîndu-se la potou*, *Antrenorul și jocheul său*, *Amazoana și cîinele*. . . Mai schițează și o pînză intitulată *La Curse*. După cum spune Joyant, Lautrec e ca un căprior hăituit care se întoarce la culcușul său. Și totuși, cu ce ochi trebuie că îi privește Lautrec pe acești oameni și aceste animale ale turfului, cu cîtă amărăciune în suflet, el, pe care un medic l-a sfătuit să galopeze prin cameră pe-un cal de lemn!

Într-un alt gen, mai legat de preocupările sale ceva mai vechi, Lautrec pictează portretul unei obișnuite a localului *La Souris*, Lucy Jourdan, în timp ce ia masa la restaurantul *Rat-Mort*. Cu puțin înainte de plecarea în avenue Madrid, opera sa vădea, ca factură, o anumită evoluție. Această evoluție se precizează acum. Arta sa, chiar de la primele manifestări ale măiestriei, a avut ca dominantă linia. Pe măsură ce talentul său se manifesta cu mai multă vigoare, linia căpăta și ea acuitate. Or astăzi linia e părăsită de pictor. Contrar felului său dintotdeauna de a picta, el caută să lucreze acum pe tonalități, pe valori coloristice. Mijloc de exprimare nu numai neobișnuit la el, dar chiar înșelător, aproape artificial. Totuși, înțelegerea picturii este atît de ascuțită la el și are o asemenea sensibilitate a ochiului, încît de la bun început, în acest nou fel de a-și trata lucrările, obține rezultate remarcabile. În portretul Lucyei Jourdan, împletește de minune luminile,

reușind să redea cu vigoare adevărul psihologic al modelului său, adevărul uman al acelei scene de restaurant elegant. Culorile capătă aici căldură, « rezonanță », subtilitate.

De ce, totuși, această schimbare și cum poate fi ea explicată? Este cu neputință ca pictînd acum astfel, Lautrec să nu fie conștient că lucrările sale sînt pe cale de a-și pierde tocmai caracteristica esențială a originalității, inimitabila lor « semnătură ». Să fie oare adevărat că vrea să-și schimbe pînă într-atît tehnica? Nu e cumva constrîns s-o facă? Oricum, azi linia îi scapă; ea nu mai are sub degetele sale aceeași vibrantă intensitate; pictorul nu mai reușește decît arareori să-i imprime un ritm nervos, explicit și sobru. Dacă se lansează în valori tonale, nu o face el oare spre a recîștiga în altă parte ceea ce este pe cale să piardă — sau măcar să încerce să caute o alinare pentru acea frustrare despre care luciditatea îi spune că n-are leac? Singurele satisfacții de care Lautrec s-a bucurat în cursul existenței sale au fost prilejuite de arta sa. În momentele de neagră melancolie, îi era de ajuns să apuce un creion sau o pensulă ca să uite totul, ca bucuria să încolțească iarăși în el. Fără artă, viața lui n-ar fi fost decît un hău înfiorător. Mai mult ca oricînd, Lautrec nu mai mărturisește acum nimic din gîndurile sale lăuntrice. Dar nu avem oare dreptul să ne întrebăm dacă în acele zile de iarnă nu-l frămîntau întrebări lugubre și stăruitoare? Are treizeci și cinci de ani. Ceea ce i-a fost pînă acum singurul sprijin în aventura vieții nu-i va fi oare luat? Gazetărașii care au scris despre el în vreme ce tînjea între pereții azilului, să fi spus ei oare adevărul? Criza din februarie 1899 să fi pus punct carierei sale? Să nu-i mai fie dat oare decît să-și supraviețuiască sieși?

Oricum, e sigur că acel « la ce bun? » de odinioară are din nou ecou în cugetul lui. Covîrșit de ceasurile petrecute pe avenue Madrid și fericit de a fi fugit de acolo, izbutește, cinci sau șase luni, să scape de chemarea alcoolului. « Chinină n-o să-ți dăm! » S-a terminat acum. Lautrec s-a apucat din nou de băutură.

Ce-ar mai putea să facă Viaud? Intervențiile sale se vădesc a fi din cele mai neplăcute. Îi vine foarte greu să se încrînceneze într-o severitate de nezdruncinat.

Fără încuviinţarea tacită a pictorului, misiunea sa este sortită eşecului. A-i ţine piept pe faţă înseamnă a se expune unei rupturi, pe care nimeni n-ar mai putea-o repara. Trecîndu-i cu vederea, Viaud se vede nevoit să-l lase pe Lautrec să comande ici şi colo, la *Weber* de pildă, cîte un pahar. Numai că paharele au început să se ţină lanţ. Brusc, Lautrec reîncepe să bea fără măsură.

Cît îi stă în putinţă, Viaud se împotriveşte acestor abuzuri. Chiar şi Lautrec, din fericire, pare să do-rească să prelungească acest *modus vivendi* stabilit în-tre ei. Se ascunde ca să bea; iar Viaud nu ştie nici pe departe totul. A băgat de seamă, bineînţeles, bas-tonul cel nou al lui Lautrec, un baston cu măciulie de argint, cumpărat nu de mult la un anticar italian. Dar nici prin cap nu-i trece la ce poate el sluji: măciu-lia e scobită şi conţine un recipient din sticlă subţire cam de vreo jumătate de litru, iar în mîner se află dosit un păhărel. În fiecare dimineaţă, Lautrec, în timp ce-şi face toaleta, umple « bastonul de lichior » cu porto, rom sau coniac — adică provizia lui de alcool pentru ziua respectivă.

Prietenii pictorului, cel puţin cei care nu-i încura-jează nepăsători, nesăbuiţi, pornirile, sînt mîhniţi, dis-peraţi de aceste abuzuri. Caută să-l înspăimînte vor-bindu-i de consecinţele beţiilor sale. În culori sumbre, înfiorătoare, ei îi descriu nenorocirile care, inevitabil, vor urma acestor excese. Ţine oare cu orice preţ să se întoarcă la Madrid-les-Bains? De ce nu e mai înţe-legător? Dar vai! Pe Lautrec îl doare în cot de tot ce e rezonabil. Teama surdă care sălăşluieşte în el nu e de natură — spune Arsène Alexandre — « să-l împie-dice, ci dimpotrivă! — să-i grăbească sfîrşitul, prin mijloace a căror eficacitate a fost prea bine dovedită ». Sinucidere, nebunie, moarte rapidă, ei bine, să fie atunci moarte! « Cît despre vinuri şi alte cele, glu-meşte Lautrec, nu-mi vorbiţi decît atunci cînd se află toate într-un pahar ». De îndată ce Viaud întoarce spatele, el « îşi umple rezervorul cu combustibil ». Rîde. Viaţa e frumoasă! Rîde! Ah! cum sună acest rîs!

Devine iarăşi agresiv. Pe o doamnă din lumea bună care, maimuţărindu-se, îl felicită pentru lucrările sale,

o repede arțăgos: « Hai, lasă! nu te mai sclifosi atîta! » Într-o seară, la *Weber*, cineva povestește ultima șotie a contelui Alphonse. Întors la Paris, Templierul — locuiește lîngă Trocadero, la parterul unei clădiri din strada Boissière — îi distrează pe toți cu « aerele lui de bătrîn vînător »*, care, în oraș fiind, caută fie o vidră ca s-o dreseze, fie un soi de zăbală kirghiză cu ajutorul căreia să strunească un cal nărăvaș, fie un lasso de cow-boy. Într-o după amiază, plimbîndu-se pe bulevarde cu contele d'Avaray, zărește în fața vitrinei unui bijutier o femeie de rînd care privește cu ochii scăpărînd de dorință un inel. Luînd-o de braț, contele o vîră în prăvălie și, după ce se interesează de prețul inelului — cinci mii de franci** —, i-l oferă. « Dar, domnule, nici nu vă cunosc! » exclamă femeia uluită. « Eu cu atît mai puțin, doamnă, răspunde gentilomul, dar nu se poate ca o ființă atît de încîntătoare să dorească fără împlinire această podoabă! » Apoi, după ce își scoate pălăria cu un gest larg, își ia rămas bun și se întoarce lîngă tovarășul său de plimbare nu mai puțin înmărmurit. « Și risipitorul sînt eu, zice lumea! » exclamă Lautrec. La care un tînăr cu obrazul palid, « cu ochi de căprioară », « înfofolit în lînuri ca un bibelou chinezesc »***, ce ciugulește un ciorchine de strugure sorbind un pahar de apă — a publicat cu trei sau patru ani în urmă un volumaș, prefațat de Anatole France, și se numește Marcel Proust — răspunde cu glas șovăielnic, insinuant că « asemenea gesturi n-au nimic stupid în ele, ci dimpotrivă, își au chiar utilitatea lor: aceea de a afirma rasa ». Fără să-l privească pe Proust, Lautrec fornăie către ceilalți spunînd, « iată, asta e prostia burghezilor, gata oricînd să rămînă cu gura căscată în fața unui gest absurd sau a unui apus de soare ».

Crezînd că-i face plăcere, Joyant se gîndește să-i obțină lui Lautrec decorarea cu Legiunea de onoare; îl introduce la un ministru care-i admiră tablourile, dar pictorul îl întrerupe de îndată pe excelența-sa: « V-ați gîndit bine, domnule ministru, cum o să arăt cu pan-

* Joyant.
** Aproximativ 900.000 de franci (1958) (*N. tr.*).
*** Léon Daudet.

glica roşie la butonieră pictînd la bordel?» căci Lautrec, mai e nevoie s-o spunem? s-a reîntors în strada Moulins.

Cum să-i trezeşti pictorului interesul, cum să-l readuci la o existență mai potolită, cum să-i redai gustul de viață? Fără nici un rezultat demn de luat în seamă, Joyant îşi reînnoieşte încercările. I-a asigurat artistului executarea unor portrete ale doamnelor din lumea bună: Lautrec însă a fost la fel de puțin încîntat ca şi modelele sale care, după două sau trei şedințe, au refuzat să-i mai pozeze, îngrozite de acest pitic diform ce le «scoate oasele prin piele fără milă». Joyant l-a condus la defilarea manechinelor în casele mari de modă: nici ele n-au reținut mai mult atenția lui Lautrec; atitudinile calculate ale acestor femei, frumusețea lor sofisticată îi displac cu desăvîrşire.

Cu întreruperi, Lautrec continuă totuşi să lucreze cîte puțin. În ianuarie, la cererea probabil a familiei Natanson, execută un afiş pentru *Gitana*, drama lui Jean Richepin, a cărei premieră are loc la 22 ale aceleiaşi luni la teatrul Antoine şi este creată de Marthe Mellot, soția lui Alfred Natanson. Lautrec nu se dă prea tare în vînt după piesa în sine. Seara repetiției generale o petrece la barul teatrului, făcîndu-şi de lucru alături de barman ca să golească rezervele de alcool. Faptul că n-a ascultat o singură scenă din *Gitana* nu-l împiedică de fel să declare sus şi tare că piesa a obținut «un enorm succes», un «succes nemaiauzit». «Cum, succes! A fost o cădere cumplită. A fost şi fluierată», i se răspunde. «Se poate, ripostează Lautrec, dar ăia au fost nişte lepre!»

Execută şi cîteva portrete. Pictează portretul, luminos colorat, al iubitei unui prieten de-al său, domnişoara Margouin, modistă de felul ei, o blondă nostimă, «cu obrazul delicat de veveriță isteață»*, cam copilăroasă, pe lîngă care nici lui nu-i displace să facă pe puştiul şi pe care o numeşte «le Croquesi-Margouin». Pe de altă parte, dintr-o scurtă călătorie la Villeneuve, aduce un portret al lui Coolus. Într-o bună zi, intrînd în camera lui Coolus, a măturat cu dosul mîinii filele unei piese de teatru la care tocmai scriitorul lucra:

* Leclercq.

« Gata cu munca! Am nevoie de tine »; conducîndu-l pe « Colette » lîngă un șevalet, îi spune: « Stai aici, o să-ți fac portretul în maniera lui El Greco! *Lui Grecc. . . ccoo.* » Simplă vorbă de duh, desigur. Nimic în acest portret nu amintește de El Greco.
Numai că aceste lucrări sînt departe de a se face întotdeauna cu ușurință, dimpotrivă! Unde este mîna vioaie, înaripată, de odinioară? Cum Joyant îl duce încă o dată pe Lautrec, spre primăvară, în golfulețul rîului Somme, pictorului îi vine chef să-l picteze pe un panou de lemn de 1 m 15 cm înălțime în chip de vînător la pîndă și îmbrăcat în impermeabilul galben. Cîte greutăți! Cîte eforturi! Nemulțumit, Lautrec aproape în fiecare dimineață șterge ce a pictat cu o seară înainte, luptîndu-se cu acest portret căruia nu reușește să-i vină de hac, epuizîndu-se — și epuizîndu-și modelul — în nenumărate ședințe de lucru.*
În aceeași perioadă, Lautrec se mai îndeletnicește și cu ilustrarea uneia sau a două romanțe de Dihau: *Ochii tăi, În grădina inimii mele*. . . Pentru cea de a doua melodie face o ilustrație înfățișînd un bărbat prăbușit, în genunchi, la picioarele unei femei cu inima de piatră, cerîndu-i îndurare. Romanța este destul de « roup »**, după expresia lui Lautrec; iar tema tratată este și ea la fel de « roup ». Dar această temă nu este ea oare pentru pictor, la fel ca și calul de lemn pe care ar trebui să galopeze, un simbol sfîșietor al propriei sale vieți?
Pe la jumătatea lunii aprilie, Expoziția universală din 1900 își deschide porțile. Lautrec — membru în juriu la secția de afișe — o vizitează în fotoliul rulant. Exploratorii cu care tăifăsuiește la *Weber*, « africanii », îl poartă în triumf. Dar negrii, dansurile javaneze, elefanții congolezi, tot ceea ce altădată l-ar fi făcut să exclame: « Minunat, ce? cum? Splendid! » nu trezesc în el aproape nici un ecou. Pînă și pavilionul japonez, către care se simte totuși atras, îl lasă aproape indiferent. . .

---

* « Nu mai puțin de șaptezeci și cinci », scria Joyant, care-și amintea de aceste ședințe ca de un « supliciu ».
** Expresie provenită din engleză echivalînd cu « e mortală » sau « te bagă în boală ». (*N. tr.*).

În mai, scurtîndu-și șederea la Paris, pictorul se duce în Le Crotoy. Plecînd, îi lasă unui amic de la *Weber* bastonul său scobit. Viaud îi dibuise trucul*.

Contrar celor întîmplate cu un an în urmă, Coasta Mînecii nu-i reînvie pofta de muncă. Lucien Guitry, pe care l-a întîlnit la Honfleur, îi propune să ilustreze programul piesei *l'Assomoir*, ce va fi reluată cu începere din noiembrie la teatrul Renaissance. Lautrec se mulțumește să facă doar o schiță.

Nimic nu-i mai dă ghes. Dar nimic! La Havre poliția supraveghează *Le Star* și celelalte localuri asemănătoare. « S-a sfîrșit cu *bar-maid*-ele! Și apoi pictorul nu mai are nici bani. «*H. L. and Co.*, tot ce poate fi mai *limited!* »** îi scrie el lui Joyant. Invocînd inundațiile care au distrus viile, pretextînd vînzarea în pierdere a vinurilor, nu vrea oare de fapt administratorul familiei să reducă pensia ce i se dă pictorului? Iar acest lucru Lautrec nu-l îngăduie. Tună și fulgeră. « Exasperare bolnăvicioasă, desigur », constată Joyant, agravată de « lipsa de înțelegere din partea familiei », dar care nu e mai puțin justificată: nu Lautrec a fost acela care n-a respectat înțelegerea.

Artistul se revoltă, își iese din fire. Vrea bani. Acest lucru devine la el « o obsesie, o idee fixă ». Hărțuieli. Certuri. Joyant intervine, se străduiește — spinoasă treabă — să « facă pe tamponul ». Lui Lautrec i s-a pus sare pe rană și e tocmai ca acei copii arțăgoși care, dacă sînt bruscați, se încăpățînează să spună nu. Vrea bani, mai puțin ca să dispună de ei ca să-i cheltuiască, cît ca să aibă cîștig de cauză, dintr-o furibundă nevoie de afirmare a propriei personalități, « dreptul său la libertate », dreptul său de a uza și abuza cum îi place de propriile-i zile. În « grija încăpățînată de a demonstra că există încă », scuturîndu-se de tutela lui Viaud, se pornește fățiș pe băutură și bea chiar mai mult decît simte nevoia.

---

* Prietenul care a primit bastonul, Curnonsky, l-a oferit mai tîrziu muzeului din Albi, unde se află și astăzi.

** Limited lîngă Co. (societate) semnifică o instituție comercială sau industrială pe acțiuni al căror număr este restrîns și plafonat (*N. tr.*).

În această stare de spirit se îmbarcă Lautrec la 30 iunie la Havre spre Bordelais. Taussat îl linişteşte. Rămîne aici pînă la sfîrşitul lui septembrie, apoi se duce să-şi petreacă o parte din toamnă la Malromé.

Ce toamnă frumoasă a fost în acel an! Sub frunzişul parcului care îngălbeneşte, ghemuit la marginea apei, înconjurat de copii, Lautrec rostogoleşte picături irizate pe foile de nuferi. Copiii sînt vrăjiţi de culorile care freamătă, sclipesc şi apoi dispar*.

Culorile, pictura. . . O dată mai mult, Taussat l-a « întremat » pe Lautrec. « Ţipaţi cît vă ţine gura », le porunceşte el copiilor, încîntat că îi « face să tresară pe adulţi » şi pe guvernante care, auzind zarvă « încruntă din sprîncene cu un aer dezaprobator »**. L-a cuprins din nou dorinţa să deseneze, să picteze. În sufrageria castelului, deasupra căminului, a schiţat o decoraţie murală: un portret al lui Viaud în chip de amiral, tablou ironic în care « cornacul » apare îmbrăcat într-o haină roşu aprins lîngă bordul unei corăbii, avînd în faţă o mare verde-albastră; pe cap are o perucă legată cu o fundă, iar în mînă ţine o mănuşă-muşchetar.

Portretul nu prea progresează însă. Lautrec lucrează din ce în ce mai încet şi cînd pleacă de la Malromé, lasă pînza neterminată. Dar dorinţa de a picta s-a trezit din nou în el, puternică.

Aşa încît, abia ajuns la Bordeaux — pe care şi l-a ales ca reşedinţă de iarnă, preferîndu-l Parisului — caută un atelier, instalîndu-se totodată, împreună cu Viaud, într-un apartament din strada Caudéran, la numărul 66. Găseşte un atelier în strada Porte-Dijeaux, la un negustor de artă pe nume Imberti, de pe aleea Intendenţei, unde are o rezervă, o sală spaţioasă dar destul de prost luminată; soarele nu pătrunde decît printr-o lucarnă.

Lautrec se apucă de treabă cu aceeaşi frenezie de altă dată aproape. Pictează, desenează. Activitate nestăvilită, înfrigurată. Cîtă nervozitate! « Lucrez ca un apucat », îi scrie el lui Joyant la 6 decembrie. *Frumoasa Elena* reprezentată la Grand-Théâtre îl « farmecă ». « Am

* Povestit de Mary Tapié de Céleyran.

** Mary Tapié de Céleyran.

şi prins-o din zbor » spune el, şi adaugă această precizare: « Elena este jucată de o tîrfă grasă care se numeşte Cocyte. ».

La cîteva zile după asta, asistă, în aceeaşi sală, împreună cu redactorul şef al ziarului *Petite Gironde* la reprezentaţia unei opere de Isidore de Lara, *Messaline*. « Ce frumos! Ce frumos! » repetă el tot timpul cu glas tare. Lumea din jur protestează, dar lui nici nu-i pasă. « E divină! » exclamă el referindu-se la interpreta principală, domnişoara Ganne. Şi deodată, fără să-i spună o vorbă tovarăşului său, se ridică, îşi face drum înghiontindu-şi vecinii şi pleacă. Timp de două zile, închis în atelier, se chinuie făcînd schiţe, cu sufletul înfierbîntat de cele văzute la Grand-Théâtre*. Deşi pictează cu migală, încet, deşi se trudeşte ştergînd din ce în ce mai des, Lautrec va executa, în timpul acestor ultime zile ale anului 1900 şi în primele săptămîni ale lui 1901, nu mai puţin de şase tablouri inspirate de *Messaline*. Pictează cu poticneli, dar se înverşunează, execută portrete, cel al bătrînului violonist Dancla de pildă, care, la optzeci şi trei ani, mai susţine încă recitaluri, cel al d-lui Fabre, de la Taussat, cel al unei oarecare doamne Marthe. Maniera sa devine greoaie. Linia nu mai are nici o vibraţie. Rezultatele sînt adeseori mediocre. Pînă unde îşi dă el oare seama de toate acestea? Cînd îi va trimite lui Joyant *Messalinele* sale îi va spune: « I am very satisfied », cred că tu vei fi şi mai mulţumit**.

Nici cu sănătatea n-o duce mai bine. De mîncat nu mai mănîncă, nu mai are putere, slăbeşte. Ceea ce nu-l împiedică să bea şi să cutreiere bordelurile. « Trimite-mi neîntîrziat (...) *grîul* necesar ca să putem

---

* Relatată de Albert Reche.

** *I am very satisfied:* (în limba engleză) « Sînt foarte mulţumit ». Cîţiva critici au mizat pe această părere văzînd în schimbarea de manieră a lui Lautrec o lărgire a talentului său. Din păcate nu putem subscrie la o asemenea apreciere. Perioada finală a vieţii lui Lautrec este, în orice caz, cea a unui declin şi, ca să reluăm termenii atît de adevăraţi şi de crud de exacţi ai lui Douglas Cooper, nu putem considera majoritatea lucrărilor pe care le-a executat pictorul în această vreme decît ca o « suită apăsătoare şi tragică » după excepţionala înflorire din anii precedenţi. Este, evident, foarte îmbietor să admiri totul la un artist pe care-l iubeşti, dar e o tentaţie adeseori primejdioasă.

circula », îi scrie el lui Joyant. Problema financiară n-a fost încă rezolvată şi Joyant nu mai ştie cum să iasă dintr-o « încurcătură în care actorii sînt toți mai mult sau mai puțin îndărătnici şi neînțelegători unii cu alții ». Această ceartă îl irită pe pictor peste poate. Nu suportă nici măcar gîndul că ar putea să-i lipsească banii. Bombăne, se răzvrăteşte. Se înăcreşte. El, căruia nu i-a păsat niciodată prea mult de valoarea comercială a operelor sale, se interesează acum de prețul lor. « Văd în *New York Herald* că la vînzările organizate de Mancini există şi tablouri de ale mele. *Will you be kind enough to look about the prices and write me about?** Dacă Lautrec mînuieşte penelul cu atîta încăpățînare, nu este oare şi pentru că se gîndeşte şi la un eventual profit? A trimis lucrări la o expoziție de artă modernă care a avut loc la Imberti, dar n-a vîndut nimic, deşi, spune el, presa a fost « foarte amabilă cu napii mei ». Se simte încolțit din toate părțile. Se zbate ca o fiară prinsă în laț. E la capătul puterilor dar continuă, se înverşunează în plăcere, în muncă, de parcă ar vrea să demonstreze celorlalți şi sie-şi că resursele sale vitale nu sînt atît de ciuntite cum s-ar crede. Viața e frumoasă! Între două vorbe usturătoare, încearcă să şi rîdă.

Această febrilitate, aceste abuzuri nu pot dura multă vreme. La sfîrşitul lunii martie, boala răbufneşte cu furie. Lautrec se prăbuşeşte. Picioarele nu-l mai pot duce.

Atacul e de scurtă durată şi de fapt, uşor. Lautrec îşi revine destul de bine şi de repede. Urmează un tratament cu şocuri electrice, i se administrează nucă vomică. « Astfel încît Bacchus şi Venus au fost anihilați, îi scrie el lui Joyant, la 2 aprilie. Pictez şi chiar sculptez. Cînd mi se urăşte, mă apuc de poezie. »** Mai întîi Guibert (pe care l-a desenat alergînd după o bordeleză pe cheiurile portului), apoi Dethomas vin să-l viziteze, ca şi bătrînul său maestru Princeteau. Acum doreşte chiar şi el să se înapoieze la Paris cît mai curînd cu putință.

---

* În limba engleză: « Vrei să fii atît de bun să te interesezi de prețuri şi să-mi scrii? »

 ** Nu se cunoaşte nici o sculptură şi nici un poem de Lautrec.

Boala l-a pus jos de două ori; cea de a doua criză, ori cît de uşoară ar fi fost, era un avertisment. O a treia criză, Lautrec o ştie prea bine, va fi necruţătoare. Înainte să moară vrea să revadă Parisul.

La 15 aprilie pictorul soseşte în avenue Frochot. Înfăţişarea sa îi uimeşte pe prieteni. Cîtă pustiire în mai puţin de un an! « În ce hal a ajuns! » — exclamă cunoştinţele lui cu mîhnire. Lautrec nu mai e decît propria lui umbră. Merge şontîc-şontîc, cu picioarele ca de plumb. Hainele atîrnă pe el.
Şi totuşi, voioşia de odinioară, sarcasmul lui mai ţîşnesc din cînd în cînd. La 25 aprilie, are bucuria să afle că o parte din picturile sale scoase în vînzare la palatul Drouot în cadrul licitaţiei Depeaux au atins o cotă foarte ridicată: una din ele *La Toilette* a găsit un cumpătător care a oferit patru mii de franci.* Şi-a reluat pensulele, şi, ca la Bordeaux, se avîntă impetuos în elaborarea de noi opere, pictînd scene din Bois de Boulogne, portretul poetului André Rivoire şi cel al arhitectului Louis-Octave Raquin, căruia Tristan Bernard îi închină un catren:

Le timide Octave Raquin
N'a pas l'allure triomphale,
Ressemblerait à Charles Quint
S'il était moins hydrocéphale**.

În 1899, Tapié de Céleyran şi-a luat doctoratul în medicină cu o teză *Despre un Caz de Elytrocelită posterioară*, dedicată memoriei lui Péan (cu un an în urmă chirurgul fusese secerat de o scurtă boală). Lautrec reconstituie scena susţinerii tezei pe o pînză în care îşi aşează vărul în faţa prietenului lor comun, profesorul Wurtz, membru în juriu.

---

* Cam 700.000 de franci (1958). (*N. tr.*) Celelalte trei lucrări de Lautrec care figurau la aceeaşi vînzare au fost adjudecate cu 3.000 de franci — *En Meublé (Camera Mobilată)*, 2.100 de franci — *La Pierreuse (Tîrîtura)* şi 1.800 de franci — *Gens chic (Oameni de lume)*.
** Timidul Octave Raquin / N-are un aer triumfal / Ar semăna cu Carol Cvintul / Dacă ar fi fost mai puţin hidrocefal.

Pînză întunecată, încărcată cu o pastă vîscoasă, aproape academică, despre care un Cormon ar fi menționat: opera lui Lautrec a ajuns la capăt.

Geniul s-a retras din mîna pictorului: nu-i mai rămîne decît să moară. Serbările princiare pe care și le oferea singur au dispărut. Nimic nu a mai rămas din ceea ce fusese singura sa consolare, supremul refugiu din fața destinului — dreptul de a trăi, *cu orice preț*, în mijlocul oamenilor normali.

Lautrec scoate din ungherele atelierului său ticsit toate pînzele, toate cartoanele, toate panourile din lemn pe care le-a strîns în decursul perioadelor sale creatoare. Dacă a dorit să revadă Parisul înainte de a muri este fără îndoială mai ales pentru ca să arunce o ultimă privire asupra operei sale, să-i dea tușa finală. De cînd e aici a terminat mai multe schițe rămase pe șantier, unele din ele vechi de ani de zile. Își reia tablourile unul cîte unul, le triază, le pune monograma și semnează ce i se pare bun, înlătură restul.

La 15 iulie, plecînd din Paris, Lautrec închide în urma sa un atelier rămas în desăvîrșită ordine. Un atelier peste care se lasă de pe acum răceala caracteristică muzeelor*.

Tapié de Céleyran, Joyant, diferiți prieteni îl însoțesc pe pictor și pe « cornacul » său la gara din Orléans. Nimeni nu-și mai face iluzii asupra timpului cît i-a mai rămas de trăit. Pînă la ultima clipă, Lautrec glumește încercînd să-și liniștească amicii asupra sănătății sale, mergînd pînă acolo încît le vorbește despre o neîntîrziată întoarcere printre ei. Clipa adevărului a țîșnit însă. Luîndu-și rămas bun de la Renée Vert, îi spune: « Ne putem săruta pentru că n-o să mă mai vezi ».

Și ca să șteargă puțin efectul acestei mărturisiri sfîșietoare, ridică batjocoritor arătătorul cum făcuse de atîtea ori în clipele lui de bună dispoziție poznașă și le strigă: « Cînd am să fiu mort, o să am nasul lui Cyrano ».

---

* De fapt, operele din atelier vor forma, împreună cu cîteva donații și achiziții, fondul — prestigios — al muzeului din Albi. Pentru anii 1899, 1900 și 1901 Joyant cataloghează respectiv 15, 21, și 10 picturi.

III. MUŞTELE

Orice om se naşte rege, dar cei mai mulţi dintre oameni mor în exil.

OSCAR WILDE: « *A Woman of no importance* »*.

Nisipul e arzător. Mireasma pinilor te îmbată. De astă dată însă aerul marin din Taussat nu-l reînsufleţeşte pe Lautrec. În aerul încins al acestei veri furtunoase, el tîrăşte după sine o oboseală din ce în ce mai apăsătoare. Se ofileşte de la o zi la alta, decade. Braţele, picioarele i se descărnează. Suferă de plămîni. Medicii ajung la concluzia că e ftizic.
Într-o noapte, pe la jumătatea lui august, se prăbuşeşte lovit de un atac de paralizie.

Viaud îi expediază o depeşă contesei Adèle care aleargă de îndată şi-şi duce fiul la castelul din Malromé; aceasta era dorinţa pictorului. Poposesc aici la 20 august.
La Malromé, Lautrec iese din toropeală. Pare că se mai însufleţeşte puţin. « Am mîncat, ce? » spune el, după ce s-a străduit să înghită cîteva îmbucături. Stăruie: « Am mîncat, ce? »
Încearcă să rîdă. Încă mai încearcă să rîdă. Un rîs firav, ieşit din gîtlej. Ochii însă nu mai rîd.
În sufrageria castelului, deasupra căminului, portretul lui Viaud în chip de amiral se află la locul lui, neter-

* O femeie neînsemnată. (*N. tr.*).

minat. Lautrec îl privește. Să-l părăsească oare așa? Se urcă cu greu pe o scară și mai trage cîteva pensule. Dar e prea slăbit ca să continue multă vreme o asemenea muncă. Trupul îi e scăldat în sudoare. Picioarele-i tremură, nu-l mai duc. După fiecare tușă de penel aproape, trebuie să se dea jos de pe scară ca să-și tragă răsuflarea. Curînd e nevoit să renunțe. Penelul îi scapă din mînă. Încet, încet, paralizia îi cuprinde toate membrele. Lautrec nu mai poate nici să umble și nici să mănînce. Este plimbat cu trăsura prin parc. La masă, este dus pe un fotoliu rulant. Portretul « cornacului » e în fața sa. Nu-l va mai termina niciodată. Mîinile i-au căzut neputincioase; de aici înainte sînt mîinile unui om oarecare.

Mama sa ar dori ca el să primească vizita unui preot. De ce nu? Zis și făcut. Viața lui e moartă, viața cea rea ce i-a fost dată. Niciodată de aici înainte nu va mai scandaliza pe nimeni. Ca și căpriorul hăituit se înapoiază și el la culcuș. A alergat nebunește printre tufișuri. Mai poartă încă asupra-i parfumurile existenței libere și primejdioase pe care a dus-o. Acum s-a sfîrșit; trebuie să se dea bătut. Să intre deci pe făgașul alor săi!

Cu privirea aiurea, revede Boscul, turnul cel mare înghițit de iederă, acoperișurile acoperite de țiglă, cîmpiile brăzdate de vîlcele, unde vacile brune își scutură tălăngile, perdeaua de brazi, acolo, în fund, și mai departe, codrii falnici prin care galopa Prințul Negru. Caii, haita, picherii; tot ce nu a avut el. Viață de castel, ce? cum?

Preotul se retrage. « Îngrijiți-vă bine, domnule Henri, și curaj. Pe curînd! — Da, cu atît mai mult cu cît data viitoare, îi răspunde Lautrec, o să veniți cu lumînări și clopoțel . . . »

Este ultimul și ironicul său zîmbet.

Strugurii se coc, pleznind de sevă în viile dogorîte. Lautrec nu mai părăsește odaia.

E aproape surd. Nu mai rîde — nu mai rîde deloc. Nu mai vorbește, sau vorbește foarte puțin. Abia de privește la ce se întîmplă în juru-i. Nu mai are dorințe — nici una.

În patul său, unde trupul își scobește un locșor, sub unicul cearceaf cu care a fost învelit din pricina arșiței, se odihnește cu ochii ațintiți în tavan.

Treizeci şi şapte de ani! Urmează să împlinească treizeci şi şapte de ani, vîrsta la care a murit « amicul » său Vincent, vîrsta la care au murit Rafael şi Watteau. Lacoma dansează cu Valentin cel-fără-de-oase. Roza Roşcovana e tot cu capul ei de cîine. Bruant îşi răcneşte înjurăturile. Cortegiul femeilor inaccesibile sau neruşinate, chinuitoare sau mîngîietoare, trece ca într-un vîrtej. Misia, Călătoarea de la 54, Elsa Vieneza, Rolande din strada Moulins, Mireille din strada Amboise, Valadon, Marie Charlet . . . *Cum începe să se întunece, aştept să văd dacă Jeanne d'Armagnac vine la patul meu. Vine cîteodată, şi vrea să mă distreze şi să se joace cu mine, eu o ascult cum vorbeşte, şi nu îndrăznesc să mă uit la ea mai bine. E atît de înaltă şi de frumoasă! Iar eu nu sînt nici înalt, nici frumos* . . . Bosc. Caii. Viaţa pierdută. Viaţa pîrjolită. Totul se plăteşte pe lumea asta. Geniul ca şi tot restul.

Cu ochii larg deschişi, Lautrec delirează. Afară, căldura apăsătoare a acestui început de septembrie cotropeşte Malromé-ul. Aerul este împîclit, siropos parcă. Obloanele celor două ferestre au fost închise pe jumătate ca umbra din odaie să dea iluzia de răcoare. Muştele zumzăie ciupindu-l. Încearcă din cînd în cînd să se ridice ca să le alunge, dar nu mai poate nici măcar să schiţeze gestul. Cearceaful îi striveşte mădularele de parcă ar fi din plumb. Gîfîie. « Mamă . . . » cheamă el. « Mamă, mi-e sete. »

Va izbucni oare furtuna? Te sufoci în această duminică de 8 septembrie. Aerul e încărcat de electricitate. Muştele îl hărţuiesc pe muribund.

La picioarele patului, mama sa, în genunchi, se roagă alături de o călugăriţă care-şi deapănă mătăniile.

Lautrec mai este ţinut în viaţă cu porto şi cocteiluri. Nu mai delirează. Parohul din Malromé i-a dat sfînta cuminecătură; iar, adineauri, cînd tatăl său a venit în ultima clipă de la Paris cu trenul de seară şi a pătruns în odaie, Lautrec l-a privit o clipă, apoi i-a spus: « Ştiam eu bine, tată, că n-ai să laşi tu să-ţi scape hallali-ul ».

Mai sînt de faţă şi alte rude . . . Tapié, Louis Pascal şi mama acestuia. Nimeni nu scoate o vorbă. Bătrîna Adéline umblă în vîrful picioarelor. Respiraţia lui

Lautrec e din ce în ce mai anevoioasă. Din cînd în cînd contesa Adèle se ridică, pune mîna pe fruntea jilavă a copilului ei. Făcînd un efort el se întinde spre ea: « Mamă . . . Tu! Numai tu! » Şi cu un suflu: « E al naibii de greu să mori! »

Căldura prevestitoare de furtună îl apasă. În jurul lui, muştele zumzăie enervante.

Contele Alphonse, care încearcă să-şi facă de lucru, propune să taie barba fiului său; se pare că aşa procedează arabii. Nu este lăsat. Aşa încît îngenunchează şi el lîngă pat şi, smulgîndu-şi elasticul de la botine, se apucă să omoare cu grijă muştele pe cearceaf.

Aplecat asupra vărului său, în penumbră, Tapié îşi dă seama de ce face contele. Lautrec se uită şi el şi murmură: « Bătrîn smintit! ».

Sînt ultimele cuvinte.

Noaptea a năvălit în odaie.

Tunetul se rostogoleşte în depărtare cu un bubuit surd. Contesa Adèle și călugărița nu contenesc să se roage. Nesfîrşită, agonia se prelungeşte. Cînd Lautrec închide ochii, este ora 2 şi 15 minute dimineața.

Puţin mai tîrziu, în timp ce familia începe veghea de noapte, furtuna răbufneşte în sfîrşit peste Malromé. Ploaia se abate cu furie. Fulgerele brăzdează cerul. Şi atunci, deodată, între două trăznete, focuri de armă sfîşie noaptea, răspunzînd urgiei: este contele Alphonse care, într-unul din turnurile castelului, vînează cucuvele. Ploaia cade, înecînd viile, în lumina albicioasă a fulgerelor. Contesa Adèle se roagă. Sus, în turn, contele Alphonse împuşcă mai departe.

Patru lumînări sfîrîie în jurul patului celui infirm.

DIEX LO VOLT

DESTIN POSTUM

Lautręc a fost înmormîntat la cimitirul din Saint-André-du-Bois, lîngă Malromé. (Mai tîrziu, contesa Adèle, temîndu-se ca cimitirul să nu-şi schimbe locul, a transferat rămăşiţele fiului ei într-o localitate alăturată, la Verdelais.)
În timpul înmormîntării, contele Alphonse s-a făcut remarcat prin noi excentricităţi. În loc să urmeze cortegiul, s-a urcat pe capra dricului « ca să vadă cum ţine vizitiul hăţurile şi dacă fiul său Henri este .condus pe drumul din urmă aşa cum se cuvine unui gentleman »*. Biciuind calul care din pricina glodului nu mergea destul de repede, după părerea lui, contele grăbi în aşa măsură mersul încît cei ce urmau convoiul se văzură nevoiţi să alerge ca să nu rămînă în urmă.**

Moartea pictorului a fost primită în chip felurit. Duşmanii au găsit cu cale o dată mai mult să se manifeste cu acest prilej. « E o fericire pentru omenire că există puţini artişti de felul acestuia, scria Jules Roques în *Le Courrier français*. Talentul lui Lautrec, pentru că ar fi absurd să i-l negăm, era un talent nociv care exercita o influenţă vătămătoare şi jalnică. » La rîndul său, Lepelletier în *L'Echo de Paris* va relua atacurile din 1899: « Printre pictorii din epoca noastră, Lautrec va lăsa urma talentului său ciudat, a talentului său nociv, talentul unei fiinţe diforme care nu vede

---

* Povestită de Mary Tapié de Céleyran.
** Povestit de Albert Rèche.

în jur decît ceea ce este urît și care exagerează urîțeniile vieții semnalîndu-i toate tarele, toate perversitățile, toate realitățile... »

Aceste păreri, seamănă, de fapt, foarte mult cu ale contelui Alphonse însuși. Joyant, care a luat asupră-și apărarea operei prietenului său și care avea să se dedice pînă la moarte acestei misiuni, a primit în mai multe rînduri scrisori din partea Templierului în care disprețul acestuia pentru lucrările fiului său răzbătea cu o franchețe fără ocolișuri:

Nici prin cap nu-mi trece să-mi întorc gîndul, acum pentru că e mort, și să încep a ridica în slăvi ceva ce, atunci cînd el era în viață, nu puteam pricepe — în afară poate doar de acele studii de atelier, pe carton, pline de cutezanță și lipsite de rușine. (22 octombrie 1901)

Cu toate că pe majoritatea dintre ele [*lucrările pictorului*] *le-am găsit făcute cam în pripă... Nu puteam — doar pentru că cel ce le-a desenat nu mai e printre noi, chiar dacă e vorba de fiul meu, — să cad în extaz în fața a ceva ce am găsit că e din topor, că nu e decît cutezanța temperamentului său...* (4 februarie 1902)

Mai mult, cînd în urma unei expoziții Lautrec, la Toulouse (1907), cîteva persoane s-au reunit într-un comitet spre a hotărî ridicarea unui bust în memoria pictorului, contele Alphonse a scris acestui comitet prezidat de Arsène Alexandre (1908), spunînd că « fiul său nu avea deloc talent și că se împotrivește din răsputeri realizării acestui proiect »*. De asemeni în 1912, aflînd că Gustave Coquiot pregătea o lucrare despre Lautrec, a amenințat că-l « va pedepsi » provocîndu-l la duel. « Cu mare greutate — povestește Coquiot — a putut fi împiedicat să vină pînă la mine, la Paris, călare, folosind caii de poștă. »

Contele Alphonse a murit în decembrie la Albi. « Dumneata crezi în această operă mai mult decît am crezut eu și ai judecat bine », îi scrisese el lui Joyant.

Joyant, căruia contesa Adèle îi dăruise deplină libertate, căuta să dea lucrărilor pe care Lautrec le lăsase la moartea sa un cadru demn de ele. Or, tocmai s-a

---

 * Relatat de L. Charles-Bellet.

întîmplat că prin separarea bisericii de stat, castelul episcopilor de la Albi, palatul Berbie, să devină proprietatea departamentului Tarn, care, în 1907, îl cedează orașului Albi cu condiția ca edificiul să fie transformat în muzeu.

Joyant a început tratativele pentru a obține ca o parte a acestui muzeu, înființat chiar în vechiul oraș unde se născuse Lautrec, să-i fie destinată pictorului. În iulie 1922, chiar în momentul în care se termina amenajarea palatului Berbie, demersurile lui Joyant și-au atins scopul; la 30 ale aceleiași luni, Léon Bérard, ministrul Instrucțiunii publice și Artelor Frumoase, inaugura la palatul Berbie galeria Henri de Toulouse-Lautrec. A doua zi, în 31, un act oficializat la notariat legaliza înțelegerea; orașul Albi intra definitiv în stăpînirea operelor lui Lautrec dăruite de contesa Adèle. Un an mai tîrziu, muzeul devenea persoană juridică.

Lucrărilor din atelierul pictorului li s-au adăugat donațiile lui Joyant, Gabriel Tapié de Céleyran, Romain Coolus, precum și a colonelului Wurtz. De atunci muzeul s-a îmbogățit neîncetat. Catalogul său cuprinde în prezent* 215 picturi și pasteluri, 140 desene, 103 litografii, 25 afișe, 8 gravuri. De asemenea 17 pietre litografiate, 7 zincuri și o ceramică, ca și diferite portrete ale lui Lautrec executate de către unchiul său Charles de Toulouse-Lautrec și de către prietenii săi Anquetin, Adolphe Albert, Vuillard, Dethomas, Manzi etc.

În 1926—1927, Joyant și-a desăvîrșit opera sa închinată lui Lautrec publicînd o amplă lucrare, format catalog. Prieten exemplar, el a murit în 1930, în același an cu contesa Adèle și cu Gabriel Tapié de Céleyran.

Deschiderea galeriei Henri de Toulouse-Lautrec la palatul Berbie însemna consacrarea. Ea punea capăt ostilității oficiale care, timp de mulți ani, ținuse în umbră opera pictorului.

În 1902, Joyant, în numele contesei Adèle, propusese conservatorului muzeului Luxembourg, Léonce Bénédite, să aleagă din atelierul artistului toate tablourile

* 1958 (*N. tr.*).

pe care și le-ar fi dorit. După îndelungi șovăieli, Bénédite a primit o singură lucrare *Femeia cu boa* care a fost adusă aproape pe furiș, în 1903, în sala Caillebotte. (*Femeia cu boa* a fost transferată în 1947 la Luvru.) La rîndul ei, în 1905, Societatea Prietenilor Luxembourgului oferise aceluiași muzeu *Portretul Domnului Delaporte la Jardin de Paris.* Acceptat de Comitetul consultativ al Muzeelor naționale, cartonul a fost respins de Consiliul superior al Muzeelor prezidat de fostul maestru al lui Lautrec, Bonnat, după o vehementă intervenție a acestuia.

Bonnat (care a murit în 1922) nu avea să se dea bătut niciodată. În 1920, cînd Paul Leclercq a donat muzeului Luvru portretul său pictat de Lautrec, și-a atras următoarea apostrofare din partea pictorului academic: «O să ne faceți un Luvru de toată frumusețea!» La aceeași dată, totuși, în afară de *Femeia cu boa,* două alte pînze de Lautrec figurau în colecțiile muzeelor naționale: în 1914, *Femeia-clovn Cha-U-Kao* și *La Toilette* intraseră, prima la Luvru odată cu donația Isaac de Camondo, cealaltă la muzeul Luxembourg, în același timp cu testamentul Pierre Goujon.

Pe de altă parte, începînd din 1902, Biblioteca națională acceptase donația pe care i-o făcuse contesa Adèle cuprinzînd o colecție de lucrări grafice ale fiului ei: 371 de litografii originale, planșe, tiraje succesive, suite complete.*

În tot cursul acestor ani, opera lui Lautrec și-a sporit necontenit faima și și-a lărgit influența.

Alcătuită din aproape 600 de picturi, aproximativ 330 de litografii, 31 afișe, 9 gravuri, 3 monotipuri și mii de desene și crochiuri, ea a început să fie considerată ca una din cele mai importante din epoca modernă. Numeroase personalități artistice i-au simțit înrîurirea, printre acestea Picasso, puternic influențat de Lautrec la începuturile sale.

În același timp, la vînzările publice prețurile tablourilor Lautrec creșteau mereu. La numai cinci ani de la moartea pictorului, în 1906, pînza sa *Interior de*

* Registrul donațiilor de la cabinetul de Stampe.

Cabaret a găsit un cumpărător pentru suma de 7000 de franci-aur. În 1914, *În Pat* era adjudecată cu 15.000 franci-aur (adică peste două milioane și jumătate de franci)*.

După moartea lui Lautrec, grupul de prieteni al cărui suflet fusese el s-a risipit curînd. Gabriel Tapié de Céleyran, care iubea prea puțin tumultul capitalei, s-a înapoiat în Albigeois. Joyant și Manzi instalară o galerie de artă în strada Ville-l'Evêque: tot aici au editat din 1910 pînă în 1913 revista *Les Arts*. Viaud s-a lansat în modă: a izbutit să-și refacă averea datorită unui model de mînecă bufantă care a făcut furori în America.

Artiștii și literații grupați în jurul publicației *La Revue blanche* s-au împrăștiat și ei. La 15 aprilie 1903, după ce scot un ultim număr, frații Natanson suspendă apariția periodicului lor care devenise prea costisitor. Cei mai mulți dintre colaboratorii acestei publicații, pictori sau scriitori, au realizat — după cum prea bine se știe — cariere strălucite.

În cei unsprezece ani și jumătate de apariție *La Revue blanche* a jucat un rol de prim plan în istoria literară și mai ales artistică a epocii. Și după cum scrie Thadée Natanson, pictorii cărora în mod obișnuit li se spune Nabis, ar putea foarte bine să fie numiți « pictorii de la *Revue blanche*. »

După dispariția acestei reviste, Félix Fénéon, în continuare îndrăgostit de obscuritate, a intrat la *Le Matin* unde a ținut o ciudată rubrică de « Noutăți în trei rînduri » din care iată un exemplu: « Căzînd de pe schelă în același timp cu zidarul Dury din Marsilia, o piatră i-a crăpat capul. » Apoi, în 1906, a fost angajat de galeria Bernheim. Influența sa, oricît de voit confidențială s-ar fi vrut ea, n-a fost însă mai puțin hotărîtoare în multe privințe.

Cît despre Thadée Natanson, a avut parte de o durere: Misia l-a părăsit ca să se mărite, în 1902, cu Alfred Edwards, directorul ziarului *Le Matin*. Ultimii ani ai vieții Thadée Natanson și i-a petrecut scriindu-și amin-

* 1958 (*N.tr.*)

tirile despre pictorii pe care i-a cunoscut, despre Lautrec şi Bonnard mai ales.

Elevii lui Cormon au avut destine foarte diferite. Unii au îmbrăţişat profesiuni fără nici o legătură cu pictura: Charles Édouard Lucas a devenit industriaş. Alţii s-au orientat spre cariere para-artistice: Henri Rachou a fost conservatorul muzeului din Toulouse. Alţii, în sfîrşit, au rămas credincioşi vocaţiei lor de început, nerealizîndu-şi decît în parte ambiţiile: Anquetin, căruia toţi îi preziceau un viitor încărcat de glorie de care nici el nu se îndoia, este cazul cel mai tipic; a murit în 1932, în obscuritate; Émile Bernard n-a avut nici el parte de viitorul pe care-l vesteau începuturile sale. În 1893 se îmbarcase pentru ţările din estul Mediteranei şi pentru Egipt unde a trăit mai mulţi ani. S-a întors în Europa în 1904. În *Viaţa lui Cézanne* am povestit vizita pe care o făcuse atunci maestrului din Aix. Renunţînd cu bună ştiinţă la căutările sale din tinereţe, Bernard s-a erijat în teoretician al neoclasicismului şi a întemeiat o revistă, *La Rénovation esthétique*. Împreună cu prietenul său Anquetin a luptat pentru aceste idei, care însă nu au avut răsunetul la care se aşteptau. A căzut în uitare chiar şi contribuţia sa însemnată dinainte de 1893 la evoluţia picturii moderne. Astăzi se încearcă repararea acestei nedreptăţi.

Am arătat în această carte care a fost soarta Lacomei şi a cîtorva dintre dansatoarele de la Moulin Rouge. Urmele celorlalţi s-au şters. Valentin-cel-fără-de-oase — aţi ghicit, bineînţeles — a sfîrşit ca un rentier cumsecade. A murit în 1907, la fratele său, notarul. Bruant, retras la Courtenay, a candidat la alegerile legislative din 1898 la Belleville. Dispreţuind discursurile de propagandă, el şi-a făcut campania electorală cîntînd; alegătorii l-au aplaudat puternic, dar nu l-au votat. « Cîntăreţul popular » a folosit binefacerile retragerii sale scriind romane foileton, o melodramă şi un dicţionar de argou. În toamna anului 1924, sărăcit — ca urmare a deprecierii monetare de după primul război mondial — şi dorind să cîştige ceva bani, a dat cîteva recitaluri la Empire, în avenue Wagram. Succesul a fost triumfător. Dar avea deja şaptezeci şi trei de ani şi efortul a fost peste puterile lui. Reîntors

la Courtenay, moare după cîteva săptămîni, în februarie 1925.

Jane Avril a renunțat la dans în 1905. S-a măritat cu desenatoul Maurice Biais. Rămasă văduvă la puțină vreme după căsătorie fosta stea are parte de un sfîrșit retras și melancolic. « Singură? Oare nu totdeauna am fost singură? Visele mele erau atît de departe de realitate!. . . Am trecut prin epoca mea ca un fluture fără să las să transpară nimic din străfundurile ființei mele. » Mizeria i-a umbrit ultimii ani. A murit în 1943 într-un azil de bătrîne la Jouy-en-Josas.

Yvette Guilbert își schimbase în 1900 întregul repertoriu. De aici înainte avea să interpreteze vechi cîntece franceze, tînguiri sentimentale care i-au adus o a doua celebritate. Mare vedetă, ea a cîntat pînă la o vîrstă foarte înaintată.

Este fără îndoială cu neputință de arătat cum și-au sfîrșit zilele prietenele pe care și le făcuse Lautrec în străzile Amboise și Moulins. Aș reține totuși aici o ultimă imagine. După vînzarea la licitație a mobilierului din strada Moulins, în 1940, un anticar parizian a expus una din piesele pe care le-a cumpărat: o cadă din aramă. Într-o bună zi, două doamne foarte bătrîne s-au oprit în fața vitrinei uitîndu-se îndelung la cadă. Au intrat chiar în dugheană ca s-o privească mai îndeaproape. Fiind întrebate de către anticar dacă acest obiect le tentează, au răspuns: « Oh! nu; ne uităm și noi așa. Ne-aduce aminte de atîtea lucruri! »

Era vorba de două din fostele pensionare ale « casei verzi ». Păstraseră poate, într-un ungher ascuns al sufletului, amintirea unui omuleț neplăcut la înfățișare dar genial care, mai mult ca oricine, a știut să le iubească.

CRONOLOGIE ŞI CONCORDANŢE

1807 — Se naşte Léonce Tapié de Céleyran, bunicul din partea mamei, al pictorului.

1812 — Se naşte Raymond Casimir de Toulouse-Lautrec, bunicul pictorului din partea tatălui.

1813 — Se naşte Gabrielle d'Imbert du Bosc, bunica pictorului din partea tatălui.

1815 — Se naşte Louise d'Imbert du Bosc, bunica din partea mamei a pictorului.

1824 — *Romantismul iese învingător la Salon* (Masacrul din Chios *de Delacroix*).

1825 — *Se naşte Désiré Dihau.*

1829 — *Se naşte John-Lewis Brown.*

1830 — *Se naşte Péan.*

1833 — *Se naşte Bonnat.*

1834 — *Se nasc Degas, Whistler.*

1836 — *Se naşte Jules Chéret.*

1837 — Raymond-Casimir de Toulouse-Lautrec se căsătoreşte cu Gabrielle d'Imbert du Bosc.

1838 — Se naşte la Albi, la 10 august, Alphonse de Toulouse-Lautrec, tatăl pictorului.

1839 — *Se naşte Joseph Oller.*

1840 — Léonce Tapié de Céleyran se căsătoreşte cu Louise d'Imbert du Bosc.

1841 — Se naşte la Narbonne, la 23 noiembrie, Adèle Tapié de Céleyran, mama pictorului.

1843 — *Se naşte Princeteau.*

1845 — *Se naşte Cormon.*

1847 — Moare Léonce Tapié de Céleyran.

1851 — *Se nasc Bruant, Salis.*

1852 — *Se naşte Forain.*

1853 — *Se naşte Vincent Van Gogh.*

1855 — *Se naşte Adolphe Albert.*

1856 — *Se nasc Henri Rachou, Charles Maurin, Renée Vert.*

1857 — *Se nasc Willette, Théo Van Gogh.*

1859 — *Se naşte Seurat.*

1861 — *Se nasc Louis Anquetin, René Grenier, Félix Fénéon.*

1862 — *Se naşte François Gauzi. Primele desene regăsite aparţinînd lui Van Gogh.*

1863 — Căsătoria, la 9 mai, a lui Alphonse de Toulouse-Lautrec cu Adèle Tapié de Céleyran.
Salonul Refuzaţilor (Dejunul pe iarbă *de Manet*). *Moare Delacroix.*

1864 — Se naşte la 24 noiembrie, la Albi, în conacul din Bosc, în strada École-Mage, no. 14 (astăzi strada Henri de Toulouse-Lautrec) Henri Marie-Raymond de Toulouse-Lautrec-Montfa.

1865 — Olympia *de Manet. Se nasc Suzanne Valadon, Félix Vallotton.*

1866 — *Se nasc Tristan Bernard, Henry de Groux.*

1867 — Se naşte la Albi, la 28 august, Richard de Toulouse-Lautrec, fratele pictorului.
Se nasc Bonnard, Maxime Dethomas.

1868 — Moare la Loury, la 27 august, Richard de Toulouse-Lautrec.
Se nasc Jane Avril, Émile Bernard, Charles Conder, Yvette Guilbert, Vuillard.

1869 — Se naşte Gabriel Tapié de Céleyran.
Se naşte Matisse.

1870 — *Se nasc La Goulue (Lacoma), Maurice Denis.*

1871 — Moare, la 23 decembrie, Raymond-Casimir de Toulouse-Lautrec.

1872 — Lautrec se înscrie în octombrie la liceul Fontanes (astăzi: Condorcet).

1873 — Cele mai vechi desene cunoscute ale lui Lautrec.
Casa Spînzuratului *de Cézanne.*

1874 — *Prima expoziţie a Impresioniştilor.*

1875 — Lautrec, care are sănătatea şubredă, părăseşte liceul Fontanes.
Se naşte Marquet.

1877 — Balul de la Moulin de la Galette *de Renoir.*

1878 — La 30 mai, primul accident al lui Lautrec; îşi rupe femurul stîng.
Van Gogh propăvăduieşte evanghelia în Borinage.

1879 — În august, cel de-al doilea accident al lui Lautrec, care, de data asta, îşi rupe femurul drept.
In timpul iernii 1879—1880, Van Gogh duce o existenţă de

vagabond şi îşi pune fără răgaz aceeaşi întrebare: « Simt ceva în adîncul fiinţei mele, ce să fie oare? »

1881 — Lautrec ilustrează o nuvelă de Devismes: *Cocotte*. După ce şi-a dat prima parte a bacalaureatului, în noiembrie, părăseşte studiile ca să se consacre picturii.
Salis deschide în Montmartre localul Le Chat Noir. *Se naşte Picasso.*

1882 — Lautrec, în martie, intră în atelierul lui Bonnat.
La Salon, André Gill expune Nebunul.

1883 — Lautrec lucrează la Cormon.
Moare Manet. Se naşte Utrillo, fiul Suzannei Valadon. Gauguin părăseşte meseria de funcţionar la bursă pentru pictură.

1884 — Lautrec pictează o parodie după *Pădurea sacră* a lui Puvis de Chavannes şi *Maria grăsana* . Se instalează în Montmartre.
Émile Bernard se înscrie la atelierul Cormon în octombrie. Se creează la Paris Societatea artiştilor independenţi, iar la Bruxelles, Societatea celor XX. Fénéon întemeiază La Revue Indépendante.

1885 — Lautrec frecventează *L'Élysée Montmartre, Le Moulin de la Galette, Le Chat Noir;* intră în legătură cu Suzanne Valadon, Aristide Bruant (care creează Mirlitonul). În timpul verii se stabileşte la Villiers-sur-Morin. Se interesează de Lacoma şi de Valentin-cel-fără-de-oase.
Moare André Gill, la azilul de nebuni din Charenton.

1886 — Lautrec se îndepărtează de Cormon la care lucrează şi Van Gogh, abia sosit la Paris. Bruant îi expune lucrările la Mirliton. Tînărul pictor îşi publică primele desene şi obţine din partea familiei fonduri pentru a-şi amenaja un atelier. Împarte un apartament cu un intern de spital, pe nume Bourges.
Duminica la Grande-Jatte *de Seurat*. Fénéon publică *Impresioniştii în 1886.*

1887 — Arta lui Lautrec evoluează. Pictorul suferă influenţa lui Van Gogh, participă împreună cu el, cu Bernard şi Anquetin, la diferite expoziţii în restaurantele din Montmartre.

1888 — În februarie, Lautrec figurează la expoziţia celor XX, la Bruxelles. Legătura cu Suzanne Valadon se curmă brusc. Pictorul este molipsit de Roza Roşcovana. Petrece o parte a anotimpului ploios la Villiers-sur-Morin. *Călăreaţa de la circul Fernando.*
Van Gogh se află la Arles.

1889 — Lautrec, a cărui tehnică se precizează definitiv, se scutură de influenţa lui Bruant. Îl întîlneşte pe Degas, expune pentru

prima oară la Salonul independenţilor. În octombrie se deschide Moulin Rouge al cărui client fervent devine de îndată. *Au Moulin de la Galette.*

1890 — La Bruxelles, unde expune din nou la Societatea celor XX, are o altercaţie cu Henry de Groux în legătură cu Van Gogh. *Dansul de la Moulin Rouge.*

Moare Van Gogh. Fratele său Théo, grav bolnav, îşi încetează munca din conducerea galeriei Boussod şi Valadon de pe bulevardul Montmartre. Joyant devine succesorul său. Moare John-Lewis Brown.

1891 — Afiş pentru Moulin Rouge; începutul celebrităţii lui Lautrec. În toamnă soseşte la Paris Gabriel Tapié de Céleyran. Lautrec asistă la operaţiile doctorului Péan. Expune în decembrie cu Bernard Anquetin, Bonnard, Maurice Denis, la Le Barc de Boutteville.

Fraţii Natanson înfiinţează în octombrie La Revue blanche.

1892 — Afişe noi (pentru *Divanul Japonez* a lui Bruant). Lautrec este mai puţin atras de Montmartre şi începe să-şi petreacă timpul din ce în ce mai mult în casele de prostituţie. Primele litografii.

1893 — Ianuarie-februarie: expoziţia la Joyant. Mama lui Lautrec închiriază un apartament în strada Douai. Artistul duce o viaţă intensă. Ilustrează cîntece, publică împreună cu Ibels un album despre *Le Café concert*, compune afişe (Jane Avril) continuîndu-şi în tot acest timp munca de pictor. Intră în societatea celor de la *La Revue blanche*, unde face cunoştinţă cu fraţii Natanson, Tristan Bernard, Romain Coolus. În septembrie îl cuprinde pasiunea pentru teatru.

Ambroise Vollard îşi deschide galeria.

1894 — La începutul anului face o călătorie la Bruxelles. La Paris Lautrec se instalează într-un bordel, de curînd deschis în strada Moulins. Litografii de teatru (*Loja cu mascaronul poleit*) şi afişe; picturi inspirate din casele de toleranţă; albumul *Yvette Guilbert*. Pictorul lucrează la o mare pînză: *In Salonul din strada Moulins.*

Testamentul Caillebotte.

1895 — Lautrec termină marele său tablou *In Salon;* o pictează pe *Marcelle Lender în « Chilpéric », dansînd boleroul*. May Milton, May Belfort, Misia Natanson îi inspiră afişe. Execută un decor pentru baraca Lacomei, îl întîlneşte la Londra pe Oscar Wilde. Se duce la Lisabona ca s-o urmărească pe « Călătoarea de la 54 ». Pictorul se interesează de ciclism, se duce pe velodromuri (*Tristan Bernard la Velodromul*

Buffalo). Unchiul Charles arde pînzele lui Lautrec la Albi.

1896 — În ianuarie, expoziție la Manzi și Joyant. Lautrec frecventează barurile lesbienelor. Asistă la procesul Arton și Lebaudy. Portretele lui Cha-U-Kao. Publică volumul *Ele*. Nervozitatea lui Lautrec crește; prietenii se neliniștesc.

1897 — *Loja cea Mare*. Călătorie în Olanda cu Dethomas. În mai, Lautrec închiriază un nou atelier în avenue Frochot. Reia cîteva din vechile teme.
Moare Salis, moare Moș Rușine.

1898 — Lautrec bea din ce în ce mai mult. Lucrează mai puțin. Expoziție la Londra, în mai, la Goupil. Ilustrarea *Poveștilor Naturale* ale lui Jules Renard. În timpul iernii, starea pictorului se agravează.
Moare Péan.

1899 — În urma unei crize de delirium tremens, Lautrec este condus, la sfîrșitul lui februarie, la Neuilly, în sanatoriul doctorului Semelaigne. Rămîne internat aici pînă în mai. Ca să dovedească că e perfect normal, el execută în timpul acestei claustrări vreo cincizeci de lucrări dintre care treizeci și nouă de desene de la *Circ*. După ce iese de la « Madrid-les-Bains », Lautrec, de aici înainte escortat în permanență de un păzitor, « *cornacul* » său, se duce la Le Crotoy, apoi la Le Havre, unde întîrzie ca să picteze portretul lui Miss Dolly, *barmaid* de la barul Star. După șederea la Taussat în timpul verii, se reîntoarce la Paris în toamnă. Se apucă din nou să bea. Tehnica sa picturală își pierde din caracteristicile originale.

1900 — În mai Lautrec părăsește Parisul ca să se ducă la Le Havre și Arcachon. Discuții cu familia pe tema banilor. La Malromé, toamna, se apucă de portretul « cornacului » său în chip de amiral. În decembrie se află la Bordeaux. Începe din nou să lucreze cu ardoare.

1901 — Se înapoiază la Paris, în mai. Aici execută ultimele lucrări și face ordine în atelier. La Taussat, la 20 august are un atac de paralizie. Readus la Malromé de către contesa Adèle, moare în dimineața zilei de 9 septembrie.

1902 — Retrospective Lautrec la Salonul independenților (vreo cincizeci de lucrări), la Libre Esthétique din Bruxelles (45 de lucrări), la Durand-Ruel (201 lucrări). Contesa Adèle donează cabinetului de Stampe de la Biblioteca națională 371 de litografii. Léonce Bénédite, conservator al muzeului Luxembourg, nu acceptă decît un singur carton (*Femeia cu boa*) dintre toate operele lui Lautrec pe care i le oferă Joyant din partea contesei Adèle. Moare contesa Raymond de

Toulouse-Lautrec, născută Gabrielle d'Imbert du Bosc, bunica pictorului. din partea tatălui.

1903 — În aprilie-mai, expoziţie Lautrec la galeria Barthélemy din Paris (19 lucrări).
Primul Salon de toamnă. Moare Whistler. Ultimul număr din La Revue blanche *apare la 15 aprilie.*

1904 — Retrospectivă Lautrec la Salonul de toamnă (28 de lucrări). Contesa Adèle dăruieşte *Cucerire întîmplătoare* muzeului din Toulouse.

1905 — În aprilie, la licitaţia Bruant, *Roza Roşcovana* se ridică la 4.500 de franci. Consiliul superior al Muzeelor prezidat de Bonnat refuză *Portretul d-lui Delaporte în Jardin de Paris* oferit de Societatea prietenilor Luxembourgului.
Fovistii la Salonul din toamnă.

1906 — La licitaţia Blot *La Mélinite* se ridică la 6.600 de franci; la vînzarea Depeaux, *Interior de Cabaret* este evaluat la 7.000 de franci.
Moare Cézanne.

1907 — În februarie, la licitaţia Viau decoraţia pentru baraca Lacomei se vinde cu 5.200 de franci. În decembrie, expoziţie Lautrec în saloanele *Télégramme* din Toulouse. Moare Louise Tapié de Céleyran, născută d'Imbert du Bosc, bunica pictorului. din partea mamei.
Domnişoarele din Avignon *de Picasso. Moare Valentin cel-fără-de-oase.*

1908 — În octombrie, expoziţie Lautrec la galeria Bernheim-Jeune, la Paris (23 de lucrări).
Impresionismul pătrunde la Luvru (testamentul Moreau-Nélaton).

1909 — În noiembrie, retrospectiva Lautrec la Salonul umoriştilor, galeria Georges Petit, la Paris (36 de lucrări). Contele Alphonse se opune la ridicarea unei statui în amintirea fiului său.
Mor Charles Conder, Cipa Godebski.

1910 — Expoziţie Lautrec la Muzeul de Arte Decorative, la Paris (29 picturi, 68 litografii). Etienne Devismes se hotărăşte să se călugărească; înainte de a se retrage, el îi trimite contesei Adèle cele opt scrisori pe care le primise de la Lautrec.
Moare Jules Renard.

1911 — La licitaţia Masson, Gueule de Bois (*Beţiva*) atinge cota de 7.100 de franci.

1912 — La licitaţia Heine, *Partida de cărţi la Salon* atinge cota de 8200 de franci. În decembrie moare contele Alphonse.

1914 — Unul din portretele femeii-clovn Cha-U-Kao intră la Luvru, primul Lautrec care a avut această onoare, o dată cu donaţia

Camondo. Pierre Goujon lasă prin testament muzeului Luxembourg *La Toilette* (transferată la Luvru în 1947). Kunsthalle din Bremen cumpără *Hélène V . . . , model de atelier*. În ianuarie-februarie, expoziţie Lautrec la Paul Rosenberg, la Paris (46 de picturi); în iunie-iulie, retrospectivă Lautrec la galeria Manzi-Joyant, la Paris (202 lucrări). În mai, la licitaţia Roger Marx, *In Pat* ajunge la 15.000 de franci. « Desenele lui Lautrec, scrie Jean de l'Hers în *L'Express du Midi*, au căpătat astăzi un plus de valoare considerabil. În vreme ce casa Goupil (Boussod şi Valadon) le vindea acum cincisprezece ani cu o sută de franci, astăzi ele ating preţuri de şase şi opt mii de franci ».

Mor Princeteau, Charles Maurin.

1915 — *Moare Manzi. Un incendiu distruge în parte Moulin Rouge.*

1917 — *Moare Degas.*

1919 — La prima licitaţie Manzi, *Le Premier Maillot* atinge suma de 14.000 de franci.

Moare Renoir.

1920 — Paul Leclercq donează Luvrului portretul său făcut de Lautrec. În martie, la licitaţia Sévadjian *Dansul la Moulin Rouge* se vinde cu 69.500 de franci.

1921 — *Mor Carabin, Footit.*

1922 — La 30 iulie este inaugurată galeria Henri de Toulouse-Lautrec la muzeul din Albi. În ianuarie, la licitaţia Kalékian, la New York portretul lui Ciba Godebski atinge 3.100 de dolari.

Mor Bonnat, Joseph Oller.

1923 — Kunstmuseum din Hamburg cumpără *Fata sergentului de stradă.*

1924 — Expoziţii Lautrec la muzeul din Winterthur în mai-iunie (257 de lucrări), la galeria Barbazanges, la Paris, în noiembrie.

Bruant se produce pe scena de la Empire. Mor Cormon, Raffaëlli.

1925 — În februarie, expoziţie Lautrec la Wildenstein, la New York (14 lucrări).

Mor Bruant, René Grenier, Félix Vallotton.

1926 — În iunie, la licitaţia Decourcelle, *Dansatoare în scenă* se vinde cu 221.000 de franci. Un negustor decupează decoraţia făcută pentru baraca Lacomei în mai multe bucăţi.

Mor Monet, Willette. La Muzeul Luxembourg este scos de pe perete Caïn *de Cormon.*

1927 — În martie-aprilie, expoziţia operelor gravate ale lui Lautrec la muzeul Luxembourg. Expoziţii Lautrec la galeriile Kraushaar din New York şi Mac Lellan din Glasgow.

Moare Marcelle Lender.

1928 — Expoziţii Lautrec la muzeul din Cairo şi la Kunsthalle din Bremen.

1929 — Decoraţia pentru baraca Lacomei cumpărată de Stat intră la Luxembourg. Expoziţii Lautrec la muzeul de Arte Frumoase din Copenhaga (afişe şi litografii), la muzeul din Berlin, la Fogg Art Museum din Cambridge (Massachusetts). Înfiinţarea Societăţii prietenilor lui Toulouse-Lautrec. La licitaţia Laurand, *Le cheval de renfort* este adjudecat la 67.000 de franci.
Mor Maxime Dethomas, La Goulue şi Grille d'Égout.

1930 — Expoziţie Lautrec la Art Institute din Chicago.
Moare contesa Adèle.
Mor Maurice Joyant, Gabriel Tapié de Céleyran, Renée Vert.

1931 — Treizeci de ani de la moartea lui Lautrec sînt celebraţi printr-o retrospectivă la muzeul de Arte decorative, la Paris (423 de lucrări). Expoziţii Lautrec la Bliss Memorial din New York, la galeria Jeanne Castel din Paris, la galeria Albright Art din New York, la Art Institute din Chicago, la Museum of Modern Art din New York.
Mor Forain, Nini Patte en l'air.

1932 — Expoziţii Lautrec la Indianapolis, la Cleveland Museum (Ohio).
Mor Anquetin, Jules Chéret, Charles-Édouard Lucas.

1933 — Expoziţii Lautrec la Art Institute din Chicago, la Museum of Art din Boston (litografii).

1934 — François Gauzi lasă prin testament muzeului Des Augustins din Toulouse colecţia sa de pînze Lautrec.

1936 — Expoziţie Lautrec la galeria Bernheim-Jeune, la Paris.
Moare Lily Grenier.

1937 — În noiembrie-decembrie, expoziţie Lautrec la Knoedler, din New York. Antonin Personnaz lasă prin testament Luvrului *Patul, Jane Avril dansînd, Femeie din profil (Mme Lucy), Femeie pieptănîndu-se.*

1938 — Expoziţii Lautrec la Knoedler, la Londra şi Paris, la galeria Quatre-Chemins din Paris, la muzeul din Gaillac, la F.A.R. Gallery (afişe) la New York, la Museum of Art din New York, la Mayer Gallery din New York, la Stedelijk Museum din Amsterdam.
Mor Suzanne Valadon, Adolphe Albert.

1940 — Expoziţii Lautrec la muzeul din Ixelles, la Institute of Art din Detroit.
Moare Vuillard.

1941 — Expoziţii Lautrec la Brooklyn Museum, la Allison Gallery din New York (litografii).
Moare Émile Bernard.

1942 — Expoziţie Lautrec la Arcade Gallery din Londra.

1943 — Expoziţii Lautrec la Kunsthaus din Zürich, la Nordyst Gallery din New York. Berthellemy lasă moştenire Luvrului portretul lui Louis Bouglé.
Mor Maurice Denis, Jane Avril.

1944 — *Mor Henri Rachou, Félix Fénéon, Yvette Guilbert.*

1946 — Expoziţii Lautrec la galeria Bignon, la Paris, la galeria Wildenstein la New York, la Cleveland Museum (Ohio).

1947 — Expoziţii Lautrec la Carnegie Institute din Pittsburgh, la Galeria dell'Obelisco din Roma. Expoziţie itinerantă la Palais des Beaux-Arts din Bruxelles, la Stedelijk Museum din Amsterdam, la Kunsthalle din Basel, la Petit Palais din Zürich, la La Chaux-de-Fonds şi la Geneva (63 picturi, 50 desene, 90 litografii şi afişe, o ceramică).
Moare Tristan Bernard.

1948 — Expoziţie Lautrec la galeria Bernheim-Jeune, la Paris.

1949 — Luvrul cumpără *Femeia care-şi trage ciorapul.*
Moare Misia, fosta soţie a lui Thadée Natanson.

1950 — Expoziţie Lautrec la Kunsthaus din Zürich. Expoziție itinerantă în Statele Unite organizată de galeria Knoedler (30 de picturi).

1951 — Cincizeci de ani de la moartea lui Lautrec sînt celebrați printr-o expoziţie la muzeul Orangerie din Paris (122 de lucrări), o expoziţie de opere gravate la Biblioteca națională, la Paris (241 lucrări), o expoziţie « Toulouse-Lautrec, prietenii și maeştrii săi » la muzeul din Albi (183 lucrări). Expoziţia operei grafice a lui Lautrec la Art Council din Londra, la muzeul din München, la Boymans Museum din Rotterdam.

1952 — Expoziţii Lautrec la Frankfurt, Bremen, Mannheim, la Bienala din Veneţia.

1953 — Prima proiecţie a unui film consacrat lui Toulouse-Lautrec *Moulin Rouge* are loc la Albi la 1 decembrie (personajul lui Lautrec este interpretat de actorul José Ferrer). Publicarea nuvelei lui Devismes, *Cocotte*, ilustrată de Lautrec.
Se celebrează centenarul naşterii lui Van Gogh.

1956 — Diferite mobile provenind dintr-una din camerele lui Lautrec de la castelul din Malromé sînt adjudecate la 470.000 de franci.

BIBLIOGRAFIE

Scrierile lăsate de Lautrec se reduc la cîteva scrisori care pînă în ziua de azi nu au făcut obiectul nici unei publicări sistematice. Majoritatea celor pe care le cunoaştem au fost publicate de Maurice Joyant în lucrarea sa *Henri de Toulouse-Lautrec*. Scrisori din tinereţe au fost citate mai mult sau mai puţin pe larg de către Mary Tapié de Céleyran în *Notre oncle Lautrec*. Un soi de scrisoare-jurnal, *Cahier de Zig-Zags* datînd din 1881, a fost publicat în *L'Amour de l'Art* din aprilie 1931. Scrisorile către Etienne Devismes au fost reproduse în facsimile în *Cocotte*, text de Etienne Devismes, ilustraţii de Toulouse-Lautrec (Editions du Chêne, Paris, 1953). Se mai găsesc, ici şi colo, în diferite lucrări, elemente ale acestei corespondenţe: o scrisoare a lui Lautrec către mama sa în *Toulouse-Lautrec en Belgique* de M.-G. Dortu, Madeleine Grillaert şi Jean Adhémar, o scrisoare către Bruant în *Aristide Bruant* de Jeanne Landre, o scrisoare către Robert de Montcabrier în *Le Musée d'Albi* de L. Charles-Bellet, etc.

Dacă scrierile artistului sînt atît de puţin numeroase, în schimb mărturiile contemporanilor abundă, atît asupra lui Lautrec însuşi, cît şi asupra persoanelor şi mediilor pe care le-a frecventat. Vom cita în primul rînd lucrarea deja menţionată a lui Maurice Joyant, prietenul credincios al pictorului: *Henri de Toulouse-Lautrec* (2 vol., Floury, Paris, 1926—1927).

Printre alte mărturii, mai trebuie reţinute în mod deosebit:

ALEXANDRE (Arsène): *Toulouse-Lautrec* (număr special din *Figaro illustré*, aprilie 1902). — *Offrande pour un Monument* (în Comoedia, 7 august 1909).

ASTRE (Achille): *Henri de Toulouse-Lautrec* (Ed. Nilsson Paris, s.d.).

AVRIL (Jane): *Mes Mémoires* (în Paris-Midi 7—26 august 1933).

B... (H): *A travers les cafés-concerts: I. Yvette Guilbert ..., III Edmée Lescot ..., VII. Polaire ...* (în Fin de Siècle, 9 februarie, 16 februarie, 5 martie 1896).
BARAGNON (L.-N.): *Toulouse-Lautrec chez Péan* (în *La Chronique médicale*, 15 februarie 1902).
BERNARD (Émile): *Les Ateliers* (în *Mercure de France*, februarie 1895). *Notes sur l'Ecole dite de « Pont-Aven »* (în *Mercure de France*, decembrie 1903). *Des relations d'Émile Bernard avec Toulouse-Lautrec* (în *Arts-Documents*, Geneva, martie 1952). — *L'Aventure de ma Vie* (manuscris inedit).
BERNARD (Jean-Jacques): *Mon Père Tristan Bernard* (Albin, Michel, Paris, 1955).
BERNARD (Tristan): *Toulouse-Lautrec sportsman* (în *L'Amour de l'Art*, aprilie 1931). — *Prefaţă la Catalogue de l'Exposition Henri de Toulouse-Lautrec* (9 aprilie — 17 mai 1931) (Muzeul de Arte decorative, Paris, 1931).
BERTIE-MARRIOTT (C.): *Gloires parisiennes. Mes Entretiens*, seria 3-a (L. Sauvaitre, Paris, 1888).
BLANCHE (Jacques-Émile): *Propos d'un Peintre. Dates* (Émile-Paul Paris, 1921). — *Sur Henri de Toulouse-Lautrec* (în *L'Art vivant*, iunie 1931).
BONMARIAGE (Sylvain): *Henri de Toulouse-Lautrec, pile et face* (în *Maintenant* no. 6, iulie 1947). — *Henri de Toulouse-Lautrec tel qu'il fut* (manuscris inedit).
BOIS (Jules): *Dufour, chef d'orchestre à l'Elysée-Montmartre* (în *Le Courrier français*, 4 ianuarie 1891).
BRUANT (Aristide): *Dans la Rue* (Eugène Rey, Paris, 1924)

Cabaret des Décadents (în *Le Courrier français*, 20 ianuarie 1895).
COOLUS (Romain): *Souvenirs sur Toulouse-Lautrec* (în *L'Amour de l'Art*, aprilie 1931).
COQUIOT (Gustave): *Henri de Toulouse-Lautrec* (Auguste Blaizot, Paris 1913), — *Lautrec ou Quinze Ans de Moeurs parisiennes* (1885—1900) (Ollendorff, Paris, 1921), — *Les Indépendants* (1884—1920) (Ollendorff, Paris, 1921), — *Des peintres maudits* (Delpeuch, Paris, 1924).
CRAUZAT (E. de): *Loïe Fuller* (în *L'Estampe et l'Affiche*, 15 decembrie 1897).
CURNONSKI: Prefaţa la albumul lui Toulouse-Lautrec *Submersion* (Arts et Métiers Graphiques, Paris, 1938).

DAUDET (Léon): *Salons et Journaux* (Grasset, Paris, 1932).
DAURELLE (Jacques): *Un Poète anglais à Paris: Oscar Wilede* (în *L'Echo de Paris*, 6 decembrie 1891). — *Chez les jeunes Peintres*,

interviuri cu Anquetin, Toulouse-Lautrec, Émile Bernard, Maurice Denis, Bonnard (în *L'Echo de Paris*, 28 decembrie 1891).
DAVIS (Richard Harding): *About Paris* (Harper, New York, 1895).
DELORME, POZZI, etc.: *A la Mémoire du docteur Péan* (Imprimerie Levé, Paris 1898).
DONNAY (Maurice): *Des Souvenirs ...* (Fayard, Paris 1933).
DONOS (Charles): *De Toulouse-Lautrec* (în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, tome IX, no 460).

Elysée-Montmartre (L') (în *Le Courrier français*, 20 iunie 1886).

FAURE (Jean-Louis): *En marge de la Chirurgie*, vol. IV (Jean Crès, Paris, 1935).
FRICHET (Henry): *Le Cirque et les forains* (Alfred Mame, Tours, 1898).
FULLER (Loïe): *Quinze Ans de ma Vie* (Juven, Paris, 1908).

GAUZI (François): *Lautrec et son Temps* (David Perret, Paris, 1954)
GEFFROY (Gustave): *Henri de Toulouse-Lautrec* (în *Gazette des Beaux-Arts*, august, 1914). — *L'œuvre de Toulouse-Lautrec. L'Historien du Plaisir de Paris* (în *Les Annales politiques et littéraires*, 13 august 1922) GEORGES-MICHEL (Georges): *De Renoir à Picasso. Les Peintres que j'ai connus* (Arthème Fayard, Paris, 1954).
GRAND-CARTERET (John): *Raphaël et Gambrinus ou l'Art dans la Brasserie* (Louis Westhausser, Paris, 1886).
Guide des Plaisirs à Paris (Ed. Photographique, Paris, 1900).
GUILBERT (Yvette): *La Chanson de ma Vie* (Grasset, Paris, 1927). — *Yvette Guilbert nous parle de Toulouse-Lautrec*, interviu luat de Pierre Lazareff (în *L'Art vivant*, aprilie 1931).

HARTRICK (A.S.): *A Painter's Pilgrimage through Fifty Years* (University Press, Cambridge, 1939).

JEANÈS (J.E.S.): *D'après nature* (Granvelle, Besançon, 1946).
JOURDAIN (Francis): *Renoir. Le Moulin de la Galette* (Braun, Paris, 1947). — *Lautrec* (Braun, Paris, 1951). — *Né en 1876* (Editions du Pavillon, Paris, 1951). — *Toulouse-Lautrec*, urmat de *Lautrec-peintre-graveur*, de Jean Adhémar şi de un *Répertoire Lautrec*, de acelaşi (Tisné, Paris 1952). — *J'ai connu Lautrec, Cézanne, Monet ...*, interviuri luate de Henri Perruchot (în L'Oeil, septembrie 1956). — *Mon ami Émile Bernard* (manuscris inedit, colecţia Michel-Ange Bernard).

JOYANT (Maurice): *Toulouse-Lautrec* (în *L'Art et les Artistes*, februarie 1927). — *La cuisine de Monsieur Momo, Célibataire* (éd, Pellet, Paris, 1930).

KOLB (Jean): *La Goulue est morte misérablement à l'hôpital* (în Paris-Soir, 31 ianuarie 1929).

LAZAREFF (Pierre): *La triste fin de la Goulue qui fut la Reine de Paris* (în *Paris-Midi*, 31 ianuarie 1929).
LECLECQQ (Paul): *Autour de Toulouse-Lautrec* (Cailler, Geneva, 1954).
L'HERS (Jean de): *La Vie et l'Oeuvre d'Henri de Toulouse-Lautrec* (în L'Express du Midi, 6 iunie 1914).
LUGNÉ-POE: *Sous les étoiles* (Gallimard, Paris, 1933).

M... (G.): *Les Toulouse-Lautrec du Docteur* (în L'Eclair, 18 iunie 1914).
MAINDRON (Ernest): *Les Affiches illustrées* (1886 — 1895) (G. Boudet, Paris, 1896).
MAURIN (Charles): *Lettres inédites* (colecţii particulare).
MELLERIO (André): *La lithographie originale en couleurs* (L'Estampe et l'Affiche, Paris, 1898).
MÉZIÈRES, CARON, BROCHIN, etc.: *Inauguration du Monument. Péan* (16 decembrie 1909) (Imprimerie Levé, Paris, 1910).
MOLIER (E.): *Cirque Molier* (1880—1904) (Paul Dupont, Paris 1905).
MONTORGUEIL (Georges): *Le Café-Concert* (Ed. «L'Estampe originale», Paris, 1893). — *Paris dansant* (Théophile Belin, Paris 1898). — *La Vie à Montmartre* (G. Boudet, Paris, 1899).
MOUREY (Gabriel): *Les Directeurs de cafés-concerts. M. Pierre Ducarre* (în *Le Courrier français*, 7 iunie 1891).

NATANSON (Thadée): *Peints à leur tour* (Albin Michel, Paris, 1948). *Un Henri de Toulouse-Lautrec* (Cailler, Geneva, 1951).

PÉAN (Jules-Émile): *Comment on devient en grand chirurgien* în *La Chronique médicale*, 15 februarie 1902).
POITOU (René): *Le Père « la Pudeur »* (în Le Courrier français, 9 august 1891).

RENARD (Jules): *Journal* (Gallimard, Paris, 1935).
RIVOIRE (André): *Henri de Toulouse-Lautrec* (în La Revue de l'Art ancien et moderne, decembrie 1901 şi aprilie 1902).

ROTHENSTEIN (William): *Men and Memories* (Faber and Faber, Londra, 1931).

SARRAZIN (Jehan): *Souvenirs de Montmartre et du Quartier Latin* (Jehan Sarrazin, édit., Paris, 1895).
SERT (Misia): *Misia* (Gallimard, Paris, 1952).
SMITH (F. Berkeley): *How Paris amuses itself* (Funk and Wagnalls Company, New York-Londra, 1903).
SOUDAY (Paul): *Le Chat Noir raconté par M. Rodolphe Salis* (în Le Temps, 15 ianuarie 1896).
SYMONS (Arthur): *Notes on Toulouse-Lautrec and his lithographs* (*în The* Print Collector's Quarterly, decembrie 1922). *Parisian Nights* (The Beaumont Press, Londra, 1926).

TAPIÉ DE CÉLEYRAN (Gabriel): *Henri de Toulouse-Lautrec et ses relations médicales* (în La Chronique médicale, 1 decembrie 1922). — Prefață la *Cocotte* de Henri de Toulouse-Lautrec și Etienne Devismes (Éd. du Chêne, Paris, 1953).
TAPIÉ de CÉLEYRAN (Mary): *Toulouse-Lautrec en Rouergue* (în Revue du Rouergue, octombrie-decembrie 1952). — *Notre oncle Lautrec* (Cailler, Geneva, 1956).
TOUSSAINT (Franz): *Sentiments distingués* (Laffont, Paris, 1945).

VALENTIN LE DÉSOSSÉ: *Valentin le Désossé raconte sa vie* (în Les Lettres françaises, 15 martie 1956).
VUILLARD: *Lautrec raconté par Vuillard*, interviu luat de Germain Bazin (în L'Amour de l'Art, aprilie 1931).

WEINDEL (Henri de): *Valentin le Grand* (în Fin de Siècle, 18 februarie 1893).
WILLETTE (A.): *Feu Pierrot* (Floury, Paris, 1919).

Manuscriselor inedite ale lui Émile Bernard, Sylvain Bonmariage, Francis Jourdain și Charles Maurin menționate mai sus, se adaugă diferite informații scrise sau orale, documente și fotografii care mi-au fost puse la îndemînă de către domnii Jean Adhémar, Michel-Ange Bernard, Sylvain Bonmariage, doctorul R. Chantemesse, doctorul Louis Chouquet, dl. André Devèche, D-na Marcelle Duchemin, dl. și d-na Maurice Exteens, d-na du Ferron-Anquetin, domnii Edmond Heuzé, Francis Jourdain, Charles Laurent, profesorul Henri Mondor, domnii Émile Pottier, Romi, doctorul Semelaigne (fiul), d-ra Mary Tapié de Céleyran și d-na Tulard. Am putut vedea de

asemeni douăzeci de fotografii reprezentînd stampe japoneze erotice care au aparținut lui Lautrec și au fost păstrate în « iadul » cabinetului de Stampe de la Paris.

Periodicele epocii mi-au permis, pe de altă parte, să precizez multe amănunte și să mă pătrund de atmosfera vremii. În afara articolelor citate în cuprinsul lucrării și a celor care figurează în enumerarea care urmează, de mare folos mi-au fost colecțiile numeroaselor publi-cații printre care:

Annuaire des Artistes; L'Aurore; Le Courrier français; L'Echo de Paris; Figaro illustré; Fin de Siècle; Gil Blas; L'Illustration; Le Journal; Le Matin; Le Mirliton; Le Monde moderne; La Plume; La Presse; Le Rapide; La Revue blanche; La Revue encyclopédique; Le Rire; Le Temps; Le Triboulet; La Vie parisienne, etc.

Am răsfoit deopotrivă, cu mare folos, colecția de extrase din presă adunată de Bernard Prost asupra artiștilor epocii, aflată la cabinetul de Stampe din Paris.

În sfîrșit, cîteva indicații, folosite cu băgare de seamă pot fi extrase din unele lucrări contemporane. În 1899, Lautrec devenise erou de roman în *La Câlineuse* (Dezmierdata) de Hugues Rebell. Zola și Courteline făcuseră din Bruant unul din personajele lor literare, primul în Paris, cel de-al doilea în « *Messieurs les Ronds de Cuir* » (Domnii Burtă-Verde). Bruant mai apare și în piesa lui Catulle Mendès și a lui Courteline *Les Joyeuses Commères de Paris (Țațele vesele de la Paris)*. Charles Le Goffic a evocat Starul din Havre în romanul său *La Payse* (Consăteanca).

Opera lui Lautrec a fost înscrisă într-un repertoriu în mod cronologic în lucrarea în două volume a lui Maurice Joyant (vol. I — picturi; vol. II — desene, stampe, afișe). La rîndul său, Loys Delteil a catalogat lucrările de gravură în volumele X și XI ale cuprinzătoarei sale lucrări *Le Peintre Graveur illustré* (se află la autor, Paris, 1920). Pe de altă parte, Edouard Julien a recenzat neprețuita colecție a muzeului din Albi: *Toulouse-Lautrec au musée d'Albi* (Palais de la Berbie, Albi, 1952).

S-a scris foarte mult despre Lautrec, despre prietenii săi, relațiile sale și diferitele medii în care a trăit. Cititorul va găsi mai jos princi-palele lucrări care, împreună cu textele deja citate, constituie esen-țialul surselor folosite de mine:

ABENSOUR (Léon): *Aristide Bruant* (în *Le Larousse mensuel*, iulie 1925).

ADHÉMAR (Jean): *Lautrec et son Photographe habituel* (în *Aesculape*, decembrie 1951). — *Lautrec, peintre-graveur* și *Répertoire Lautrec*

în Francis Jourdain: *Toulouse-Lautrec* (Tisné, Paris, 1952). — «*Elles» par Toulouse-Lautrec*, prefață de Jean Valléry-Radot (Editions du Livre, Monte-Carlo, 1952). Vezi DORTU și Opera grafică . . .
APOLLONIO (Umbro): *Toulouse-Lautrec et l'Italie* în *Toulouse-Lautrec, L'Œuvre graphique* (Colecția Charell s.l., 1952).
AROUT (Georges): *Toulouse-Lautrec* (Nathan, Paris, 1954).
AURIANT: *Souvenirs sur Émile Bernard* (în *Maintenant*, no 7, 1947). — *Henri de Toulouse-Lautrec* (în Quo Vadis, octombrie-decembrie 1951).

BEACHBOARD (Robert): *La Trinité maudite (Valadon, Utter, Utrillo)* (Amiot-Dumont, Paris, 1952).
BÉNÉZIT (Emmanuel): *Dictionnaire des Peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs* (8 vol., Gründ, Paris 1948—1955).
BERCY (Anne de) și ZIWÈS (Armand): *A Montmartre . . . le soir* (Grasset, Paris 1951).
BRIN (Irène): *Images de Lautrec* (Carlo Bestetti, Roma, 1947).

CANYAMERES (Ferran): *L'Homme de la Belle Époque (Moulin Rouge, La Vie de son Fondateur)* (Les Editions Universelles, Paris, 1946).
CARCO (Francis): *La Belle Époque au temps de Bruant* (Gallimard Paris, 1954).
CASSOU (Jean): *Toulouse-Lautrec* (în *L'Art et les Artistes*, aprilie 1938).
CHARLES BELLET (L.): *De la Foire au Musée* (în *L'Archer*, aprilie 1931). — *Musée d'Albi* (Syndicat d'Initiative, Albi, 1951). — Vezi *Inaugurarea.*
COOPER (Douglas): *Toulouse-Lautrec* (Nouvelles Editions Françaises, Paris, 1955).

DELANNOY (Jean): *Valentin le Désossé témoin de la Belle Époque* (în *Miroir de L'Histoire*, februarie 1956).
DELAROCHE-VERNET HENRAUX (Marie): *Henri de Toulouse-Lautrec dessinateur* (Quatre Chemins-Éditart, Paris, 1948).
DEVERIN (Édouard): *Fénéon l'énigmatique* (în *Mercure de France*, 15 februarie 1934).
DEVOISINS (L.): *Toulouse-Lautrec* (Imprimerie coopérative du Sud-Ouest, Albi, s.d.).
DORIVAL (Bernard): *Les Étapes de la peinture française contemporaine*, vol. I *De l'Impressionnisme au Fauvisme* (Gallimard, Paris, 1943).
DORTU (M.-G.): *L'Etrange Toulouse-Lautrec* (în *Art et Style*, mai 1951). — *Toulouse-Lautrec* (Les Editions du Chêne,

Paris, 1952). — *Toulouse-Lautrec, Album de Marine* (Berggruen et Cie, Paris, 1953).
DORTU (M.-G.); GRILLAERT (Madeleine), ADHÉMAR (Jean): *Toulouse-Lautrec en Belgique* (Quatre Chemins-Editart, Paris, 1955).
DUBARRY (J.-J.): *La Maladie de Toulouse-Lautrec* (în *La Presse médicale* no. 32, 1956).
DUMONT (Henri): *Lautrec* (Ed. Hypérion, Paris, 1950).
DURET (Théodore): *Lautrec* (Bernheim-Jeune, Paris, 1920).
DUTHUIT (Georges): *Deux Lautrec mutilés* (în *L'Amour de l'Art*, noiembrie, 1926).

EUGNY (Anne d'): *Toulouse-Lautrec et ses modèles* (în *L'Amour de l'Art*, no. VII, 1946).

FELS (Florent): *Utrillo* (Librairie de France, Paris, 1930).
FLORISOONE (Michel): *Lautrec hors du temps*, în *Catalogue de l'Exposition Toulouse-Lautrec en l'honneur du cinquantième anniversaire de sa mort* (Orangerie des Tuileries, Paris, 1951). — *Connaissance de Lautrec* (în *Art et Style*, mai, 1951).
FOCILLON (Henri): *Lautrec* (în *Gazette des Beaux-Arts*, iunie, 1931).
FOSCA (François): *Henri de Toulouse-Lautrec* (Librairie de France, Paris, 1928).

GAUDION (Georges): *Notes sur l'art de Henri de Toulouse-Lautrec* (în *L'Archer*, aprilie, 1931).
GRILLAERT (Madeleine): *Trois Aspects de Toulouse-Lautrec* (Manuscris inedit, Cabinetul de Stampe, Paris). — Vezi DORTU.
GUÉRIN (Marcel): *Toulouse-Lautrec. Lithographies.* (Gründ, Paris, 1948).

HANSON (L. et H.): *The tragic Life of Toulouse-Lautrec* (Secker and Warburg, Londra, 1956).
HUYGHE (René): *Aspects de Toulouse-Lautrec* (în *L'Amour de l'Art*, aprilie, 1931).

Inauguration de l'installation du musée d'Albi et de la galerie Henri de Toulouse-Lautrec au palais de la Berbie, 30 iulie 1922. Discours de MM. Charles-Bellet, Maurice Joyant et Léon Bérard, Ministre de l'Instruction publique et des Beaux-Arts (Muzeul din Albi, Albi, 1922).

JEDLICKA (Gotthard): *L'Ècriture de Lautrec* (în *Formes*, martie, 1931) — *Henri de Toulouse-Lautrec* (Eugen Rentsch, Erlenbach-Zürich, 1943).

JULIEN (Edouard): *Dessins de Lautrec (Les Documents d'Art*, Monaco, 1942). — *Les Affiches de Toulouse-Lautrec* (Ed. du Livre, Monte-Carlo, 1950). — *Lautrec, Dessins* (Braun, Paris, 1951). — *Toulouse-Lautrec vu par ses contemporains* (în *Art et Style*, mai 1951). — *Toulouse-Lautrec. Au Cirque.* (Editions du Livre, Monte-Carlo, 1952). — *Pour connaître Toulouse-Lautrec* (Imprimerie Coopérative du Sud-Ouest, Albi, 1954).

LAMY (Maurice): *L'Infirmité de Toulouse-Lautrec*, urmat de un răspuns al lui G. Séjournet (în La Presse médicale, 9 februarie, 1956).
LANDRE (Jeanne): *Aristide Bruant* (La Nouvelle Société d'Editions, Paris, 1930).
LAPPARENT (Paul de): *Toulouse-Lautrec* (Rieder, Paris, 1927).
LAPRADE (Jacques de): *Lautrec* (Aimery Somogy, Paris, 1954).
LASSAIGNE (Jacques): *Toulouse-Lautrec* (Hypérion, Paris, 1939). — *Lautrec* (Skira, Geneva, 1953).
LA TOURETTE (Gilles de): *Lautrec* (Skira, Paris, 1938).
LEMONNIER (Léon): *Oscar Wilde* (Didier, Paris, 1938).
LÉVY (Gaston): *Réflexions sur la maladie de Toulouse-Lautrec* (în *La Semaine des Hôpitaux de Paris*, 10 iulie 1957). — *Plus de cinquante ans après sa mort, un diagnostic est établi sur l'état physique de Toulouse-Lautrec* (în *Arts*, 24 iulie 1957).

MAC ORLAN (Pierre): *Lautrec, peintre de la Lumière froide* (Floury, Paris, 1934).
MACK (Gerstle): *Toulouse-Lautrec* (Alfred A. Knopf, New York, 1938).
MARTRINCHARD (Robert): *Princeteau, professeur et ami de Toulouse-Lautrec, sa Vie, son Oeuvre* (Bordeaux, 1956).
MAUS (Madeleine-Octave): *Trente Années de lutte pour l'Art* (1884—1914) (*L'Oiseau Bleu*, Bruxelles, 1926).
MAXENCE (Edgar): *Notice sur la Vie et les Travaux de M. Fernand Cormon* (Institut de France, Typographie de Firmin-Didot, Paris, 1925).
MOULY (Charles): *Au Château du Bosc en Rouergue* (în *La Dépêche du Midi*, 25 ianuarie 1954).

NEPVEU-DEGAS (Jean): *Toulouse-Lautrec et le Théâtre* (în *Revue de la Société d'Histoire du Théâtre*, no. III, 1951).
NICOLSON (Benedict): *Notes on Henri de Toulouse-Lautrec* (în *The Burlington Magazine*, septembrie 1951).

Œuvre graphique de Toulouse-Lautrec. Expoziția Bibliotecii naționale. Prefață de Julien Cain. *Les Lithographies de Toulouse-Lautrec, Peintre*

de la Vie, de Jean Vallery-Radot, Catalog de Jean Adhémar (Les Presses artistiques, Paris, 1951).

PAULHAN (Jean): *F. F. ou la Critique* (Gallimard, Paris, 1945).
PÉRUSSAUX (Charles): *Suivre Lautrec pas à pas dans la création d'une Lithographie* (în *Lettres françaises*, 17 februarie 1955). — *L'Enfance de Lautrec faillit ressembler aux romans de la comtesse de Ségur* în *Les Lettres françaises*, 7 aprilie 1955). — *Au Cirque avec Henri de Toulouse-Lautrec* (în *Les Lettres françaises*, 8 decembrie 1955).
PIGASSE (Jules): *Toulouse-Lautrec* (Imprimerie Coopérative du Sud-Ouest, Albi, 1907).

RÈCHE (Albert): *Sur la Tombe de Toulouse-Lautrec* (în *Le Figaro littéraire*, 14 iulie 1951).
REWALD (John): *Félix Fénéon* (în *Gazette des Beaux-Arts*, iulie-august 1947 și februarie 1948). — *Post-Impressionism. From Van Gogh to Gauguin* (The Museum of Modern Art, New York, 1956).
ROGER-MARX (Claude): *Les dessins de Maxime Dethomas* (în *Comoedia illustré*, 5 octombrie 1912). — *Toulouse-Lautrec graveur*, (în *L'Amour de l'Art*, aprilie 1931). — *Les Lithographies de Toulouse-Lautrec* (Hazan, Paris, 1948). — *Yvette Guilbert vue par Toulouse-Lautrec* (*Pont des Arts*, Paris, 1950). — *Les Lithographies de Toulouse-Lautrec* în *Toulouse-Lautrec, l'Oeuvre graphique* ((Colecția Charell, s.l., 1952). — *Toulouse-Lautrec, le plus grand Nain du monde* (în *La Revue de Paris*, aprilie 1954). — *Toulouse-Lautrec* (Editions universitaires, Paris, 1957).
ROMI: *Petite Histoire des cafés-concerts parisiens* (Jean Chitry et Cie, Paris, 1950). — *Maisons closes. L'Histoire, l'Art, la Littérature les Mœurs* (Pe cheltuiala autorului, Paris, 1952).
ROTZLER (Willy): *Affiches de Henri de Toulouse-Lautrec* (Ed. Holbein, Basel, și Ed. du Chêne, Paris, 1946).
ROUCHON (Ulysse): *Charles Maurin* (Le Puy-en-Velay, 1922).

SALOMON (Jacques): *Vuillard* (Albin Michel, Paris, 1945).
SCHAUB-KOCH (Émile): *Psychanalyse d'un Peintre moderne* (*Henri de Toulouse-Lautrec* (L'Edition littéraire internationale, Paris, 1935)
SCHNIEWIND (Carl O.): *Toulouse-Lautrec* (The Art Institute of Chicago, Chicago, 1949). — Introducere la *A Sketch-book by Toulouse-Lautrec owned by the Art Institute of Chicago* (Curt Valentin, New York, 1952).
SÉJOURNET (G.): *La Maladie de Toulouse-Lautrec* (în *La presse médicale*, 25 decembrie 1955). — Vezi LAMY.

TABARANT (A.): *La Fin douloureuse de celle qui fut Olympia* (în *L'Œuvre*, 10 iulie 1932).
THOMAS (Louis): *Henri de Toulouse-Lautrec* (în *La Nouvelle Revue*, 1 iulie 1913).
Toulouse-Lautrec au Château du Bosc (în *Vogue*, septembrie 1954).

VAILLANT (Annette): *Livret de Famille* (în *L'Œil*, decembrie 1956).
VALLERY-RADOT (Jean): Vezi ADHÉMAR şi *Opera grafică* . . .
VALLERY-RADOT (Pierre): *Toulouse-Lautrec. Aspect médical de son Oeuvre* (în *Histoire de la médecine*, iulie 1951). *La Médecine et les médecins dans l'Œuvre de Toulouse-Lautrec* (în *La Presse médicale*, 14 iulie 1951).
VAUXCELLES (Louis): *Deux mots de Lautrec* (în *L'Amour de l'Art*, septembrie 1922).
VENTURI (Lionello): *De Manet à Lautrec* (Albin Michel, Paris, 1953).

WARNOD (André): *Bals, Cafés et Cabarets* (Figuière, Paris, 1913). *Les Bals de Paris* (Crès, Paris, 1922). — *Les Décorations de Toulouse-Lautrec* (în Comoedia, 11 decembrie 1923). — *Les Peintres de Montmartre* (La Renaissance du Livre, Paris, 1928).

YAKI (Paul): *Le Montmartre de nos vingt ans* (Tallandier, Paris, 1949).

ZÉVAÈS (Alexandre): *Aristide Bruant* (Éd. de la Nouvelle Revue critique, Paris, 1943).
ZIWÈS (Armand): Vezi BERCY.

CUPRINS

PARTEA A TREIA

PARTEA A PATRA

Au apărut:

HENRI PERRUCHOT • Viaţa lui Manet
HENRI PERRUCHOT • Viaţa lui Cézanne
HENRI PERRUCHOT • Viaţa lui Van Gogh
ANTONINA VALLENTIN • Pablo Picasso

Vor apare:

ELENA VIANU • Delacroix
GEORGE OPRESCU • Géricault
RODIN • Arta (convorbiri reunite de Paul Gsell)

În pregătire:

HENRI PERRUCHOT • Viaţa lui Seurat
ANTONINA VALLENTIN • Leonardo da Vinci
VASARI • Vieţile pictorilor, sculptorilor şi arhitecţilor (ed. revăzută şi adăugită)
HENRI PERRUCHOT • Viaţa lui Gauguin
ANDRÉ SALMON • Viaţa lui Modigliani

Redactor responsabil: ANA COGAN
Tehnoredactor: MIHAELA MIRESCU–BUŢAN

Dat la cules 23.06.1967. Bun de tipar 21.11.1967. Apărut 1967. Tiraj 24.000+150 ex. broşate. Hîrtie tipar înalt tip A de 80 g/m². Ft. 24/600×920. Coli ed. 19,00. Coli de tipar 14,33. Comanda 2914. A. nr. 10.119 C. Z. pentru bibliotecile mari 7. C. Z. pentru bibliotecile mici 7.74/76

Întreprinderea Poligrafică „Arta Grafică". Calea Şerban Vodă 133. Bucureşti, Republica Socialistă România

Biblioteca de artă

4

Biografii. Memorii. Eseuri

viața lui toulouse-lautrec

În analiza artei lui Lautrec se acordă de obicei o prea mare importanță originii sale aristocratice și fizicului său diform. Dar acestea trebuie luate în considerație, pentru că nu e trăsătură în viața unui om, care să nu influențeze activitatea sa artistică.

LIONELLO VENTURI

Pentru Lautrec arta este un limbaj și în același timp o filozofie a vieții. Prin imaginile sale, cu ajutorul procedeelor timpului său el ilustrează tema eternă a tragediei umane... În urîciune el descoperă frumusețea, în viciu - puritate, în mizerie - bucuria. Viața și opera lui Lautrec sînt o lecție de curaj, de încredere, de voie bună.

Ph. HUISMAN et M. G. DORTU: Lautrec par Lautrec